

การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง
กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

โดย

นางสาวปริมประภา แก้วละเอียด

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง
กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

โดย
นางสาวปริมประภา แก้วละเอียด

การค้นคว้าอิสระนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา
ภาควิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปีการศึกษา 2551
ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**THE ANALYTICAL STUDY OF HISTORICAL SOURCES CONCERNING
COMMUNITIES IN MAEKLONG RIVER BASIN AREA,
BANPONG DISTRICT, RATCHABURI PROVINCE**

By

Primprapa Keawlaeaiad

An Independent Study Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree

MASTER OF ARTS

Department of History

Graduate School

SILPAKORN UNIVERSITY

2008

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้การค้นคว้าอิสระเรื่อง “ การศึกษาวิเคราะห์
หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ” เสนอ
โดย นางสาวปริมประภา แก้วละเอียด เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริชัย ชินะตั้งกูร)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ
รองศาสตราจารย์ยงยุทธ ชูแว่น

คณะกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์สุภาภรณ์ จินตามณีโรจน์)
...../...../.....

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ยงยุทธ ชูแว่น)
...../...../.....

47205204 : สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา

คำสำคัญ : หลักฐานประวัติศาสตร์ / ลุ่มน้ำแม่กลอง / อำเภอบ้านโป่ง / จังหวัดราชบุรี

ปริมประภา แก้วละเอียด : การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ : รศ.ยงยุทธ ชูแว่น. 212 หน้า.

การวิจัยเรื่องนี้ เป็นการศึกษารวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี แล้วนำหลักฐานดังกล่าวมาประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือของหลักฐาน และวิเคราะห์ภาพสะท้อนของชุมชนที่ปรากฏจากหลักฐานท้องถิ่นเหล่านั้น อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจจากมุมมองของผู้คนในท้องถิ่น ตลอดจนนำองค์ความรู้ที่ได้รับมาปรับใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองเป็นบริเวณที่มีประวัติยาวนาน หลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดีแสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของผู้คน วิถีชีวิต และการค้าขายระหว่างกลุ่มชนต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกเป็นเวลายาวนานนับพันปี จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียง พบว่ามีหลักฐานประวัติศาสตร์อยู่เป็นจำนวนมาก มีทั้งหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรและหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ ซากเมืองโบราณ แหล่งโบราณคดี ชุมชนเก่าแก่ ศาสนสถาน และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ ตำนาน-พงศาวดาร เอกสารท้องถิ่น และวรรณกรรมท้องถิ่น

หลักฐานประวัติศาสตร์ดังกล่าว สามารถแบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ หลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน-พงศาวดาร และเอกสารท้องถิ่น ซึ่งเมื่อนำหลักฐานประวัติศาสตร์เหล่านี้มาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือแล้ว สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาชุมชนที่สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบ้านโป่ง วิถีชีวิตของผู้คน วัฒนธรรม และความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเล่าและตำนานของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ตลอดจนภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2551

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ.....

47205204 : MAJOR : HISTORICAL STUDIES

KEY WORDS : HISTORICAL SOURCES / MEKLONG RIVER / BANPONG DISTRICT /
RATCHABURI PROVINCE

PRIMPRAPA KEAWLAEIAD : THE ANALYTICAL STUDY OF HISTORICAL
SOURCES CONCERNING COMMUNITIES IN MAEKLONG RIVER BASIN AREA, BANPONG
DISTRICT, RATCHABURI PROVINCE. AN INDEPENDENT STUDY ADVISOR : ASSOC.
PROF. YONGYUTH CHUWAEN. 212 pp.

This study involves a systematic survey of sources relating to the history of Amphoe Ban Pong, Ratchaburi Province in the Maeklong river basin with an emphasis on content analysis and critical assessment of their reliability, especially in what way they reflect community life and local views. The results of field research and documentary investigation show that the Ban Pong area has a long history back to at least a thousand years. It possesses both non-written as well as written evidences, the former being archaeological remains and places of worship, and the latter local historical documents and literary works. History of the Ban Pong area can be reconstructed from three kinds of source materials, namely, archaeological data, standard "pongsawadan" histories, and local oral as well as written histories. All these sources serve to bring to life local customs popular beliefs, years-long traditions, and cultural heirlooms. The outcome of this study is a good source of information which can be used in planning the future development of local communities against the encroachment of industrialization, property development projects and expansion of modern trade and commerce.

Department of History Graduate School, Silpakorn University Academic Year 2008

Student's signature

An Independent Study Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

การศึกษาค้นคว้าอิสระฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาของ รองศาสตราจารย์ยงยุทธ ชูแว่น อาจารย์ที่ปรึกษาการค้นคว้าอิสระ ที่ได้ให้คำปรึกษา และแนะนำข้อคิดเห็นต่างๆของการวิจัยมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์สุภาพรณี จินคามณีโรจน์ ที่กรุณาสละเวลา เป็นกรรมการตรวจสอบการค้นคว้าอิสระ ตลอดจนให้ความรู้และข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ต่อการทำโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรทุกท่าน

ขอกราบขอบพระคุณ คุณประดิษฐ์ คุณจันทร์ดี และคุณสิริชัย แก้วละเอียด ที่คอยช่วยเหลือและเป็นกำลังใจตลอดระยะเวลาที่ศึกษา

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์จันทร์ทิพย์ ลิ่มทอง ผู้อำนวยการสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ และคุณสุภัทรา โสทะกะพันธ์ รองผู้อำนวยการสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ ที่คอยได้ถามด้วยความเป็นห่วงเป็นใยและให้โอกาสในการทำงานและการศึกษาเล่าเรียนแก่ข้าพเจ้ามาโดยตลอด

ขอขอบคุณชาวอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาวิจัยเป็นอย่างดี

สุดท้าย หากมีข้อบกพร่องหรือผิดพลาดประการใดจากการศึกษาค้นคว้าอิสระฉบับนี้ ข้าพเจ้าน้อมรับไว้แต่เพียงผู้เดียว และจะขอปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นในโอกาสต่อไป

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญภาพ	ญ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	2
ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา	7
ขอบเขตของการศึกษา	7
วิธีการศึกษา.....	8
ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา.....	9
2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	10
สภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลอง	10
ลักษณะภูมิประเทศ.....	12
ลักษณะภูมิอากาศ	12
การกระจายตัวของประชากร	12
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง	14
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองก่อนการปฏิรูป.....	14
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองสมัยปฏิรูปถึงปัจจุบัน	20
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง	
จังหวัดราชบุรี.....	26
3 การรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง	
กรณีศึกษาอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	37
ความหมายและความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์	37

บทที่	หน้า
การสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีศึกษาอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	43
การสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร	44
เมืองโบราณ และแหล่งโบราณคดี.....	44
ชุมชนเก่าแก่ ศาสนสถาน และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น	48
ชุมชนเก่าแก่.....	48
ศาสนสถาน	54
สถานที่สำคัญในท้องถิ่น	85
การสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร	87
หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนาน-พงสาวดาร	87
ตำนานวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษ	87
ตำนาน-พงสาวดารเมือง.....	88
ตำนานปฐมนิยวัตตสถาน.....	90
ตำนานเกร็ดประวัติศาสตร์	92
หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทเอกสารท้องถิ่น.....	92
ประวัติบ้านเมืองและสถานที่สำคัญในท้องถิ่น	92
ชีวประวัติ	97
วรรณกรรมท้องถิ่นคัมภีร์ไบเบิลและสมุดไทย	100
4 การประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	103
การประเมินคุณค่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์.....	103
การประเมินคุณค่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	107
หลักฐานทางโบราณคดี	107
เมืองโบราณ	108
แหล่งโบราณคดี.....	117
ชุมชนเก่าแก่.....	120
ตำนาน	123
ตำนานวีรบุรุษ	124

บทที่	หน้า
ตำนาน-พงศาวดารเมือง.....	126
ตำนานปุษนียวัตถุสถาน.....	130
เอกสารท้องถิ่น	132
5 ภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง	
อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี	146
ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม	146
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบ้านโป่ง	146
ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม	149
ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของผู้คน	154
การอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนและความหลากหลายทางวัฒนธรรม	154
วัฒนธรรมด้านความเชื่อ	157
ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน.....	166
6 บทสรุป.....	177
บรรณานุกรม.....	181
ภาคผนวก	190
ภาคผนวก ก ตำนานอภินิหารีย์ศาลเจ้าแม่.....	191
ภาคผนวก ข ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนหนองปลาหมอ	197
ภาคผนวก ค ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์.....	204
ประวัติผู้วิจัย	212

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	แผนที่แสดงแม่น้ำแม่กลอง.....	11
2	แผนที่มณฑลราชบุรี.....	19
3	แผนที่อำเภอบ้านโป่ง.....	27
4	สภาพการคมนาคมบริเวณตลาดบ้านโป่ง ก่อนไฟไหม้ พ.ศ.2497.....	33
5	สภาพการคมนาคมทางน้ำบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่งในอดีต.....	33
6	สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านโป่งในอดีต.....	35
7	สะพานโกสินารายณ์.....	46
8	ยอดสถูปดินเผา.....	47
9	หัวสิงโตดินเผา.....	47
10	ชุมชนตลาดบ้านโป่ง.....	54
11	อุโบสถ (เก่า) วัดบ้านโป่ง.....	56
12	เจดีย์ห้าองค์ วัดบ้านโป่ง.....	56
13	พระพุทธรูปปางลีลาไสยาสน์ (หลวงพ่อพญาแล).....	64
14	โบสถ์หลังเก่าวัดใหญ่นครชุมน์.....	64
15	วิหาร (ปากี) วัดใหญ่นครชุมน์.....	65
16	หอพระไตรปิฎก วัดโพธิโสภาราม.....	67
17	ศาลพ่อปู่ วัดโพธิโสภาราม.....	67
18	เจดีย์ วัดตาลปากกัด.....	69
19	อุโบสถ วัดตาลปากกัด.....	69
20	เจดีย์วัดมะขาม.....	71
21	ศาลาหน้าวัด และหอรระฆัง (เก่า) วัดมะขาม.....	71
22	เจดีย์ วัดม่วง.....	72
23	อุโบสถ (หลังเก่า) วัดม่วง.....	73
24	ศาลต้นโพธิ์ วัดม่วง.....	74
25	พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง.....	75
26	วัดหนองปลาหมอ.....	77
27	วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง.....	78

ภาพที่	หน้า
28 วัดคาทอลิกคอนกระเบื้อง.....	80
29 ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร	82
30 ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง	83
31 ศาลเจ้าโจวซือกง	84
32 ศาลเจ้าพ่อช้างพัน	85
33 ศาลเจ้าพ่อสายบัว.....	86
34 สระน้ำหนองปลาหมอ.....	87
35 ค่ายหลวงบ้านโป่ง	88
36 เอกสารตำนานพระเจดีย์ร้างกึ่ง	93
37 เอกสารวังธาตุพระร่วงกึ่งใหม่.....	93
38 เอกสารประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ	95
39 หนังสืองานฉลองลานอเนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร.....	95
40 เอกสารประวัติวัดใหญ่นครชุมน์	96
41 หนังสือประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตือ)	97
42 หนังสืออนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ.....	98
43 หนังสือตระกูลวังตาล	99
44 หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์.....	99
45 แผนผังเมืองโบราณ โกสินารายณ์และแนวกำแพงเมือง	112
46 ชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นที่ใช้ประดับตกแต่งส่วนต่างๆของโบราณสถานจอมปราสาท	114
47 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร.....	114
48 แหล่งโบราณคดีบ้านคอนกระเบื้อง.....	120
49 ศาลพ่อปู่โพธิ์ศรีวิชัย.....	159
50 รูปหล่อหลวงปู่เข็ม	162
51 โรงเก็บเรือ.....	169
52 ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร	172
53 สภาพแม่น้ำแม่กลองบริเวณหน้าวัดใหญ่นครชุมน์ในปัจจุบัน	174

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“เมืองคนงาม สระน้ำศักดิ์สิทธิ์ พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้าน ย่านการค้า อุตสาหกรรม” เป็นคำขวัญประจำอำเภอบ้านโป่ง สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของอำเภอบ้านโป่งได้เป็นอย่างดี

บ้านโป่ง เป็นอำเภอหนึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดราชบุรี มีเนื้อที่ประมาณ 364,067 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 227,541 ไร่ เป็นอำเภอที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และเคยเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เป็นชุมชนสำคัญในการแลกเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตั้งแต่สมัยทวารวดี ร่องรอยมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าวยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ ดังจะเห็นได้จากร่องรอยของความหลากหลายทางวัฒนธรรม ภาษา และชาติพันธุ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นชาวไทย ชาวจีน ชาวมอญ ชาวลาว อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานมาช้านาน เนื่องจากสภาพที่ตั้งของอำเภอบ้านโป่งในปัจจุบันมีแม่น้ำแม่กลองไหลผ่านกลางตัวเมือง และไหลผ่านชุมชนต่าง ๆ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองอย่างหนาแน่นมาจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนปรากฏร่องรอยของบ้านเมืองสมัยโบราณ และชุมชนเก่าแก่หลงเหลืออยู่ ดังนั้น บริเวณดังกล่าวนี้จึงเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษารวบรวมและวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

ในรอบ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีนักวิชาการสาขาต่างๆ เข้ามาศึกษาบริเวณพื้นที่ดังกล่าวนี้พอสมควร อย่างไรก็ตาม นักวิชาการเหล่านั้นมักให้ความสำคัญกับข้อมูลหลักฐานของทางราชการเป็นหลัก ซึ่งเป็นการมองท้องถิ่นจากภายนอก ทำให้ไม่สามารถเข้าใจท้องถิ่นได้อย่างชัดเจน การให้ความสำคัญกับข้อมูลหลักฐานดังกล่าว เป็นการละเลยข้อมูลหลักฐานต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งข้อมูลหลักฐานเหล่านี้มีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่กลับไม่ได้ถูกนำมาใช้ เช่น เอกสารท้องถิ่นต่างๆ ตำนาน คำบอกเล่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นต้น ล้วนเป็นข้อมูลที่มีอยู่ในท้องถิ่นทั้งสิ้น โดยข้อมูลหลักฐานเหล่านี้สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาของชุมชน ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นข้อมูลสำคัญที่จะทำให้เราเข้าใจท้องถิ่นได้มากยิ่งขึ้น

ดังนั้น “การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ครัวอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” จึงเป็นการพยายามที่จะรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตของผู้คน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แล้วนำหลักฐานท้องถิ่นดังกล่าวมาประเมินคุณค่า และวิเคราะห์ภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจจากมุมมองของผู้คนในท้องถิ่น ตลอดจนนำองค์ความรู้ที่ได้รับมาปรับใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจะแบ่งออกเป็น 4 ส่วน คือ

1. หนังสือและเอกสารของจังหวัดราชบุรีและท้องถิ่น
2. วิทยานิพนธ์
3. หนังสืองานศพ
4. งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นราชบุรี

1. หนังสือและเอกสารของจังหวัดราชบุรีและท้องถิ่น

สำนักงานจังหวัดราชบุรี¹ ได้เรียบเรียงประวัติความเป็นมาของจังหวัดราชบุรี สถาปัตยกรรมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ภูมิรัฐศาสตร์ การปกครอง เศรษฐกิจ ปัจจัยพื้นฐานทางเศรษฐกิจ โบราณสถาน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ประชากร ภาษา วัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนประวัติบุคคลสำคัญของจังหวัดราชบุรี

ศึกษาธิการจังหวัดราชบุรี² ได้รวบรวมและบันทึกเหตุการณ์สำคัญของเมืองราชบุรี โดยเฉพาะการเสด็จพระราชดำเนินจังหวัดราชบุรีของพระมหากษัตริย์และเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่ควรบันทึกไว้ ตั้งแต่สถาปนาเมืองราชบุรี (พ.ศ.2360) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2534) และกล่าวถึงการเสด็จพระราชดำเนินมาอำเภอบ้านโป่งและสถานที่สำคัญของอำเภอบ้านโป่ง

¹สำนักงานจังหวัดราชบุรี, ประวัติมหาดไทยส่วนภูมิภาคจังหวัดราชบุรี (ราชบุรี : สำนักงานจังหวัดราชบุรี, 2526), บทนำ.

²สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดราชบุรี, บันทึกเมืองราชบุรี (กรุงเทพมหานคร : อักษรสุวรรณ, 2534), บทนำ.

สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง³ ได้รวบรวมประวัติความเป็นมาของแต่ละตำบลของอำเภอบ้านโป่งในภาพรวม และภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่างๆ เช่น ด้านศิลปะการแสดง ด้านดนตรี ศิลปิน ด้านศิลปวัฒนธรรม ด้านการผลิต การบริโภค และอุตสาหกรรม

สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง⁴ ได้บันทึกข้อมูลและเรื่องราวเกี่ยวกับอำเภอบ้านโป่งตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งค้นคว้าจากเอกสารหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รวบรวมบันทึกไว้โดยองค์กรหน่วยงานบุคคลที่มีใจรักในศิลปวัฒนธรรม เนื้อหาประกอบด้วยประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่งและสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญในอำเภอบ้านโป่ง ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เปลี่ยนไปจากสภาพบ้านเมืองแบบเดิมทั้งด้านแนวความคิดในการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจ อาชีพ ศิลปวัฒนธรรม และศาสนา จากยุคสังคมเกษตรในอดีตมาเป็นสังคมเกษตรอุตสาหกรรม

2. วิทยานิพนธ์

ชยันต์ ออไอสุญ⁵ ได้ศึกษาสภาพการผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรมรวมทั้งการค้าและการขนส่งในเขตมณฑลราชบุรี ระหว่าง พ.ศ. 2437 จนถึง พ.ศ. 2453 ตลอดจนพิจารณาปัญหา อุปสรรค และบทบาทของรัฐบาลที่มีต่อการผลิต ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่ามณฑลราชบุรีเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะสภาพภูมิศาสตร์เศรษฐกิจที่เหมาะสมกับการเป็นแหล่งผลิตสินค้าทั้งทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม โดยมีลักษณะเศรษฐกิจเป็นแบบยังชีพ ภายหลังจากปฏิรูปการปกครองมณฑลราชบุรี ตั้งแต่ พ.ศ.2437 เป็นต้นมา การผลิตทางด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมมีมากขึ้นตามลำดับจนเป็นสินค้าสำคัญ เช่น ข้าว พืชไร่ ไม้ น้ำตาล เป็นต้น และผลผลิตส่วนใหญ่ถูกส่งเข้ามากรุงเทพฯ รองลงมาเป็นการค้ากับหัวเมืองเขตมณฑลอื่น การขนส่งสินค้าและเศรษฐกิจของมณฑลราชบุรีเป็นไปได้สะดวกขึ้นภายหลังที่เริ่มมีการสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ เข้าไปในเขตนี้ การค้าขายในเขตมณฑลราชบุรีมีมากขึ้นตามลำดับ ประชาชนเริ่มทำการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตรวมทั้งการค้าเริ่มมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นกว่าเดิมแม้ว่ารัฐจะเริ่มมีบทบาทส่งเสริมการผลิตทางเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมรวมทั้งการค้าภายใน แต่

³สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง, ประวัติความเป็นมาท้องถิ่นของอำเภอบ้านโป่ง (ราชบุรี : สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2543), บทนำ.

⁴สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกสินารายณ์ถึงบ้านโป่ง (ราชบุรี : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง, 2545), บทนำ.

⁵ชยันต์ ออไอสุญ, “สภาพเศรษฐกิจมณฑลราชบุรี พ.ศ.2437-2453” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), บทคัดย่อ.

รัฐยังไม่มียุทธศาสตร์และแผนพัฒนาเศรษฐกิจท้องถิ่น ตลอดจนแก้ปัญหาและอุปสรรคในการประกอบอาชีพของประชาชนอย่างตรงจุดโดยแท้จริง ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในเขตมณฑลราชบุรีจึงมีเฉพาะด้านปริมาณการผลิต การค้า และระบบเงินตรา เพิ่มขึ้นตามการขยายตัวของตลาดการค้าเท่านั้น แต่ประชาชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะในชนบทยังยึดติดอยู่กับวิธีการผลิตแบบยังชีพตามเดิม

นิตยา พลขำนิ ⁶ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์และความสำคัญของเมืองราชบุรี พ.ศ.2310 - 2437 ผลจากการศึกษาพบว่า ชุมชนราชบุรีมีความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และยังคงสภาพความสำคัญทางการค้ามาถึงสมัยอยุธยา ธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความสำคัญของราชบุรีอีกด้านหนึ่งคือการเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญของไทยในการทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า เมืองราชบุรีเป็นศูนย์รวมชนต่างชาติที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร รวมทั้งการเป็นศูนย์รวมของเชลยสงครามจากทางด้านตะวันออกของไทย หลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงระหว่างไทยกับอังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ราชบุรีเพิ่มพูนความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจเป็นแหล่งเกษตรกรรมชุมทางการค้า แหล่งปลูกอ้อยเพื่อใช้ทำน้ำตาลทรายส่งไปขายยังตลาดยุโรป มีผลต่อการขยายคลองเพื่อขนสินค้า และเป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ จนมีส่วนทำให้ราชบุรีเป็นแหล่งอุตสาหกรรมขนาดย่อม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปฏิรูปการปกครองแบบเทศาภิบาล ราชบุรีจึงถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลราชบุรีใน พ.ศ. 2437

3. หนังสืองานศพ

เจ้าคุณสุนทรพิพิธ ⁷ เรียบเรียงตำนานการตั้งเมืองราชบุรีขึ้น ปรากฏอยู่ในหนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทวารุณกรรม (เงิน หนุนภักดี) ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร พระนคร วันที่ 21 เมษายน 2483 ตำนานฉบับนี้ เป็นการรวบรวมเรื่องราวประวัติ

⁶นิตยา พลขำนิ, “ประวัติศาสตร์เมืองราชบุรี พ.ศ.2310 -2437” (สารนิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2548), บทคัดย่อ.

⁷เจ้าคุณสุนทรพิพิธ, “ตำนานการตั้งเมืองราชบุรี,” ใน ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทวารุณกรรม (เงิน หนุนภักดี), กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมิงกุฎราชวิทยาลัย, 2483. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทวารุณกรรม (เงิน หนุนภักดี) 21 เมษายน 2483), คำนำ.

จังหวัดราชบุรีจากหนังสือสมุตราชบุรี พ.ศ. 2468 และได้มีการเรียบเรียงเนื้อหาขึ้นใหม่ให้เป็นปัจจุบัน

ครอบครัวตระกูลอุณะวงศ์⁸ จัดพิมพ์หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณะวงศ์ ขึ้น เพื่อเป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของนายประสาร อุณะวงศ์ เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2547 ณ เมรุวัดบ้านโป่ง ตำบลบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เอกสารกล่าวถึงประวัติของนายประสาร อุณะวงศ์ อดีตสมาชิกสภาเทศบาลเมืองบ้านโป่ง ประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่งและตำบลบ้านโป่ง ประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญในอำเภอบ้านโป่ง ตลอดจนบันทึกส่วนบุคคลเกี่ยวกับงานขึ้นปีใหม่และฉลองขวัญของชาวตลาดบ้านโป่ง (31 มกราคม 2488 - 2 มกราคม 2489) และการโอนอำเภอบ้านโป่งไปขึ้นอยู่กับจังหวัดราชบุรี (13 พฤษภาคม 2490)

กระทรวงวัฒนธรรม⁹ ได้เรียบเรียงหนังสือพระครูวรธรรมพิทักษ์และพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วงขึ้น เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูวรธรรมพิทักษ์ เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2550 ณ วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เอกสารกล่าวถึงประวัติของพระครูวรธรรมพิทักษ์ (อาจารย์ลม) อดีตเจ้าอาวาสวัดม่วง บทบาทของพระครูวรธรรมพิทักษ์ต่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง โครงการจัดตั้งศูนย์มอญศึกษา การสอนภาษามอญในสถานศึกษา การแปลตำราภาษามอญเป็นภาษาไทย การส่งเสริมขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนในวันสำคัญต่างๆ และการสร้างสะพานข้ามข้ามแม่น้ำแม่กลองและเขื่อนหน้าวัดม่วง

วัดมะขาม¹⁰ ได้เรียบเรียงหนังสืออนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนทโน) ขึ้น เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนทโน) อดีตเจ้าคณะตำบลบ้านม่วง-นครชุมน์ เจ้าอาวาสวัดมะขาม เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2552 ณ เมรุชั่วคราว วัดมะขาม ตำบลคู่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นเอกสารที่กล่าวถึงประวัติโดยสังเขปของพระครูเมธาธิการ คำสอนของหลวงพ่อ วัดถุมงคล ประวัติวัดมะขาม ภาพถ่ายในอดีตของวัดมะขาม และตำนานพระปริตร

⁸อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณะวงศ์, ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณะวงศ์ 21 พฤศจิกายน 2547)

⁹พระครูวรธรรมพิทักษ์และพิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง, กรุงเทพมหานคร : กระทรวงวัฒนธรรม, 2550. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูวรธรรมพิทักษ์ 5 มีนาคม 2550)

¹⁰อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนทโน), ราชบุรี : ม.ป.ท., 2552. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนทโน) 11 มกราคม 2552)

4. งานวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นราชบุรี

สุภาภรณ์ จินตมณีโรจน์¹¹ ได้ศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชนต่างๆ โดยเฉพาะชาวมอญซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ โดยมุ่งเน้นศึกษาประวัติศาสตร์จากภายใน เพราะเรื่องราวของคนในท้องถิ่นบริเวณนี้ซึ่งไม่ค่อยปรากฏในเอกสารส่วนกลางนัก การศึกษาประวัติศาสตร์จากภายในทำให้เกิดความเข้าใจเรื่องราว และวัฒนธรรมของท้องถิ่นได้ลุ่มลึกมากขึ้น และได้ภาพประวัติศาสตร์ที่มีค่อยปรากฏจากที่ใดมาก่อนด้วย ผลการศึกษาพบว่าความอุดมสมบูรณ์ของกลุ่มน้ำแม่กลอง และการเป็นเส้นทางการค้าขาย ทั้งภายในและภายนอก ทำให้กลุ่มคนต่างๆ อพยพเข้ามาอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่บ้านโป่ง ถึงเจ็ดเสมียนตั้งแต่สมัยทวารวดี ลพบุรี อยุธยา ธนบุรี และกรุงเทพฯ

สุรินทร์ เหลือละมัย¹² ได้พยายามที่จะศึกษาและเข้าใจมนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์ที่เคยอาศัยตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่จังหวัดราชบุรีผ่านเครื่องมือหิน ซึ่งเป็นหนึ่งในสิ่งของร่องรอยเพียงไม่กี่อย่างซึ่งหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ถูกถ่ายทอดผ่านลายเส้นอันละเอียดละออออกมาเป็นภาพเครื่องมือของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ รวมทั้งจำแนกรูปลักษณะอันหลากหลายออกเป็นหมวดหมู่ สะท้อนให้เห็นการปฏิสัมพันธ์ข้ามภูมิภาคของบรรพชนในดินแดนประเทศไทย ผ่านทางขนาด ประเภท ลักษณะรูปทรง ร่องรอยกะเทาะ/ขัดมันที่ปรากฏบนเครื่องมืออันนับพันชิ้นเหล่านั้น และอธิบายความหมายด้วยคำถาม-คำตอบที่สามารถอ่านเข้าใจง่ายสำหรับคนทั่วไป

จะเห็นได้ว่า ภาพของอำเภอบ้านโป่งและจังหวัดราชบุรีจากเอกสารที่สำรวจ พบว่าส่วนใหญ่เป็นผลงานที่ใช้หลักฐานเอกสารของทางราชการเป็นหลัก ซึ่งเป็นมุมมองจากสายตาของรัฐหรือสายตาของคนนอก จึงไม่สามารถเห็นความเคลื่อนไหวของชาวบ้าน แม้ว่าในระยะหลังทางหน่วยงานราชการจะให้ความสำคัญต่อการศึกษามุมชนท้องถิ่นก็ตาม แต่ภาพที่ออกมายังคงเป็นเหมือนที่ผ่านมาคือมองท้องถิ่นจากภายนอก เนื่องจากรัฐให้ความสนใจต่อการศึกษาด้านวัฒนธรรม เพื่อนำมาเสริมการพัฒนาทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ เช่น การให้ความสนใจประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประเพณีและวัฒนธรรม เพื่อนำไปใช้ประโยชน์หารายได้จากการท่องเที่ยว ทำให้ละเลยข้อมูลหลักฐานต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น ซึ่งข้อมูลหลักฐานเหล่านี้มีอยู่จำนวนมากแต่กลับถูกนำมาใช้ไม่แพร่หลายนัก เช่น เอกสารท้องถิ่น พบว่ามีจำนวนไม่น้อย ทั้งที่เป็นคัมภีร์โบราณ ตำรา และบันทึก

¹¹สุภาภรณ์ จินตมณีโรจน์, ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกลุ่มน้ำแม่กลองบ้านโป่ง-เจ็ดเสมียน (กรุงเทพมหานคร : อักษรสุวรรณ, 2534), บทคัดย่อ.

¹²สุรินทร์ เหลือละมัย, โครงการสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นราชบุรี “เครื่องมือหิน (สมัยก่อนประวัติศาสตร์) ในราชบุรี.” (ราชบุรี : สภาวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี, 2550), บทคัดย่อ.

ส่วนตัว เอกสารประวัติต่างๆในท้องถิ่น หนังสืองานศพ เป็นต้น ล้วนเป็นข้อมูลที่เขียนในท้องถิ่น ทั้งสิ้น ในขณะที่เวลานักวิชาการบางกลุ่มก็ได้ให้ความสนใจต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และได้ผลิตผลงานออกมามากขึ้น ซึ่งผลงานเหล่านี้ได้ให้คุณประโยชน์และเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัย ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างมาก

จากการประมวลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าความสนใจ ต่อการศึกษารวบรวมเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของจังหวัดราชบุรีและอำเภอบ้านโป่งนั้นเป็น จำนวนมาก อย่างไรก็ตาม เมื่อนำมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกับการวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” ของ ผู้วิจัยแล้ว อาจกล่าวได้ว่ายังไม่พบงานวิจัยในลักษณะที่เป็นการรวบรวมและวิเคราะห์หลักฐาน ประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน การศึกษารวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ จะเป็นการศึกษา รวบรวมประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญมากกว่า โดยการนำข้อมูลหลักฐานจากคำบอกเล่า เกี่ยวกับความเป็นมาทางตำนานที่มีทั้งจากเอกสาร โบราณที่มีผู้บันทึกเอาไว้ หรือจากที่จดจำ ถ่ายทอดกันมาเรียงเรียงขึ้น หรือการค้นคว้าความหมายของชื่อสถานที่มาเรียงเรียงขึ้นไว้ และตาม ด้วยเรื่องราวทางวัฒนธรรม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมถึงประวัติสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และ หลักฐานทางโบราณคดีที่บอกอายุและความเก่าแก่ของชุมชนบ้านเมืองในหลาย ๆ แห่งทีเดียว ซึ่งส่วน ใหญ่เป็นการศึกษาที่ให้ภาพนิ่ง ในขณะที่การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เป็นการศึกษาจากมุมมอง ของนักประวัติศาสตร์ แม้จะทำให้มองเห็นภาพวิถีชีวิตของชาวบ้านมากขึ้น แต่ก็ยังขาดการวิเคราะห์ ตีความหลักฐานประวัติศาสตร์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการมองท้องถิ่นหรือชุมชนจากภายใน

ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษารวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติความเป็นมา และการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตของผู้คน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
2. เพื่อศึกษาถึงหลักฐานท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ และประเมินคุณค่าหลักฐานเหล่านั้น เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการเขียนประวัติศาสตร์ชุมชน
3. เพื่อศึกษาวิเคราะห์ภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชน บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตด้านพื้นที่

“การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” เป็นการศึกษารวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆ ที่ตั้งอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองและบริเวณใกล้เคียงในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ครอบคลุมพื้นที่ 9 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนโกสินารายณ์ ชุมชนตลาดบ้านโป่ง ชุมชนบ้านสวนกล้วย ชุมชนบ้านดอนกระเบื้อง ชุมชนบ้านนครชุมน์ ชุมชนบ้านเบิกไพร ชุมชนบ้านคิ่งพยอม ชุมชนบ้านม่วง และชุมชนบ้านหนองปลาหมอ

เหตุผลของการเลือกศึกษาพื้นที่บริเวณนี้ เนื่องจากบริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองและบริเวณใกล้เคียง ในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี มีพื้นที่กว้างขวางและมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอยู่อย่างหนาแน่น เพราะเป็นชุมชนที่มีความเป็นมายาวนาน มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีการตั้งถิ่นฐานมาหลายชั่วอายุคน และมีเรื่องเล่าตำนานเกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนที่มีความหลากหลาย และยังพบร่องรอยหลักฐานของเมืองโบราณสมัยทวารวดี

2. ขอบเขตด้านเนื้อหา

“การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” เป็นการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตของผู้คน และการเปลี่ยนแปลงที่มีต่อวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น และศึกษาหลักฐานท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ เช่น เอกสารท้องถิ่นต่างๆ ตำนาน คำบอกเล่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ ฯลฯ แล้วนำหลักฐานดังกล่าวมาประเมินคุณค่าและวิเคราะห์ภาพสะท้อนของชุมชนที่ปรากฏจากหลักฐานท้องถิ่นเหล่านั้น

วิธีการศึกษา

“การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” เป็นการศึกษาโดยใช้วิธีการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่น สำหรับวิธีการศึกษาได้ดำเนินการดังนี้

1. การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ วิทยานิพนธ์ และบทความจากวารสารต่างๆ ซึ่งหาได้จากห้องสมุดต่างๆ เช่น ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร หอสมุดกลางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร หอสมุดแห่งชาติ ห้องสมุดประชาชนอำเภอบ้านโป่ง ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีแหล่งค้นคว้าอื่นๆ ได้แก่ หอจดหมายเหตุ

แห่งชาติ สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักงานการปกครองท้องถิ่น ที่ว่าการอำเภอบ้านโป่ง สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง ศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง เทศบาลเมืองบ้านโป่ง องค์การบริหารส่วนตำบล ฯลฯ

2. การสำรวจพื้นที่ศึกษา เป็นการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของพื้นที่ศึกษา โดยการสำรวจหลักฐานประวัติศาสตร์ตามชุมชนต่างๆ ที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และการสำรวจจากแผนที่

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยใช้วิธีการประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตทั่วไป

3.1 ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับพื้นที่ชุมชนต่างๆ บริเวณที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่านในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จากเจ้าหน้าที่ราชการ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน

3.2 เลือกผู้ให้ข้อมูลในชุมชนจากการเสนอแนะของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาสครู และผู้สูงอายุ กรณีในการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลนั้นจะพิจารณาผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวความเป็นมาของท้องถิ่น และเป็นผู้ที่มีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้านนั้นเป็นสำคัญ

3.3 รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน และหลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดี จากแหล่งค้นคว้าอื่นๆ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

4.1 นำข้อมูลที่ได้จากเอกสารและข้อมูลภาคสนามมาวิเคราะห์ร่วมกันตามวิธีการทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

4.2 นำเสนอรายงานการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์

ประโยชน์ที่ได้รับจากการศึกษา

1. ทำให้พบหลักฐานประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตของผู้คน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2. ทำให้มีประวัติศาสตร์ของชุมชนจากภาพสะท้อนที่ได้จากหลักฐานท้องถิ่นต่าง ๆ ซึ่งจะทำให้ประชาชนในท้องถิ่นเกิดจิตสำนึกทางประวัติศาสตร์เห็นคุณค่าของท้องถิ่นตนเอง และสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาท้องถิ่น

3. เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับอุดมศึกษา

บทที่ 2

พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

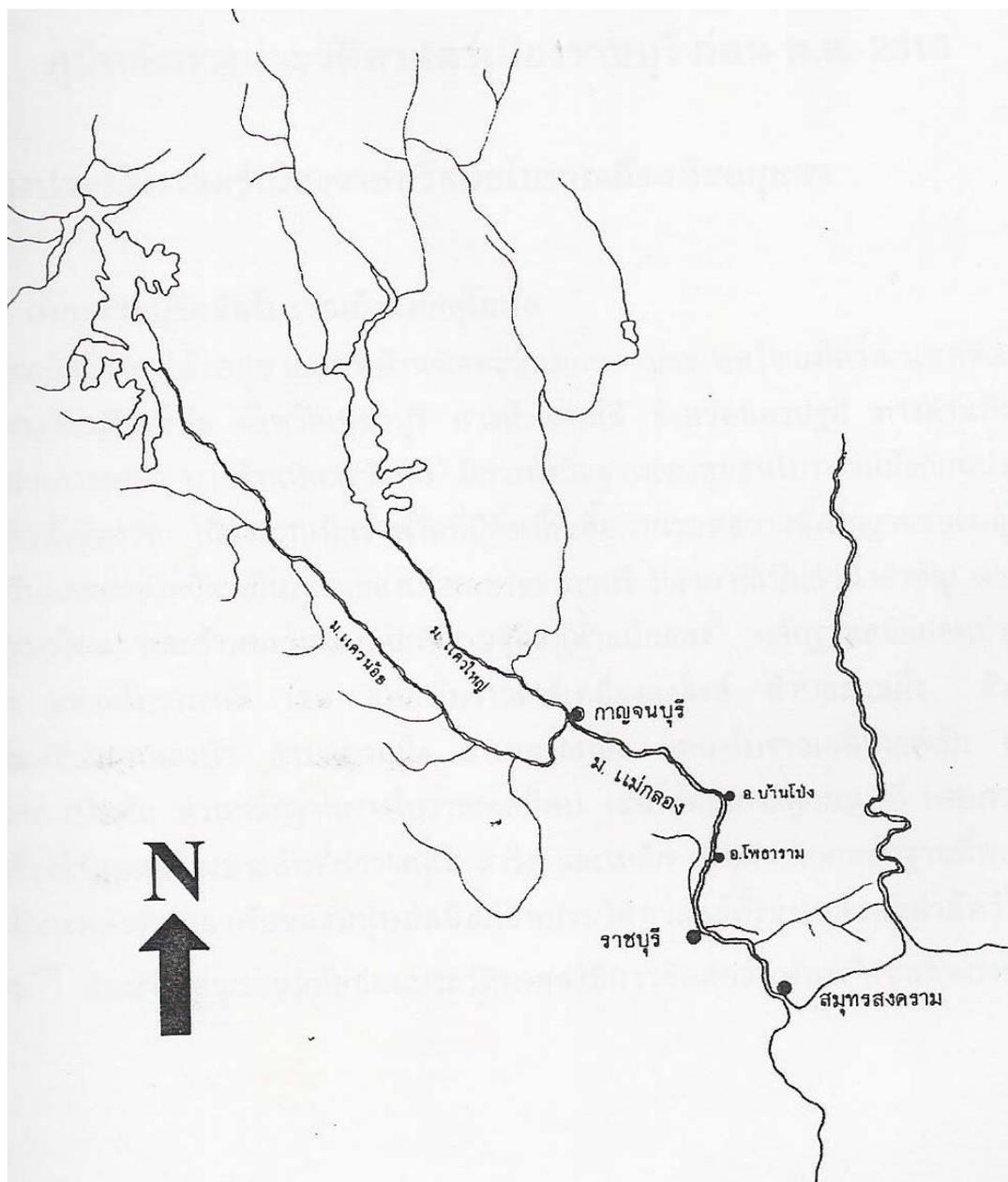
ลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นพื้นที่สำคัญเปรียบเสมือนหัวใจของภูมิภาคตะวันตก เกิดจากการรวมกันของแม่น้ำแควน้อยและแควใหญ่ที่จังหวัดกาญจนบุรี ไหลลงสู่ทางใต้ผ่านจังหวัดราชบุรีแล้วไหลลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม ลุ่มน้ำแม่กลองจึงเป็นบริเวณที่มีร่องรอยของความหลากหลายทางวัฒนธรรม ภาษา และชาติพันธุ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากบริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นชาวไทย ชาวจีน ชาวมอญ ชาวลาว ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงจำเป็นต้องศึกษาภาพรวมองค์ความรู้พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของลุ่มน้ำแม่กลอง โดยในส่วนตัวแรก เป็นการศึกษาสภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง และพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง โดยแสดงให้เห็นภาพพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในสมัยกรุงเทพฯ โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา นับได้ว่าเป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของลุ่มน้ำแม่กลอง และในส่วนตัวที่สอง เป็นการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นการทำความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการทำความเข้าใจท้องถิ่นที่เป็นกรณีศึกษาต่อไป

1. สภาพภูมิศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลอง

บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งทางทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน ลุ่มน้ำแม่กลองจึงมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มที่มีอาณาเขตตั้งแต่จังหวัดกาญจนบุรีลงไปทางทิศใต้จนจรดอ่าวไทย

แม่น้ำแม่กลอง เกิดจากการไหลมารวมกันของแม่น้ำแควน้อยซึ่งมีต้นน้ำอยู่บริเวณทิวเขาตะนาวศรี และแม่น้ำแควใหญ่ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ตอนปลายทิวเขาถนนธงชัย แควทั้งสองสายนี้ไหลมาบรรจบกันที่บริเวณตำบลปากแพรก อำเภอมือง จังหวัดกาญจนบุรี แล้วไหลลงสู่ตอนล่างที่ อำเภอบ้านโป่ง และ อำเภอบ้านมะกา จังหวัดกาญจนบุรี ความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร แล้วไหลลงไปทาง

ได้ผ่านอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี ความยาวประมาณ 70 กิโลเมตร และผ่านเข้าเขตอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา และไหลลงสู่อ่าวไทยที่เขตอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม ความยาวประมาณ 30 กิโลเมตร แม่น้ำแม่กลองมีความยาวทั้งสิ้น 130 กิโลเมตร

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงแม่น้ำแม่กลอง

ที่มา : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง:พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์เนศ, 2536), 23 .

ลักษณะภูมิประเทศ แบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ บริเวณแม่น้ำแม่กลองตอนบน และแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง โดยบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนบน เริ่มตั้งแต่ต้นน้ำลงมาจนถึงจุดที่แคว น้อยและแควใหญ่ไหลมารวมกันซึ่งเป็นบริเวณที่เอกเขาและที่สูง ส่วนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง นับต่อจากอำเภอเมืองกาญจนบุรีเรื่อยลงมาจนออกอ่าวไทย มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มกว้างขวาง ลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวมีส่วนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ซึ่งจะแตกต่างกันระหว่างฝั่ง ตะวันตกและฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง โดยที่ทางซีกตะวันตกนั้นล้วนมีสภาพเป็นที่เอกเขาและ ที่สูงลาดลงมาจากเทือกเขา มีลำน้ำลำธารสายเล็กๆ ไหลจากทางตะวันตกไปทางตะวันออกลงสู่แม่น้ำ แม่กลองทั้งสิ้น ในขณะที่ทางซีกตะวันออกของแม่น้ำแม่กลองเป็นที่ลุ่มลาดต่ำลงสู่แม่น้ำท่าจีนและ ชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย ลักษณะเช่นนี้จะมีลำน้ำที่แยกออกจากแม่น้ำแม่กลองและแบ่งน้ำออกไปยัง ที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีน เหตุนี้จึงมักมีผู้ขุดคลองใหญ่น้อยจากแม่น้ำแม่กลองออกไปเลี้ยงเรือสวนไร่นา อยู่มาหลาย รวมทั้งการขุดคลองเพื่อการคมนาคมระหว่างแม่น้ำแม่กลองและท่าจีนด้วย¹

ลักษณะภูมิอากาศ ไม้ร้อนจัดและไม่หนาวจัด ฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ถึง เดือนเมษายน ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม และฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือน พฤศจิกายนถึงเดือนมกราคม ในฤดูฝนนั้นจะมีฝนตกชุกในเดือนกันยายน จะมีน้ำเหนือไหลหลากมา ท่วมล้นสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองทุกปี ส่วนในฤดูแล้งน้ำตามแม่น้ำลำคลองต่างๆ ก็จะแห้งขอด ดังนั้น ระดับน้ำของแม่น้ำแม่กลองจะขึ้นสูงสุดในช่วงเดือนสิงหาคม - กันยายน และบางปีอาจสูงสุดอีก ช่วงหนึ่งในเดือนตุลาคมหรือพฤศจิกายน ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวแถบลุ่มน้ำแม่กลอง ได้รับอิทธิพลพายุดีเปรสชันจากทะเลจีนใต้ ฝนจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้

การกระจายตัวของประชากร การตั้งหลักแหล่งของชุมชนที่เห็นในปัจจุบันจะหนาแน่น อยู่ตามเขตอำเภอเมือง ซึ่งเป็นบริเวณที่ลำน้ำแควน้อยและแควใหญ่ไหลมารวมกันเป็นลำน้ำแม่กลอง ที่เรียกว่า “สามแพรก” และไหลลงทางใต้ไปยังเขตจังหวัดราชบุรี ชุมชนและอำเภอต่างๆ จะเรียงรายกัน อยู่ทางฝั่งตะวันออกของลำน้ำนี้ เหนือเขตอำเภอเมืองขึ้นไปตามลำน้ำแควใหญ่มีชุมชนขนาดใหญ่ใน เขตอำเภอลาดหญ้า ต่อจากนั้นก็เข้าสู่หุบเขาซึ่งเป็นบริเวณที่มีชุมชนตั้งอยู่เป็นหย่อมๆ ไปจนถึงเขต อำเภอศรีสวัสดิ์ ส่วนจากอำเภอเมืองขึ้นไปตามลำน้ำแควน้อยก็เช่นเดียวกัน บริเวณดังกล่าวส่วน ใหญ่เป็นชุมชนของชนกลุ่มน้อย เช่น กะเหรี่ยง มอญ ละว้า หรือไม่ก็เป็นชุมชนของคนหลายกลุ่ม ผสมผสานกัน อยู่กันเป็นหย่อมๆ ส่วนบริเวณที่เป็นย่านสังคมเมือง คือบริเวณตั้งแต่อำเภอเมืองลงมา ตามลำน้ำแม่กลองผ่านเขตชุมชนเมืองในเขตอำเภอดำม่วง อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี เรื่อยไป

¹มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง:พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์เนต, 2536), 27-36.

จนจรดเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี บริเวณนี้มีคนไทยคนจีนผสมกันอยู่มาก เป็นที่รวมของผลิตผลทางการเกษตรพืชไร่และน้ำตาล ตลอดจนมีโรงงานน้ำตาลเรียงรายอยู่เป็นจำนวนมาก มีทั้งวัดและศาลเจ้าเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรม มีเส้นทางคมนาคมและมีงานประเพณี วัดสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ของท้องถิ่นในบริเวณนี้คือ วัดพระแท่นดงรัง ซึ่งมีผู้คนมากราบไหว้เป็นประจำ และมีงานเทศกาลที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปในภูมิภาคนี้ ถัดจากท้องถิ่นริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองไปทางตะวันออกเป็นท้องถิ่นในเขตอำเภอนมทวน ซึ่งมีตัวอำเภอนมทวนเป็นศูนย์กลาง ประชาชนส่วนใหญ่มีทั้งคนไทย คนลาวและคนจีนอยู่ปะปนกัน และมีอาชีพในการทำไร่ทำนา ชุมชนส่วนใหญ่จะเรียงรายอยู่ตามริมถนนจากเมืองกาญจนบุรีไปยังอำเภออุทอง นอกจากนี้ก็กระจายตัวอยู่เป็นหย่อมๆ ตามที่คอนไกล้ำน้ำหรือตามบริเวณเชิงเขา

ส่วนบริเวณที่แม่น้ำแม่กลองไหลผ่านอำเภอบ้านโป่งและโพธารามมายังอำเภอเมืองราชบุรีนั้นเป็นที่ดอนสลบไปด้วยที่ลุ่มต่ำหนองบึงบ้างเล็กน้อยทางฝั่งตะวันออก แต่ฝั่งตะวันตกเป็นที่ดอนที่ลาดขึ้นไปยังเขตที่สูงและภูเขาในเขตจังหวัดกาญจนบุรีและเพชรบุรี เหมาะเป็นที่ทำไร่ ในขณะที่ทางฝั่งตะวันออกเป็นที่ลาดลงสู่ที่ราบลุ่มต่ำ มีที่ดอนและที่ลุ่มต่ำสลบกันไป จึงทำการเพาะปลูกได้ ทั้งการทำพืชไร่ ทำสวนและทำนา จากสภาพภูมิประเทศที่มีทั้งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่ดอนและป่าเขาดังกล่าว ทำให้พื้นที่ในเขตจังหวัดราชบุรีมีผู้คนเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่มีลักษณะแตกต่างกันไป รวมทั้งในด้านเผ่าพันธุ์ด้วย ชุมชนที่ตั้งอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองมีผู้คนที่ตั้งหลักแหล่งส่วนใหญ่เป็นคนไทย มอญ และคนจีน ซึ่งได้อาศัยบริเวณที่สูงริมฝั่งแม่น้ำทำสวนและบริเวณห่างฝั่งแม่น้ำออกไปทำนา ชาวมอญเป็นพวกที่อพยพเข้ามาจากเมืองมอญทางตอนใต้ของพม่าตั้งแต่สมัยอยุธยา และธนบุรี มีจำนวนมากอยู่ในเขตอำเภอบ้านโป่งและโพธาราม กลุ่มคนเหล่านี้ยังคงอนุรักษ์ขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาพูด และระบบความเชื่อของตนไว้อย่างเหนียวแน่น แม้จะเรียกตนเองว่าเป็นพวกไทยมอญก็ตาม ทำให้ท้องถิ่นชนบทในเขตอำเภอบ้านโป่งและโพธารามเป็นท้องถิ่นที่มีสังคมและวัฒนธรรมเป็นแบบเฉพาะอีกท้องถิ่นหนึ่ง

ส่วนคนจีนนั้นมักตั้งหลักแหล่งในย่านที่เป็นตลาดและแหล่งชุมทางการค้าได้ผสมผสานกับคนไทยจนเกิดเป็นชุมชนเมืองขึ้น เป็นย่านตลาดและที่ทำการของรัฐบาล ชุมชนเมืองเหล่านี้ได้แก่ ตัวอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม และอำเภอเมือง ซึ่งคือบริเวณจังหวัดราชบุรีในปัจจุบัน ต่อจากเขตอำเภอเมืองไปตามลำน้ำเข้าไปในเขตสมุทรสงคราม ตั้งแต่อำเภออัมพวาลงไปจรดคลองบางน้อยในเขตอำเภอบางคนที่เป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวสวนหนาแน่น แต่ความหนาแน่นและแหล่งสำคัญ เช่น วัดใหญ่นครชุมน์ ส่วนมากอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ ซึ่งนอกจากมีชุมชนเรียงรายกันตามริมฝั่งแม่น้ำแล้วก็ขยายตัวไปตามลำคลองอัมพวา และคลองชอยที่มีเครือข่ายขยายตัวไปทางเหนือและตะวันออกจนถึงเขตติดต่อกับคลองบางน้อยแถวบ้านบางระบือ

ทั้งสองบริเวณที่กล่าวมาเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวสวนที่เรียกว่า “สวนนอก” อันเป็นที่รู้จักกันมาช้านาน บรรดาชุมชนที่อยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองส่วนใหญ่มีอาชีพทำสวน ปลูกสวนมะพร้าวและผลไม้ เช่น ลิ้นจี่ ส้มโอ เป็นท้องถิ่นที่สัมพันธ์ทางด้านสังคมเศรษฐกิจกับคนไทยและคนจีนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตสมุทรสงคราม

2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง

ลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นบริเวณที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนาน มีร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่แสดงให้เห็นว่ามีการตั้งถิ่นฐานของผู้คน ตลอดจนการทำมาหากิน การค้าขายระหว่างชุมชนต่างๆ ทั้งภายในและภายนอกเป็นเวลานานนับพันปี ดังนั้น หากแบ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง อาจแบ่งเป็น 2 ช่วงเวลาดังนี้ คือ

2.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองก่อนสมัยปฏิรูป

2.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองสมัยปฏิรูปถึงปัจจุบัน

2.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองก่อนสมัยปฏิรูป

แม่น้ำแม่กลอง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นลำน้ำสายเก่าแก่สายหนึ่ง ที่สัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่ง และการทำมาหากินของผู้คนในดินแดนประเทศไทยตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ร่องรอยของโบราณวัตถุ โบราณสถาน พบในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองนั้น ล้วนแสดงให้เห็นว่าผู้คนที่อยู่ในลุ่มน้ำนี้ได้มีการเพิ่มขึ้นและมีการเคลื่อนย้ายของผู้คนจากภายนอกหลายเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นกระบวนการที่คลี่คลายมาจนถึงปัจจุบัน ถือได้ว่าบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองมีความสำคัญต่อพัฒนาการของผู้คนและบ้านเมืองในภาคกลางของประเทศไทยอย่างมาก

จากหลักฐานทางโบราณคดี พัฒนาการของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 7 - 8 (หลัง พ.ศ.600 – 700) เป็นต้นมา มีการเติบโตของชุมชนที่อยู่ในที่ราบใกล้ทะเลหลายแห่งได้มีการรับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียแล้ว การกระจายตัวของชุมชนในยุคนี้แผ่ขยายออกไปกว้างขวางทั้งในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำสุพรรณบุรี และลุ่มน้ำบางปะกง รวมไปถึงบริเวณภาคใต้อีกด้วย ชุมชนแรกเริ่มสมัยประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้น ได้แก่ คอนคาเพชร อำเภอมโนรมย์ จังหวัดกาญจนบุรี บริเวณลำพะเนียงแตก และลำน้ำทัพหลวง ในเขตลุ่มน้ำท่าจีน ส่วนในลุ่มน้ำแม่กลองนั้น พบบริเวณรอบๆ บึงจอมบึง เป็นทะเลสาบขนาดเล็กในเขตอำเภोजอมบึง จังหวัดราชบุรี

ประมาณหลัง พ.ศ.1000 เป็นต้นมา บรรดาชุมชนโบราณในเขตลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างก็พัฒนาเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ เรียกว่า “สมัยทวารวดี” ชุมชนสมัยทวารวดีระยะแรกพบที่เมือง

พงศีก อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาญจนบุรี โบราณวัตถุที่สำคัญ ได้แก่ ตะเกียงโรมัน ลูกปัด เทวรูป และอื่นๆ นอกจากนี้เมืองพงศีกยังมีความสัมพันธ์กับลำน้ำแม่กลองสายเก่าคือ ลำน้ำลำพะยอม ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง จากลักษณะภูมิประเทศ แม่น้ำแม่กลองมี 2 สาย ได้แก่ สายเก่าคือลำน้ำลำพะยอมและแม่น้ำอ้อม กับสายใหม่คือแม่น้ำแม่กลองที่ไหลผ่านกาญจนบุรี ราชบุรี และไหลลงทะเลที่จังหวัดสมุทรสงคราม ความแตกต่างระหว่างแม่น้ำแม่กลองสายเก่าและใหม่คือ สายเก่ามีบ้านเมืองสมัยทวารวดีจนถึงลพบุรี ส่วนสายใหม่เพิ่งมีชุมชนบ้านเมืองหลังจากสมัยลพบุรี²

เมืองคูบัว เป็นเมืองใหญ่สมัยทวารวดี เกิดขึ้นหลัง พ.ศ.1200 (ราวพุทธศตวรรษที่ 13) เป็นต้นมา สะท้อนให้เห็นการเติบโตและการขยายตัวของการค้าทางทะเลที่ควบคู่ไปกับการแพร่พระพุทธศาสนาลัทธิมหายานจากอินเดีย ผ่านทั้งทางบกและทางทะเลไปยังจีน ญี่ปุ่น และบ้านเมืองในภูมิภาคตะวันออกไกล เมืองคูบัวไม่ได้เป็นเมืองท่าที่ติดต่อกับภายนอกทางทะเลเท่านั้น แต่ยังเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง และชายฝั่งทะเลตะวันตกของอ่าวไทยด้วย ความเป็นศูนย์กลางของเมืองคูบัวมีมาอย่างสืบเนื่องจนวนพุทธศตวรรษที่ 18 หรือหลัง พ.ศ.1700 ก็เสื่อมลง เพราะเกิดเมืองใหม่ขึ้นคือ เมืองราชบุรี และ เพชรบุรี ซึ่งตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมกว่า³

เมืองราชบุรีและเพชรบุรี เป็นศูนย์กลางเมืองท่าที่มีความโดดเด่น ทั้งสองเมืองนี้ติดต่อกันด้วยเส้นทางคมนาคมโบราณที่เป็นชายหาดแต่เดิมที่เรียกว่าถนนท่าอู่ทอง นอกจากนี้การค้าขายกับภายนอกทางทะเลก็เติบโตกว่าแต่ก่อน และมีการติดต่อกับจีนตั้งแต่สมัยราชวงศ์หยวนลงมา เพราะพบบรรดาเศษภาชนะดินเผาที่ทำในสมัยราชวงศ์หยวนมากมาย นอกจากนี้ เมืองราชบุรีและเมืองเพชรบุรี ยังนับถือพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน พบโบราณสถานที่สำคัญ เช่น วัดมหาธาตุเมืองราชบุรี และวัดกำแพงแลงเมืองเพชรบุรี ส่วนในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง พบเมืองโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เมืองสิงห์ เมืองครุฑ จังหวัดกาญจนบุรี นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์กับที่อื่นๆ ได้แก่ เมืองพระรถ ชุมชนโบราณเนินทางพระ จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองละโว้ ลพบุรี เมืองที่ร่วมสมัยเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นเส้นทางการคมนาคมทางบกที่มีการติดต่อกันทั่วลุ่มน้ำเจ้าพระยา⁴

การเกิดเมืองราชบุรีขึ้นมาแทนเมืองคูบัวเป็นเมืองร่วมสมัยกับเมืองเพชรบุรี เมืองโกสินารายณ์ เมืองสิงห์ เมืองครุฑ นั้น แสดงให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 หรือหลัง พ.ศ.1700 ลงมา แม่น้ำแม่กลองได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคมของบ้านเมืองอย่างแท้จริง ทำให้มีเมืองเกิดขึ้นตาม

²มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 35-36.

³เรื่องเดียวกัน, 39-41.

⁴เรื่องเดียวกัน, 41-43.

ริมฝั่งแม่น้ำ นับเป็นยุคเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเมืองที่อยู่สืบเนื่องมาจนปัจจุบัน เป็นสมัยที่สัมพันธ์กับพุทธสถานในลัทธิมหายาน เรียกว่า “สมัยลพบุรี” เพราะศิลปกรรมเปลี่ยนแปลงจากรูปแบบเดิมมาเป็นแบบใหม่ที่สัมพันธ์กับศิลปะแบบขอมเมืองพระนครในประเทศกัมพูชา ตั้งแต่สมัยลพบุรี เป็นต้นมา มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคมมากกว่าเดิม เกิดเส้นทางคมนาคมติดต่อทั้งภายในและภายนอก ทำให้ผู้คนจากหลายแห่งมีการติดต่อถึงกันและมีการโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามที่ต่างๆ เพิ่มขึ้น ประกอบด้วยชนเผ่าและชนชาติต่างๆ การเกิดขึ้นของเมืองในยุคนี้ที่มีการนับถือศาสนาพุทธมหายานไม่ยืนยาวนัก ต่อมาพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ก็เข้ามาแทนกลุ่มน้ำแม่กลองสมัยอยุธยาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเป็นต้นมา ในระยะแรก ๆ มีเมืองสำคัญ 2 เมือง คือ เมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรี⁵

เมืองราชบุรี เป็นเมืองท่าที่มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศเรือสำเภามาจากภายนอกสามารถเข้ามาตามลำน้ำแม่กลองจนถึงตัวเมืองราชบุรี พบชิ้นส่วนทางเสื่อเรือสำเภาสมาธิราชวงศ์เหม็งและสิ่งของจากเรือที่จมในแม่น้ำแม่กลองจำนวนมาก ส่วน **เมืองกาญจนบุรี** เป็นชุมทางสินค้าระหว่างเส้นทางน้ำกับทางบก เพราะการขนถ่ายสินค้าจากเมืองราชบุรีทางน้ำนั้น เรือขนาดเล็กสามารถเดินทางไปได้จนถึงเมืองกาญจนบุรีที่เขาชนไก่ได้ ความสำคัญของเมืองกาญจนบุรีที่เขาชนไ้อมีมากขึ้นเมื่อเกิดสงครามไทยรบพม่า เส้นทางคมนาคมผ่านด่านเจดีย์สามองค์ลงมาตามลำน้ำแควน้อย กลายเป็นเส้นทางเดินทัพของพม่า เมืองกาญจนบุรีจึงกลายเป็นเมืองหน้าด่านที่รับศึกพม่า ดังนั้น กลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนจึงมีความสำคัญในสมัยอยุธยาเพราะเป็นบริเวณที่อยู่ติดชายแดน ผลจากศึกสงครามทำให้มีการเคลื่อนย้ายของผู้คนเข้ามาในไทย โดยเฉพาะชนชาติมอญได้อาศัยเส้นทางลำน้ำแควน้อยและด่านแม่ละเมาที่มุ่งหน้าสู่เมืองเมาะตะมะเป็นเส้นทางสำคัญในการค้าขายและการเดินทัพ⁶

พวกมอญเข้ามาอยู่ในประเทศไทยอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แต่การกระจายตัวของชุมชนมอญในกลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนในสมัยอยุธยายังไม่มีการตั้งถิ่นฐานที่ใหญ่โตมากนัก เพราะอยู่บริเวณเส้นทางเดินทัพที่มีการสู้รบตลอดเวลา ในขณะที่กลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างตั้งแต่อำเภอเมืองกาญจนบุรีลงมา มีผู้คนน้อยอาศัยอยู่ตามสองฝั่งแม่น้ำเป็นหย่อมๆ ต่างกับบริเวณใกล้ปากน้ำตั้งแต่ตัวเมืองราชบุรีลงมา มีการขยายตัวของชุมชนขึ้น เพราะอยู่ห่างไกลเส้นทางเดินทัพ และเป็นที่ยึดมั่นเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของผู้คนตามชายทะเลอย่างหนาแน่น จนเกิดเป็นเมืองใหม่ขึ้นปากน้ำแม่กลองคือเมืองแม่กลองหรือสมุทรสงครามในสมัยต่อมา

⁵มหาวิทยาลัยศิลปากร, กลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 43-44.

⁶เรื่องเดียวกัน, 45-48.

ผลจากการเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า พ.ศ.2310 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาย บรรดาเมืองต่างๆ บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนมีการเคลื่อนย้ายถูกกวาดต้อนและอพยพถิ่นฐานผู้คนไปตามท้องที่ต่างๆมากกว่าที่อื่น พวกลัวะหรือละว้าที่อยู่บนที่สูงถูกพวกกะเหรี่ยงจากแคว้นพม่า - มอญเข้ามาแทนที่ ส่วนพวกมอญถูกผลักดันให้เข้ามาไทยมากกว่าเดิม ทำให้เกิดชุมชนบ้านและเมือง ค่านจีนมากมายมีเจ้าเมืองเป็นมอญและกะเหรี่ยง โดยได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายไทย มอญที่อพยพ มาตั้งหลักแหล่งชุมชนตามลำน้ำเจ้าพระยา จากสามโคก มาปากเกร็ด ลงไปถึงพระประแดง⁷

ส่วนลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างก็เปลี่ยนแปลงอย่างมาก แต่เดิมบริเวณนี้ไม่ได้เป็นเส้นทางเดินทัพ เมื่อราชธานีเปลี่ยนมาอยู่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ทำให้เส้นทางเดินทัพเปลี่ยนไปต้องผ่าน ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างตั้งแต่ปากแพรกถึงราชบุรี ผ่านนครปฐมในลุ่มน้ำท่าจีนไปธนบุรีและกรุงเทพฯ การที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างอยู่ในเขตยุทธศาสตร์ดังกล่าว ทำให้ในสมัยต่อมาต้องมีการเตรียมการ เพื่อรับศึกพม่าไม่ให้เข้ามาถึงกรุงเทพฯ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดให้มีการสร้างเมืองใหม่ที่มีป้อมปราการที่แข็งแรงเพื่อรับศึกที่ตำบลปากแพรกเมืองกาญจนบุรี เพราะเป็นเส้นทางเดินทัพของพม่า⁸

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ นโยบายทางเศรษฐกิจและการเมืองของรัฐบาลได้ส่งผลกระทบต่อพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองอย่างมาก กล่าวคือ ลุ่มน้ำแม่กลองในช่วงก่อนยุคปฏิรูป พ.ศ. 2437 ระบบเศรษฐกิจของไทย โดยทั่วไปยังเป็นการผลิตแบบยังชีพ การค้าระหว่างประเทศอยู่ในมือของรัฐ และสินค้าส่วนใหญ่เป็นผลผลิตจากสัตว์ที่เก็บจากประชาชน ระบบนี้ต้องถูกกระทบกระเทือนหลังจากที่ไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 การขยายตัวทางเศรษฐกิจการค้าในระบบเสรีเริ่มปรากฏขึ้นแทน แต่เศรษฐกิจแบบใหม่นี้ยังไม่ได้ขยายเข้าไปในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองอย่างทันทีทันใด ตราบจนกระทั่ง พ.ศ. 2437 เมื่อบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง ได้แก่ เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี และเมืองสมุทรสงคราม ได้รวมเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลราชบุรี⁹

ลักษณะความหลากหลายของประชากรบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองมีส่วนสำคัญต่อการประกอบอาชีพและการทำมาหากินต่างๆ ประชากรในบริเวณนี้ประกอบด้วย คนไทย คนลาว คนมอญ คนจีน เป็นต้น จะเห็นได้ว่า ความหลากหลายของกลุ่มชนต่างๆ ดังกล่าวเป็นปัจจัยกำหนดเรื่องการกระจาย

⁷มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 50.

⁸เรื่องเดียวกัน, 33-52.

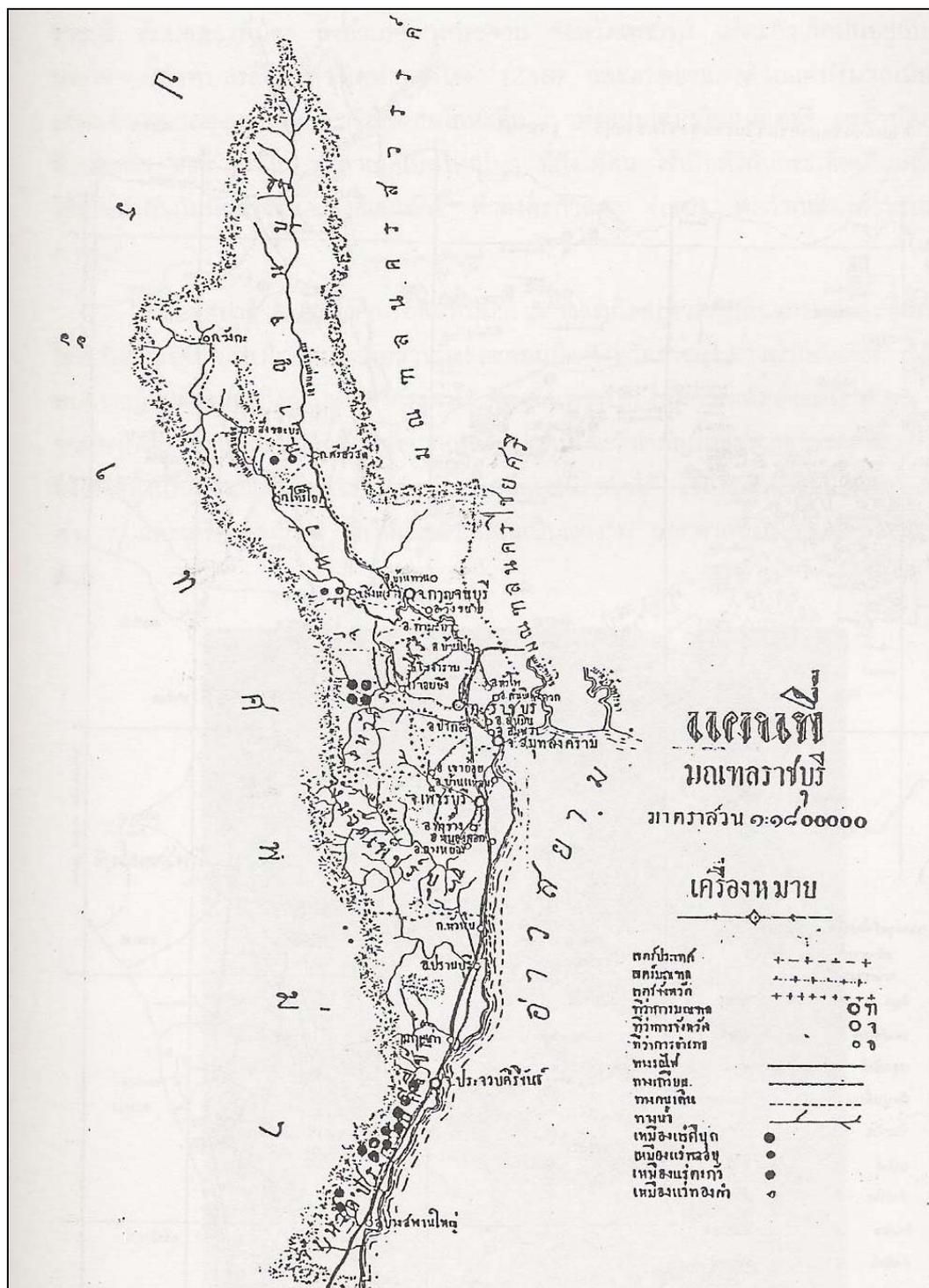
⁹ชยันต์ ออไอสุญ, “สภาพเศรษฐกิจมณฑลราชบุรี พ.ศ.2437-2453” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 1.

อาชีพและการผลิตตามความถนัดได้เป็นอย่างดี เช่น ชาวจีนถนัดค้าขาย ทำสวน คนไทย คนลาว และคนมอญ ถนัดการทำนา รวมทั้งสภาพการกระจายตัวของหมู่บ้านที่ตั้งในหัวเมืองต่างๆ ก็มีส่วนอย่างมากที่ทำให้เกิดผลผลิตที่แตกต่างกันตามสภาพแวดล้อมทางภูมิประเทศ เช่น แถบเมืองกาญจนบุรี ผลิตสินค้าประเภทพวกของป่า เมืองราชบุรีจะปลูกข้าวบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง รวมทั้งสวนผักอีกหลายชนิด ส่วนเมืองสมุทรสงครามจะปลูกสวนผลไม้และสินค้าทะเลเป็นผลผลิตหลัก ผลผลิตของบริเวณท้องที่ต่างๆ ในลุ่มน้ำแม่กลอง ก่อน พ.ศ.2437 มีการกระจายอยู่ในวงแคบ โดยส่วนมากจะหมุนเวียนอยู่เฉพาะเขตเมืองโกสัหรือหัวเมืองโกสัเพียงเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น ส่วนการติดต่อกับกรุงเทพฯ ยังมีน้อยในช่วงนี้ เพราะถึงแม้ว่าจะทำสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 มาแล้วก็ตาม และต่อมาก็เริ่มมีสินค้าสำคัญส่งออกไปต่างประเทศมากขึ้น เช่น ข้าว ก็ตามแต่ผลผลิตในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองก็ยังไม่ได้ออกส่งเป็นสินค้าเข้ากรุงเทพฯ หรือส่งออกต่างประเทศ เพราะประชาชนส่วนใหญ่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองยังมีการผลิตเป็นแบบยังชีพอยู่ โดยทุกคนรอบครัวและทุกหมู่บ้าน ได้ผลิตอาหารและเครื่องมือเครื่องใช้เท่าที่จำเป็นในการบริโภคเองเท่านั้น เช่น ทำนาปลูกข้าวไว้พอกินทำไร่ ปลูกผัก ปลูกฝ้ายเพื่อบริโภคและใช้ทำเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เข้าป่าหาไม้มาทำบ้านเรือนและเครื่องมือเครื่องใช้ ส่วนการแลกเปลี่ยนจะทำเท่าที่จำเป็นจริงๆ เท่านั้น เช่น การนำเกลือมาแลกข้าวหรือการนำของป่ามาแลกข้าว เป็นต้น เงินที่เป็นตัวกลางของการซื้อขายแลกเปลี่ยนยังมีบทบาทน้อยในชีวิตประจำวัน โดยทั่วไปแล้วประชาชนยังมีสภาพชีวิตที่เป็นไปอย่างเรียบง่าย ยังไม่มีจุดมุ่งหมายที่จะผลิตเพื่อการค้าแต่อย่างใด เพราะปัจจัยการส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้ายังไม่เกิดขึ้นในบริเวณนี้¹⁰

สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างอยู่บนเส้นทางเดินทัพระหว่างไทยกับพม่า และเป็นชุมชุมทัพของไทยเพื่อเตรียมรับศึกพม่าไม่ให้เข้าถึงกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ทำให้เมืองราชบุรีได้รับความสนใจเป็นพิเศษ ในฐานะหัวเมืองชั้นในที่ต้องการเพิ่มกำลังคนให้พร้อม เพราะในช่วงที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า นั้นไพร่พลเมืองได้หนีภัยกระจัดกระจายไปจำนวนมาก เมื่อสร้างกรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ ขึ้นจึงมีผู้คนน้อย ในขณะที่บ้านเมืองต้องการกำลังคนเพื่อการรบป้องกันข้าศึกศัตรูที่มารุกราน จึงมีการกวาดต้อนผู้คนจากประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว เขมร มอญ เข้ามาไว้ตามหัวเมืองชั้นใน รวมทั้งสนับสนุนให้ผู้คนจากที่อื่นซึ่งถือสัญชาติเมืองเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารได้เข้ามาตั้งรกรากด้วย ดังนั้น นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา บ้านเมืองในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างจึงเป็นบริเวณที่มีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จากภายนอกเข้ามาตั้งหลักแหล่งผสมผสานกันเรื่อยมา¹¹

¹⁰ ชัยนิตย์ ออไอสุญ, สภาพเศรษฐกิจมณฑลราชบุรี พ.ศ.2437-2453, 177-178.

¹¹ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 50-55.

ภาพที่ 2 แผนที่มณฑลราชบุรี

ที่มา : สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือญาติ” มอญ : กลุ่มน้ำแม่กลอง (กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2547), 123.

2.2 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองสมัยปฏิรูปถึงปัจจุบัน

ครั้นเมื่อมีการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 5 “มณฑลราชบุรี” เป็นเขตการปกครองหัวเมืองเขตหนึ่งที่ตั้งอยู่ในบริเวณภาคกลางทางทิศตะวันตก ซึ่งการปกครองส่วนมณฑลเทศาภิบาลนั้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากรัชกาลที่ 5 ทรงตระหนักถึงความล้มเหลวของการปกครองหัวเมืองแบบเก่าที่เรียกว่า “ระบบกินเมือง” ภายหลังจากที่ทรงได้ปรับปรุงการบริหารงานการปกครองส่วนกลาง พ.ศ.2435 แล้ว ต่อมาจึงทรงให้เริ่มจัดการปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคหรือการปกครองหัวเมืองขึ้นใน พ.ศ. 2437 โดยแบ่งการปกครองออกเป็นมณฑล ประกอบด้วยหลายเมืองรวมกันมีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด มีศาลว่าการมณฑล การบริหารงานปกครองขึ้นอยู่กับมหาดไทย สำหรับมณฑลราชบุรีประกอบด้วย 6 เมือง ได้แก่ ราชบุรี กาญจนบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี ปราณบุรี และประจวบคีรีขันธ์ โดยตั้งที่ว่าการมณฑลไว้ที่เมืองราชบุรี และให้เมืองราชบุรีเป็นศูนย์กลางบริหารงานของมณฑลด้วย¹² จนถึงปี พ.ศ. 2476 เมื่อมีการยกเลิกการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มณฑลราชบุรีจึงได้ยุบและคงฐานะเป็นจังหวัดราชบุรีจนถึงปัจจุบัน

ภายหลังจากที่ได้มีการจัดตั้งหัวเมืองบริเวณตะวันตกของภาคกลางเป็นมณฑล พ.ศ. 2437 สภาพเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำแม่กลองที่คับแคบค่อย ๆ คลี่คลายขยายตัวขึ้น เพราะรัฐให้การสนับสนุนการผลิตเพื่อการค้าควบคู่กันไปกับการปรับปรุงการบริหารและการปกครองหัวเมือง การขยายตัวทางเศรษฐกิจของประเทศ ทำให้ตลาดมีความต้องการสินค้า เช่น ข้าว ยาสูบ น้ำตาล เพิ่มมากขึ้น ประชาชนจึงขยายการผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรมมากขึ้นตามไปด้วย การค้าที่ดำเนินไปอย่างราบรื่นนั้นเป็นผลมาจากการขยายเส้นทางคมนาคมขนส่งระหว่างหัวเมืองในเขตมณฑลราชบุรีกับกรุงเทพฯ ได้แก่ การขุดคลองเชื่อมแม่น้ำ และต่อมามีการสร้างทางรถไฟสายได้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้บริเวณที่เส้นทางรถไฟผ่านได้กลายเป็นแหล่งชุมชนและสินค้า จากนั้นจึงได้พัฒนาเป็นตลาดขึ้นมา

นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ถือได้ว่าเป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญของลุ่มน้ำแม่กลอง กล่าวคือ เมื่อไทยทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ยกเลิกระบบการผูกขาดการค้า เปิดการค้าเสรี ข้าวเป็นสินค้าที่สำคัญ ประกอบกับรัชกาลที่ 5 ทรงยกเลิกระบบไพร่ ทำให้มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำกินในดินแดนไทยมากกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะกลุ่มคนจีนได้ขยายตัวไปตั้งถิ่นฐานในย่านตลาดตามที่ต่างๆ จนเกิดเป็นชุมชนเมืองขึ้นหลายแห่งริมน้ำแม่กลองตั้งแต่ราชบุรีลงไปถึงสมุทรสงคราม เช่น ที่อำเภอโพธาราม บ้านโป่ง ดำเนินสะดวกและอัมพวา เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าบรรดาเมืองที่เกิดขึ้นในละแวกนี้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา พัฒนามาจากบริเวณที่เป็นย่าน

¹²ชยันต์ ออไอสุญ, สภาพเศรษฐกิจมณฑลราชบุรี พ.ศ.2437-2453, 5 - 6.

ตลาดเป็นศูนย์กลางมาก่อน บริเวณย่านตลาดมักมีศาลเจ้าตั้งอยู่ด้วยเสมอเพราะเป็นสถานที่ที่คนจีนมากราบไหว้และประกอบพิธีกรรม ศาลเจ้าจีนนิยมสร้างกันแพร่หลายในจังหวัดราชบุรีบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง แต่ที่เก่าแก่ที่สุดสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็คือ ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันตกในเขตอำเภอบ้านโป่ง¹³

ส่วนกลุ่มคนลาว ภายหลังจากที่รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯให้มีการเลิกทาสบรรดาเฉลยลาวทั้งหลายก็มีอิสระในการตั้งบ้านเรือน และทำมาหากินจึงพากันโยกย้ายไปตามที่ต่างๆ แบ่งเป็น 2 สาย คือ สายทางทิศตะวันตก จากบริเวณเขาเรียงมาอำเภोजอมบึงมีการตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านนาสมอบ้านสูงเนิน บ้านท่าเนียบ บ้านเกาะ บ้านวังมะเดื่อ เป็นต้น สายที่สองทางทิศตะวันออกอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกอยู่บริเวณวัดพญาไม้ บ้านนางแก้ว วัดบ้านฆ้อง บ้านเลือก บ้านคอนเสลา บ้านหนองปลาตุ๊ก จังหวัดราชบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ ภายหลังจากการตกลงเรื่องเขตแดนทางตะวันตกที่เข้าไปสู่เขตมอญ-พม่าซึ่งอยู่ภายใต้การปกครองอังกฤษ ทำให้มีการเคลื่อนย้ายของผู้คนกลุ่มต่างๆ เข้ามายังหลักแหล่งทำกินในเขตแดนไทยมากกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะพวกกะเหรี่ยงนั้นกระจายกันตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่สูงเนินป่าเขาทางด้านตะวันตกของแม่น้ำแม่กลองอีกด้วย¹⁴

ภายหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เป็นช่วงของการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจฯ บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางความเจริญแห่งภูมิภาคตะวันตก รัฐบาลมีนโยบายที่ต้องการทำให้ประเทศพัฒนา ดังนั้น รัฐจึงให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตรกรรม แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนลุ่มน้ำแม่กลองเป็นอย่างมาก การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้แก่ การพัฒนาโครงข่ายถนน การพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่ (โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ พ.ศ. 2506)¹⁵ และการเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรม ผลจากการพัฒนาดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองเกิดการเปลี่ยนแปลงในหลายๆ ด้าน ทั้งในด้านของระบบนิเวศของลุ่มน้ำ ระบบการผลิต และสภาพสังคมวัฒนธรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวย่อมมีความสัมพันธ์กันดังนี้

¹³มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 55-56.

¹⁴กระทรวงศึกษาธิการ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี. (กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542), 17-18.

¹⁵มณฑล คงแฉวง, การชลประทานในจังหวัดกาญจนบุรี. (กาญจนบุรี : สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏกาญจนบุรี, 2544), 35-64.

การเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศของกลุ่มน้ำ ภายหลังจากการสร้างระบบชลประทานขนาดใหญ่ ทำให้ระบบนิเวศของกลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการสร้างเขื่อนทำให้ไม่มีตะกอนจากน้ำหลาก มาทับถมเรียกสวนไร่นา เกษตรกรต้องหันมาใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์เพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ ผืนดิน ทั้งยังต้องพึ่งพาปราบศัตรูพืช ในขณะที่แต่เดิม น้ำท่วมจะช่วยทำลายตัวอ่อนของแมลงที่อาศัย อยู่ในดินรวมทั้งปลวกที่กัดกินมะพร้าว ปัญหาโรคแมลงระบาดจึงไม่มี ในขณะที่มีการขยายตัวของ โรงงานอุตสาหกรรมจากย่านเมืองหลวงมาตั้งริมแม่น้ำแม่กลองทั้งสองฝั่ง เช่น อุตสาหกรรม สีขาว น้ำตาล กระดาษ ทอผ้า และโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อมอีกจำนวนมาก ในขณะที่ระบบ นิเวศกลุ่มน้ำได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมในช่วงเวลา ใกล้เคียงกัน ยิ่งทำให้ความไม่สมดุลของระบบนิเวศรุนแรงมากขึ้น โรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมาก ที่เรียงรายอยู่ตามริมแม่น้ำแม่กลอง ได้ปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่น้ำทำให้เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย ความเน่าเสีย ดังกล่าวไม่เพียงนำความเสียหายมาสู่ข้าว สวนผัก ไม้ผล และพืชไร่ที่ตั้งอยู่สองฝั่งลำน้ำเท่านั้น ยังทำให้ความหลากหลายของพันธุ์สัตว์น้ำลดลง บางชนิดถึงกับสูญพันธุ์ไปเลยก็มี ต่อมาเมื่อเกิด ภาวะความแห้งแล้งขึ้น ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในกลุ่มน้ำแม่กลอง โดยเฉพาะพื้นที่จังหวัด สมุทรสงครามได้รับผลกระทบอย่างรุนแรงจากภาวะน้ำเค็มจัด จากความเสียหายครั้งนั้นสวน มะพร้าวที่เคยทำน้ำตาลได้ลดน้อยลง เปลี่ยนมาเป็นมะพร้าวเก็บผลและมะพร้าวอ่อนมากขึ้น ทั้งมี การปรับเปลี่ยนจากสวนมะพร้าวเป็นพื้นที่เป็นสวนคละ มีมะม่วง ส้มโอ ลิ้นจี่ เป็นต้น¹⁶ นอกจากนี้ ชาวสวนไม่สามารถปลูกข้าวในร่องสวนอีกต่อไป เพราะน้ำจืดมาไม่ถึง สภาพน้ำเค็มจัด เมื่อน้ำจืด ไหลลงมาน้อย ไม้ผลทุกชนิดจึงตายหมดเหลือแต่ต้นมะพร้าวเท่านั้น ภาวะน้ำเน่าเสียที่เกิดขึ้นอีก 2-3 ครั้ง ประกอบกับเมื่อเขื่อนศรีนครินทร์ถูกสร้างขึ้นที่เขื่อนใหญ่ตอนบนและก่อนจะเริ่มผลิตกระแสไฟฟ้า ในปี พ.ศ. 2523 การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยได้เริ่มกักเก็บน้ำ และปล่อยน้ำจืดลงมาน้อย ทำให้น้ำทะเลหนุนเข้ามาบริเวณปากแม่น้ำแม่กลอง ทำความเสียหายให้กับสวนมะพร้าวและผลไม้ใน จังหวัดสมุทรสงครามจำนวนมาก ส่วนบริเวณพื้นที่เหนือขึ้นมาก็ได้รับความเปลี่ยนแปลงเช่นกัน ทั้งนี้ เพราะลำน้ำแม่กลองถูกปิดด้วยเขื่อนที่ตามมาอีกสามเขื่อน คือ เขื่อนเขาแหลม เขื่อนท่าทุ่งนา และ เขื่อนวชิราลงกรณ์ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของดินและน้ำเกิดขึ้นเช่นนี้ สวนจำนวนไม่น้อยจึงถูกโค่น ทำลายลง เพื่อเปลี่ยนสภาพการใช้งาน เช่น เป็นที่ดินจัดสรร เป็นบิมน้ำมัน เป็นร้านค้า ฯลฯ ซึ่งเข้ามา แทนที่สวนที่รกร้างด้วยร่มเงาของไม้ผลต่างๆ ปัจจุบันพื้นที่สวนในสมุทรสงครามลดจำนวนลง เช่นเดียวกับสวนในที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง

¹⁶มหาวิทยาลัยศิลปากร, เรือเล่นทะเลม (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544), 16-17.

การเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิต การเข้ามาของโรงงานอุตสาหกรรมทำให้คนหนุ่มสาวละทิ้งการทำนาทำสวนหันไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม เพราะเห็นว่าการทำนาทำสวนเป็นงานหนักได้เงินน้อย ชาวสวนดำเนินสะดวกจากที่เคยทำสวนเตียนที่ปลูกไม้ล้มลุก พวกหอม พริก กระเทียม ต่างหันมาปลูกไม้ยืนต้นแบบเดียวกับสวนทางเขตอัมพวา บางคนก็ ซึ่งสวนชาวดำเนินฯ จะปลูกไม้ยืนต้นชนิดใดชนิดหนึ่งบนร่องสวนเต็มร่องและปลูกเรียงแถวเป็นระเบียบ ชาวสวนดำเนินฯ จะปลูกพืชชนิดใดชนิดหนึ่งโดยไม่ได้อาศัยความเคยชิน แต่จะเปลี่ยนแปลงไปตามภาวะราคาตลาดของผลผลิต ในขณะที่การทำนาและทำสวนผสมลดน้อยลง ชาวบ้านหันมาทำสวนเพื่อการค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด เมื่อการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางถนนเข้าสู่ลุ่มน้ำแม่กลองดีขึ้น ทำให้มีการนำพันธุ์ไม้แปลกใหม่จากกรุงเทพฯ เช่น ฝรั่ง เข้ามาในพื้นที่อำเภอดำเนินสะดวกได้ สะดวกรวดเร็วขึ้น เมื่อมีการเปลี่ยนระบบการผลิตจากการทำสวนผสมไปเป็นสวนเชิงเดี่ยว ทำให้เกษตรกรต้องขนขวายหาพันธุ์ใหม่ๆ มาทดลองปลูกอยู่ตลอดเวลา ทำให้ชาวสวนทำทุกวิถีทางที่เร่งผลผลิตให้ทันกับความต้องการ มีการใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ และสารเคมีกำจัดศัตรูพืชอย่างแพร่หลาย ทำให้พื้นที่สวนดำเนินฯ ทั้งหมดกลายเป็นแหล่งทดลองน้ำยาเคมีเกษตรแหล่งใหญ่ที่สุดของประเทศ และผลจากการใช้สารเคมีกันมากในหมู่ชาวสวน ทำให้ชาวสวนเกิดการเมายาและเสียชีวิต¹⁷

ถึงแม้ว่าชาวบ้านส่วนหนึ่งในเขตอำเภอดำเนินสะดวกจะเปลี่ยนจากการทำสวนเตียน (ปลูกไม้ล้มลุก) มาเป็นสวนใหม่ (ปลูกไม้ยืนต้น) แต่ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองส่วนใหญ่ยังคงทำนาเป็นหลัก เช่น อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม และอำเภอเมืองราชบุรี แต่ภายหลังจากการพัฒนาระบบชลประทาน การพัฒนาโครงข่ายถนน ทำให้รูปแบบการทำนาเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ ชาวนาสามารถผลิตข้าวได้ปีละ 2-3 ครั้ง ด้วยการใช้นวัตกรรมเทคโนโลยีมากขึ้น การไถนาโดยใช้ควายอย่างแต่ก่อนนั้นล่าช้าเพราะมีความล่าช้าและลำบาก ชาวนาหันมาใช้รถไถหรือควายเหล็กแทน และใช้เครื่องนวดข้าวแทนการใช้ควายนวด นอกจากนี้ วิธีการปลูกข้าวแบบใหม่ ซึ่งได้รับการส่งเสริมให้มีการปลูกกันอย่างแพร่หลายก็คือ “นาหว่านนาตม” ซึ่งมีลักษณะวิธีการปลูกข้าวโดยการหว่านเมล็ดข้าวที่ออกแล้วลงไปแปลงนาข้าวที่มีการเตรียมดินอย่างดี และมีการปรับระดับแปลงนาให้ราบเรียบ และสามารถควบคุมน้ำในแปลงนาที่ปลูกได้ดี¹⁸ การทำนาหว่านนาตมทำให้สะดวกและรวดเร็วกว่าการทำนาแบบเดิมมาก ชาวนาจึงนิยมกันอย่างแพร่หลาย แต่การทำนาในสมัยยุคพัฒนา

¹⁷ สุฉรา สุจฉายา, บรรณาธิการ, ราชบุรี (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สารคดี, 2541), 186-191.

¹⁸ กระทรวงศึกษาธิการ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี, 216.

เป็นการพึ่งพาปัจจัยภายนอกในการผลิตทั้งหมด ค่าใช้จ่ายในการทำนาจึงสูงขึ้น แต่ราคาข้าวในปัจจุบันให้กำไรน้อยไม่ค่อยคุ้มทุน ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่นิยมยึดอาชีพทำนา ชาวนาส่งลูกหลานของตนไปเรียนหนังสือเพื่อเตรียมทำอาชีพอื่น หรือไม่ก็ให้เรียนจบการศึกษาภาคบังคับแล้วให้เข้าทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมใกล้ๆบ้าน เมื่อแรงงานหนุ่มสาวเคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกชุมชน ทำให้แรงงานที่เหลือในครอบครัวไม่เพียงพอต่อการทำกิจกรรมการผลิตเพื่อยังชีพ (ทำนา) ไม่ว่าจะเป็นการทอผ้าหรือดำข้าว ฯลฯ อีกต่อไป การเข้ามาของสินค้าและบริการใหม่ๆ เช่น เสื้อผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรม เป็นที่นิยมแทน

ภายใต้บริบทการพัฒนาสมัยใหม่ ได้แก่ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลองต่างๆ เช่น โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ โครงการประปาฝั่งตะวันตก ซึ่งต้องการผันน้ำจากแม่น้ำแม่กลองไปผลิตน้ำประปาป้อนกรุงเทพฯ และโครงการพัฒนาแม่น้ำแม่กลองให้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าเพื่อการส่งออกของกรมเจ้าท่า ซึ่งโครงการเหล่านี้นำไปสู่ความวิตกกังวลเกี่ยวกับผลกระทบที่ตามมา เนื่องจากความขัดแย้งในการใช้น้ำในลำน้ำแม่กลองเพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่ต่างกัน

สมัยปฏิรูปจนถึงทศวรรษ 2500 สภาพวิถีชีวิตของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองต้องอาศัยน้ำในการดำรงชีวิต ชาวบ้านจึงต้องปรับวิถีชีวิตของตนเองให้สัมพันธ์กับธรรมชาติของน้ำ ในช่วงฤดูน้ำหลากเป็นช่วงที่ผู้คนในลุ่มน้ำแม่กลองมีความกตัญญูและมีความสุข น้ำที่ท่วมตลิ่งและทุ่งนาทำให้เกิดความหลากหลายของสัตว์น้ำ พืชพันธุ์ธรรมชาติในน้ำให้อุดมสมบูรณ์มากขึ้น การคมนาคมทางน้ำสะดวกสบาย ในช่วงฤดูแล้ง น้ำในลำคลองแห้งขอด การคมนาคมทางน้ำไม่ค่อยสะดวก บริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง และลำคลองต่างๆ มีบ้านเรือน ตลาดริมน้ำ วัด โบสถ์ ศาลเจ้า และโรงสี ตั้งเรียงรายอยู่ริมแม่น้ำเป็นระยะๆ ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย และดำเนินชีวิตสอดคล้องกับธรรมชาติ ในยามมีข้าวกินตลอดปี ปลูกผักผลไม้ในบริเวณบ้าน กับข้าวแทบไม่ต้องซื้อเพราะในน้ำยังมีกุ้งปลาเหลือเพื่อ ชาวบ้านชื่อเฉพาะของใช้ที่จำเป็นเท่านั้น การจัดงานบุญ งานบวช งานแต่งงาน เป็นประเพณีที่ทำสม่ำเสมอ เทศกาลสำคัญๆ เป็นโอกาสให้ผู้คนมาพบปะและทำบุญร่วมกัน เช่น ตรุษสงกรานต์ ตรุษไทย สารทไทย บรรยายภาพประเพณีงานบุญของลุ่มน้ำในสมัยนี้เป็นที่สนุกสนาน นอกจากนี้ชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในอดีต ยังมีแรงยึดเหนี่ยวภายในชุมชนอย่างแน่นแฟ้น มีความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติ และช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นอย่างดี สามารถใช้การลงแขกเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขกเกี่ยวข้าว การสร้างบ้าน โดยแรงยึดเหนี่ยวของชุมชนมีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และมีโรงเรียนเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน¹⁹

¹⁹ สุคตารา สุฉฉายา, บรรณาธิการ, ราชบุรี, 170-172.

ภายหลังจากการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ พ.ศ.2518 เป็นต้นมา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสำคัญ ๆ หลายอย่างตามมา เช่น มีการตัดถนนตัดลูกรังผ่านหมู่บ้านต่างๆ และเชื่อมหมู่บ้านอื่นๆ ริมฝั่งลำน้ำแม่กลอง ทำให้การคมนาคมระหว่างหมู่บ้านด้วยตัวเอง และหมู่บ้านกับตัวเมืองเปลี่ยนจากทางน้ำเป็นทางถนน บ้านเรือนที่เคยอยู่ริมฝั่งน้ำก็สร้างถอยออกห่างออกมาโดยปลูกชิดริมถนนเป็นเกณฑ์ สภาพน้ำที่เคยท่วมสูงทุกปีนั้นหายไปเพราะเขื่อนสามารถควบคุมน้ำได้ บ้านเรือนแบบเดิมที่เป็นชั้นเดียวพื้นยกสูง เพื่อป้องกันน้ำเริ่มเปลี่ยนไปโดยต่อเติมชั้นล่างของบ้านแบบเดิมให้เป็นที่อยู่อาศัยได้ และมีการสร้างบ้านสองชั้นแบบใหม่ขึ้น²⁰

จากการทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง ส่งผลต่อวิถีชีวิตของชาวนาเป็นอย่างมาก ความสัมพันธ์กันแบบเครือญาติลดลง การลงแขกเกี่ยวข้าวและการช่วยกันนวดข้าวหมดไป เมื่อมีเวลาว่างชาวนาก็จะไปแสวงหาอาชีพอื่นๆ ทั้งในและนอกชุมชน ทำให้เวลาพบปะสังสรรค์กับเพื่อนบ้านในงานบุญและงานประเพณีในวันสำคัญต่างๆ เช่น ประเพณีสงกรานต์ค่อยๆ หายไป ชาวนาเริ่มซื้อข้าวกิน ส่วนข้าวตัวเองส่งขายหมด การผลิตข้าวในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองเป็นการผลิตเพื่อขายทั้งหมดไม่ได้ผลิตเพื่อไว้บริโภคเหมือนในอดีต ทำให้โรงสีขนาดเล็กที่เรียงรายตามริมแม่น้ำค่อย ๆ หมดไป²¹

จากคำบอกเล่าของ นายประยูร แก้วละเอียด²² ชาวบ้านตำบลคู้งพยอม เล่าถึงวิถีชีวิตชาวสวนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองหลังการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ว่า สวนบริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กลองไม่มีน้ำท่วมจนผู้คนสมัยหลังไม่รู้จักหน้าน้ำ และคนรุ่นก่อนเริ่มล้มเลือนฤดูน้ำหลากไปแล้ว นอกจากนี้ ภายหลังจากการคมนาคมระหว่างกรุงเทพฯ กับลุ่มน้ำแม่กลองสะดวกขึ้น ทำให้คนหนุ่มสาวมักทิ้งถิ่นฐานไปทำงานในกรุงเทพฯ จำนวนมาก เหลือแต่พ่อแม่และคนแก่อยู่ที่บ้าน พอถึงวันหยุดจึงจะกลับมาเยี่ยมบ้าน ทำให้ความสัมพันธ์กับแม่น้ำเริ่มห่างเหินไป

การที่คนหนุ่มสาวต่างหันไปทำงานโรงงานอุตสาหกรรม เป็นวิถีการทำงานที่มีกำหนดเวลาที่แน่นอน ทำให้แรงงานเหล่านี้ไม่มีเวลาในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน ความสัมพันธ์กับชุมชนเริ่มห่างเหิน สัปดาห์หนึ่งมีวันหยุดเพียง 1 วัน ทำให้พวกเขาต้องการพักผ่อนมากกว่าทำกิจกรรมออกมาสังสรรค์กับชุมชน การมีรายได้ประจำที่แน่นอน ทำให้มีความต้องการซื้อสิ่งของเครื่องใช้

²⁰ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 216.

²¹ สัมภาษณ์ นายจวน เครือวิเศษยาจารย์, ชาวตำบลบ้านม่วง, อายุ 90 ปี, 13 หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 20 กันยายน 2549.

²² สัมภาษณ์ นายประยูร แก้วละเอียด, ชาวบ้านตำบลคู้งพยอม, อายุ 82 ปี, หมู่ที่ 3 ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 21 กันยายน 2549.

และสิ่งอำนวยความสะดวกในราคาค่าเงินผ่อน มีการอพยพของคนต่างถิ่นเข้ามาเป็นแรงงานรับจ้างในพื้นที่ ทำให้มีการแต่งงานระหว่างคนนอกพื้นที่มากขึ้น

3. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

“คนสวยโพธาราม	คนงามบ้านโป่ง
เมืองโอ่งมังกร	วัดขนอนหนังใหญ่
คันไถถ้ำงาม	ตลาดน้ำดำเนินฯ
เพลินค้างคาวร้อยล้าน	ย่านยี่สกปลาดี ”

“คนงามบ้านโป่ง” เป็นส่วนหนึ่งของคำขวัญประจำจังหวัดราชบุรี ซึ่งมีที่มาจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ในคราวเสด็จประพาสทางชลมารคตามลำน้ำแม่กลอง เพื่อเสด็จไปยังอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี เมื่อเสด็จผ่านอำเภอโพธาราม ทรงทอดพระเนตรเห็นชาวเมืองโพธารามต่างแต่งตัวสวยงามนั่งรอรับเสด็จ จึงมีพระราชดำรัสว่า “คนสวยโพธาราม” ครั้งพระองค์เสด็จขึ้นมาถึงอำเภอบ้านโป่ง ชาวอำเภอบ้านโป่งทั้งชายและหญิงต่างมารอรับเสด็จโดยแต่งตัวกันอย่างเรียบร้อยสวยงาม และนั่งกันอยู่อย่างเป็นหมวดหมู่ด้วยความสงบและเป็นระเบียบเรียบร้อย เพียบพร้อมด้วยกริยามารยาท เมื่อพระองค์ทรงทอดพระเนตรเห็นจึงมีพระราชดำรัสขึ้นว่า “คนสวยโพธาราม คนงามบ้านโป่ง” และพระราชดำรัสนี้เป็นที่ปลื้มปิติของพสกนิกรชาวอำเภอบ้านโป่งเป็นอย่างยิ่ง

อำเภอบ้านโป่ง ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของจังหวัดราชบุรี ห่างจากจังหวัดราชบุรี ระยะทาง 41 กิโลเมตร และห่างจากกรุงเทพมหานคร ระยะทาง 77 กิโลเมตร มีพื้นที่ 364.067 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 227,541 ไร่ สภาพพื้นที่ทั่วไปแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ที่ราบสูงขนาดใหญ่ อยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอ และที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ ได้แก่ พื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอ มีแม่น้ำแม่กลองเป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติที่สำคัญ ไหลมาจากจังหวัดกาญจนบุรี ระยะทางความยาวไหลผ่านอำเภอประมาณ 20 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอบางมุง อำเภอบางแพะ จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม และทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี อำเภอบางมุง จังหวัดกาญจนบุรี

ปัจจุบันอำเภอบ้านโป่งแบ่งเขตการปกครองออกเป็น 14 ตำบล เทศบาล 5 แห่ง (เทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 4 แห่ง) และองค์การบริหารส่วนตำบล 12 แห่ง²³ การคมนาคมภายในอำเภอและระหว่างอำเภอ มีทางหลวงแผ่นดินผ่าน 4 สาย คือ ทางหลวงแผ่นดินสาย 4 (เพชรเกษม) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 323 (บ้านโป่ง-กาญจนบุรี) ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3273 (แยกถนนเขาสูง-เบ็กไพร เชื่อมอำเภอท่าม่วง อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี) และทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3089 (ถนนเขาสูง-เบ็กไพร เชื่อมอำเภอโพธาราม และอำเภอเมืองราชบุรี) ส่วนทางรถไฟผ่าน 3 สาย คือ ทางรถไฟสายใต้ ทางรถไฟสายหนองปลาคุก-สุพรรณบุรี และทางรถไฟสายหนองปลาคุก - กาญจนบุรี นอกจากนี้ ยังมีถนนซอยแยกเข้าหมู่บ้านต่างๆทุกตำบล มีสะพานเชื่อมสองฝั่งแม่น้ำ ทำให้การติดต่อระหว่างฝั่งแม่น้ำซึ่งตะวันตกเชื่อมเข้าถึงตัวเมืองบ้านโป่งได้สะดวกรวดเร็วมากขึ้น

อำเภอบ้านโป่ง ตั้งอยู่ในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นลำน้ำที่มีความสำคัญทิศตะวันตกของประเทศไทย มีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งชุมชนตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ และพบการตั้งถิ่นฐานของผู้คนสืบเนื่องมาตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์จนถึงสมัยทวารวดี ลพบุรี และอยุธยา ตลอดจนถึงรัตนโกสินทร์

ตามความเห็นของนักประวัติศาสตร์เชื่อว่า เมื่อประมาณ 1,300 ปี มาแล้ว ดินแดนแถบนี้เรียกว่า อาณาจักรทวารวดี ในราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 คนส่วนใหญ่เป็นชาวอินเดียและเขมรมาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินในดินแดนนี้ โดยชาวอินเดียมาตั้งชื่อเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันออกว่าเมืองโกสินารายณ์ (อยู่ที่ตำบลท่าผาในปัจจุบัน) สมัยก่อนลำน้ำแม่กลองไหลผ่านท่าเรือวกไปยังนครไชยศรีและไหลสู่ปากน้ำ ร่องรอยในอดีตของแม่น้ำสายนี้ยังพอมิเหลืออยู่ ต่อมาพุทธศตวรรษที่ 17-18 มีการขุดขยายคลอง ทำให้สภาพภูมิประเทศเปลี่ยนแปลงไปจึงเกิดลำน้ำสายใหม่ขึ้นไหลผ่านท่าเรือ ท่ามะกา บ้านโป่ง โพธาราม ราชบุรี ออกสู่อ่าวไทย มีเมืองคูบัวเป็นเมืองท่าเรือที่ติดต่อกับชายกับเรือสำเภาของต่างประเทศ²⁴

อำเภอบ้านโป่ง เป็นชุมชนที่มีประชากรหลากหลายเชื้อชาติเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน โดยคนไทยเชื้อสายมอญได้เริ่มอพยพเข้าสู่ประเทศไทยในครั้งแรกในปี พ.ศ.2135 ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และครั้งที่ 2 ใน พ.ศ.2202 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นการอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากครั้งละหมื่นกว่าคน หลังจากนั้นได้มีการอพยพเข้ามาอีกหลายครั้งแต่มีจำนวนไม่เท่ากับครั้งที่ 1 - 2 จากการอพยพดังกล่าวทำให้คนไทยเชื้อสายมอญได้กระจัดกระจายไป

²³สำนักงานปกครองท้องถิ่น อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. (อัคราณา)

²⁴มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 37- 40.

ตามพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะในเขตอำเภอบ้านโป่ง วัดตาผา วัดใหญ่นครชุมน์ วัดม่วง และวัดหัวหิน ส่วนชาวจีนได้อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จ.ศ.1136 (พ.ศ.2317) โดยเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินฝั่งตะวันตกลุ่มน้ำแม่กลองด้านใต้เมืองโกสินารายณ์ ในบริเวณตำบลเบิกไพร ตำบลกุ่มพยอม ตำบลคอนกระเบื้อง และกระจัดกระจายไปในทุกตำบลและหมู่บ้าน ส่วนคนไทยเชื้อสายลาวเวียง จะตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายบริเวณแม่น้ำแม่กลองและใกล้เคียง เช่น ตลาดบ้านโป่ง บ้านคอนเสลา บ้านหนองปลาตุก บ้านหนองอ้อ และบ้านฆ้องน้อย ไปจนถึงอำเภอโพธาราม สำหรับคนไทยจะอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง อยู่ใต้ตลาดบ้านโป่ง บริเวณตำบลสวนกล้วย และตำบลอื่นๆ²⁵

จากการสันนิษฐานของสมเด็จพระยาคำรกราชานุภาพ บ้านโป่งคงจะขึ้นกับเมืองสุพรรณบุรีไปจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ต่อมาบ้านโป่งจึงถูกแยกไปขึ้นกับแขวงเมืองราชบุรี²⁶ ครั้นถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) บ้านเมืองปราศจากศึกสงคราม จึงได้มีครอบครัวไทย มอญ จีน และลาวอพยพมาตั้งรกรากสร้างที่อยู่อาศัยในเขตอำเภอบ้านโป่ง ซึ่งในสมัยนั้นยังเป็นป่าทึบ เป็นที่อาศัยของสัตว์ต่าง ๆ เพราะบริเวณนี้เป็นดินโปรงที่สัตว์ป่าชอบกิน (ดินโปรงเป็นดินชนิดหนึ่งที่มีรสเค็ม) ชาวบ้านที่อพยพมาเห็นทำเลดีและมีสัตว์ป่าชุกชุมจึงได้หักล้างถางพง เพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและทำการเพาะปลูก จึงทำให้บริเวณนี้หมดสภาพจากป่าทึบที่อุดมสมบูรณ์กลายเป็นป่าโปรง ตามตำนานเก่าแก่เล่าว่าคำว่า "บ้านโป่ง" เดิมทีเดิยเรียกว่า "บ้านทับโป่ง" ซึ่งเล่ากันว่ามีการท่อมหรือบ้าน (ทับ) อยู่ข้างดินโปรง แต่ชาวบ้านนิยมเรียก "บ้านโป่ง" ต่อมาทางราชการก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอบ้านโป่งตามไปด้วย

สำหรับการตั้งเมืองบ้านโป่งนั้น²⁷ ตามจดหมายเหตุเมืองราชบุรี ร.ศ.116 กล่าวไว้ว่า เดิมอำเภอบ้านโป่งตั้งอยู่ที่ตำบลท่าผา เรียกชื่อว่า "อำเภอท่าผา" มีอำมาตย์ตรีพระบรรณสถิตย์บดีดำรงตำแหน่งนายอำเภอท่าผาคนแรก ในปี ร.ศ. 114 (พ.ศ.2438) ต่อมาในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯให้สร้างทางรถไฟสายใต้ขึ้นโดยจัดตั้งสถานีรถไฟขึ้นที่ตำบลบ้านโป่ง (ร.ศ.124) ซึ่งต่อมาทางราชการพิจารณาเห็นว่าหากตั้งที่ว่าการอำเภออยู่ที่ตำบลท่าผา จะมีปัญหาเรื่องกรรมนาคมที่ไม่สะดวก จึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งที่ตำบลบ้านโป่ง และเปลี่ยนชื่อมาเป็นอำเภอ

²⁵ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกสินารายณ์ถึงบ้านโป่ง, 16-17.

²⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, สาส์นสมเด็จ เล่ม 18 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2505), 114-115.

²⁷ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกสินารายณ์ถึงบ้านโป่ง, 17-18.

บ้านโป่ง ในปี ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) จนถึงปัจจุบัน มีมหาดเล็กหรั่น (ไม่ทราบนามสกุล) เป็น นายอำเภอบ้านโป่ง

ต่อมาในปี พ.ศ.2437 ได้มีการปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคหรือการปกครองหัวเมือง เป็นการปกครองหัวเมืองแบบระบบเทศาภิบาล “มณฑลราชบุรี” เป็นเขตการปกครองหัวเมืองเขตหนึ่ง ที่ตั้งอยู่ในบริเวณตะวันตกของภาคกลาง โดยมีเมืองราชบุรีเป็นศูนย์กลางการบริหารงานของมณฑล ซึ่ง บ้านโป่งได้รวมอยู่ในมณฑลราชบุรีด้วย หลังจากการจัดตั้งระบบเทศาภิบาลแล้ว รัฐได้มีนโยบาย ส่งเสริมการค้าโดยการพัฒนาเส้นทางคมนาคมขนส่งภายในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง มีการ สร้างเส้นทางคมนาคมทั้งทางน้ำ เช่น การขุดคลองเชื่อมแม่น้ำ และการสร้างเส้นทางรถไฟระหว่าง กรุงเทพฯ กับหัวเมืองในเวลาต่อมา ถือว่าเป็นนโยบายของรัฐบาลที่ให้ความสำคัญกับบริเวณลุ่มน้ำ แม่กลองอย่างมาก

แม่น้ำแม่กลอง ถือเป็นเส้นทางคมนาคมหลักภายในมณฑลราชบุรี เพราะไหลผ่าน เมืองกาญจนบุรี ราชบุรี และสมุทรสงคราม นอกจากนี้การที่แม่น้ำแม่กลองไหลคู่ขนานไปกับแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำเจ้าพระยา ทำให้ง่ายต่อการเชื่อมเส้นทางติดต่อกันได้เพียงแต่ขุดคลองเชื่อมแม่น้ำ เหล่านี้เข้าด้วยกันเท่านั้นก็จะมีทางลัดที่ย่นระยะทางจากส่วนกลางของประเทศไปทางด้านทิศตะวันตก คือ เมืองกาญจนบุรี ราชบุรี และสมุทรสงครามได้อย่างสะดวก ในปี พ.ศ.2409 ได้มีการเริ่มขุด คลองดำเนินสะดวกขึ้น และแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2411 คลองนี้เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนกับแม่น้ำแม่กลอง นับว่าเป็นเส้นทางคมนาคมโดยตรงระหว่างมณฑลราชบุรีกับกรุงเทพฯ

การพัฒนาด้านการคมนาคมทางน้ำในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ได้ทำอย่างจริงจังในช่วง การปฏิรูปการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลแล้ว ต่อมาพระยาสุรินทรฤาไชย ข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑลราชบุรี ได้เล็งเห็นว่าการที่จะทำให้การค้าขายเจริญขึ้นจำเป็นต้องพัฒนา เส้นทางคมนาคม เพราะจะทำให้การขนส่งสินค้าสะดวกรวดเร็ว โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมทางน้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางที่ประชาชนใช้ขนส่งสินค้ามากที่สุด เนื่องจากสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายน้อยแต่บรรทุก สินค้าได้มาก ดังนั้น ในปี พ.ศ.2437 พระยาสุรินทรฤาไชยจึงได้สั่งการให้ขุดคลองขึ้นที่บ้านโพธาราม ในแขวงเมืองราชบุรี ซึ่งเป็นคลองที่ขุดเชื่อมต่อกับแม่น้ำแม่กลอง เพื่อที่จะให้เรือสามารถบรรทุก สินค้าไปมาค้าขายได้โดยสะดวก และในปีเดียวกันก็ได้มีการขุดลอกคลองดำเนินสะดวกที่ตื้นเขิน ให้ลึกพอใช้เป็นเส้นทางขนส่งสินค้าเข้ากรุงเทพฯ ได้สะดวก²⁸ ทำให้การค้าขายระหว่างบ้านโป่ง กับเมืองต่างๆ เป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

²⁸ ชัยนัต์ ออ ไอศูญ, สภาพเศรษฐกิจมณฑลราชบุรี พ.ศ.2437-2453, 156-161.

ต่อมารัฐให้การสนับสนุนการคมนาคมทางรถไฟทั่วประเทศ ในปี พ.ศ.2439 ได้มีการสร้างเส้นทางรถไฟสายใต้ ในระยะแรกของการก่อสร้างมีระยะทางจากกรุงเทพฯ - เมืองเพชรบุรี เท่านั้น รถไฟสายนี้สร้างเสร็จโดยรัฐบาลและเริ่มเปิดใช้เมื่อ พ.ศ. 2446 รถไฟสายนี้ได้สร้างผ่านไปในพื้นที่ทำการเพาะปลูกและเป็นที่ชุมชนใหญ่ถึง 6 ตำบล คือ กรุงเทพฯ พระปฐมเจดีย์ บ้านโป่ง โทธาราม ราชบุรี และเพชรบุรี สินค้าและคนตามเมืองหรืออำเภอสำคัญๆ ในบริเวณนี้ได้อาศัยเส้นทางคมนาคมขนส่งของรถไฟสายนี้บรรทุกหรือเดินทางนอกเหนือจากเส้นทางน้ำที่มีอยู่เดิม ในระยะแรกรถไฟสายนี้ไม่ค่อยได้รับความนิยมเท่าที่ควร นั่นก็เป็นเพราะว่าประชาชนยังไม่เคยชิน ทั้ง ๆ ที่รถไฟเดินทางได้สะดวกรวดเร็วและขนส่งสินค้าได้มากกว่าการขนส่งทางน้ำก็ตาม ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาเส้นทางคมนาคมในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองนี้ยังขยายตัวได้ไม่ทันทั่วถึงหรือสัมพันธ์กับการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจที่ค่อนข้างเป็นไปอย่างรวดเร็ว²⁹

เส้นทางรถไฟสายใต้เฉพาะส่วนที่ผ่านลุ่มน้ำแม่กลองนั้น ได้ผ่านตัวอำเภอบ้านโป่ง ซึ่งเป็นแหล่งชุมชนและแหล่งสินค้า สถานที่ที่รถไฟผ่านดังกล่าวได้พัฒนาเป็นตลาดขึ้นมาคือ สถานีบ้านโป่ง กลายเป็นตลาดบ้านโป่ง โดยตลาดบ้านโป่ง เป็นตลาดระดับเมืองที่พัฒนามาจากการเป็นแหล่งชุมทางการค้าทางน้ำทางรถไฟ สินค้าภายในและฝั่งตรงข้ามต้องมาขายกันที่นี้ จึงเป็นแหล่งค้าขายสินค้าของชาวไทย ลาว มอญ และจีน โดยคนจีนจะเป็นพ่อค้าแม่ค้าพูดได้หลายภาษา ลูกค้าหรือแม่ค้ารายย่อยมักเป็นคนมอญ มีคนไทยบ้างลาวบ้างมาพบปะสังสรรค์กัน ทำให้เห็นภาพความหลากหลายทางวัฒนธรรม แม้ว่าตลาดบ้านโป่งจะถูกไฟไหม้หลายครั้งก็ตาม แต่ก็ยังเจริญและขยายตัวยิ่งขึ้น เพราะตลาดบ้านโป่งเป็นชุมทางน้ำจืดรวมสินค้าทางน้ำจากเมืองกาญจนบุรี และจากตอนในบริเวณสุพรรณบุรีต้องมาลงที่ตลาดบ้านโป่ง³⁰ ดังปรากฏบันทึกในสมุดราชบุรี พ.ศ. 2469 ดังนี้ “...เมื่อถึงสถานีบ้านโป่งที่หลักกิโลเมตร ๖๕ ท่านจะได้เห็นบ้านเรือนและโรงแถวตั้งอยู่ที่หลังสถานีตั้ง ๑๐๐๐ หลังนี้ คือ ตลาดบ้านโป่ง ซึ่งมีผู้คนทำการค้าขายอยู่อัดแอ ด้วยบ้านโป่งเป็นชุมทางและท่าตลาดของจังหวัดกาญจนบุรีและนครปฐมกับอำเภอต่างๆ ที่ใกล้เคียงทั้งทางบกและทางน้ำ...”³¹

ความเจริญเติบโตของตลาดบ้านโป่ง ทำให้ชาวจีนอพยพมาตั้งถิ่นฐานเพื่อทำการค้ามากขึ้น จึงมีบาทหลวงนิกายโรมันคาทอลิกมาสร้างวัดที่ตลาดบ้านโป่งด้วย ในระยะแรกสร้างวัดอยู่ริมน้ำแม่กลองฝั่งรถไฟที่ตำบลสวนกล้วย ต่อมาได้ย้ายมาสร้างวัดใหม่ที่หน้าสถานีรถไฟแทน คือ

²⁹ ชยันต์ อดิไธสูญ, สภาพเศรษฐกิจมณฑลราชบุรี พ.ศ.2437-2453, 161-164.

³⁰ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 81-83.

³¹ พระยาภาคารบดี จางวางโท, สมุดราชบุรี พ.ศ.2468 (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2468), 144.

วัดนักบุญยอแซฟบ้านโป่ง ชาวจีนส่วนใหญ่นับถือคริสต์ คนจีนคริสต์ที่มีบทบาทมากนำความเจริญมาสู่บ้านโป่ง ก็คือ หลวงสิทธิเทพการ หรือ กิมเลียง วังตาล เป็นลูกชาวจีนบ้านห้วยลึกที่อพยพมาบ้านคอนกระเบื้อง เมื่อโตขึ้นก็ย้ายมาทำกิจการที่บ้านบางตาล จนมีฐานะดีจึงขยายกิจการมายังตลาดบ้านโป่ง ทำการค้าหลายอย่าง เช่น โรงสี โรงเลื่อย โรงน้ำแข็ง โรงหีบอ้อย หลวงสิทธิเทพมีที่ดินนับหมื่นไร่รวมทั้งที่ดินในตลาดบ้านโป่ง นอกจากนี้หลวงสิทธิยังให้การสนับสนุนกิจการของคริสตจักร ได้แก่ วัดนักบุญยอแซฟ โรงเรียนสารสิทธิ์พิทยาลัย โรงพยาบาลซานคามิลโล ส่วนชาวบ้านที่อยู่บริเวณนี้ก็หันมาเข้ารีตเป็นคริสต์กันจำนวนมาก ถึงแม้คนจีนในตลาดบ้านโป่งจะนับถือคริสต์ แต่ก็มีศาลเจ้าและมีการไหว้เจ้าด้วย ส่วนคนจีนโพธารามดั้งเดิมโยกย้ายมาจากนครปฐม กรุงเทพฯ และบางส่วนจากบ้านคอนกระเบื้อง บทบาทของคนจีนโพธารามแม้ไม่โดดเด่นเท่าคนจีนบ้านโป่งแต่ก็มีลักษณะของพ่อค้านักธุรกิจเหมือนกัน ธุรกิจที่ขึ้นชื่อคือการเลี้ยงหมูและทำโรงน้ำปลา ในขณะที่คนจีนในตัวเมืองราชบุรีนอกจากจะเป็นพ่อค้าในย่านตลาดแล้ว ยังเป็นเจ้าของกิจการใหญ่ๆ เช่น โรงโอง โรงโม้หิน โรงสีข้าว³²

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ทรงโปรดฯให้สร้างถนนทรงพล เมื่อปี พ.ศ. 2458 จากนครปฐมไปยังค่ายต่างๆในจังหวัดราชบุรี และทรงเลือกอำเภอบ้านโป่งเป็นค่ายลูกเสือป่า และเสด็จมาประทับที่ค่ายแห่งนี้ ในปี พ.ศ. 2466 ซึ่งชาวบ้านเรียกพื้นที่บริเวณนี้ว่า "ค่ายหลวงบ้านโป่ง" เพราะเป็นค่ายของ "ในหลวง" ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 6 เสด็จสวรรคตแล้ว การซ่อมรบของลูกเสือป่าก็ถูกระงับไปด้วย พื้นที่บริเวณค่ายหลวงนี้ได้ถูกเปลี่ยนมือไปเป็นของเอกชน มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนตลอดมา ทำให้ผลผลิตที่ประทับ และบ้านพักเสือป่าถูกรื้อถอนไปจนหมดสิ้น³³

เมื่อการคมนาคมสะดวก อำเภอบ้านโป่งจึงเป็นแหล่งชุมชนแลกเปลี่ยนสินค้าจตุธรรมสินค้าทั้งทางน้ำและทางรถไฟ โดยเฉพาะสินค้าจากเมืองกาญจนบุรีและสุพรรณบุรีต้องลงมาถ่ายสินค้าที่อำเภอบ้านโป่ง ทำให้ชาวจีนบ้านเบิกไพร บ้านคู้งพยอม เริ่มอพยพเข้ามาอาศัยอยู่บริเวณตลาดบ้านโป่ง เมื่อชาวจีนเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงมีการสร้างศาลเจ้าและโรงเจขึ้นหลายแห่ง เช่น โรงเจบัววน สกตัว โรงเจก๊กอิงตั้ง โรงเจหลังโรงเรียนคูสิต ศาลเจ้าแม่เบิกไพร (ศาลเล็ก) ปัจจุบันได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง ศาลเจ้าพ่อกวนอู ศาลเจ้าแม่ทับทิม³⁴

³²สุคตารา สุขฉายา, ราชบุรี, 256-261.

³³อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์. ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณยะวงศ์ 21 พฤศจิกายน 2547), 6-7.

³⁴เรณู ลิพท์กุล และคณะ, งานฉลองลานเอนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบิกไพร (ราชบุรี : ม.ป.ป., 2544), 77.

ภาพที่ 4 สภาพการคมนาคมทางบกบริเวณตลาดบ้านโป่ง ก่อนไฟไหม้ พ.ศ. 2497
ที่มา : สุศรา สุจฉายา, บรรณาธิการ, “ความน่า,” ใน ราชบุรี (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สารคดี, 2541), 7.

ภาพที่ 5 สภาพการคมนาคมทางน้ำบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในอดีต
ที่มา : “เรือชนิดต่างๆในจังหวัดราชบุรี,” ภาพส่วนบุคคล, ภ.สบ. 19.2.1/76, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ต่อมาสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2484) อำเภอบ้านโป่งได้โอนไปขึ้นกับจังหวัดกาญจนบุรี บ้านโป่งเป็นสถานที่ที่ทหารญี่ปุ่นได้ระดมเชลยศึกพันธมิตรก่อสร้างทางรถไฟจากหนองปลาคุงสู่ประเทศพม่า เพื่อขนส่งอาวุธยุทโธปกรณ์ จนเป็นที่มาของเส้นทางของรถไฟสายมรณะ และภายหลังที่สงครามสงบลง ในปี พ.ศ.2489 อำเภอบ้านโป่งจึงโอนกลับมาขึ้นกับจังหวัดราชบุรี ตามเดิม ทางรถไฟสายนี้ถูกรื้อถอนเหลือเพียงแค่สถานีน้ำตกไทรโยคน้อย และถนนสายกาญจนบุรี - กรุงเทพฯ ที่สร้างขึ้นในสมัยนั้นได้นำความเจริญมาสู่อำเภอบ้านโป่ง เพราะเป็นจุดรวมของการคมนาคมทั้งทางน้ำและทางบก ทำให้ผู้คนมาตั้งรกรากมากขึ้นมีการค้าขายการปลูกสร้างห้องแถวเพิ่มขึ้น และได้เกิดอสังหาริมทรัพย์ขึ้นครั้งหลังสุด เมื่อ พ.ศ. 2497 อาคารร้านค้าต่าง ๆ ถูกไฟไหม้จนหมดสิ้น หลังจากนั้นก็มี การสร้างตึกแถว อาคารพาณิชย์แทนอาคารไม้ และกล่าวกันว่าผังเมืองเฉพาะในเขตเทศบาลเมืองบ้านโป่ง เป็นผังเมืองที่สวยงามมากแห่งหนึ่ง เพราะมีลักษณะเชื่อมโยงกันทุกถนนเหมือนใยแมงมุม คือมีถนนทุกเส้นทางติดต่อกันได้ อาคารร้านค้าในเขตเพลิงไหม้ต้องปลูกใหม่เป็นอาคารตึกอาคารไม้ปลูกไม่ได้ ถนนสายต่าง ๆ จากสถานีรถไฟตรงไปทางเหนือ คือ ถนนแสงชูโต ด้านริมน้ำ เรียก ถนนริมน้ำ จากสถานีรถไฟเลียวย้ายมือไปถนนริมน้ำชื่อ ถนนเนียมนิยม ถนนต่อมา ก็มีชื่อคล้องกันหมด คือ ถนนอนันต์อุทิศ (ซอย 1) ถนนมิตรเสถียร (ซอย 2) ถนนเนียนทองคำ (ซอย 3) ถนนดำรงสุข (ซอย 4) ถนนยุคประชา (ซอย 5) ถนนสุขาวดี (ซอย 6) และถนนศรีวังตาล (ซอย 7) ถัดไปเป็นถนนทรงพล ไปสุดเขตเทศบาลที่โรงฆ่าสัตว์เก่าของเทศบาล ติดกับทางรถไฟสายมรณะ (จากสถานีหนองปลาคุงไปกาญจนบุรี) ต่อมาขยายเขตเทศบาลออกไปจนถึงทางรถไฟสายธนบุรี-สงขลา³⁵

การปกครองภายในชุมชนในอดีต ตำบลบ้านโป่งซึ่งเป็นเขตเทศบาลเมืองบ้านโป่งและนอกเขตเทศบาล มีนายใช้ สุขโต เป็นกำนัน (มีตำแหน่งเป็นนายกเทศมนตรีในปัจจุบัน) กำนันใช้ผู้นี้ได้ให้ความช่วยเหลือกิจการด้านสาธารณะประโยชน์แก่ทางราชการเป็นอันมาก เช่น ช่วยสร้างโรงเรียนให้เด็กบ้านโป่งได้เล่าเรียน โดยบริจาคเงินส่วนตัวซื้อเสาโรงเรียนให้ทั้งหมด และปลูกเป็นโรงเรียนแบบชั้นเดียวหลังคามุงจาก ยาว 12 วา กว้าง 5 วา และอยู่ในความควบคุมดูแลของพระพิทักษ์สมุทรเขตต์ (พิน อินทวัชระ) นายอำเภอบ้านโป่งสมัยนั้น ทำให้เด็กบ้านโป่งมีสถานที่ศึกษาได้รับความรู้เป็นก้าวแรกของการศึกษาในอำเภอบ้านโป่ง ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเลือกบ้านโป่งเป็นค่ายลูกเสือที่ค่ายหลวง กำนันใช้ สุขโต ยังช่วยเหลือราชการในการจัดตั้งค่ายลูกเสือป่านี้ด้วย จนได้รับตำแหน่งบรรดาศักดิ์เป็น “ขุนโป่งประดิษฐ์” เมื่อหลังจากขุนโป่ง

³⁵ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์ ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณยะวงศ์ 21 พฤศจิกายน 2547), 9.

ประดิษฐ์ กำนันตำบลบ้านโป่ง ได้ถึงแก่กรรมแล้ว ทางราชการได้แต่งตั้ง “ขุนดำเนินสวัสดิ์” (สง่า สุขโต) ผู้ใหญ่บ้าน บุตรชายดำรงตำแหน่งกำนันตำบลบ้านโป่งแทน ขุนดำเนินสวัสดิ์ได้รับเลือกเป็นเทศมนตรีถึง 2 สมัย และนับว่าเป็นกำนันคนสุดท้ายของตำบลบ้านโป่ง³⁶

ต่อมากระทรวงมหาดไทยเห็นความสำคัญของตำบลบ้านโป่ง จึงได้ตั้งตำบลบ้านโป่งขึ้นเป็นสุขาภิบาล เมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2459 และได้ยกฐานะสุขาภิบาลอำเภอบ้านโป่งขึ้นเป็น “เทศบาลเมืองบ้านโป่ง” เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ.2478 ในสมัยเริ่มแรกเรียกว่าสมัยเริ่มการกระทรวงมหาดไทยได้แต่งตั้งนายบุญ เซาว์ฉลาด เป็นนายกเทศมนตรี และมีขุนดำเนินสวัสดิ์ (อดีตกำนันตำบลบ้านโป่ง) และนายบุญนาค กลิ่นหอม เป็น “มนตรี” (เหมือนเทศมนตรีในปัจจุบัน) เข้าบริหารกิจการของเทศบาลมีสำนักงานตั้งอยู่ระหว่างที่ว่าการอำเภอกับที่ว่าการไปรษณีย์บ้านโป่ง (ปัจจุบันเป็นศูนย์การค้าและตลาดเทศบาล) ต่อมาได้ย้ายสำนักงานเทศบาลไปอยู่เชิงวัดคอนตูมริมถนนทรงพลด้านซ้ายมือ มีทางแยกไปหมู่บ้านคอนกระชาย บ้านใหม่ โพธิ์คู่ และได้เปิดทำการเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2507 มาจนกระทั่งทุกวันนี้

ภาพที่ 6 สำนักงานเทศบาลเมืองบ้านโป่งในอดีต

ที่มา : สุคารา สุขฉายา, บรรณาธิการ, “ความนำ,” ใน ราชบุรี (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สารคดี, 2541), 9.

³⁶ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์, ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณยะวงศ์ 21 พฤศจิกายน 2547), 6.

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ตลอดจนสภาพรวมของอำเภอบ้านโป่งดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง มีภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน จึงมีผู้คนทั้งกลุ่มชาวไทย ลาว จีน และ มอญ อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังมีมรดกทาง วัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปกรรมต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งหลักฐานดังกล่าวนี้บ่งชี้ว่ามีความเกี่ยวพันกับ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอย่างแยกกันไม่ออก ดังนั้น การที่เราจะเรียนรู้เรื่องราวในอดีตได้นั้น หลักฐานประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่จะทำให้เราเข้าใจอดีตได้ดียิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากาลเวลาจะ เปลี่ยนแปลงไปเช่นไร แต่มรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าวยังสืบทอดเป็นมรดกของชุมชนให้เราได้ ศึกษาต่อไป

บทที่ 3

การรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีศึกษาอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

การรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชน นับว่ามีความสำคัญมากต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพราะหลักฐานประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือสำคัญที่จะทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สามารถค้นคว้าเรื่องราวในอดีตได้ ดังนั้น ก่อนที่จะทำการรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนนั้น จึงจำเป็นต้องอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์เสียก่อน โดยในส่วนแรกของบทนี้จะกล่าวถึงความหมายและความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์ และในส่วนที่สองจะเป็นการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีศึกษาอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี โดยเป็นการรวบรวมหลักฐานท้องถิ่นประเภทต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตของผู้คน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาวิเคราะห์ในบทต่อไป

1. ความหมายและความสำคัญของหลักฐานประวัติศาสตร์

ประวัติศาสตร์ เป็นการศึกษาเรื่องราวในอดีต จึงจำเป็นต้องใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ซึ่งเป็นร่องรอยของแต่ละยุคสมัยเป็นเครื่องมือย้อนรอยกลับไปสู่สมัยนั้นๆ หลักฐานประวัติศาสตร์หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในอดีตและสิ่งต่างๆ ที่เป็นร่องรอยการกระทำของมนุษย์ในอดีตที่ยังหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน ดังนั้น หลักฐานประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะหลักฐานประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์สามารถสืบค้นถึงเรื่องราวของมนุษย์ในอดีตได้ หลักฐานประวัติศาสตร์จึงเป็นสื่อกลางระหว่างเหตุการณ์ในอดีตกับการรับรู้ของคนในปัจจุบัน หากไม่มีหลักฐานประวัตินักประวัติศาสตร์จะไม่สามารถศึกษาค้นคว้าเรื่องราวในอดีตได้ นอกจากนี้ ผลงานของนักประวัติศาสตร์จะเป็นที่ยอมรับและน่าเชื่อถือมากน้อยแค่ไหนขึ้นอยู่กับว่ามีหลักฐานประวัตินักประวัติศาสตร์มาใช้อ้างอิงหรือยืนยันมากน้อย

เพียงไร¹ เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า จึงได้มีการจัดแบ่งหลักฐานประวัติศาสตร์ตามลักษณะสำคัญ ออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1.1 หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ จารึก ตำนาน พระราชพงศาวดาร จดหมายเหตุ เอกสารการปกครอง ชีวประวัติ จดหมายส่วนตัว กฎหมาย วรรณกรรม หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร และวิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยทางประวัติศาสตร์

1.1.1 จารึก หมายถึง การเขียนเรื่องราว เหตุการณ์ หรือปรากฏการณ์ในสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น บันทึกความทรงจำ บอกร่องรอยกิจกรรมต่างๆของผู้บันทึกต่อมนุษย์ เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ลงบนวัสดุที่คงทนถาวร เช่น แผ่นอิฐ กระเบื้อง ศิลา โลหะ² เนื้อความที่ปรากฏอยู่ในจารึกที่พบในประเทศไทยส่วนใหญ่ มักเป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนาและกษัตริย์ที่ปกครองบ้านเมือง นอกจากนี้จารึกในบางสมัยยังมีเรื่องเกี่ยวกับกฎหมายบ้านเมืองปรากฏอยู่ด้วย ปัจจุบันมีการค้นพบจารึกโบราณในประเทศไทย แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ จารึกกลุ่มแรก มีอายุตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12-18 ได้แก่ จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี และจารึกกลุ่มที่สอง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 ลงมา ได้แก่ จารึกสมัยสุโขทัย ล้านนา อยุธา รัตนโกสินทร์ มีทั้งที่เป็นจารึกภาษาไทย ภาษาขอม ภาษามอญ นักประวัติศาสตร์ถือว่าจารึกเป็นหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่มีความเก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย และมีความน่าเชื่อถือมากที่สุด³

1.1.2 ตำนาน เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่มากที่สุดของประวัติศาสตร์ไทย⁴ และเป็นเรื่องราวที่เกิดจากคำบอกเล่าเก่าแก่ซึ่งเล่าสืบต่อกันมาจากปากสู่ปาก ความคิดสู่ความคิด และสมัยสู่สมัย⁵ เนื้อหาของตำนานมักจะเน้นเรื่องราวทางศาสนาอันเกิดจากความเชื่อ ความศรัทธา

¹มยุรี วีระประเสริฐ, “หลักฐานทางประวัติศาสตร์และหลักฐานโบราณคดีในประเทศไทย,” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคัมศึกษา (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 19-20.

²แถมสุข นุ่มนนท์, เจาะเวลาหาอดีตหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไทยร่วมเกล้า จำกัด, 2545), 25.

³มยุรี วีระประเสริฐ, โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคัมศึกษา, 33-35.

⁴นิติ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตถิยะ, หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ส 021 (กรุงเทพมหานคร : ดวงดีการพิมพ์, 2525), 63.

⁵นาฏวิภา ชลิตานนท์, ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย (กรุงเทพมหานคร : ลีนีการพิมพ์, 2524), 110.

ความหวังและความกลัว⁶ นอกจากนี้ ตำนานยังเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมือง หรือชุมชนดั้งเดิม ปุชนิยวัตถุ โบราณวัตถุสถาน และสิ่งก่อสร้างที่สำคัญอื่นๆ ตลอดจนพฤติกรรมของบุคคลสำคัญ เช่น พระมหากษัตริย์ วีรบุรุษ เป็นต้น⁷

1.1.3 พระราชพงศาวดาร หมายถึง บันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ พระราชกรณียกิจ พระราชสำนัก อันเป็นเรื่องราวในขอบเขตศูนย์กลางอำนาจ โดยเรียงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามกาลเวลา⁸ ดังนั้น หนังสือพงศาวดารไทย จึงเป็นหนังสือที่เกิดขึ้นโดยการรวบรวมเรื่องราวจากเอกสารสำคัญต่างๆ แล้วนำมาประมวลให้เป็นเรื่องราวเดียวกัน ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมืองและพระมหากษัตริย์ในรัชสมัยต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองและความเสื่อมสลาย ตลอดจนสะท้อนให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจ สังคม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และยังให้ความรู้เกี่ยวกับโบราณวัตถุสถานที่สำคัญ⁹

1.1.4 จดหมายเหตุ ในอดีตจดหมายเหตุ หมายถึง บันทึกร่วมสมัยที่จดบันทึกเรื่องราวในวันเวลาใกล้เคียงกับที่มีเหตุการณ์เกิดขึ้น โดยทั่วไปแล้วจะมีการบันทึกเพียงเหตุการณ์เดียว หรือเหตุการณ์ที่มีระยะเวลาสั้น เช่น จดหมายเหตุของหลวง จดหมายเหตุโหร จดหมายเหตุชาวต่างชาติ เป็นต้น¹⁰ แต่ในปัจจุบันความหมายของคำว่าจดหมายเหตุเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ จดหมายเหตุ หมายถึง เอกสารทางราชการทั้งหมดที่มีอายุตั้งแต่ 25-50 ปีขึ้นไป เป็นเอกสารที่สิ้นกระแสการใช้งานแล้ว แต่มีคุณค่าด้านการค้นคว้าอ้างอิง โดยจะเก็บรวบรวมไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ¹¹

⁶ แกรมสุข นุ่มนนท์, เจาะเวลาหาอดีตหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย, 53.

⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ และคณะ, หนังสือคู่มือครูสังคมศึกษา รายวิชา ส 021 หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2534), 17.

⁸ วิณา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, 2535), 52.

⁹ มนวิภา ไชยพันธุ์, “การประเมินคุณค่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516), 33-34.

¹⁰ วิณา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 55.

¹¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ และคณะ, หนังสือคู่มือครูสังคมศึกษา รายวิชา ส 021 หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย, 23.

1.1.5 เอกสารการปกครอง หมายถึง เอกสารการติดต่อในหน่วยราชการต่างๆ เท่าที่หลงเหลือในปัจจุบันมีตั้งแต่รัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา ซึ่งเก็บรักษาไว้ในรูปต้นฉบับดั้งเดิมที่แผนกตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ และกองจดหมายเหตุแห่งชาติ ส่วนใหญ่เป็นเอกสารประเภทใบบอก สาระตราศุภอักษร หนังสือโต้ตอบราชการ รายงานการประชุม เอกสารทางเศรษฐกิจ เป็นต้น¹²

1.1.6 บันทึกความทรงจำ เป็นบันทึกเรื่องราวคล้ายกับจดหมายเหตุ แต่แตกต่างกันในด้านเนื้อหา บันทึกความทรงจำ เป็นการบันทึกเรื่องราวเหตุการณ์ในอดีตที่ผู้บันทึกได้มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย นอกจากนี้ ยังเป็นหลักฐานเพื่อเตือนความทรงจำ เช่น พระนิพนธ์ความทรงจำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น

1.1.7 ชีวประวัติ เป็นเอกสารที่เริ่มมีขึ้นในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระดำริขึ้นเป็นพระองค์แรก มีทั้งที่จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสต่างๆ เช่น งานศพ วันครบรอบวันเกิด และหนังสืออ่านทั่วไป

1.1.8 จดหมายส่วนตัว ถือเป็นสิ่งใหม่ในสังคมไทยจึงไม่เป็นที่นิยมกันมากนัก อาจเป็นเพราะเป็นเรื่องส่วนตัวที่ไม่ควรเปิดเผย หรือต้องการปกปิดเพื่อความปลอดภัยของตนเอง ในปัจจุบันได้มีจดหมายส่วนตัวของบุคคลสำคัญบางคนที่น่าสนใจนำมาเปิดเผยและพิมพ์เผยแพร่แล้ว เช่น พระราชานิพนธ์ไกลบ้าน สาส์นสมเด็จพระล้นเกล้าฯ ลายคราม เป็นต้น¹³ นอกจากนี้ ยังมีจดหมายบางส่วนที่ยังมิได้พิมพ์เผยแพร่ แต่ให้บริการแก่ผู้ต้องการศึกษาค้นคว้า ซึ่งเก็บรวบรวมไว้ที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ เช่น จดหมายโต้ตอบของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ จดหมายโต้ตอบส่วนตัวของหม่อมหลวงปิ่น มาลากุล เป็นต้น¹⁴

1.1.9 กฎหมาย ตามความหมายดั้งเดิมของกฎหมายที่ปรากฏในสมัยอยุธยา หมายถึง การบันทึกคำฟ้องในคดีความเรื่องใดเรื่องหนึ่งไว้เป็นหลักฐาน โดยมีตัวกฎหมายที่ใช้บังคับเรียกชื่อว่า อัยการ พระราชบัญญัติ พระราชกำหนด พระราชกฤษฎีกา แต่ในปัจจุบันความหมายของคำว่ากฎหมายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม กล่าวคือ กฎหมาย หมายถึง ระเบียบข้อบังคับหรือกฎเกณฑ์ ซึ่งรัฐบาลประกาศให้ใช้บังคับในหมู่ประชาชนได้การปกครอง หากไม่ปฏิบัติตาม ผู้ฝ่าฝืนจะถูกลงโทษ¹⁵

¹² วิชา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 58.

¹³ แลมสุข นุ่มนนท์, เจาะเวลาหาอดีตหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย, 54-55.

¹⁴ วิชา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 61.

¹⁵ สุจิตต์ วงษ์เทศ และคณะ, หนังสือคู่มือครูสังคมศึกษา รายวิชา ส 021 หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย, 25.

1.1.10 วรรณกรรม หมายถึง งานเขียนประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง ในรูปของนวนิยาย เรื่องสั้น คำประพันธ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น วรรณกรรมอาจเป็นข้อมูลที่ได้จากประสบการณ์ชีวิตโดยตรงของผู้ประพันธ์ หรืออาจได้รับจากคำบอกเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวที่เกิดขึ้น วัตถุประสงค์ของการเขียนวรรณกรรมแต่ละเรื่องจึงแตกต่างกันออกไป เช่น วรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธศาสนา วรรณกรรมเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรม วรรณกรรมสรรเสริญพระมหากษัตริย์ และวรรณกรรมทางด้านบันเทิง เป็นต้น ในปัจจุบันผู้ศึกษาประวัติศาสตร์เริ่มให้ความสำคัญกับการศึกษารวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งนับว่าเป็นเรื่องที่ดี เพราะวรรณกรรมท้องถิ่น เป็นเอกสารที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมวัฒนธรรม และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมไทยได้เป็นอย่างดี¹⁶

1.1.11 หนังสือพิมพ์ นิตยสาร และวารสาร ถือเป็นเอกสารร่วมสมัย อาจใช้ศึกษาเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างกว้างขวางทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ฯลฯ

1.1.12 วิทยานิพนธ์หรืองานวิจัยทางประวัติศาสตร์ เป็นผลงานทางประวัติศาสตร์ที่มีขึ้นอย่างมากมายจากการเรียนการสอนระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งผลงานเหล่านี้ได้มาจากการวิเคราะห์ตีความหลักฐานอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์ ทำให้เกิดแนวคิดและข้อคิดเห็นใหม่ หลากหลายที่ต่างไปจากการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยในอดีต¹⁷

1.2 หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ หลักฐานทางโบราณคดี หลักฐานทางศิลปกรรม หลักฐานประเภทสื่อโสตทัศน์ และหลักฐานประเภทบอกเล่า

1.2.1 หลักฐานทางโบราณคดี หมายถึง ร่องรอยกิจกรรมของมนุษย์ทุกอย่างไม่ได้บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร¹⁸ การแบ่งยุคสมัยทางโบราณคดี สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 สมัย โดยยึดถือจากการรู้จักบันทึกข้อความเป็นลายลักษณ์อักษรเป็นตัวกำหนด โดยทั่วไปจะถือเอาพุทธศตวรรษที่ 7 - 8 เป็นเกณฑ์การแบ่งสมัยทางประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับประเทศอื่นๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹⁹

(1) หลักฐานโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เป็นร่องรอยหลักฐานที่มนุษย์สร้างขึ้นในระยะเวลาก่อนที่จะมีตัวอักษรใช้ ได้แก่ โครงกระดูกของคนและสัตว์ ที่อยู่อาศัย เครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น

¹⁶ แลมสุข นุ่มนนท์, เจาะเวลาหาอดีตหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย, 59 - 61.

¹⁷ มยุรี วีระประเสริฐ, โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา, 42.

¹⁸ แลมสุข นุ่มนนท์, เจาะเวลาหาอดีตหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย, 66.

¹⁹ วิณา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 74.

(2) **หลักฐานโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์** เป็นร่องรอยหลักฐานที่มนุษย์สร้างขึ้นในระยะเวลาที่มีตัวอักษรใช้แล้ว ได้แก่ โบราณสถาน เวียง วัง และวัด โบราณวัตถุทางศาสนา อาทิ พระพุทธรูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร มณฑป หอระฆัง ภาชนะ เครื่องประดับต่างๆ ตลอดจนสิ่งแวดล้อมอื่นๆ เช่น สถาปัตยกรรม แม่ น้ำลำคลอง เป็นต้น

1.2.2 หลักฐานทางศิลปกรรม ประกอบด้วยสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ฯลฯ สามารถแบ่งหลักฐานทางศิลปกรรมออกเป็น 2 กลุ่ม คือ งานศิลปกรรมที่พบในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ได้แก่ ภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบอยู่ตามเพิงผาหรือผนังถ้ำ ซึ่งปรากฏร่องรอยหลักฐานทุกภูมิภาคของไทย และงานศิลปกรรมที่พบในสมัยประวัติศาสตร์ ได้แก่ โบราณสถานที่เกิดขึ้นเนื่องในศาสนาหรืองานประติมากรรมต่างๆที่ใช้ประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมและประติมากรรมรูปเคารพในศาสนา นอกจากนี้ ยังมีงานศิลปกรรมประเภทงานจิตรกรรม ซึ่งมีทั้งภาพวาดลงบนแผ่นผ้า แผ่นกระดาษ สมุดไทยหรือวาดลงบนผนังโบสถ์ วิหาร²⁰

1.2.3 หลักฐานประเภทโสตทัศน เป็นหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรที่พบเฉพาะในสมัยประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่เป็นหลักฐานที่มีอายุรุ่นหลัง ๆ จนถึงปัจจุบัน ได้แก่ ภาพถ่ายแผนที่ แถบบันทึกเสียง โปสเตอร์ แผ่นเสียง และภาพยนตร์

1.2.4 หลักฐานประเภทบอกเล่า สามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ประเพณีจากการบอกเล่า (Oral Tradition) และประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า (Oral History)

ประเพณีจากการบอกเล่า หมายถึง ประเพณีที่บอกเล่าเกี่ยวกับเรื่องราวเหตุการณ์ ความเชื่อ ค่านิยม และธรรมเนียมปฏิบัติในอดีตที่มีการถ่ายทอดด้วยคำพูดหรือคำร้องสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน²¹ ได้แก่ เรื่องเล่า นิทาน นิยายปรัมปรา สุภาษิต ปริศนาคำทาย บทเพลง การละเล่นต่างๆ ขนบธรรมเนียม อาหาร การแต่งกาย ดนตรี เป็นต้น นอกจากนี้ หลักฐานจากประเพณีการบอกเล่ายังเป็นประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ และยังสามารถสะท้อนให้เห็นถึงสภาพเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และความเชื่อที่ยึดถือกันมาตั้งแต่อดีต

ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า หมายถึง การบอกเล่าข้อมูลในลักษณะที่รำลึกเหตุการณ์ที่ผู้เล่ามีประสบการณ์โดยตรงหรือได้รับฟังจากผู้ที่คุ้นเคย หากนำมาเปรียบเทียบกับข้อมูลประเพณีจากการบอกเล่าแล้ว ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ร่วมสมัย เช่น อัฐิประวัติ ชีวประวัติบุคคลที่น่าสนใจ และเรื่องราวเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง

²⁰ มยุรี วีระประเสริฐ, โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคัมศึกษา, 24-25.

²¹ แดมสุข นุ่มนนท์, เจาะเวลาหาอดีตหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย, 74-75.

โดยเฉพาะ ส่วนประเพณีจากการบอกเล่าเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลจากประวัติศาสตร์สมัยโบราณ แต่มีลักษณะร่วมกัน คือ การใช้วิธีการสัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ การเก็บข้อมูลจากการบอกเล่ายังช่วยเสริมข้อมูลจากหลักฐานประเภทอื่นให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะ ข้อมูลที่ไม่ปรากฏในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้น ได้ดียิ่งขึ้น

สำหรับการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั้น นับได้ว่ามีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทใหม่ๆ เช่น ประวัติศาสตร์จากการบอกเล่า ภาษาและวรรณกรรม ท้องถิ่น คติชนพื้นบ้าน วัฒนธรรมพื้นบ้าน ฯลฯ เนื่องจากการศึกษาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาจะเน้นเฉพาะส่วนกลางหรือราชธานี ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจะช่วยเติมภาพประวัติศาสตร์ชาติให้เต็มรูปยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นยังเปิดทางให้มีการใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ในแง่มุมที่แตกต่างออกไปจากเดิม เช่น หลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งแต่เดิมมักจะเน้นด้านศิลปกรรม ก็เปลี่ยนแนวทางเป็นการค้นคว้าในเรื่องของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ ชุมชน โบราณ การก่อตั้งรัฐ เป็นต้น²²

จะเห็นได้ว่า หลักฐานประวัติศาสตร์ นับว่าเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการศึกษาประวัติศาสตร์ ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชน โดยในการศึกษาครั้งนี้ จะทำการสำรวจและรวบรวมหลักฐานท้องถิ่นประเภทต่างๆ ที่พบจากชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองและใกล้เคียงในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2. การสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีศึกษาอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

บ้านโป่ง เป็นอำเภอที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนาน มีร่องรอยของหลักฐานประวัติศาสตร์ และโบราณคดีตั้งแต่สมัยก่อนและหลังอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมร ผ่านการเปลี่ยนผ่านทางประวัติศาสตร์มาหลายยุคหลายสมัย ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีหลักฐานท้องถิ่นประเภทต่างๆ อยู่เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นเอกสารท้องถิ่น ตำนาน คำบอกเล่า โบราณสถาน โบราณวัตถุ ฯลฯ ซึ่งข้อมูลหลักฐานดังกล่าวสามารถสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นมาของชุมชน ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งจะทำให้เราเข้าใจท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น

²²วิภา เี่ยมมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 35-36.

2.1 การสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองและใกล้เคียงในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบหลักฐาน โบราณวัตถุสถานเป็นจำนวนมาก ได้แก่ เมืองโบราณ แหล่งโบราณคดี ชุมชนเก่าแก่ ศาสนสถาน และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของเมืองแห่งนี้ในอดีต โบราณวัตถุสถานที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้

2.1.1 เมืองโบราณ และแหล่งโบราณคดี

(1) เมืองโบราณโกสินารายณ์ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง (หมู่ที่ 18 ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี) ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ของ บริษัท สยามคราฟท์ อุตสาหกรรม จำกัด สันนิษฐานว่าเป็นเมืองโบราณในสมัยลพบุรี (ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18) ลักษณะแผนผังของเมืองโบราณโกสินารายณ์ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส กว้างยาวประมาณด้านละ 960 เมตร มีพื้นที่ประมาณ 88 ไร่ 63.5 ตารางวา ร่องรอยแนวกำแพงเมืองที่หลงเหลือเฉพาะด้านทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันออก เป็นคันดินสูงประมาณ 60 เซนติเมตร กว้างประมาณ 10 เมตร ส่วนด้านทิศตะวันตกถูกรื้อทิ้งขณะสร้างทางรถไฟไปจังหวัดกาญจนบุรีในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

นอกจากนี้ บริเวณด้านนอกของคูน้ำคันดินทางทิศเหนือ มีสระน้ำขนาดใหญ่ ขนาด กว้างประมาณ 200 เมตร ยาวประมาณ 400 เมตร มีเนื้อที่ประมาณ 62 ไร่ 74.5 ตารางวา เรียกกันว่า “สระน้ำโกสินารายณ์” ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงเรียกดัวเมืองนี้ว่า “เมืองโกสินารายณ์” ตามชื่อสระน้ำ กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนสระโกสินารายณ์ เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2522 ภายในเมืองมีโบราณสถานขนาดใหญ่ เรียกว่า “จอมปราสาท” ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมืองมีพื้นที่ประมาณ 5 ไร่ 2 งาน 5 ตารางวา โดยมีขนาดกว้าง ประมาณ 85 เมตร ยาวประมาณ 100 เมตร สูงประมาณ 1 เมตร ส่วนทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเนินจอมปราสาทภายในเขตกำแพงเมือง เคยมีสระน้ำชื่อ สระจระเข้และสระนาค และทางทิศเหนือของเนินจอมปราสาทใกล้กับแนวกำแพงเมืองด้านใน ก็เคยมีสระแก้วและสระมังกร ซึ่งจากสระนาคและสระโกสินารายณ์ มีคลองขนาดเล็กเชื่อมต่อกับลำน้ำแม่กลอง ตลอดทั้งภายในตัวเมืองและนอกตัวเมืองยังเหลือเนินโบราณสถานขนาดเล็กกระจัดกระจายอยู่อีกหลายแห่ง

ปัจจุบันร่องรอยของเมืองโบราณแห่งนี้ เช่น แนวคูน้ำคันดิน เนินโบราณสถานต่างๆ และสระน้ำ ได้ถูกทำลายเกือบหมดแล้ว คงเหลือเพียงสระน้ำโกสินารายณ์ แนวคันดินเฉพาะด้านทิศเหนือของเมืองบางส่วนซึ่งติดอยู่กับสระน้ำโดยมีถนนกั้น และ โบราณสถานจอมปราสาทที่มีการสร้างปรangk่องค์ใหม่ในสมัยปัจจุบันทับลงบนฐานเดิมเท่านั้น

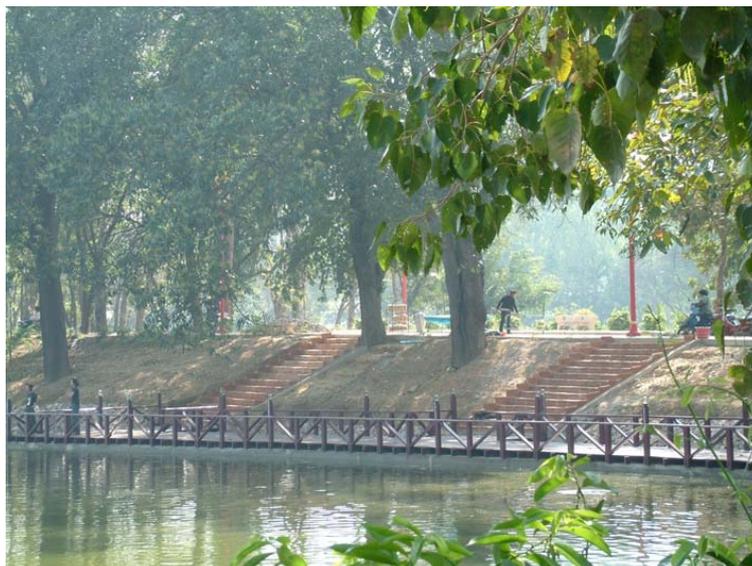
โบราณวัตถุสถานภายในเมืองโบราณโกสินารายณ์ มีดังนี้

ภายในตัวเมืองโกสินารายณ์มีโบราณสถานขนาดใหญ่ที่เรียกกันว่า “จอมปราสาท” ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมืองก่อนไปทางทิศเหนือเล็กน้อย จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ.2509²³ พบฐานอาคารก่อศิลาแลง ได้พื้นที่ปูด้วยศิลาแลงนี้พบหินที่ทาบแตกกับทรายกระทุ้ง บดอัดแน่นทำเป็นฐานรากของอาคาร ได้มีการสันนิษฐานถึงรูปทรงของโบราณสถานนี้ว่าเดิมรูปทรงของอาคารมีลักษณะเป็นปราสาทที่มีมุขยื่นออกไปทั้งสี่ด้าน องค์กรปรังค์ก่อด้วยศิลาแลง และมีลวดลายปูนปั้นประดับ เป็นปราสาทที่นิยมสร้างกันตามวัฒนธรรมเขมร ปัจจุบันซากโบราณสถานจอมปราสาทถูกต่อเติมเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากเดิมโดยการสร้างปรังค์องค์ใหม่ในสมัยปัจจุบันทับลงบนฐานเดิม สภาพบริเวณโดยรอบถูกทำลาย เหลือให้เห็นเพียงสระน้ำโกสินารายณ์ที่อยู่นอกเมืองทางทิศเหนือซึ่งอยู่ในสภาพดีและมีน้ำเต็มตลอด กับร่องรอยแนวคูน้ำคันดินที่เหลืออยู่ช่วงสั้นๆด้านทิศเหนือของเมืองซึ่งคูน้ำคันดินเงินหมดแล้ว

นอกจากนี้ ยังได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีหลายชิ้น อาทิ ชิ้นส่วนของตัวอาคารที่ทำจากวัสดุหลายประเภทด้วยกัน เช่น กรอบประตู ทับหลัง กลิบบนุนที่สลักจากหินทรายแดง ตลอดจนชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นประดับตกแต่งส่วนต่างๆ ของอาคาร ประติมากรรมชิ้นสำคัญที่ขุดค้นพบที่โบราณสถานจอมปราสาทกลางใจเมืองโบราณเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี สลักจากหินทราย ขนาดสูงประมาณ 155 เซนติเมตร เป็น “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอัญญกูช” (แปดกร) แต่หักชำรุดหมด รวมทั้งส่วนพระเศียรและพระบาทที่ชำรุดหักหายเช่นกัน พระวรกายตอนบนจำหลักรูปอมิตาภะผู้เป็นเจ้าของแห่งแสงสว่างชั่ววันรันดร์ รอบพระอุระที่ปั้นพระองค์จำหลักรูปนางปรัชญาปารมิตา ถือดอกบัว 3 องค์ พระวรกายเบื้องล่างทรงผ้าโจงกระเบนสั้น มีชายผ้ารูปคล้ายหางปลาห้อยอยู่ข้างหน้า ริวผ้าเป็นรอยขีดบางๆ ขอบล่างลายเครื่องประดับเป็นแนวคล้ายลูกประคำ ทรงปั้นหนึ่งหรือเข็มขัด เป็นลักษณะเฉพาะของประติมากรรมเขมรแบบบายน ปัจจุบัน โบราณวัตถุชิ้นนี้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี

โบราณวัตถุสำคัญอื่น ๆ เช่น ชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้น ที่ใช้ประดับตกแต่งส่วนต่างๆ ของโบราณสถานจอมปราสาท มีทั้งรูปเทวดาหรือกษัตริย์ มนุษย์ อมนุษย์ และรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น นาค สิงห์ ช้าง ฯลฯ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี ตลอดจนได้มีการค้นพบชิ้นส่วนพระโพธิสัตว์สลักจากหินทรายชมพู จำนวน 5 ชิ้น เป็นส่วนเศียร 1 ชิ้น ชิ้นส่วนพระบาท 1 คู่ และชิ้นส่วนพระหัตถ์แต่ละชิ้นทรงถือคัมภีร์ สร้อยคอลูกประคำ และดอกบัวสีแดง ตามลำดับ

²³ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” ศิลปากร 10, 2 (2509) : 36-40 .

ภาพที่ 7 สระน้ำโกสินารายณ์ ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 24 กุมภาพันธ์ 2550.

(2) แหล่งโบราณคดีวัดขุนสีห์ (รับน้ำ) ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลคุ้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี หรือตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ห่างจากฝั่งแม่น้ำประมาณ 3 กิโลเมตร เป็นฝั่งเดียวกับชุมชนเมืองโบราณพงตึก จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งอยู่ทางตอนเหนือ วัดขุนสีห์ตั้งอยู่บนเนินดิน มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ ยอดเนินสูงจากพื้นนาโดยรอบประมาณ 10 เมตร เนินดินนี้เรียกว่า “โคกวัดท้าวอุทอง” ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดขุนสีห์”

ในปี พ.ศ.2528 กรมศิลปากรได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณวัตถุสถานที่สำคัญ ได้แก่ บนโลกพบเนินดินขนาดใหญ่มีแนวอิฐของฐานพระสถูปเจดีย์สมัยทวารวดี แต่ได้ถูกทำลายเหลือเพียงซากกองอิฐ มีการนำเศษลวดลายปูนปั้นและดินเผา เช่น รูปสิงโต หัวสิงโตดินเผา ยอดสถูปเจดีย์มา กองไว้ในศาลาในเขตวัดและบางชิ้นถูกนำไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง พระพิมพ์ดินเผาแบบสุโขทัย นอกจากนี้ยังพบเบี้ยดินเผา ชิ้นส่วนกระดูกมนุษย์และสัตว์ เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ มีการตกแต่งผิวเรียบไม่มีลวดลาย และเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเผาด้วยอุณหภูมิสูงพบเพียง 10 ชิ้น²⁴

²⁴ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย. เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2531), 154-157.

ภาพที่ 8 ยอดสลับดินเผา พิพิธภัณฑสถานบ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ 9 หัวสิงโตดินเผา พิพิธภัณฑสถานบ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

(3) แหล่งโบราณคดีบ้านดอนกระเบื้อง ตั้งอยู่ตำบลดอนกระเบื้อง อำเภอ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย มีลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ มีคลองดอนกระเบื้องไหลผ่านกลางเนินดิน คุ่งน้ำมีลักษณะเป็นรูปตัวยู โบราณวัตถุที่พบ ได้แก่ เศษ ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบ มีรูปทรงแบบหม้อปากบาน แบบโอ่ง และฝาภาชนะแบบจุก เศษภาชนะดิน เผาเนื้อแกร่งชนิดเคลือบสีเขียวและสีเขียวอ่อน เครื่องถ้วยจีนเขียนลายดอกไม้สีน้ำเงินได้เคลือบ ขาว ชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็ก พบ 2 ชิ้น เศษแก้ว และเศษกระดูกสัตว์²⁵

2.1.2 ชุมชนเก่าแก่ ศาสนาสถาน และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น

(1) ชุมชนเก่าแก่

1.1) ชุมชนบ้านม่วง

ชุมชนบ้านม่วง เป็นชุมชนคนไทยเชื้อสายมอญที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่ง ตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ บริเวณบ้านม่วง หมู่ที่ 3 4 และ 5 ของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ตำบลบ้านม่วง มีพื้นที่ประมาณ 12.67 ตารางกิโลเมตร หรือเท่ากับ 7918.75 ไร่ แบ่ง การปกครองออกเป็น 7 หมู่บ้าน แต่คนในท้องถิ่นเรียก “บ้านม่วง” หมายถึง หมู่ที่ 3 หมู่ที่ 4 และ หมู่ที่ 5 เท่านั้น ส่วนหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 นั้นมีชื่ออื่น ในสมัยก่อนหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 2 เคยอยู่ในขอบเขตของชุมชนบ้านม่วง แต่เมื่อประมาณ 40 กว่าปีที่แล้ว ชาวบ้านหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 ได้ร่วมกันสร้างวัดขึ้นมาใหม่ หลังจากนั้นชาวบ้านหมู่ที่ 1 หมู่ที่ 2 และส่วนหนึ่งของหมู่ที่ 3 ก็ได้ สร้างชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยมีวัดใหม่เป็นศูนย์กลาง เรียกว่า “วัดบัวงาม” ตามประวัติกล่าวว่า บรรพบุรุษรุ่นแรกอพยพมาจากประเทศพม่าในสมัยอยุธยา ราวรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวร มหาราช (พ.ศ.2133 -2148) โดยติดตามพระมหาเถรคันฉ่อง ซึ่งเป็นพระสงฆ์เชื้อสายมอญนิกาย มหายาน เข้ามาตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำแม่กลอง ให้ชื่อหมู่บ้านเหมือนบ้านเดิมในพม่าว่า “บ้านม่วง” และได้ตั้งวัดประจำหมู่บ้านว่า “วัดม่วง” ต่อมาในทะเบียนวัดของกรมศาสนาได้ระบุว่า “วัดม่วง ได้ประกาศจัดตั้งเมื่อ พ.ศ.2223 ซึ่งตรงกับสมัยอยุธยาในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์”

1.2) ชุมชนบ้านดอนกระเบื้อง

ชุมชนบ้านดอนกระเบื้อง ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ บริเวณบ้านดอนกระเบื้อง หมู่ที่ 2 4 และ 5 ของตำบลดอนกระเบื้อง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มและมีคลองดอนกระเบื้องไหลผ่าน จากเอกสารประวัติความเป็นมาของ

²⁵ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย. เล่ม 1, 126-128.

ท้องถิ่นอำเภอบ้านโป่ง²⁶ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านดอนกระเบื้องว่า บ้านดอนกระเบื้อง เป็นชุมชนที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนาน สันนิษฐานว่าตั้งขึ้นในสมัยปลายอยุธยา เป็นช่วงที่ชาวมอญได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเขตลุ่มน้ำแม่กลองแถบอำเภอบ้านโป่ง และอำเภอโพธาราม โดยเฉพาะบ้านดอนกระเบื้องทางทิศใต้มีอาณาเขตติดต่อกับบ้านดอนกระเบื้องของเขตอำเภอโพธาราม ซึ่งเป็นชุมชนชาวไทยเชื้อสายมอญอาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่นตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีวัดดอนกระเบื้องซึ่งสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยจำลองแบบมาจากวัดคงคารามเป็นศูนย์กลางของชุมชน

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านดอนกระเบื้องเล่าว่า ในอดีตก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 บ้านดอนกระเบื้องมีชาวไทยและชาวจีนตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นจำนวนมาก มีตลาด โรงหีบอ้อย โรงต้มกลั่นสุรา โรงฝิ่นของชาวจีน ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชุมชนชาวตลาดดอนกระเบื้องได้อพยพออกไปตั้งบ้านเรือนตามแนวเส้นทางคมนาคมทางถนนสายเพชรเกษม (สายเก่า) สายบ้านโป่ง - ราชบุรี ปัจจุบันชาวบ้านดอนกระเบื้องส่วนใหญ่ได้ดำเนินชีวิตด้วยการประกอบอาชีพเกษตรกรรม อาชีพที่สำคัญ ได้แก่ การเลี้ยงวัวนม สุกร เป็ด และไก่ ส่วนการทำเครื่องปั้นดินเผาและกระเบื้องดินเผาซึ่งเป็นหัตถกรรมพื้นบ้านของคนไทยเชื้อสายมอญนั้น ได้สูญไปตามกาลเวลาด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้เข้ามาทำลายอุตสาหกรรมในครัวเรือนแบบดั้งเดิมไปสิ้น แต่ยังคงปรากฏหลักฐานว่ามีการนำเอาดินเหนียวจากบ้านหนองหูล้างในเขตตำบลหนองอ้อซึ่งอยู่ไม่ห่างไกลจากบ้านดอนกระเบื้องไปทำการปั้นหม้อและกระเบื้องมุงหลังคาและบริเวณที่ขุดดินไปนี้ได้แปรสภาพเป็นหนองน้ำ เรียกว่า “หนองหูล้าง”

1.3) ชุมชนบ้านหนองปลาหมอ

ชุมชนบ้านหนองปลาหมอ เป็นชุมชนที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนาน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอำเภอบ้านโป่ง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ้านโป่งประมาณ 15 กิโลเมตร สามารถเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปตามทางหลวงหมายเลข 323 และถนนสายเขาสูง-บึงไพล สภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่ม อยู่ห่างจากแม่น้ำแม่กลองไปทางทิศตะวันออก ระยะทางประมาณ 6 กิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำเกษตรกรรมและเลี้ยงสัตว์ อาชีพหลักของชาวบ้านคือ การทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ ปัจจุบันแบ่งการปกครองออกเป็น 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 1 มีนางลัดดา บุญมี เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 360 คน หมู่ที่ 2 มีนายประจักษ์ คุุเจริญทรัพย์ เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีประชากรทั้งสิ้น 416 คน มีบ้านเรือนรวมกันทั้งหมด 195 ครัวเรือน ชุมชน

²⁶ สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง, ประวัติความเป็นมาท้องถิ่นของอำเภอบ้านโป่ง (ราชบุรี : สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2543), 32-33.

หนองปลาหม่อมมีคำขวัญประจำตำบลว่า “ข้าวดีหนองปลาหม่อม หลวงพ่อมูลศักดิ์สิทธิ์ แหล่งผลิตเครื่องจักสาน ลานวัฒนธรรมไท-ยวน”

ชุมชนบ้านหนองปลาหม่อมมีความเป็นมาที่น่าสนใจ และเป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่ อีกชุมชนหนึ่งในอำเภอบ้านโป่ง จากการบอกเล่าของชาวบ้านหลายคน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดประวัติความเป็นมาของชุมชนจากบรรพบุรุษ เชื่อว่าชุมชนแห่งนี้คงจะมีอายุประมาณ 170 ปี จากเอกสารที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบ้านหนองปลาหม่อม ซึ่ง ครูแก้ว อินทะแสน อดีตครูใหญ่ โรงเรียนปากท่อวิทยาคม ได้เรียบเรียงไว้ กล่าวถึงความเป็นมาของชุมชนหนองปลาหม่อมว่า บ้านหนองปลาหม่อม เป็นชุมชนของกลุ่มชาวไท-ยวนมาตั้งแต่อดีต เมื่อครั้งที่พญากมลเป็นเจ้าเมืองเชียงแสน พร้อมด้วยพญามกุฎราชเจ้าครองเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2101 เชียงใหม่เสียเมืองให้แก่บุเรงนองแห่งกรุงหงสาวดี เมืองเชียงใหม่และเชียงแสนก็ตกอยู่ในการปกครองของพม่าตั้งแต่นั้นมา ครั้นถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี พ.ศ.2349 ทรงโปรดให้กรมหลวงเทพหริรักษ์และพระยายมราชยกกองทัพขึ้นไปขับไล่พม่าออกจากเชียงแสนได้สำเร็จ เพื่อให้พม่าเข้ามาครอบครองเมืองเชียงแสนได้อีก จึงทรงรับสั่งให้เผาเมืองเชียงแสนเสีย แล้วกวาดต้อนผู้คนพลเมืองชาวเชียงแสน จำนวน 38,000 ครอบครัว โดยแบ่งครอบครัวออกเป็น 5 ส่วน ส่วนหนึ่งให้ไปอยู่เมืองเชียงใหม่ ลำปาง น่าน ลำพูน เวียงจันทร์ และอีกส่วนได้นำมาอยู่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงโปรดให้แบ่งชาวเชียงแสนออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี และอีกส่วนหนึ่งให้ไปอยู่ที่อำเภอเมืองราชบุรี ได้แก่ บ้านไร่ บ้านคูบัว บ้านดอนแจ่ง บ้านดอนตะโก บ้านทุ่งหลวง อีกจำนวนหนึ่งมาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านดงหนองโพธิ์ และบ้านบางกระโด อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี

ต่อมาชาวเชียงแสนที่อพยพมาก็มีลูกหลานเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงได้แยกย้ายไปอยู่ถิ่นต่างๆ ได้แก่ ตำบลอ่างทอง ตำบลดอนแร่ ตำบลห้วยไผ่ และไปอยู่ที่บ้านหนองนกระเรียน อำเภอจองบึง ตำบลอ่างหิน และตำบลทุ่งหลวง อำเภอปากท่อ นอกจากนี้ พวกที่อยู่บ้านดงหนองโพธิ์ บางกระโด ก็แยกย้ายไปอยู่ที่บ้านวังศาลา และบ้านหนองพันท้าว จังหวัดกาญจนบุรี อีกพวกหนึ่งแยกย้ายมาจับจองที่ดินที่อำเภอบ้านโป่ง ขณะนั้นท้องที่อำเภอบ้านโป่งมีผู้คนอาศัยอยู่น้อยท้องที่เป็นป่าดงพงไพรหนาแน่น มีสัตว์ป่านานาชนิด ที่บ้านหนองปลาหม่อม ประชาชนพวกแรกที่มาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน เป็นพวกที่มาจากบ้านดงหนองโพธิ์ อำเภอโพธาราม พวกนี้มาพบหนอง

น้ำโบราณอยู่กลางป่า มีปลาหมอชุกชุม จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆหนองน้ำ และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “หนองปลาหมอ”²⁷

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับที่มาของชื่อบ้านหนองปลาหมอ จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังว่า สมัยก่อนได้มีครอบครัวอยู่ครอบครัวหนึ่ง ซึ่งในครอบครัวนั้นมีพ่อและลูกชายอีก 2 คน แต่แม่ได้ตายจากไปนานแล้ว ต่อมาไม่นานพ่อก็ตายจากไปอีกคน ดังนั้น ลูกทั้งสองจึงได้มรดกกันคนละส่วนซึ่งพ่อได้มอบให้ไว้ก่อนตาย โดยพ่อได้มอบบึงปลาหมอให้แก่พี่ชาย ส่วนน้องชายได้อีกแห่งหนึ่ง แต่น้องชายอยากได้บึงปลาหมอแต่พ่อได้ยกให้พี่ชายไปแล้ว ดังนั้นน้องชายจึงเกิดความโกรธ และได้ขอแยกตัวไปอยู่ที่ที่พ่อได้มอบไว้ให้ ต่อมาบึงปลาหมอก็ได้กลายเป็นชื่อของหมู่บ้าน “บึงปลาหมอ” แต่ปัจจุบันได้เรียกเพี้ยนมาเป็น “บ้านหนองปลาหมอนั่นเอง”²⁸

จากคำบอกเล่าของ ครูแก้ว อินทะแสน อดีตครูใหญ่โรงเรียนปากท่อวิทยาคม²⁹ เล่าว่า ผู้ที่อพยพครอบครัวมาคนแรกคือ ปู่พี บิดาของแม่คุณทิพย์ จับจงใกล้หนองน้ำโบราณที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ จับจงด้านใต้หนองน้ำ ด้านเหนือ ผู้ที่มาจับจองชื่อ ปู่อ่อน ภรรยาชื่อชีว เข้าใจว่ามาจากอำเภอเมืองราชบุรี เพราะลูกสาวของปู่อ่อนมี 2 คน ได้รับมรดกที่นาเหนือสระน้ำแบ่งออกเป็น 2 แปลง แม่คุณล้วนได้แปลงติดกับสระน้ำด้านเหนือ แม่คุณสายได้แปลงติดกับสระน้ำต่อจากแม่คุณล้วน ไปจนถึงป่าช้า เมื่อมาอยู่ครั้งแรกหนองน้ำนี้มีปลาหมอชุกชุมมาก จึงชื่อว่า “บ้านหนองปลาหมอ” อยู่ในความดูแลของกำนันตำบลคุ้งพยอม

ต่อมาผู้คนชาวล้านนาก็อพยพมาเพิ่มมากขึ้นๆ ด้านตะวันออกก็มี กัง จงหวิน แซ่อื้อ ภรรยาเป็นชาวล้านนา มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านหนองปลาหมอ หมู่ที่ 1 ในปัจจุบัน (ขณะนั้นยังไม่เป็นตำบล) ส่วนที่ต่อจากของพ่อคุณอ่อนติดกับป่าช้า กังลิ้นยกครอบครัวมาจากหนองโพธิ์มาจับจองที่ทำนาไปทางด้านเหนือ ลูกของกังชื่อลุงสิน หมู่บ้านนี้ชาวบ้านเรียกว่า “บ้านล่ายหนอง” ล่ายเป็นภาษาเหนือ หมายถึง ข้ามฝั่งหนองน้ำ พวกที่อยู่ด้านตะวันออกจะเรียกพวกที่อยู่ด้านตะวันตกของหนองน้ำว่า “ล่ายหนอง” หมู่บ้านล่ายหนองเป็นคนที่อพยพมาจากอำเภอเมืองราชบุรี เมื่ออพยพมา

²⁷แก้ว อินทะแสน. ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอุตตโม
เท่าที่ฉันรู้จัก. ม.ป.ท. : ม.ป.ป., 1-6.

²⁸ สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง. ประวัติความเป็นมาท้องถิ่นของอำเภอบ้านโป่ง.
(ราชบุรี : สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2543), 18.

²⁹สัมภาษณ์ นายแก้ว อินทะแสน, ชาวบ้านตำบลหนองปลาหมอ, อายุ 88 ปี, 3/1 หมู่ที่ 4
ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 29 กุมภาพันธ์ 2550.

อยู่เพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ ทางราชการจึงให้แยกออกจากตำบลคิ่งพยอมมาเป็นตำบลหนองปลาหมอ ดังนั้น อาจสันนิษฐานได้ว่า ชุมชนดั้งเดิมน่าจะอยู่ใกล้กับหนองน้ำทางฝั่งตะวันออก คือ หมู่ที่ 1 และ หมู่ที่ 2 บ้านหนองปลาหมอ ในปัจจุบันนั่นเอง

1.4) ชุมชนตลาดบ้านโป่ง

ชุมชนตลาดบ้านโป่ง เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง ตั้งอยู่ตรงข้ามกับที่ว่าการอำเภอบ้านโป่ง นับว่าเป็นแหล่งศูนย์กลางการค้าขายของอำเภอบ้านโป่งและใกล้เคียง การตั้งบ้านเรือนของราษฎรส่วนใหญ่จะอาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่น ประชากรส่วนใหญ่เป็นคนไทยเชื้อสายจีน อาชีพหลักของชาวชุมชนตลาดบ้านโป่ง คือ การค้าขาย ชุมชนตลาดบ้านโป่ง มีอาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับที่ว่าการอำเภอบ้านโป่ง ทิศใต้ติดต่อกับสถานีรถไฟบ้านโป่ง ทิศตะวันออกติดต่อกับตลาดไต้รุ่ง ทิศตะวันตกติดต่อกับแม่น้ำแม่กลอง และตำบลเบ็กไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

จากบันทึกของนายประสาร อุณยะวงศ์ อดีตสมาชิกสภาเทศบาลเมืองบ้านโป่ง³⁰ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนตลาดบ้านโป่งว่า เมืองบ้านโป่งในอดีตในบริเวณเขตเทศบาลหรือบริเวณตลาดย่านการค้าในปัจจุบันยังเป็นบริเวณป่ารก ยังไม่มีผู้คนอาศัยอยู่มากนัก จนมาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ขณะนั้นบ้านเมืองสงบ ประชาชนเริ่มมีความสุขสบายมากขึ้นไม่ต้องระแวงภัยจากข้าศึก จึงได้มีการอพยพครอบครัวชาวมอญ จีน ลาว ต่างพากันอพยพเข้ามาทางบกโดยบุกป่าฝ่าดงกันเข้ามา และมาทางเรือจากด่านเจดีย์สามองค์มาทางแควน้อย แควใหญ่ซึ่งไหลมารวมกันที่หน้าเมืองกาญจนบุรี กลุ่มผู้อพยพเหล่านี้ต่างหาทำเลเพื่ออยู่อาศัยและทำมาหากินกัน บางกลุ่มก็แวะอาศัยอยู่บริเวณเมืองกาญจนบุรี แต่มีบางกลุ่มที่หาทำเลไม่ได้ก็ล่องเรือกันมาหาทำเลใหม่ที่บ้านนครชุมน์ เพราะที่นั่นทำเลดีและมีชายหาดทรายติดริมน้ำกว้างยาวไปตามแม่น้ำแม่กลอง จึงพากันยึดทำเลที่บ้านนครชุมน์ ปรากฏว่ามีชาวมอญขึ้นฝั่งเป็นจำนวนมาก แต่บางกลุ่มยังหาทำเลที่เหมาะสมไม่ได้ ก็เลยไปยังตำบลคลองตากุด ตำบลเจ็ดเสมียน อำเภอโพธาราม

ต่อมาได้มีชาวต่างถิ่นซึ่งมีเชื้อสายมอญและจีนจากบ้านนครชุมน์ บ้านท่าอิฐ และบ้านม่วงพากันอพยพมาอยู่ที่ตำบลบ้านโป่ง เพราะที่บ้านนครชุมน์นั้นฝั่งน้ำริมตลิ่งบางแห่งถูกกระแสน้ำพัดพังลงทุกที (เพราะยังไม่มีระบบชลประทาน-เขื่อนริมตลิ่ง) เมื่อมีผู้คนอพยพมาอยู่มากขึ้นเรื่อยๆ และต่อมาไม่นานก็ได้มีห้องแถวหลังคามุงจากปลูกขึ้นเป็นหย่อมๆที่บริเวณริมแม่น้ำประมาณ 20 - 30 ห้อง

³⁰บ้านโป่งในอดีต ม.ป.ท.,ม.ป.ป.,2547. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ (เป็นกรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์ พุทธศักราช 2547, 14-15.

(ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของห้องสมุดประชาชน) ทำให้บริเวณดังกล่าวกลายเป็นท่าเทียบเรือเพราะมีทำเลดี สามารถติดต่อกันและสะดวกในการคมนาคมทางน้ำ

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงโปรดฯให้สร้างทางรถไฟสายบางกอกน้อย - เพชรบุรีขึ้น เมื่อวันที่ 26 มีนาคม 2439 ซึ่งทางรถไฟสายนี้ได้วางรางผ่านเมืองบ้านโป่งด้วย อีกทั้งสถานีรถไฟตั้งอยู่ไม่ไกลจากท่าเรือเท่าใดนัก จึงทำให้ตลาดบ้านโป่งเจริญมากยิ่งขึ้น และมีผู้คนจากต่างถิ่นอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในละแวกใกล้เคียงกับตลาดบ้านโป่งมากขึ้น เช่น บ้านดอนตูม บ้านใหม่ดอนกระชาย ส่วนเหนือตลาดขึ้นไปเป็นบ้านปากแรตซึ่งมีคนไทยอาศัยอยู่และมีอาชีพหลักคือการทำไร่ หมู่บ้านชาวจีนไหหลำนิยมปลูกกล้วยไข่ และที่บ้านหนองปลาชุกมีชาวจีนไหหลำอาศัยอยู่และมีอาชีพหลักคือการปลูกพืชผักผลไม้เช่นกัน ส่วนคนจีนแต่จิวมักจะตั้งร้านค้าขายในตลาด ชาวจีนแคะก็นิยมเปิดร้านขายทองรูปพรรณ ขณะเดียวกันก็ได้มีผู้ปลูกห้องแถวขึ้นอีกบริเวณใกล้เคียง ในปัจจุบันคือบริเวณถนนอนันต์อุทิศและถนนมิตรเสถียร นอกจากนี้ยังมีตลาดผักเกิดขึ้นใกล้กับบริเวณท่าเรือนี้ เรียกว่า “ตลาดล่าง” ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้าและการคมนาคมระหว่างทางน้ำ ทางบก และทางรถไฟ

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ประมาณปี พ.ศ.2490 ได้มีคนจีนอพยพมาอยู่ตลาดบ้านโป่งเพิ่มมากขึ้น จากคำบอกเล่าของ นายจรูญ ยศธนานนท์ อดีตประธานที่ปรึกษามูลนิธิโรงเจบ้านสกตำบลบ้านโป่ง³¹ เล่าว่า ภายหลังจากเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดบ้านโป่งครั้งที่ 2 (พ.ศ.2497) แล้ว ตนและครอบครัวได้ย้ายที่อยู่อาศัยจากอำเภอเมืองราชบุรีมาอยู่ที่ตลาดบ้านโป่ง เมื่อย้ายมาอยู่ในระยะแรกได้ประกอบอาชีพเปิดร้านขายของชำห่วยขนาดเล็ก สมัยก่อนถนนวกไปวนมา บ้านแต่ละหลังจะอยู่กระจัดกระจายกันเป็นหย่อมๆ คนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นคนจีนมีทั้งคนจีนไหหลำและจีนแคะซึ่งอพยพมาจากประเทศจีนแผ่นดินใหญ่ แล้วมาอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องที่อำเภอบ้านโป่ง คนจีนที่อพยพมาอยู่ที่บ้านโป่งมักจะทำอาชีพค้าขายบ้าง รับจ้างเป็นจิปจิกแบกหาบขนของอยู่ตามสถานีรถไฟบ้านโป่ง ในปัจจุบันชุมชนตลาดบ้านโป่งมีบ้านเรือนคนไทยเพียง 50 หลังคาเรือน นอกนั้นเป็นบ้านเรือนของคนไทยเชื้อสายจีนประมาณ 4 - 5 พันหลัง

นายเนบ วงศาโรจน์³² ชาวบ้านตลาดบ้านโป่ง เล่าว่า ตลาดบ้านโป่งสร้างมานานกว่า 80 ปีแล้ว สมัยก่อนเรียกว่า “ตลาดเนียนทองคำ” เป็นตลาดริมแม่น้ำที่สวยงามมาก ในระยะแรก

³¹ สัมภาษณ์ นายจรูญ ยศธนานนท์, ชาวตลาดบ้านโป่ง, อายุ 81 ปี, โรงเจบ้านสกตำบลบ้านโป่ง 19/1 ถนนเสรีนิยม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 30 กันยายน 2549.

³² สัมภาษณ์ นายเนบ วงศาโรจน์, ชาวตลาดบ้านโป่ง, อายุ 90 ปี, 150 ถนนประชานิยมเทศบาลเมืองบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 14 ตุลาคม 2549.

มีบ้านเรือนทำด้วยบ้านไม้มุงหลังคาจากเล็ๆชั้นเดียวบ้าง 2 ชั้นบ้าง ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2470 ตลาดบ้านโป่ง มีบ้านเรือนผู้คนไม่ถึง 16 หลัง บ้านหลังหนึ่งครอบคลุมอาณาเขตหลาย 10 ไร่ สมัยก่อนผู้คนที่อาศัยอยู่ยังมีไม่มากนัก ในปี พ.ศ.2479 ได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดบ้านโป่งขึ้น มีพ่อค้าชาวจีนอาศัยอยู่ตลาดบ้านโป่งไม่ถึง 10 หลัง ร้านค้าชาวจีนในสมัยนั้นมีร้านจวนซุนหลี และร้านตั้งกิมกี 2-3 ร้านเท่านั้น ต่อมาสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 เป็นต้นมา ชาวจีนได้อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ตลาดบ้านโป่งเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันมีคนไทยอาศัยอยู่ตลาดบ้านโป่งไม่ถึง 50 หลัง นอกนั้นเป็นชาวจีน 4-5 พันหลังคาเรือน

ภาพที่ 10 ชุมชนตลาดบ้านโป่ง ตลาดบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 30 กันยายน 2549.

(2) ศาสนสถาน

2.1) วัดบ้านโป่ง ตั้งอยู่เลขที่ 1 ถนนวิจิตรธรรมรส เทศบาลเมืองบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2345 สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินทั้งหมด 48 ไร่ 3 งาน 34 ตารางวา อาณาเขตทิศเหนือจดโรงเรียนรัตนราษฎร์บำรุง ทิศใต้ติดกับถนนสายบ้านไร่ ทิศตะวันออกติดกับถนนเทศบาลหมู่บ้านหลังวัด ทิศตะวันตกติดกับริมทางรถไฟ - แม่น้ำแม่กลอง

ตามเอกสารประวัติวัด³³ กล่าวว่า แต่เดิมยังไม่เรียกว่าวัดเป็นเพียงสำนักสงฆ์ โดยมีพระภิกษุลาออกหนึ่งเป็นผู้สร้าง ภายหลังได้ร้างไปไม่มีใครบูรณะ ต่อมาพระภิกษุต่างซึ่งเป็นพระมอญอพยพหนีภัยสงครามมาจากเมืองหงสาวดีได้มาสร้างสำนักสงฆ์ให้แข็งแรงตามเดิม จนกลายเป็นวัดบ้านโป่งมาจนถึงปัจจุบัน และยังเป็นผู้สร้างเจดีย์ห้ายอด ซึ่งเป็นเจดีย์ศักดิ์สิทธิ์คู่บารมีของวัด โดยได้จำลองแบบมาจากพระธาตุรังกุ้ง นอกจากนี้ พระภิกษุต่างยังเป็นผู้สร้างแม่น้ำแม่กลองตอนหนึ่ง ตรงบริเวณปากลัด กุ้งพยอม ซึ่งเป็นช่วงที่แม่น้ำไหลผ่านเป็นครึ่งวงกลม โดยได้ตัดแม่น้ำเป็นเส้นตรงให้เป็นคลองเล็ก ๆ พอให้เรือบิณฑบาตได้ ต่อมากระแสน้ำได้เซาะคลองเล็ก ๆ จนกลายเป็นแม่น้ำในปัจจุบัน เมื่อแม่น้ำเปลี่ยนทางเดิน ท้องทุ่งซึ่งเป็นทางเดินของแม่น้ำก็ค่อย ๆ ดันเงินลง

โบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัด ประกอบด้วย

- อุโบสถ (หลังเก่า) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2444

- อุโบสถ (หลังใหม่) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2539 - 2546 เป็นอุโบสถทรงจัตุรมุข มีช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ 21 ชุด หลังคาอุโบสถยอดปรangk์ประดับโมเสสสีทอง บานประตูหน้าต่างประดับมุกไปทั้งสองด้าน ภายในเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังตั้งแต่ขอบบนหน้าต่างขึ้นไป พระประธานประจำพระอุโบสถจำลองแบบพระพุทธรชินราชปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัย ชื่อว่า “สมเด็จพระพุทธเกษี” ภายในอุโบสถพื้นประดับหินมุกน้ำเงิน เสาเรียงประดับหินอ่อน 72 ต้น พื้นรอบอุโบสถปูแกรนิต รอบชานข้างอุโบสถประดับหินอ่อน พื้นหลังคาเทคอนกรีต มุงกระเบื้องแสงจันทร์ สีเม็ดมะขาม

- ศาลาการเปรียญ สร้างขึ้น 2 สมัย คือ สมัยพระครูวิจิตรธรรมรส เป็นเจ้าอาวาสวัดบ้านโป่ง และสมัยพระครูวิโรจน์ธรรมภรณ์ ต่อมาได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูพิทักษ์โณทมิ โดยให้ชื่อศาลาว่า “วิจิตรสวโรจน์ประชาพิทักษ์” เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้าง 28 เมตร ยาว 56 เมตร 2 ชั้น 2 หน้ามุข 4 หน้าบัน หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ มีช่อฟ้า ใบระกา ภายในตกแต่งอย่างสวยงาม พื้นกระดานไม้สักทองทั้งหมด ผนังเขียนภาพพุทธประวัติและพระเวสสันดรชาดก หลังพระประธานเป็นภาพโพธิ์ตรัสรู้

- เจดีย์ห้าองค์ หรือ เจดีย์ห้ายอด เป็นโบราณวัตถุสถานที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพุทธต่างเคารพนับถือและสักการบูชา ตามประวัติกล่าวว่า พุทธศตวรรษที่ 23 เมื่อหงสาวดีเกิดภัยสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษ ทำให้ชาวมอญต้องอพยพหนีภัยเข้ามาเมืองไทยทางด่านเจดีย์สามองค์ มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า “พระภิกษุต่าง” ท่านได้นำพระธาตุจากเมืองรังกุ้งติดตัวมาด้วย และเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความหลัง ท่านจึงได้สร้างเจดีย์ขึ้นองค์หนึ่งมี 5 ยอด มีลักษณะคล้าย

³³ พระมหาสนิท เขมจารี, “ประวัติวัดบ้านโป่ง,” ใน สุจิตร์งานผูกพัทธสีมาปิดทองฝังลูกนิมิต วัดบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปีพุทธศักราช 2547 (ม.ป.ท., 2547), 2-7.

กับเจดีย์ชเวดากองของพม่าที่เมืองย่างกุ้ง เจดีย์นี้จึงนิยมเรียกว่า “เจดีย์ห้ายอด” มีเรื่องเล่าถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจดีย์นี้ว่า สมัยก่อนได้มีฝรั่งคนหนึ่งซึ่งมาสร้างทางรถไฟพยายามถ่ายภาพแต่ก็ถ่ายไม่ติด นอกจากนี้ชาวบ้านมักจะมาทำการสาบานต่อหน้าองค์เจดีย์นี้เสมอ และเมื่อถึงช่วงเทศกาลตรุษสารทชาวบ้านไปงมักจะมาทำการตามประทีป และมีการละเล่นเพื่อเป็นการสมโภชตามประเพณีท้องถิ่น

ภาพที่ 11 อุโบสถ (หลังเก่า) วัดบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ 12 เจดีย์ห้าองค์ วัดบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.2) วัดท่ามะเดื่อ หรือ อุทุมพรทาราม ตั้งอยู่ริมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง เลขที่ 11 หมู่ที่ 1 ตำบลสวนกล้วย อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินทั้งหมด 9 ไร่ 2 งาน 82 ตารางวา วัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเดื่อ) ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2534 การบริหารและปกครองมีเจ้าอาวาสเท่าที่ทราบนาม คือ รูปที่ 1 พระชุ่ม รูปที่ 2 พระอิม รูปที่ 3 พระละมุล รูปที่ 4 พระปลอด รูปที่ 5 พระศักดิ์ รูปที่ 6 พระใบฎีกาอินทร์ทอง รูปที่ 7 พระครูจิว รูปที่ 8 พระครูโสภณวรคุณ รูปที่ 9 พระมหาปริชา พ.ศ.2541 ถึงปัจจุบัน

ตามเอกสารประวัติวัดของกรมการศาสนา ระบุว่า วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2417³⁴ เป็นวัดที่ตั้งมากกว่าร้อยปี ไม่ปรากฏนามผู้สร้าง เล่ากันว่า บริเวณที่ตั้งวัดแต่เดิมเป็นป่ารกทึบแนวเดียวกับวัดบ้านโป่งมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มาก มีต้นมะเดื่อใหญ่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง ที่ทำวัดมีสัตว์ป่าลงมากินน้ำที่ท่าหน้าใกล้มะเดื่อ จึงตั้งชื่อวัดตามท่าหน้าที่เรียกกันนั่นเอง

จากเอกสารประวัติวัด³⁵ กล่าวว่า ชื่อวัดมี 2 ชื่อ คือ วัดอุทุมพรทาราม เดิมชื่อ วัดท่ามะเดื่อ แต่เดิมเคยมีต้นมะเดื่อใหญ่อยู่ที่ท่าหน้า ชาวบ้านจึงเรียกชื่อวัดว่า “วัดท่ามะเดื่อ” ต่อมาสมเด็จพระธีรญาณมุนีครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าคณะอำเภอบ้านโป่ง ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดอุทุมพรทาราม” คำว่า **อุทุมพร** เป็นคำบาลี มีความหมายว่า ต้นมะเดื่อ **ทาราม** มาจากคำว่า ท่าอาราม **ทา** คือ ท่าหน้า **อาราม** คือ วัด แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “วัดท่ามะเดื่อ”

สำหรับโบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัด ประกอบด้วย

- **อุโบสถ** เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก สร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2461 - 2470 สมัยหลวงพ่อชุ่มจนถึงหลวงพ่อิมเป็นเจ้าอาวาส ภายในอุโบสถมีพระประธานประจำอุโบสถ 1 องค์ พร้อมพระโมคคัลลาน์ พระสารีบุตร พระพุทธรูปศิลปะสมัยเชียงแสน 1 องค์ พระพุทธรูปศิลปะสมัยสุโขทัย 1 องค์ พระพุทธรูปศิลปะสมัยอู่ทอง

- **ศาลาหอนัน** เป็นกุฏิที่พักสงฆ์สร้างขึ้นก่อนอุโบสถ เป็นเรือนไทย เสาไม้ พื้นไม้ มีหอนันแผดต่อกันนอกชาน โคจรอบ หอนันนอกใช้เป็นที่บิณฑบาตมนุไพรและแขวนกลองเพล มีนอกชานเชื่อมต่อกันไม่มีหลังคา เรียกว่า “คณนอก” และหอนันในใช้เป็นที่พระภิกษุสามเณรฉัน มีนอกชานเชื่อมต่อกับกุฏิและมีหลังคา เรียกว่า “คณใน”

- **ศาลาการเปรียญ** เดิมสร้างบริเวณด้านหลังอุโบสถเป็นแบบเรือนไทย เสาไม้ และพื้นไม้ ใช้เป็นสถานที่เรียน ชื่อ โรงเรียนประชาบาลวัดท่ามะเดื่อ ภายหลังมีการเปลี่ยนแปลงรื้อถอน ปัจจุบัน

³⁴สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 22, 462.

³⁵ประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเดื่อ) (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 2.

เป็นศาลาเมรุ สำหรับศาลาการเปรียญหลังปัจจุบันสร้างขึ้นสมัยหลวงพ่ोजิว แล้วเสร็จในสมัยพระครู โสภณวการ ประมาณปี พ.ศ.2521 เป็นแบบทรงไทย คอนกรีตเสริมเหล็กสองชั้น ชั้นล่างเทพื้น คอนกรีต ชั้นบนพื้นและอาสน์สงฆ์เป็นหินขัด เครื่องบนไม้ผสม หลังคามุงกระเบื้องเคลือบ มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบัน มีลวดลายปูนปั้นเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ทาสี ไม่มีปิดทอง และประดับ กระฉก

- **หอรหมัง** สร้างมาแล้ว 3 ครั้ง ครั้งแรกสร้างเป็นเสาไม้ ครั้งที่สอง สร้างเป็นแบบ คอนกรีตเสริมเหล็กใกล้กับกุฏิสงฆ์

- **วิหารหลวงพ่อบุ๋ม** สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2541 – 2544 เป็นวิหารทรงจตุรมุข ประดิษฐาน รูปหล่อจำลองหลวงพ่อบุ๋ม และพระพุทธรูปปางมหาจักรพรรดิ

- **หอดัน** เป็นทรงไทย คอนกรีตเสริมเหล็กพื้นไม้ผสมหินแกรนิต มีธรรมาสันบุชบก 1 หลัง เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมหาจักรพรรดิ

2.3) วัดใหญ่นครชุมน์ ตั้งอยู่หมู่ที่ 6 บ้านนครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินทั้งหมด 28 ไร่ 1 งาน 23 ตารางวา ตามเอกสารประวัติวัดของกรมการศาสนา³⁶ ระบุว่า วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2295 สันนิษฐานว่าเป็น วัดของชาวมอญที่อพยพมาตามลุ่มน้ำแม่กลองแล้วตั้งถิ่นฐานในบริเวณดังกล่าว (ปรากฏตามหน้าบัน อุโบสถหลังเก่าด้านทิศตะวันออกว่า บูรณะครั้งที่ 2 เมื่อปีระกา เอกศีก ร.ศ.126 โดยไม่ทราบว่า ผู้บูรณะคือใคร) ได้รับพระราชทานพระวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ.2544 การบริหารและการปกครอง มีเจ้าอาวาส เท่าที่ทราบนาม คือ รูปที่ 1 พระอธิการวัง รูปที่ 2 พระอธิการเปี่ยม รูปที่ 3 พระอธิการซ้อน รูปที่ 4 พระอธิการจืด รูปที่ 5 พระอธิการเสมียนบุญ รูปที่ 6 พระอธิการแข่ง รูปที่ 7 พระอธิการลำไย อภิชาโต รูปที่ 8 พระอธิการเอียง รูปที่ 9 พระอธิการประเทิน รูปที่ 10 พระอธิการ เทียน ญาณสมปนโน พ.ศ.2532 - ปัจจุบัน

ตามเอกสารประวัติวัด³⁷ กล่าวว่า วัดใหญ่นครชุมน์เป็นวัดเก่าแก่ตั้งอยู่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ไม่ทราบวัน เดือน ปี ในการก่อสร้าง ทราบว่าเป็นวัดที่มีความเก่าแก่ที่สุด แต่จากคำบอกเล่าของพระอธิการเทียน ญาณสมปนโน³⁸ เจ้าอาวาสวัดใหญ่นครชุมน์ เล่าถึงประวัติความเป็นของ

³⁶สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 22 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2546), 315-316.

³⁷“ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์,” (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), 1. (อัคราณา)

³⁸สัมภาษณ์ พระอธิการเทียน ญาณสมปนโน, เจ้าอาวาสวัดใหญ่นครชุมน์, หมู่ที่ 6 บ้านนครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 10 กันยายน 2549.

วัดใหญ่นครชุมน์ว่า วัดใหญ่นครชุมน์เป็นวัดเก่าแก่มีมาแต่ดึกดำบรรพ์ ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นคนมอญที่อพยพมาจากเมืองหงสาวดีประเทศพม่า เข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภาร มารวมอยู่เป็นกลุ่มใหญ่ ประกอบอาชีพสุจริต ดำเนินชีวิตอย่างสงบเรียบร้อย และใฝ่ธรรมเป็นปกตินิสัยของชาวมอญ สำหรับวัดใหญ่นครชุมน์ ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าใครเป็นผู้สร้างมาแต่ปี พ.ศ.ใด ตามข้อสันนิษฐานของคนเก่าแก่และประกอบกับหลักฐานที่ค้นพบ เชื่อว่าเป็นวัดที่มีความเก่าแก่มากตั้งแต่สมัยทวารวดี มีอายุประมาณพันปีมาแล้ว ซึ่งได้กลายเป็นวัดร้างแทบไม่เหลือซากปรักหักพังให้เห็น ต่อมาเมื่อมีชาวมอญอพยพเข้ามาอยู่อาศัยโดยสร้างหลักปักฐานมั่นคงแล้ว จึงได้สร้างวัดขึ้นมาใหม่ตรงบริเวณวัดร้างเดิม แต่ยังเป็นเพียงสำนักสงฆ์ขนาดเล็กพอให้พระอยู่อาศัยชาวบ้านได้เข้าวัดทำบุญ ฟังเทศน์ ฟังธรรม โดยเป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนมอญได้เป็นอย่างดี เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ก็จะมี การทำบุญปลุกเสกปล่อยปลา การละเล่นตามประเพณีโบราณ ยึดมั่นไม่เสื่อมคลายมาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับโบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัด ประกอบด้วย

- **พระอุโบสถ (หลังเก่า)** ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ ทิศใต้ของศาลาการเปรียญหันหน้าไปทางทิศตะวันออก สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2295 ปรากฏหลักฐานตรงหน้าบันอุโบสถหลังเก่าด้านทิศตะวันออกว่า ได้มีการบูรณะเป็นครั้งที่ 2 เมื่อปีระกา เอกศิก รศ.126 โดยไม่ทราบว่าผู้บูรณะคือใคร ปัจจุบันโบสถ์หลังนี้ได้ถูกปิดและไม่มีการทำกิจของสงฆ์ แต่ยังคงอนุรักษ์ไว้เป็นสมบัติของชาวบ้านนครชุมน์ ลักษณะของอาคารเป็นสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี ขนาด 5 ห้อง มีหลังคาตอนเดียว ซ้อน 3 ชั้น ชุ่มประตูดหน้าต่างทรงบันแถลง ด้านสกัดหน้าหลังก่ออิฐเต็มทั้งสี่ด้าน ปลายหน้าบัน และหน้าบันชั้นลดด้วยกระบวนลายแบบอิทธิพลจีน เป็นลายดอกพุดตานและรูปหงส์ แต่หลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์แบบไทยประเพณี

- **พระอุโบสถ (หลังใหม่)** เนื่องจากโบสถ์หลังเก่า เป็นโบราณวัตถุสถานที่เก่าแก่มากมานานนับร้อยๆปี ทางวัดจัดการซ่อมแซมมาโดยตลอดจนไม่สามารถจะซ่อมแซมให้ดีขึ้นได้อีกต่อไป ปัจจุบันมีรอยแตกร้าวไปทั่วทั้งหลัง พระอธิการเทียนจึงดำเนินการสร้างหลังใหม่ โดยห่างจากพระอุโบสถหลังเก่าประมาณ 200 เมตร แต่ยังไม่แล้วเสร็จ โบสถ์หลังใหม่นี้สร้างไว้ใหญ่โตกว่าหลังเก่า โดยเริ่มสร้าง เมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2538 จนถึงปัจจุบันอยู่ในระหว่างการก่อสร้าง ลักษณะของอาคารขนาดค่อนข้างใหญ่ประมาณ 7 ห้องเสาและมุขหน้าหลังอีก 2 ห้อง มีรูปแบบลักษณะเป็นของไทยประเพณี

- **เจดีย์** เป็นเจดีย์ทรงมอญ มีเจดีย์มุมประดับทั้งสี่มุม ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วมุมของกำแพงแก้วเป็นเจดีย์มุมประกอบทั้งสี่มุม

- วิหาร เป็นทรงมอญมีเจดีย์มุมประดับทั้งสี่มุม ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้วด้านนอก มุมของกำแพงแก้วเป็นเจดีย์มุมประกอบทั้งสี่มุม บูรณะครั้งที่ 2 ปีระการศ.126

- ศาลาการเปรียญ เป็นอาคารคอนกรีตชั้นเดียว สร้างเมื่อ พ.ศ.2506 (บูรณะครั้งที่ 2)

- หอสวดมนต์ เป็นอาคารไม้ทรงไทย สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2518

- กุฏิสงฆ์ 7 หลัง เป็นอาคารไม้ 6 หลัง ครึ่งตึกครึ่งไม้ 1 หลัง

- ศาลาอเนกประสงค์ เป็นอาคารทรงโรง สร้างด้วยเครื่องไม้ ประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์แบบอิทธิพลศิลปะจีน

- ศาลาหน้าวัด เป็นศาลาทงเข้าวัดเดิมจากแม่น้ำแม่กลอง อาคารเป็นศาลาไม้ขนาด ความกว้าง 3 ห้อง และยาว 2 ห้อง ห้องด้านขวา 2 ห้อง ยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ 40-50 เซนติเมตร ปลูกด้วยพื้นไม้จริง เพื่อใช้สำหรับนั่งพักคล้ายศาลาหน้าวัดของวัดมะขาม หลังศาลาเป็น ทรงจั่วมีปีกนกและยื่นกันสาดด้านข้าง 2 ด้าน เพื่อคลุมพื้นที่ส่วนนั่งพัก หน้าจั่วประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ไม้

ปูชนียวัตถุที่สำคัญ ได้แก่

- หลวงพ่อพญาแล เป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะขององค์พระนั้นหล่อด้วยทองเหลือง ทั้งองค์ พระเมตตาถือคอประกอบได้ (ครั้งเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทองเหลืองหายาก ได้ถูกโจรกรรม ถอดเอาไปช่างชุบช่างประจำวัดได้หล่อขึ้นมาสวมให้ใหม่โดยหล่อติดกับเศียรพระ) พุทธลักษณะเป็น แบบศิลปะรามัญ ปางโปรด อุบาสกชาวมอญ 2 นาย ซึ่งเป็นพ่อค้าวานิชจากสุวรรณภูมิ ในสมัย พุทธกาล ชื่อ ตปุสสะ กับ ภัททิกะ หรือชาวมอญเราเรียกกันว่า ตะเปาว - ตะโป้ ซึ่งเป็นอุบาสก 2 คน แรกของพุทธศาสนา ที่ได้ถวายข้าวสัตตมุง-สัตตก้อนแด่พระองค์ ก่อนที่อุบาสกทั้ง 2 จะทูลลาจากไป ได้ขอพระเกศาต่อพระองค์ เพื่อนำไปบูชาที่เมืองมอญ พระองค์จึงประทานให้ 8 เส้น ซึ่งความหมาย ของเส้นพระเกศาทั้ง 8 นั้นหมายถึง มรรคมีองค์ 8 ปัจจุบันพระเกศาธาตุได้ประดิษฐาน ณ เจดีย์เขวดากอง ประเทศพม่า

จากการบอกเล่าของชาวบ้านถึงประวัติความเป็นมาของหลวงพ่พญาแลว่า ในอดีตพื้นที่ บริเวณวิหาร (ป่ากิ) ได้รกร้างเป็นป่าทึบ พระอธิการแข่ง อดีตเจ้าอาวาสวัดใหญ่ นครชุมน์ ในสมัยนั้น ได้ ฝันเห็นองค์พระมาประดิษฐานอยู่บนวิหาร (ป่ากิ) จึงเล่าความฝันนี้ให้ชาวบ้านฟัง แล้วชวนกันถากถาง ทำความสะอาดบริเวณนั้น แล้วได้ปรึกษากันว่าจะต้องหาองค์พระมาประดิษฐานเพื่อเป็นที่ สักการะบูชาตามความฝันของพระอธิการแข่งให้ได้ บังเอิญมีชาวบ้านจากนครชุมน์ ชื่อ นายฟอง จับจู้ ได้ไปหางานทำที่พระนคร และได้อาศัยอยู่ที่วัดตองปุ (วัดชนะสงคราม บางลำภู) ได้มาแจ้งว่า ทาง วัดตองปุ ได้มีผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระประธานถวายเป็นจำนวนมาก จนไม่มีที่จะตั้งบูชา จึงดำริให้ไป

ถวายวัดต่างๆ ตามหัวเมืองที่ยังไม่มีพระประธาน ด้วยบารมีขององค์พระได้คลอใจทำให้ นายฟอง จับอุ ขอพระพุทธรูปที่มีลักษณะการสร้างแบบรามัญ พร้อมรูปปั้นของปทุมอุบาสก ทั้ง 2 ท่าน ที่หมอบ กราบอยู่หน้าองค์พระ จึงแจ้งความประสงค์นั้นต่อพระครูหลักเจ้าอาวาสวัดในขณะนั้น เมื่อท่าน ทราบว่านายฟองขอไปเพื่อให้ชุมชนชาวมอญได้สักการบูชา ท่านก็มีความยินดีเป็นอย่างมากที่จะ ถวายให้ เมื่อทราบดังนั้นก็แล้วพระอธิการเงงและชาวบ้านก็รีบปรึกษากันว่าจะทำอย่างไรถึงจะไป อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้มาได้โดยเร็ววัน ที่ประชุมเห็นตรงกันว่าควรให้นายเตา ง่วนหอม ซึ่งเป็น ผู้ชำนาญในการพายท้ายเรือ เป็นหัวหน้าทีมและได้มีผู้อาสา อีก 8 - 9 คน ได้เช่าเรือโยงแจว และ ลูกเรืออีก 3-4 คน พายจากแม่น้ำแม่กลองลัดเลาะไปตามเส้นทางเดินเรือจนออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา แล้วตัดเข้าคลองบางลำภู และขึ้นจากเรือเดินเท้าอีกกว่ากิโลจึงไปถึงจุดหมาย คือวัดตองปุ้้นเอง รวมระยะเวลาการเดินทางไปรับหลวงพ่อดีดตองปุมาประดิษฐาน ณ วัดใหญ่นครชุมน์ ประมาณครึ่ง เดือน ในปี พ.ศ. 2479 จึงได้อัญเชิญหลวงพ่อดีดตองปุขึ้นประดิษฐานบนวิหารปากี เพื่อเป็นที่สักการะของ ชาวมอญนครชุมน์เรื่อยมา

ต่อมาเมื่อพระอธิการเทียน ญาณสมปยุโธ (พระครูนครเขมกิจ) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส วัดใหญ่นครชุมน์ ในปี พ.ศ.2531 ท่านได้เล็งเห็นความสำคัญของสถานที่แห่งนี้ เพราะเป็นที่เคารพ สักการะบูชาของชาวมอญนครชุมน์และประชาชนทั่วไป ท่านจึงได้ปรึกษากับชาวบ้านในการที่จะ บูรณะและซ่อมแซม จึงเริ่มปฏิสังขรณ์เรื่อยมาตามกำลังศรัทธา นอกจากนี้ ท่านยังได้คิดถวายชื่อที่ เป็นศิริมงคลให้หลวงพ่อดีดตองปุเสียใหม่ ด้วยเหตุผลที่ว่าชาวบ้านทั่วไปมักเรียกชื่อหลวงพ่อดีด ต่างกันเพราะไม่รู้ชื่อที่แท้จริง ต่างเรียก “หลวงพ่อดีดปากี” “หลวงพ่อดีดใหญ่” หรือ “หลวงพ่อดีดแล” บ้าง ท่านจึงไปปรึกษาเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทัยมณีที่จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งท่านเป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชน ทั่วไปท่านจึงถวายชื่อว่า “พระพุทธพญาแล” หรือหลวงพ่อดีดพญาแล มีความหมายว่าการดูแลปกป้อง รักษาให้ชาวนครชุมน์อยู่เย็นเป็นสุขให้พ้นจากภคภัยต่างๆ นั้นเอง ³⁹

- พระนอนและรอยพระพุทธบาท สร้างขึ้นในสมัยพระอธิการเงง สำหรับพระนอนได้ สร้างตามตำนานพระราหูของชาวมอญ ซึ่งเล่ากันว่าพระราหูได้นับว่าตนเองสามารถกลืนกิน พระอาทิตย์ได้ เป็นรองก็แต่พระอินทร์เท่านั้น ครั้นได้ยินว่าองค์พระศาสดาผู้เป็นใหญ่ในโลกนี้ได้ เกิดขึ้นแล้วด้วยสำคัญว่าตนเองเป็นผู้มีฤทธานุภาพมากกว่าผู้ใด จึงแสดงอานุภาพของตนให้ประจักษ์ ว่าใหญ่เหนือใคร ๆ ทั้งปวงในโลกนี้ แต่จะทำให้ตัวของตนนั้นใหญ่ขนาดไหนก็ไม่สามารถเหนือ พระพุทธองค์ได้ ถึงแม้พระองค์บรรทมอยู่ที่ตาม

³⁹ พระจิตติภัทร ฐานยุตโต, ประวัติวัดวิหารปากีวัดใหญ่นครชุมน์ [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 16 กันยายน 2551 เข้าถึงได้จาก <http://watyaiweb.igetweb.com/index.php?mo=3&art=37723>

ภาพที่ 13 พระพุทธรูปปางลีลาไสยาสน์ (หลวงพ่อพญาแล) วัดใหญ่นครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 10 กันยายน 2549.

ภาพที่ 14 โบสถ์หลังเก่าวัดใหญ่นครชุมน์ วัดใหญ่นครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 10 กันยายน 2549.

ภาพที่ 15 วิหาร (ป่ากิ) วัดใหญ่นครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,
10 กันยายน 2549.

2.4) วัดโพธิ์โสภาราม ตั้งอยู่บ้านโพธิ หมู่ที่ 9 ตำบลกึ่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินทั้งหมด 20 ไร่ 2 งาน 48 ตารางวา ตามเอกสารประวัติวัดของกรมการศาสนา⁴⁰ ระบุว่า วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2375 แต่เดิมวัดนี้ชื่อว่า วัดโพธิรามัญหรือวัดโพธิมอญ สันนิษฐานว่า บริเวณวัดโพธิ์โสภารามนั้น แต่เดิมคงมีดินโพธิ์ขึ้นอยู่ทั่วบริเวณ จึงตั้งชื่อวัดให้สอดคล้องกับสถานที่ว่า วัดโพธิ์รามัญ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ.2451 การบริหารและปกครองมีเจ้าอาวาสเท่าที่ทราบนามคือ รูปที่ 1 พระอัฐ รูปที่ 2 พระเพ็ญ รูปที่ 3 พระด็อก รูปที่ 4 พระตะ รูปที่ 5 พระสมบัติ รูปที่ 6 พระจ้อย รูปที่ 7 พระทองสุข รูปที่ 8 พระครูสุฉินรัตนกิจ (หวล) พ.ศ. 2488 – 2537 รูปที่ 9 พระมหานุศาสตร์ ธรรมโชโต พ.ศ.2537 ถึงปัจจุบัน

โบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัดประกอบด้วย

- พระอุโบสถ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2499 ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ ทิศใต้ของศาลาการเปรียญ เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ขนาด 5 ห้อง ขนาดกว้าง 7 เมตร ยาว 21 เมตร ระเบียงรอบ หลังคาลาด 2 ชั้น ช่อ 3 ดับ รองรับด้วยเสานางเรียงย่อมุมไม้ 12 ดัดข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ หน้าบันตรงกลางปั้นรูปพระนารายณ์ประทานพร กระหนาบด้วยลาย

⁴⁰สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร, เล่ม 22, 363.

กระหนกก้านขด แผงเรคอสองเป็นลายกระหนกก้านขด หน้าอุคปิคนก ชุ่มเสาเป็นลายคูลา เสาข่อมุม หัวเสาบัวจงกลข่อมุม ชุ่มประตูหน้าต่างเป็นแบบชุ่มทรงมณฑป บันไดทางขึ้นสู่ระเบียงด้านหน้า เป็นรูปครึ่งวงกลม มีเสมาประจำทั้ง 8 ทิศ ถัดออกมาเป็นกำแพงแก้วมีทางเข้าออกทั้ง 4 ทิศ

- **ศาลาการเปรียญ** สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2512 เป็นอาคารทรงโรงแบบโถง มีสองชั้น โครงสร้างด้านล่างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ส่วน โครงสร้างด้านบนเป็นไม้ ขนาดกว้าง 17 เมตร ยาว 36 เมตร

- **กุฏิ** เป็นหมู่กุฏิไม้ล้อมรอบศาลา ทางเข้าหมู่กุฏิเป็นทางเดินมีเสาหงส์ขนาดทั้งสองข้าง

- **หอสวดมนต์** สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2527 เป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ทรงไทยประยุกต์

- **หอรฆัง - หอกลอง** เป็น โครงสร้างแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก สองชั้นหลังคาเป็นแบบปราสาทยอดเจดีย์

- **หอเรียนพระไตรปิฎก** เป็นสถานที่สำหรับเรียนหนังสือของพระภิกษุสงฆ์ในสมัยโบราณ มีลักษณะเป็นทรงจตุรมุข สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2471 แล้วเสร็จในปี พ.ศ.2472 ใช้ระยะเวลาในการก่อสร้างประมาณ 8 เดือน สร้างโดยพระอธิการทองสุข หรือหลวงพ่อแพะ เป็นชาวอำเภอเมืองจังหวัดปทุมธานี ขณะนั้นท่านได้เดินทางมาจำพรรษา และดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสชั่วคราวที่วัดแห่งนี้ ท่านเป็นผู้ริเริ่มในการก่อสร้างหอเรียนพระไตรปิฎก โดยมีจุดประสงค์เพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุสงฆ์ แต่ในปัจจุบันวัดโคกพร้อมก็อาจจะตั้งเป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม⁴¹

- **หอพระไตรปิฎก** สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2460 เป็นอาคารไม้ฝาเป็นแบบฝาประกนลูกฟัก ด้านบนเป็นช่องบานเกล็ด หลังคาเป็นทรงมณฑป ส่วนด้านล่างมีเสาเดียวมีค้ำยันอยู่ที่มุมทั้งสี่ของอาคาร ต่อมาได้รับการบูรณะใหม่เมื่อปี พ.ศ.2533 เป็นสถานที่สำหรับเก็บคัมภีร์ไบลานหรือพระไตรปิฎก

- **เมรุ** เป็นเมรุทรงมณฑปมีมุขลดทั้งสี่ด้าน ส่วนด้านที่ติดกับเตาเผาเชื่อมต่อด้วยมุข กระสันตรงกลางมุขกระสัน มีการเทินเครื่องยอดทรงมณฑปอีกทีหนึ่ง

- **ศาลพ่อปู่** เป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่มีความศักดิ์สิทธิ์ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างวัด แล้วได้มีการบูรณะเปลี่ยนแปลงรูปแบบของศาลสืบต่อกันมาหลายยุคหลายสมัย ชาวบ้านมักจะมาบนบานศาลกล่าว ณ ศาลพ่อปู่

⁴¹ สัมภาษณ์ พระมหานุกาสตร์ ธรรมโชโต, เจ้าอาวาสวัดโพธิ์โสภาราม, หมู่ที่ 9 ตำบลคู่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

ภาพที่ 16 หอพระไตรปิฎก วัดโพธิโสภาราม ตำบลคิ่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,
16 กันยายน 2549.

ภาพที่ 17 ศาลพ่อปู่ วัดโพธิโสภาราม ตำบลคิ่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,
16 กันยายน 2549.

2.5) วัดศาลปากลัด ตั้งอยู่บ้านปากลัด หมู่ที่ 11 ตำบลคู้้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินทั้งหมด 16 ไร่ 1 งาน ตามเอกสารประวัติวัดของกรมการศาสนา⁴² ระบุว่า วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2323 เหตุที่ตั้งชื่อว่าวัดศาล เพราะบริเวณที่ตั้งวัดมีต้นศาลขึ้นมากมายและอยู่ใกล้ปากลัดแม่น้ำแม่กลอง วัดศาลปากลัดในอดีตขึ้นอยู่กับตำบลนครชุมน์ ได้มีการย้ายวัดเมื่อใดไม่ทราบ แต่เหตุที่ย้ายเพราะตลิ่งพัง จึงย้ายมาอยู่ในเขตดงศาล⁴³ ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 13 เมษายน 2429 การบริหารและปกครอง มีเจ้าอาวาส เท่าที่ทราบนาม คือ รูปที่ 1 พระมะลิ รูปที่ 2 พระเต็ม รูปที่ 3 พระครูวรพจน์ชาดา พ.ศ.2480-2526 รูปที่ 4 พระครูวิลาสวธธรรม พ.ศ.2526-ปัจจุบัน

โบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัด ประกอบด้วย

- อุโบสถ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2497 เป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ขนาดกว้าง 9 เมตร ยาว 25 เมตร ภายในมีพระประธานประจำอุโบสถ 1 องค์ ขนาดหน้าตักกว้าง 170 นิ้ว สูง 217 นิ้ว สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2497

- ศาลาการเปรียญ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2521 เป็นอาคารไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง กว้าง 14 เมตร ยาว 21.50 เมตร

- หอสวดมนต์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2523 เป็นอาคารไม้สักทรงไทย กว้าง 13 เมตร ยาว 24 เมตร

- กุฏิสงฆ์ จำนวน 4 หลัง เป็นอาคารไม้ 2 หลัง และครึ่งตึกครึ่งไม้ 2 หลัง

- ศาลาอเนกประสงค์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2542 เป็นอาคารเรือนไม้สัก 2 ชั้น

- ศาลาบำเพ็ญกุศล สร้างด้วยไม้ จำนวน 1 หลัง

- ศาลาหน้าอุโบสถ จำนวน 1 หลัง

- เจดีย์ เป็นโบราณวัตถุสถานที่มีความเก่าแก่ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยใด เจดีย์ที่พบส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงมอญ นอกจากนี้ ยังพบเจดีย์ทรงมอญตั้งอยู่บนเรือลำเก่าทั้งหมด 4 ลำ ท้าวพันตา พระยาพันวัง และท้าวโคจร จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน ทำให้ทราบว่าเจดีย์ทั้งหมดที่อยู่ในวัด ชาวบ้านเป็นผู้สร้างขึ้นเพื่อถวายวัด โดยภายในเจดีย์บรรจุพระในแต่ปางเอาไว้ เช่น ปางประจำวันเกิดของแต่ละวัน เท่ากับคำสอนของพระพุทธเจ้า จำนวน 84,000 พระธรรมขันธ์

⁴²สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. เล่ม 22, 297.

⁴³สัมภาษณ์ รองพระอธิการสุวัฒน์ ศิริสวโร, รองเจ้าอาวาสวัดศาลปากลัด, อายุ 44 ปี, วัดศาลปากลัด หมู่ที่ 11 ตำบลคู้้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

ภาพที่ 18 เจดีย์ วัดตาลปากลัด ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

ภาพที่ 19 อุโบสถ วัดตาลปากลัด ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

2.6) **วัดมะขาม** ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 บ้านโพธิ ตำบลคู้้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินทั้งหมด 12 ไร่ 92 ตารางวา ตามเอกสารประวัติวัดของกรมการศาสนา⁴⁴ ระบุว่า วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ.2311 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 24 มกราคม 2501 การบริหารและการปกครอง มีเจ้าอาวาส เท่าที่ทราบนาม คือ รูปที่ 1 พระพล รูปที่ 2 พระปลอด รูปที่ 3 พระเฉอะ รูปที่ 4 พระจู่ รูปที่ 5 พระครูเมธาธิการ พ.ศ.2493 - ปัจจุบัน

โบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัดประกอบด้วย

- **พระอุโบสถ** เดิมอุโบสถหลังเก่าของวัดมะขามซึ่งเชื่อว่าสร้างขึ้นในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ได้ทรุดโทรมลงมาก เนื่องจากการก่อสร้างสมัยโบราณจะปักเสาลงกับดินโดยไม่มีต่อหม้อ จึงเกิดปัญหาเรื่องปลวกกัดกินเสา ไม้ลุกลามขึ้นชั้นเครื่องบน ท่านพระครูเมธาธิการจึงได้รื้อถอนและสร้างโบสถ์หลังใหม่ขึ้นครอบโบสถ์หลังเก่าที่เป็นโบสถ์ปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ. 2500 ซึ่งช่างที่สร้างโบสถ์หลังนี้เป็นช่างพื้นบ้านโดยมีพระครูเมธาธิการและอุปัชฌาย์เงินเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง ปัจจุบันโบสถ์หลังนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเจดีย์ ทิศใต้ของศาลาการเปรียญหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เป็นอาคารแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ขนาด 5 ห้อง ขนาดกว้าง 20 เมตร ยาว 40 เมตร มีระเบียงรอบ หลังคาลาด 2 ชั้น ซ้อน 3 ดับ รองรับด้วยเสานางเรียง ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ หน้าบันตรงกลางมีรูปพระอินทร์กระหนาบด้วยรูปเทวดานั่งประนมมือ แฉกแรกอสองเป็นลายกระหนก้านขด หน้าอุคปิคนก ชุ่มเสาเป็นลายคูลา เสาล้อมุม หัวเสาบัววงกลล้อมุม ชุ่มประตูหน้าต่างเป็นแบบชุ่มบันแถลง บันไคทางขึ้นสู่ระเบียงด้านหน้าเป็นรูปครึ่งวงกลม มีเสมาประจำทั้ง 8 ทิศ ถัดออกมาเป็นกำแพงแก้ว มีทางเข้าออกทั้ง 4 ทิศ ปัจจุบัน โบสถ์หลังนี้ได้ทำการบูรณะขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ.2551 โดยพระอธิการสังคม ฐิติญาโณ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน⁴⁵

- **ศาลาการเปรียญ** เป็นอาคารทรงโรงแบบโถง มีการประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์ หน้าบันเป็นปูนปั้นเป็นรูปพระพุทธรูปอยู่ในชุ่ม

- **หอสวดมนต์**

- **กุฏิ** เป็นกุฏิแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก 2 ชั้น มีมุขด้านหน้า

- **เจดีย์** ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อใด เป็นเจดีย์ทรงมอญมีเจดีย์มุมประดับทั้งสี่มุม ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มุมของกำแพงแก้วเป็นเจดีย์มุมประกอบทั้งสี่มุม ตามประวัติกล่าวว่า

⁴⁴สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร. เล่ม 22, 368.

⁴⁵พระอธิการสังคม ฐิติญาโณ, “ประวัติวัดมะขาม,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนฺทโน), ราชบุรี : ม.ป.ท., 2552. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนฺทโน) 11 มกราคม 2552, บทนำ.

อายุของเจดีย์นี้สันนิษฐานว่าถูกสร้างมากกว่า 200 ปีเศษ ท่านพระครูเมธาธิการจึงได้ทำการบูรณะใหม่โดยสร้างครอบเจดีย์องค์เก่า เป็นทรงเหมือนกับเจดีย์ชเวดากองในประเทศพม่า บูรณะเสร็จเมื่อปี พ.ศ. 2535 ต่อมาพระอธิการสังคม จิตฺตญาโณ ได้บูรณะใหม่อีกครั้ง เมื่อปี พ.ศ.2550

- หอระฆัง (เก่า) เป็นอาคารไม้สองชั้นมีระเบียงรอบ หลังคามีมุขลด ทั้งสองข้างมีชายคาโดยรอบ ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์

- หอระฆัง (ใหม่) เป็นอาคารคอนกรีต 2 ชั้น มีระเบียงรอบ หลังคาทำเป็นยอดปราสาททรงมณฑป ตั้งอยู่ด้านหน้าห่มุขุฎี

- ศาลาหน้าวัด เป็นศาลาทงเข้าวัดเดิมจากแม่น้ำแม่กลอง สร้างด้วยไม้ที่มีขนาดกว้าง 3 ห้อง และขนาดความยาว 2 ห้อง พื้นของห้องด้านข้าง 2 ด้านใช้เป็นที่นั่งพัก ปูด้วยพื้นไม้จริงสูงจากพื้นดินราว 40 เซนติเมตร หลังคาเป็นทรงจั่วมีปีกนก ด้านข้างยื่นออกไปเป็นกันสาดคลุมส่วนนั่งพักทั้ง 2 ด้าน หน้าจั่วประดับด้วยเครื่องไม้ ช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์

ภาพที่ 20 เจดีย์ วัดมะขาม ตำบลคู่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

ภาพที่ 21 ศาลาหน้าวัด และหอรระฆัง (เก่า) วัดมะขาม ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง
จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

2.7) วัดม่วง ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง
จังหวัดราชบุรี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย มีที่ดินทั้งหมด 21 ไร่ ตามประวัติวัดของกรมการศาสนา⁴⁶
ระบุว่า วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2223 ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 26 กันยายน พ.ศ.2544
จากคำบอกเล่าถึงความเป็นมาของวัดม่วง พระปลัดอ่อน สิริภทโท⁴⁷ เจ้าอาวาสวัดม่วงองค์ปัจจุบัน
เล่าว่า แต่เดิมที่ตั้งของวัดม่วงตั้งอยู่กลางแม่น้ำแม่กลอง เนื่องจากน้ำได้กัดเซาะริมฝั่งจนพื้นที่วัด
เว้าแหว่งเหลือน้อยลง ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันย้ายวัดจากที่เดิมมาตั้งอยู่ในพื้นที่ปัจจุบัน ซึ่งอยู่ห่าง
จากริมแม่น้ำประมาณ 50 เมตร การบริหารและการปกครอง มีเจ้าอาวาสเท่าที่ทราบนามคือ รูปที่ 1
พระครูไชยศิริศรีสวัสดิ์ รูปที่ 2 พระครูสังวรวิวัฒน์ รูปที่ 3 พระครูวรธรรมพิทักษ์ พ.ศ.2521- 2538
รูปที่ 4 พระปลัดอ่อน สิริภทโท พ.ศ.2539 - ปัจจุบัน

⁴⁶สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ, ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 22 , 365-366.

⁴⁷สัมภาษณ์ พระปลัดอ่อน สิริภทโท, วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,
16 กันยายน 2549.

โบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัด มีดังนี้

- เจดีย์ ตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ลักษณะของเจดีย์วัดม่วง เป็นสถาปัตยกรรมรูปแบบมอญ มีฐานเจียงรูปสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นมาเป็นฐานสอบเข้าเป็นรูปแปดเหลี่ยม องค์เจดีย์กลมสอบเข้า มีทางเข้าด้านหน้าด้านเดียว ยอดเป็นปรางค์ ฐานสี่เหลี่ยมมีการย่อเก็จ ย่อมุขหน้า และมีฐานใหญ่ มีสีขาวย่อวงค์และมีฟ้าคาดสีแดง การที่มีฟ้าคาดสีแดงนั้น เพื่อให้เจดีย์มองดูเด่นชัดและสวยงามน่ามอง

ภาพที่ 22 เจดีย์วัดม่วง วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

- พระอุโบสถ (หลังเก่า) หันหน้าไปทางทิศตะวันออกกับแม่น้ำ ตั้งอยู่ด้านหน้าของพระอุโบสถหลังใหม่ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2427 เป็นอาคารแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี มีระเบียงรอบ มีหลังคาตอนเดียวซ้อน 2 ชั้น รูปทรงอาคารเป็นแบบทรงโรงมีฟาไลคลุม รองรับด้วยเสานางเรียงไม่มีบัวหัวเสา ลักษณะหน้าบันพระอุโบสถเป็นปูนปั้นลวดลายเลขาคณิตระบายสีคล้ายรูปมังกรศิลปะจีน หน้าพระอุโบสถเป็นผนังฉาบเรียบ เขียนสีจิตรกรรมฝาผนังลวดลายพุทธประวัติ กรอบประตูเขียนเป็นรูปชู้ม บานประตูเป็นไม้มีภาพเขียนสีเป็นทวารรูปยักษ์ยืนถืออาวุธเหยียบอยู่บนสัตว์พาหนะ

- พระอุโบสถ (หลังใหม่) ตั้งอยู่ด้านหลังพระอุโบสถหลังเก่า เป็นอาคารสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ขนาด 5 ห้อง มีระเบียงรอบ

- ศาลาการเปรียญ เป็นอาคารทรงโรงชั้นเดียว มีผนังรอบเป็นอาคารแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา และหางหงส์

- วิหาร เป็นแบบวิหารแกลบ ประดิษฐานพระพุทธรูปปางสมาธิฝังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังสกัดด้านหน้าเปิดโล่ง หลังคาจั่วลด 1 ชั้น ทางด้านหน้า

- หอระฆัง อยู่ขนาดสองข้างของหมู่กุฏิสงฆ์ที่มีลักษณะเป็นหอสูงสองชั้นเป็นแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคาทรงมณฑป

ภาพที่ 23 อุโบสถ (หลังเก่า) วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

- ศาลต้นโพธิ์ หรือ ศาลหลวงปู่ ตั้งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ที่มีอายุมากบริเวณภายในวัดม่วง ซึ่งใกล้กับพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง ศาลนี้เรียกเป็นภาษามอญว่า “อะโรหะทาน” หมายถึง ผู้รักษาเขตวัด ศาลนี้เมื่อมีงานใดๆในวัดจะต้องมีการจุดธูปบอกกล่าวหรือขออนุญาตหรือมีการบนบานทุกครั้ง เช่น ขอให้การทำงานสำเร็จอย่าได้มีอุปสรรค จัดงานอย่าให้เป็นเรื่องเป็นราวหรือเดือดร้อนกันส่วนมากจะสำเร็จ การบนบานจะใช้เครื่องเช่น ไห้วเป็นของที่หาง่ายตามท้องถิ่น

ภาพที่ 24 ศาลต้นไม้ วัฒนวงศ์ วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

นอกจากนี้ ภายในวัดม่วงยังมี พิพิธภัณฑสถานพื้นบ้านวัดม่วง จัดตั้งขึ้นเนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัย เถลิงพระชนมพรรษา 5 รอบ ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ วันที่ 12 สิงหาคม 2535 โดยได้รับพระราชทานคำแนะนำจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ด้วยความร่วมมือระหว่างวัดม่วง ชาวบ้านม่วง และมหาวิทยาลัยศิลปากร ในการรวบรวมและจัดแสดงโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่พบบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองและใกล้เคียง อาทิ เครื่องปั้นดินเผา พบในแม่น้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง และอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ได้แก่

- ไหสี่หูและหม้อดินเผา สมัยอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 22-25 มีลักษณะเคลือบสีดำ มี 4 หู รอบขอบปาก สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ขนาดสูง 36.8 เซนติเมตร เป็นภาชนะใส่สินค้าจากเมืองจีน ชาวบ้านม่วงเก็บไว้หมักกระแจะ นายดาวและนางขนุน แทนเครือ เป็นผู้มอบให้

- หม้อดินเผา สมัยอยุธยา พุทธศตวรรษที่ 23-25 พบในแม่น้ำแม่กลอง

- ภาชนะดินเผาแบบเคลือบและไม่เคลือบสมัยประวัติศาสตร์ พบที่บึงกระจับ ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

- ชิ้นส่วนสถูปดินเผา สมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-14 ลักษณะเป็นรูปกลีบบะเพอง 7 กลีบ มีรูกลมตรงกลาง มีสภาพชำรุด ขนาดกว้าง 43.5 เซนติเมตร สูง 13 เซนติเมตร ได้จากโบราณสถานวัดขุนสีห์ พบในบริเวณที่นา (ซึ่งเป็นซากอิฐปรักอยู่) ของนายเมือง ชาวบ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

- **ชิ้นส่วนดินเผาประดับโบราณสถาน สมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 13-14** ลักษณะเป็นรูปหน้าสิงห์ ประกอบด้วยคิ้วรูปปีกกา ตากลมโปน จมูกใหญ่ ปากอ้าเห็นฟัน มีเส้นขนใต้คิ้ว ด้านหลังขรุขระ มีสภาพชำรุด ขนาดกว้าง 42.5 เซนติเมตร หนา 17 เซนติเมตร ได้จากแม่น้ำแม่กลอง หน้าเจดีย์วัดม่วง สันนิษฐานว่าเป็นของวัดขุนสีห์ ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี
- **ก้อนตะกั่ว สมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบที่วัดขุนสีห์ ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี**

ภาพที่ 25 พิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 16 กันยายน 2549.

2.8) วัดหนองปลาหมอ เป็นวัดเก่าแก่ประจำชุมชนหนองปลาหมอ ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 บ้านดอนกระโทก ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตามเอกสารประวัติวัด⁴⁸ กล่าวว่า ตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2409 ก่อนที่จะสร้างวัดนี้ พื้นที่แห่งนี้เป็นป่ารกทึบเป็นที่อาศัยของสัตว์ป่านานาชนิด และไม้ยืนต้นมากมายหลากหลายพันธุ์และมีหนองน้ำขนาดใหญ่ มีชาวบ้านจากตำบลอ่างทอง จังหวัดราชบุรี มาตัดไม้และพบพื้นที่แห่งนี้เห็นเป็นพื้นที่ราบกว้าง

⁴⁸พระครูสุจิตธรรมคุณ, “ประวัติของวัดหนองปลาหมอโดยสังเขป,” ใน ธรรมะอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุจิตธรรมคุณ (ขุนทอง สุจิณโณ) 29 มีนาคม 2541 (กรุงเทพฯ : หจก.วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์,2541),14-16.

มีหนองน้ำขนาดใหญ่เหมาะที่จะเป็นที่อยู่อาศัยจึงชักชวนกันมาตั้งบ้านเรือน ชนกลุ่มแรกที่มาคือพวกที่มาจากตำบลอ่างทองและบ้านคอนแอง จังหวัดราชบุรี มาจับจองที่ดินทำไร่ ทำนา ต่อมาก็มีคนมาจากตำบลอื่นๆมากขึ้น ชาวบ้านต่างก็ได้อาศัยหนองน้ำใหญ่แห่งนี้อุปโภค บริโภค แหล่งน้ำแห่งนี้อุดมไปด้วยปลาหม่อมมากกว่าปลาชนิดอื่นๆ ชาวบ้านจึงเรียกขานหนองน้ำแห่งนี้ว่า “หนองปลาหม่อม” และเป็นที่มาของบ้านหนองปลาหม่อมด้วย เมื่อมีหมู่บ้านแล้วนิสัยของชาวบ้านมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา และคิดว่าสิ่งที่ขาดไม่ได้ก็คือ วัดซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและเป็นศูนย์รวมน้ำใจของคนในหมู่บ้าน จึงช่วยกันสร้างวัดขึ้นมาใกล้ๆ กับหนองน้ำนี้

การสร้างวัดครั้งนี้มีหลวงตาซึ่งท่านมาจากวัดคอนแอง จังหวัดราชบุรี เป็นผู้นำในการสร้างวัด โดยได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านเป็นอย่างดี และตั้งชื่อวัดเป็นชื่อเดียวกับหมู่บ้านว่า “วัดหนองปลาหม่อม” ชาวบ้านต่างพากันนิมนต์หลวงตาคำให้เป็นเจ้าของาวาสวัดหนองปลาหม่อม ต่อมาประมาณ 4 - 5 ปี เจ้าของที่ดินไม่ยอมยกที่ดินให้วัด เพราะเกิดความขัดแย้งกันขึ้นระหว่างชาวบ้านด้วยกัน ชาวบ้านจึงพากันไปสร้างวัดใหม่อีกครั้งหนึ่ง โดยติดต่อขอที่ดินจากนายอนุช นางดี น้ำทรัพย์ และนายจวง ไม่ทราบนามสกุล ต่างพร้อมใจกันยกที่ดินของตนให้สร้างวัด และสร้างขึ้นอย่างถาวรพร้อมกับสร้างพระอุโบสถขึ้นด้วยหลังหนึ่ง และขอพระราชทานวิสุงคามสีมา เพื่อให้สงฆ์ได้ทำสังฆกรรม

ต่อมาได้เกิดเพลิงไหม้เสนาสนะที่อยู่ของพระหมด เหลือเพียงโบสถ์และศาลาท่านั้น ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันสร้างเสนาสนะขึ้นมาใหม่ ประชาชนเริ่มมีจำนวนมากขึ้นตามลำดับ มีประชาชนจากตำบลบ้านม่วงติดต่อไปมาถึงกัน ต่างก็พากันมาทำบุญที่วัดแห่งนี้มากขึ้น ทำให้ศาลาการเปรียญหลังเดิมไม่เพียงพอที่จะต้อนรับผู้มีจิตศรัทธาทั้งหลาย ประชาชนพร้อมทั้งเจ้าอาวาสร่วมมือร่วมใจกันสร้างศาลาการเปรียญขึ้นมาอีกหลังหนึ่ง เมื่อวันเวลาผ่านไปอุโบสถหลังแรกที่สร้างขึ้นเกิดการชำรุดทรุดโทรม ไม่มีความปลอดภัยแก่พระสงฆ์ในการทำสังฆกรรม จึงได้สร้างโบสถ์ขึ้นมาอีกหลังหนึ่งเป็นหลังที่ 2 และขอพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ.2526 และเริ่มสร้างเสนาสนะให้เป็นที่ถาวรเป็นที่อยู่อาศัยของพระภิกษุ สามเณร ด้วยความร่วมมือร่วมใจของประชาชน และพระครูจิตธรรมคุณ (ขุนทอง) ได้สร้างโรงเรียนปริยัติธรรมสำหรับพระภิกษุ-สามเณร ได้ศึกษาพระธรรม และสร้างโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา เพื่อเยาวชนทั้งหลายจะได้ศึกษาเล่าเรียนมาจนถึงปัจจุบัน

เนื่องจากวัดหนองปลาหม่อมเป็นวัดที่เก่าแก่มีอายุประมาณ 140 ปี นับได้ว่าตั้งแต่เริ่มสร้างวัดจนถึงปัจจุบันมีเจ้าอาวาสมาแล้วถึง 10 รูป ได้แก่ พระคำ พระสุข พระคุ้ม พระอธิการไฟ พระอธิการทุ้ย พระอธิการม้อง พระอธิการปุย พระครูมูล อุดตโม พระครูสุจิตธรรมคุณ (ขุนทอง สุกจินโณ) และพระอธิการสมพร อธิปญโญ (เจ้าอาวาสคนปัจจุบัน)

ภาพที่ 26 วัดหนองปลาหมอ ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 29 กุมภาพันธ์ 2550

2.9) วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง⁴⁹ ตั้งอยู่ตำบลสวนกล้วย อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตามประวัติกล่าวว่า คุณพ่อริชาร์ด ผู้ดูแลวัดคอนกระเบื้อง ได้มีโอกาสมาเยี่ยมครอบครัวคริสต์ชนซึ่งย้ายมาจากบ้านคอนกระเบื้องมาอาศัยอยู่ที่บ้านโป่ง ในขณะนั้นบ้านโป่งมีแนวโน้มที่จะเป็นศูนย์กลางทางการค้า ทำให้มีผู้คนย้ายที่อยู่อาศัยอยู่ที่บ้านโป่งเป็นจำนวนมาก คุณพ่อริชาร์ดจึงเห็นสมควรสร้างวัดน้อยขึ้นมาเพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

คุณพ่อริชาร์ดได้สร้างวัดหลังแรกขึ้นบริเวณติดกับแม่น้ำแม่กลองด้านทางรถไฟในปัจจุบัน ต่อมาน้ำเซาะตลิ่งพังทุกปี จึงได้ย้ายมาสร้างวัดหลังที่สองขึ้นบริเวณหน้าสถานีรถไฟตรงเส้นโค้งของทางรถไฟกิโลเมตรที่ 68 จากกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2458 โดยได้ถวายวัดนี้แด่วัดนักบุญยอแซฟ ในปี พ.ศ.2464 และได้ซื้อที่ดินเพิ่มเติมอีก 30 ไร่ นอกจากนี้ ยังใช้วัดเป็นโรงเรียนอีกด้วย ต่อมาในปี พ.ศ.2471 คุณพ่อริชาร์ดและคุณพ่ออื่นๆ ได้มอบกิจการทั้งหมดแก่คุณพ่อยอแซฟ บิณฑ์โพ คุณพ่อทักษ์ กาลีโอ พระสงฆ์คณะซาเลเซียน จากนั้นก็ได้รับความช่วยเหลือจากสัปบุรุษชาวบ้านโป่งสร้างโรงเรียนสารสิทธิ์ขึ้น และเปิดทำการในวันที่ 18 ธันวาคม 2475 ต่อมาในปี พ.ศ.2464 วัดไม้หลังที่สองที่สร้างขึ้นในสมัยคุณพ่อริชาร์ดชำรุดมาก คุณพ่อยอแซฟ บิณฑ์โพ จึงได้รวบรวมเงินจากผู้ใจบุญสร้างวัดหลังที่สามขึ้นและแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2478 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2505 ตรงกับสมัยคุณ

⁴⁹“กำเนิดวัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง,” ใน อนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974 (พระนคร : บริษัทประชาชนจำกัด,2517)

พ่ออังเดร อาเนลลี เป็นเจ้าอาวาส กิจการคาทอลิกมีความเจริญมาก ได้มีการสร้างวัดหลังที่สี่ขึ้น (หลังปัจจุบัน) และได้สร้างวัดต่อมาในสมัยคุณพ่อยอห์น อุลลิอานา เป็นเจ้าอาวาส และทำพิธีเสกวัดใหม่ วันที่ 14-15 มกราคม 2510

ภาพที่ 27 วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.10) วัดคาทอลิกดอนกระเบื้อง⁵⁰ ตั้งอยู่เลขที่ 71 หมู่ที่ 2 ตำบลดอนกระเบื้อง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตามประวัติกล่าวว่า ในปี พ.ศ.2378 ได้มีคริสตชนครอบครัวหนึ่งอพยพจากกรุงเทพฯ มาอาศัยอยู่ที่บ้านดอนกระเบื้อง ต่อมาในปี พ.ศ.2388 บาทหลวงอัลบรังค์ ประจำอยู่ที่วัดกาลหว่าร์ กรุงเทพฯ ได้มาเยี่ยมกลุ่มคริสตชนที่คลองสี่หมื่นบางนกแขวก แล้วมักจะกลับกรุงเทพฯ โดยใช้เส้นทางตามลำน้ำแม่กลองขึ้นไปทางตอนเหนือผ่านบ้านดอนกระเบื้อง บ้านโป่ง ลูกแก กาญจนบุรี รวมทั้งนครปฐม และได้เดินทางมาพบและโปรดศีลล้างบาปให้กับครอบครัวนี้ จนในปี พ.ศ.2393 จึงมีการตั้งกลุ่มคริสตชนที่ดอนกระเบื้อง สังกัดอยู่ในความดูแลของพระสงฆ์ที่มา

⁵⁰ สมเกียรติ จูรอด, บรรณาธิการ, ศตวรรษสมโภช วัดอัครเทวดามีคาแอลดอนกระเบื้อง ค.ศ.1904-2004 (กรุงเทพฯ : บริษัท สตาร์บูม อินเทอร์เน็ต จำกัด, 2546), 33-72.

จากบางนกแขวก หลังจากนั้น 6 ปี คือ พ.ศ.2399 กลุ่มคริสตชนคอนกระเบื้องได้ร่วมกันสร้างวัดเล็ก ๆ ขึ้นด้วยไม้ไผ่ (วัดหลังแรก) และถวายเป็นความอุปถัมภ์ของนักบุญมีคาเอล ตั้งแต่นั้นมาคริสตชนที่คอนกระเบื้องก็ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ โดยมีคุณพ่อจินพระสงฆ์ชาวจีนเป็นเจ้าของวัดคอนกระเบื้อง เมื่อจำนวนคริสตชนที่คอนกระเบื้องนี้ได้เพิ่มมากขึ้น จึงได้สร้างวัดหลังใหม่ขึ้น ในปี พ.ศ.2407 เนื่องจากเป็นวัดที่สร้างด้วยไม้ 33 ปีต่อมา (พ.ศ.2440) ก็อยู่ในสภาพผุพัง และสถานที่คับแคบเกินไป จึงได้มีการวางโครงการเพื่อสร้างวัดหลังถาวรขึ้น (วัดหลังปัจจุบัน) ตามแบบของวัดบางนกแขวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม โดยใช้เวลา 7 ปี ในการจัดหาทุน จัดเตรียมอุปกรณ์ และก่อสร้างจนแล้วเสร็จ และมีพิธีเสกวัด “นักบุญมีคาเอล คอนกระเบื้อง” ในวันอาทิตย์ที่ 8 พฤษภาคม 2447 สองปีต่อมาได้มีการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้น ชื่อว่า “โรงเรียนประชาบาลตำบลคอนกระเบื้อง” (นักบุญมีคาเอล) ทำการสอนทั้งหนังสือวัด หนังสือไทย (โรงเรียนเทพินทร์พิทยานในปัจจุบัน) นอกจากนั้นเจ้าอาวาสได้ร่วมกับบรรดาคริสตชนช่วยกันปลูกต้นมะขามรอบๆบริเวณวัด เพื่อสร้างความร่มรื่นสำหรับบริเวณวัด ทั้งยังสามารถนำผลผลิตมาใช้ทำอาหารได้อีกด้วย ซึ่งต้นมะขามดังกล่าวนี้ยังคงอยู่เป็นคู่มารมีของวัดคอนกระเบื้องจนถึงปัจจุบัน และต้นมะขามนี้ ถือได้ว่าเป็นต้นไม้สัญลักษณ์ประจำวัดและโรงเรียนอีกด้วย

ภาพที่ 28 วัดคาทอลิกคอนกระเบื้อง ตำบลคอนกระเบื้อง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,
29 กุมภาพันธ์ 2550.

2.12) ศาลเจ้าแม่เบ็กไฟร ตั้งอยู่หมู่ที่ 1 ตำบลเบ็กไฟร อำเภอ

บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตามเอกสารประวัติศาสตร์ศาลเจ้าแม่เบ็กไฟร⁵¹ กล่าวว่า ศาลเจ้าแม่เบ็กไฟร สร้างขึ้นประมาณ พ.ศ.2317 หรือในสมัยกรุงธนบุรี เมืองราชบุรี (เมืองคูบัว) เป็นเมืองท่ามีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศ มีพ่อค้าชาวจีนซึ่งเคารพศรัทธาองค์เจ้าแม่เทียงโหวเซี้ยบ้อจากเมืองจินได้นำผงรูปติดตัวมาเพื่อเป็นที่พึ่งทางใจในระหว่างเดินทาง โดยได้เดินทางมาทางเรือและได้มาติดต่อกับพ่อค้าชาวจีนในเมืองไทย เมื่อมาถึงเมืองคูบัว (ราชบุรี) ซึ่งเป็นเมืองท่าได้เดินทางมาที่บ้านโป่งโดยเดินทางมาตาม ลำน้ำแม่กลอง เมื่อมาถึงตำบลเบ็กไฟร (ในสมัยนั้นเป็นชุมชนการค้าขาย) สถานที่นั้นถูกต้องตามตำราการสร้างศาล และยังมีคิ่งน้ำวนใกล้บริเวณดังกล่าว และในสมัยนั้นบ้านคิ่งพยอมและบ้านเบ็กไฟรเป็นชุมชนแลกเปลี่ยนสินค้ากันจึงได้สร้างศาลหลังเล็กๆ ขึ้นหลังหนึ่งอยู่ติดกับลำน้ำแม่กลอง และได้นำผงรูปขององค์เจ้าแม่เทียงโหวเซี้ยบ้อตั้งประดิษฐานไว้ หลังจากนั้นพ่อค้าชาวจีนก็เดินทางไปมาค้าขาย แต่มิได้นำกระถางรูปขององค์เจ้าแม่เทียงโหวเซี้ยบ้อกลับเมืองจินแต่อย่างใด ชาวบ้านโป่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีนก็ได้มานมัสการเจ้าแม่เทียงโหวเซี้ยบ้อสืบสานต่อจากพ่อค้าชาวจีน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และได้ขนานนามเจ้าแม่เทียงโหวเซี้ยบ้อว่า “เจ้าแม่เบ็กไฟร” ตามตำบลที่อยู่

กิตติศัพท์อภินิหารของเจ้าแม่เบ็กไฟรเป็นที่เลื่องลือในหมู่ชาวตลาดบ้านโป่งเป็นอย่างยิ่ง เป็นผลให้ผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในตัวองค์เจ้าแม่เดินทางมานมัสการกันมากขึ้น ทำให้ศาลเล็กๆ หลังนั้นไม่พอเพียงสำหรับชาวบ้านโป่งและละแวกใกล้เคียงที่มานมัสการองค์เจ้าแม่เบ็กไฟร ประกอบกับในฤดูน้ำหลากน้ำได้เซาะตลิ่งพังทลายจนถึงบริเวณที่ตั้งของศาลชาวบ้านโป่งจึงได้สร้างศาลใหม่ เป็นการสร้างศาลครั้งที่ 2 ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างศาลในลักษณะใด พอถึงฤดูน้ำหลากน้ำได้เซาะตลิ่งพังทลายทุกปี จนถึงบริเวณที่สร้างศาล ชาวบ้านโป่งจึงได้สร้างศาลขึ้นมาใหม่เป็นการสร้างศาลครั้งที่ 3 หลายปีต่อมา น้ำได้เซาะตลิ่งพังทลายลง จึงได้สร้างศาลหลังใหม่ขึ้นมาอีกเป็นการสร้างศาลครั้งที่ 4 ลักษณะศาลเป็นหลังคามุงจาก ฝาไม้กระดานอยู่ด้านหน้า หลังศาลมีเรือนจีน ฝากระดาน หลังคามุงกระเบื้อง มีโรงผู้ดูแลรักษาอยู่ติดกัน มีชาวจีนคอยดูแล 3 คน ข้างศาลมีต้นไม้ใหญ่มีต้นคัตถ์แล้วเกาะต้นไม้อยู่บนศาล บริเวณศาลมีต้นมะพลับใหญ่อยู่หลายต้น

อภินิหารความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่เบ็กไฟรเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้านโป่งอย่างยิ่ง มีผู้เคารพศรัทธาแรงกล้า คือ นายกล้า อ่อนแ่ม ได้มอบที่ดินมีเนื้อที่ 604 ตารางวา ซึ่งอยู่ติดริมน้ำแม่กลอง เมื่อปี พ.ศ. 2466 ต่อมาในปี พ.ศ.2482 ทางราชการได้ทำคันดินกั้นน้ำพร้อมถนนตัดผ่าน

⁵¹ ประสงค์ อนุศาสตร์ และเรณู ลิพหกุล, “ประวัติศาสตร์เจ้าแม่เบ็กไฟร”, ใน ศาลเจ้าแม่เบ็กไฟร (ราชบุรี : ม.ป.ป., 2546), 31-46.

หลังศาล คณะกรรมการศาลเจ้าแม่เบ็กไฟโรในสมัยนั้นจึงได้สร้างศาลเจ้าแม่ขึ้นมาใหม่ เป็นการสร้างครั้งที่ 5 สร้างขึ้นเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2482 ชาวตลาดบ้านโป่ง รวมทั้งจังหวัดอื่นๆที่มานมัสการองค์เจ้าแม่ได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์สร้างศาลหลังใหม่ สร้างโครงเป็นปูนหลังคาสังกะสี ขณะก่อสร้างศาลยังไม่เสร็จสมบูรณ์ ในปี พ.ศ.2484 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น ทำให้การก่อสร้างต้องหยุดชะงัก คณะกรรมการส่วนใหญ่เป็นชาวจีนต้องหลีกเลี่ยงภัยสงครามกัน ต่อมาในปี พ.ศ.2488 สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ยุติลง เมื่อเศรษฐกิจการค้าในตลาดบ้านโป่งเข้าสู่ภาวะปกติก็มีความคิดที่จะบูรณะศาลเจ้าแม่ใหม่ ในปี พ.ศ.2497 ได้เกิดอัคคีภัยในตลาดบ้านโป่ง ไฟได้เผาผลาญบ้านเรือนและร้านค้าในตลาดบ้านโป่งหมดทั้งตลาด ความคิดที่จะบูรณะศาลใหม่จึงหยุดชะงักลงอีกครั้ง ต่อมาในปี พ.ศ.2503 ได้มีการบูรณะศาลเจ้าแม่ขึ้นมาใหม่โดยตกแต่งภายในศาลให้สวยงามดังเห็นในปัจจุบัน ต่อมาน้ำได้เซาะคลั่งพัง ประกอบกับมีจระเข้มาขุดดินบริเวณค้ำหน้าศาล จึงต้องสร้างเขื่อนกันดินขึ้นและต้องป้องกันถนนบริเวณหน้าศาลพังทลายลง ต่อมาในปี พ.ศ.2535 ผู้ใหญ่เนียรกันขำ มีความประสงค์จะสร้างถนนลาดยางเพื่อให้คนมานมัสการองค์เจ้าแม่เบ็กไฟโรได้เดินทางสะดวกขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อคนตำบลเบ็กไฟโรอย่างยิ่ง ถนนแห่งนี้ได้รับความร่วมมือจากชาวตำบลเบ็กไฟโร หมู่ที่ 1 ช่วยกันบริจาคที่ดินเพื่อขยายถนนให้กว้างและได้มาตรฐาน ตั้งแต่ทางแยกทำควายจนถึงบริเวณหน้าศาลเจ้าแม่ได้เดินทางมานมัสการได้สะดวกขึ้นและนำความเจริญมาสู่ท้องถิ่นของชาวตำบลเบ็กไฟโร

ภาพที่ 29 ศาลเจ้าแม่เบ็กไฟโร ตำบลเบ็กไฟโร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.13) ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง ตั้งอยู่ถนนริมน้ำ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน เล่าว่า เจ้าแม่บ้านโป่งเป็นองค์เดียวกับเจ้าแม่เบ็กไพร หรือที่เรียกว่า “เจ้าแม่เที่ยงโหวเซี้ยบ้อ” ในอดีตชาวบ้านจึงนิยมเรียกชื่อศาลดังกล่าวว่า “ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร” ต่อมาในปี พ.ศ. 2535 ศาลเจ้าแม่เบ็กไพรซึ่งตั้งอยู่ตำบลเบ็กไพนั้นได้รับการยกย่องจากกรมการปกครองให้เป็นศาลเจ้าดีเด่น ทำให้ศาลเจ้าแม่เบ็กไพรซึ่งตั้งอยู่ตำบลบ้านโป่ง (ชุมชนตลาดบ้านโป่ง) ต้องเปลี่ยนชื่อเป็น “ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง” ตามตำบลที่ตั้งอยู่จนถึงปัจจุบัน

เดิมศาลเจ้าแม่บ้านโป่งเป็นศาลไม้เล็กๆ ตั้งอยู่บริเวณปากคลองหลวงสิทธิ ต่อมาในปี พ.ศ.2479 ได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดบ้านโป่งขึ้น ทำให้ศาลถูกไฟไหม้จนหมด จากนั้นแม่ของนายฮกไล่ซึ่งเป็นคนทรงเจ้าจึงได้อัญเชิญศาลเจ้าแม่มาตั้งไว้บริเวณหน้าบ้านของตน ซึ่งเป็นห้องแถวอยู่ติดริมน้ำ ต่อมาในปี พ.ศ. 2497 ได้เกิดเหตุการณ์ไฟไหม้ตลาดบ้านโป่งขึ้นเป็นครั้งที่ 2 ศาลดังกล่าวจึงถูกย้ายขึ้นมาตั้งอยู่บนบริเวณถนนริมน้ำ (ที่ตั้งศาลเจ้าแม่บ้านโป่งในปัจจุบัน) สร้างเป็นศาลไม้ทรงไทยขนาดเล็ก มุงด้วยหลังคาสังกะสี หลังจากนั้นประมาณ 10 ปีต่อมา โรงเจบัวฮกตัวได้สร้างเป็นอาคารคอนกรีตชั้นเดียว ขนาด 2 x 3 เมตร จนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2535 ชาวบ้านโป่งได้ร่วมกันบริจาคเงินเพื่อสร้างศาลเจ้าขึ้นมาใหม่ โดยใช้งบประมาณเป็นเงินจำนวน 3,500,000 บาท⁵²

ภาพที่ 30 ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 21 มิถุนายน 2550.

⁵²สัมภาษณ์ นายจรินทร์ วิชุประเสริฐ, อายุ 70 ปี, ผู้ดูแลโรงเจบัวฮกตัว, 21 มิถุนายน 2550.

2.14) ศาลเจ้าโจวซือกง หรือที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า “ศาลเจ้าองค์เอี้ย” เป็นศาลเจ้าที่เก่าแก่อีกแห่งหนึ่งของตำบลคู้งพยอม ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยใด ตั้งอยู่บริเวณคู้งน้ำบริเวณริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง (หมู่ที่ 13 บ้านตลาดนัด ตำบล คู้งพยอม อำเภอ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี) จากการบอกเล่าถึงประวัติความเป็นมาของศาลเจ้าโจวซือกง นายจง เร่สม⁵³ ผู้ดูแลศาลเจ้าแห่งนี้ เล่าว่า ศาลเจ้านี้สร้างขึ้นโดยชาวจีนซึ่งได้นำพงศูไปใต้เรือมาจากเมืองจีนแล้วได้นำมาไว้ ณ ศาลเจ้าแห่งนี้ โดยมีการเปลี่ยนแปลงในการก่อสร้างศาลมาแล้ว 3 ครั้ง ในระยะแรกสร้างศาลเป็นหลังคามุงด้วยหญ้าคา ขนาดกว้าง 1 เมตร ยาว 1 เมตร ต่อมาได้เปลี่ยนมาเป็นเรือนไม้มุงหลังคาตังกะสี จนกระทั่งปัจจุบันศาลเจ้าถูกเปลี่ยนเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็กหลังคามุงกระเบื้องที่ดินบริเวณศาลเจ้านี้ เดิมเป็นของเจ้หลันซึ่งเป็นชาวจีนอยู่ที่ดำเนินสะดวก ได้ถวายที่ดินประมาณ 1 งาน 100 ตารางวา เพื่อสร้างศาลเจ้าโจวซือกง ปัจจุบันคนส่วนใหญ่ที่มาศาลเจ้าโจวซือกง มักจะมาหาเจ้าพ่อเพื่อขอให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ ต่อชะตา ขอลาภ ฯลฯ ส่วนเวลามีนงานบวช นาคจะมาขอขมาที่ศาลเจ้าโจวซือกงก่อนเดินทางไปวัด รุ่งทรงจะเข้าทรงทุกวันอาทิตย์ ช่วงเช้า เวลา 09.00 น. ในอดีตถึงปัจจุบันมีรุ่งทรงทั้งหมดมาแล้ว 3 คน คนแรกชื่อ แป๊ะถี่ คนที่ 2 ชื่อ แป๊ะทรง และคนที่ 3 (ปัจจุบัน) ชื่อ นายประสงค์ ส่วนใหญ่รุ่งทรงจะเป็นผู้ชายทั้งหมด ทุกปีจะมีงานประจำปี โดยเฉพาะในช่วงระหว่างวันที่ 1 - 2 ของเดือนมกราคม จะมีการทำบุญเลี้ยงพระ 9 องค์ การแสดงมหรสพ ลิเก ภาพยนตร์ แล้วแต่จะมีคนนำมาถวายหรือเก็บ

ภาพที่ 31 ศาลเจ้าโจวซือกง ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 19 กันยายน 2549.

⁵³ สัมภาษณ์ นายจง เร่สม, อายุ 79 ปี, ผู้ดูแลศาลเจ้าโจวซือกง, หมู่ที่ 13 ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 19 กันยายน 2549.

2.15) ศาลเจ้าพ่อช้างพัน ตั้งอยู่หมู่ที่ 5 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ศาลเจ้าพ่อช้างพัน หรือภาษามอญเรียกว่า “เจ้าพ่อเงินและจิม” เป็นศาลต้นโพธิ์กลางหมู่บ้านที่มีความเก่าแก่มาก ศาลนี้มีเจ้าพ่อ 3 องค์ คือ เจ้าพ่อช้างพัน เจ้าพ่อกาหลง และเจ้าพ่อคลุกคลี แต่เดิมศาลนี้ตั้งอยู่บริเวณที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง (อบต.) ในปัจจุบัน ต่อมาได้ย้ายมาอยู่ฝั่งตรงข้ามกับ อบต. บ้านม่วง เดิมเป็นศาลไม้เล็ก ๆ มุงด้วยหลังคาสังกะสี ตั้งอยู่บริเวณใกล้กับที่ทำการสภาตำบลบ้านม่วง ต่อมาได้มีการรื้อที่ทำการสภาตำบลออกแล้วสร้างเป็นอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก เปลี่ยนชื่อเป็นที่ทำการ อบต. บ้านม่วง ในปี พ.ศ.2542 จึงย้ายศาลเดิมไปตั้งอยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามใต้ต้นโพธิ์ใหญ่ที่มีอายุเก่าแก่ ปัจจุบันมีการเซ่นไหว้ปีละ 2 ครั้ง คือ ในเดือน 4 และเดือน 6 จะมีการทำบุญตักบาตร และมีการเลี้ยงศาลประจำปี ของที่ใช้เซ่นไหว้ เช่น หัวหมู มะพร้าว ขนมห่มดำ ขนมห่มขาว ข้าวสาร ก๋วยเตี๋ยว เป็นต้น แล้วแต่ใครจะนำมาถวาย โดยในการทำพิธีเจ้าพ่อจะเข้าสิงร่างคนที่มา ใครที่ถูกทรงก็จะเดินรำตามเสียงกลอง รำทรงส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง รำทรงก็จะทำนายเหตุการณ์ความเป็นไปในหมู่บ้าน เช่น ปีนี้น้ำท่าจะอุดมสมบูรณ์หรือไม่ การทำนาจะได้ผลดีหรือไม่ หากรำทรงหยิบข้าวเปลือกของคนใดขึ้นมา ก็จะทำนายว่าการทำนาของคนนั้นจะได้ผลดีหรือไม่ เป็นต้น ⁵⁴

ภาพที่ 32 ศาลเจ้าพ่อช้างพัน ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 20 กันยายน 2549.

⁵⁴ สัมภาษณ์ นายร่ม เครือสุวรรณกร, อายุ 65 ปี, ชาวตำบลบ้านม่วง, หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 20 กันยายน 2549.

2.16) ศาลเจ้าพ่อสายบัว เป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของชุมชนหนองปลาหมอที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือและมีความเป็นมาที่น่าสนใจ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 บ้านหนองปลาหมอ และอยู่ทางทิศตะวันออกของสระน้ำหนองปลาหมอ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างในสมัยใด แต่จากคำบอกเล่าถึงความเป็นมาของศาลเจ้าพ่อสายบัวนี้ อาจารย์อำนาจ บุญณรงค์ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองปลาหมอ⁵⁵ เล่าว่า ในอดีตได้มีกลุ่มนายฮ้อยมาจากโคราชตอนวัวควายเพื่อมาขาย เมื่อเดินทางมาถึงที่บ้านหนองปลาหมอจึงได้หยุดพัก ณ บริเวณรอบๆ สระน้ำหนองปลาหมอ เมื่อถึงเวลากลางคืนได้มีชาวบ้านแอบลักลอบมาขโมยวัวควาย นายฮ้อยจึงได้อธิษฐานต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่บ้านเกิดของตน ขอให้ช่วยคุ้มครองรักษาวัวควายของตนไม่ให้ถูกขโมย เมื่อสำเร็จตามจุดประสงค์จึงได้สร้างศาลและอัญเชิญเจ้าพ่อมาสิงสถิตย์อยู่ ณ บริเวณใกล้สระน้ำหนองปลาหมอ และตั้งชื่อว่า “ศาลเจ้าพ่อสายบัว” จนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 33 ศาลเจ้าพ่อสายบัว ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 29 กุมภาพันธ์ 2550.

2.17) โรงเจก๊กอันตั้ง ตั้งอยู่เลขที่ 37 ถนนนิยงทองคำ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จากคำบอกเล่าของผู้ดูแลโรงเจแห่งนี้เล่าว่า โรงเจก๊กอันตั้งสร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ทรงโปรดพระราชทานเงิน จำนวน 15 ชั่ง และที่ดินเพื่อสร้างโรงเจแห่งนี้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2497 ได้เกิดเหตุการณ์เพลิงไหม้ตลาดบ้านโป่งขึ้น ทำให้โรงเจถูกไฟไหม้เสียหายจนหมด ยกเว้นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ที่อยู่ในโรงเจเท่านั้นที่ไม่เป็น

⁵⁵สัมภาษณ์ นายอำนาจ บุญณรงค์, อายุ 63 ปี, ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองปลาหมอ, 2/1 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 29 กันยายน 2549.

อะไร หลังจากนั้นชาวไทยเชื้อสายจีนในชุมชนตลาดบ้านโป่งจึงได้ร่วมกันบริจาคเงินเพื่อสร้างโรงเจ
ขึ้นมาใหม่ ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 ได้มีการบูรณะซ่อมแซมโรงเจ ทุกปีจะมีการทำบุญตรุษจีน

(3) สถานที่สำคัญในท้องถิ่น

3.1) หนองปลาหมอ หรือ สระน้ำหนองปลาหมอ ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบล
หนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นหนองน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อยู่ห่างจาก
แม่น้ำแม่กลองไปทางทิศตะวันออกประมาณ 5 กิโลเมตร จากคำบอกเล่าสืบต่อกันมาของชาวบ้าน
เล่าว่า ในอดีตพื้นที่หนองน้ำมีขนาดใหญ่ไม่มากนัก ประมาณ 7-8 ไร่ อุดมไปด้วยสัตว์นานาชนิด
และต้นไม้หนานาพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นต้นมะขาม ต้นข่อย ต้นโพธิ์ ฯลฯ หน้าฝนหนองน้ำจะเต็มไปด้วย
สัตว์น้ำจำนวนมาก โดยเฉพาะปลาหมอ นอกจากนี้ สระน้ำหนองปลาหมอยังเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญ
สำหรับการอุปโภคบริโภคและจับสัตว์น้ำมาเป็นอาหารของชาวบ้านหนองปลาหมอ และหมู่บ้าน
ใกล้เคียง ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งน้ำสาธารณะอย่างแท้จริง ต่อมาพื้นที่โดยรอบนอกได้เกิดการตื้นเขิน
ชาวบ้านจึงรุกกล้าเข้าไปจับจองเป็นที่ทำกิน และขยายพื้นที่ทำกินไปเรื่อย ๆ จนพื้นที่หนองน้ำ
มีขนาดเล็กลงเหลือพื้นที่หนองน้ำเพียง 2 ไร่เศษ⁵⁶

ภาพที่ 34 สระน้ำหนองปลาหมอ ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,
29 กุมภาพันธ์ 2550.

⁵⁶สัมภาษณ์ นายอำนาจ บุญณรงค์, อายุ 63 ปี, ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนอง
ปลาหมอ, 2/1 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 29 กุมภาพันธ์ 2550.

3.2) ป่าช้า หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า ป่าเหี่ยว ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 บ้านล่ายหนอง ห่างจากสระน้ำหนองปลาหมอไปทางทิศตะวันตก ประมาณ 100 เมตร และอยู่ห่างจากวัดหนองปลาหมอ ไปทางทิศตะวันออก ประมาณ 50 เมตร สภาพทั่วไปในอดีตเป็นป่ารก มีพันธุ์ไม้นานาชนิด เมื่อมีคนตายเกิดขึ้นในหมู่บ้าน ชาวบ้านจะนำศพมาเผาที่นี่ ในอดีตจึงเป็นสถานที่ที่มีบรรยากาศน่ากลัวและรกร้าง ชาวบ้านเล่าว่า สมัยก่อนเวลากลางคืนจะไม่มีใครกล้าเดินผ่านป่าช้าแห่งนี้ เพราะเป็นที่เล่าลือกันว่าป่าช้าแห่งนี้มีผีดู ชาวบ้านหนองปลาหมอเชื่อว่า ในอดีตวัดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และบริสุทธิ์สะอาด จึงไม่นิยมสร้างเมรุเผาศพในบริเวณวัด เพราะเมรุเผาศพเป็นสิ่งสกปรก ดังนั้น ชาวบ้านจึงสร้างป่าช้าให้อยู่ห่างไกลหมู่บ้านออกไปทางทิศตะวันตก นายอำนาจ บุญณรงค์⁵⁷ ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองปลาหมอ เล่าว่า การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในการใช้พื้นที่ป่าช้าเกิดขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2540 เพราะในปีนี้มีการสร้างเมรุเผาศพในวัด เมื่อมีเมรุที่ถาวร ชาวบ้านจึงไม่นิยมนำศพไปเผาที่ป่าช้า ทำให้ป่าช้าหมดหน้าที่และความสำคัญลงไป

3.3) ค่ายหลวงบ้านโป่ง ตั้งอยู่ถนนค่ายหลวง ตำบลปลักแรด อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ในอดีตเคยเป็นค่ายเก่ารบพม่ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย และเป็นสถานที่ตั้งของค่ายลูกเสือป่าและเสือป่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ทรงฝึกเสือป่าและลูกเสือตลอดจนซ้อมรบ ณ ค่ายหลวงแห่งนี้ แต่ค่ายหลวงบ้านโป่งในปัจจุบันเหลือเพียงแค่ชื่อถนนค่ายหลวง ซึ่งอยู่ติดริมแม่น้ำแม่กลอง ในขณะที่พื้นที่ที่พระองค์เคยเสด็จมาประทับและฝึกซ้อมรบ กลายเป็นที่ของเอกชนและบางส่วนของชาวบ้าน ได้สร้างบ้านเรือนทับพื้นที่ดังกล่าว จะยังคงหลงเหลือเป็นพื้นที่ว่างเปล่าอยู่บริเวณต้นโพธิ์เชิงสะพานค่ายหลวงเท่านั้น อาจเป็นเพราะพื้นที่บริเวณค่ายลูกเสืออยู่ในตัวเมือง ทำให้ไม่สามารถอนุรักษ์พื้นที่ประวัติศาสตร์ดังกล่าวให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษา และเป็นพื้นที่ท่องเที่ยวของอำเภอบ้านโป่งเหมือนอย่างค่ายหลวงบ้านไร่ที่อำเภอโพธารามได้ เมื่อพื้นที่เดิมไม่สามารถอนุรักษ์ไว้ได้ จึงเกิดพื้นที่ใหม่ทดแทน คือ “ค่ายลูกเสือบ้านโป่ง (ดงยาง)” หลังหมู่บ้านน้ำเพชร โรงพยาบาลชานคามิลโล ซึ่งเป็นสถานที่ฝึกภาคสนามของลูกเสือโรงเรียนต่างๆ และเป็นที่ตั้งอนุสรณ์พระบรมราชานุสาวรีย์รัชกาลที่ 6 จะขาดก็เพียงความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่เท่านั้น เนื่องจากไม่ได้เป็นพื้นที่จริงเหมือน “ค่ายหลวงบ้านโป่ง”

⁵⁷ สัมภาษณ์ นายอำนาจ บุญณรงค์, อายุ 63 ปี, ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองปลาหมอ, 2/1 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 29 กุมภาพันธ์ 2550.

2.2 การสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีหลักฐานจำนวนมากหลายประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนาน-พงสาวดาร และเอกสารท้องถิ่น

2.2.1 หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนาน-พงสาวดาร

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนาน-พงสาวดารที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สามารถจัดตามลักษณะเนื้อหาของตำนาน-พงสาวดารที่อธิบายถึงความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือผู้ปกครอง ความเป็นมาของบ้านเมือง ความเป็นมาของสถานที่ทางพุทธศาสนา และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 4 ประเภท คือ

(1) **ตำนานวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษ (Myth of Culture Hero)** เป็นตำนานที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบความคิดของลัทธินับถือวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษ โดยเชื่อว่าวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษสามารถคลั่งคลุ้มให้ลูกหลานประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ จึงมีการเล่าเรื่องราวสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เพื่อให้ลูกหลานรุ่นต่อมาได้รับรู้และจดจำเรื่องราวที่บรรพบุรุษหรือวีรบุรุษได้เคยกระทำไว้⁵⁸ นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาอธิบายเรื่องราวของบุคคลที่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนต่างๆ โดยคนแต่ละกลุ่มจะเชื่อว่าวีรบุรุษของกลุ่มตนเคยมีตัวตนจริง⁵⁹ ซึ่งในการก่อตั้งชุมชนหรือการสร้างบ้านแปงเมืองในประวัติความเป็นมาของมนุษย์ทุกกลุ่มจะพบเรื่องราวของวีรบุรุษผู้นำชุมชนโบราณ 2 ลักษณะ คือ วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ (Historic hero) เป็นผู้ที่มิชื่อเสียงและบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม (Culture hero) เป็นผู้วางรากฐานวัฒนธรรมบางด้านแก่ชุมชนหรือนำกลุ่มชนมาสร้างบ้านเมือง จะไม่มีชื่อปรากฏในประวัติศาสตร์ แต่มักมีชื่ออยู่ในตำนาน พงสาวดาร นิทานพื้นบ้าน⁶⁰

⁵⁸พรเพ็ญ อ้นตระกูล และสายชล สัตยานุรักษ์, “แนวการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานและการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์,” ใน เอกสารคำสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย. เล่ม 1. (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2545), 7.

⁵⁹ปรมินท์ จารูวร, ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย (กรุงเทพมหานคร : โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 134.

⁶⁰สุกัญญา สุจฉายา, “พระร่วง : วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม,” ภาษาและวรรณคดีไทย 16 (ธันวาคม 2542) : 212-216.

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนานวีรบุรุษที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีตำนานที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษทางวัฒนธรรม ได้แก่ *ตำนานท้าวอุทอง*⁶¹ เป็นเรื่องราวของพระเจ้าอุทองที่ได้อพยพไพร่ฟ้าข้าทาสบริวารหนีโรคห่ามาจากเมืองอุทอง แล้วมาตั้งเมืองอยู่บริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ (ตั้งอยู่ตำบลท่าผาอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี) และตำนานที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ ได้แก่ *ตำนานพระราชมอญ*⁶² แปลจากราชวงศ์มอญสามเมือง ตำนานโบราณภาษามอญ พบที่ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี แปลและเรียบเรียงโดย จวน เครือวิชฌยาจารย์ กล่าวถึงเรื่องราวพระราชประวัติของกษัตริย์มอญ 3 ราชวงศ์ ได้แก่ เมืองสะเทิม เมืองหงสาวดี และเมืองมุกหัตตะ ได้ประกอบวีรกรรมอันน่ามหัศจรรย์ไว้หลากหลายคล้ายกับเทพนิยาย

(2) *ตำนาน - พงสาวดารเมือง (Myth of place)* เป็นเอกสารที่บอกเล่าเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับความเป็นมาของเมือง จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรประเภทตำนาน-พงสาวดารเมืองที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีตำนาน-พงสาวดารเมืองที่สำคัญ ได้แก่ ตำนานเมืองมอญ และตำนานเมืองราชบุรี

2.1) *ตำนานเมืองมอญ* พบที่วัดโพธิโสภาราม ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบต้นฉบับคัมภีร์โบราณอักษรมอญเรื่องตำนานเมืองมอญ อุกุศลมูล (โลกะ โทสะ โมหะ) จำนวน 1 ผูก ซึ่งยังมีได้มีการปริวรรตเป็นภาษาไทย กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองมอญ จากการสำรวจพบว่ามีตำนานเมืองมอญอยู่หลายฉบับ แต่ละฉบับมีเนื้อหาที่แตกต่างกัน ดังนี้

2.1.1) *พงสาวดารมอญพม่า*⁶³ แปลเป็นภาษาไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยขุนสุนทรโวหารในกรมพระอัครลักษณ์และขุนอักษรรามัญ นายขำเปรียญ นายสุดเปรียญ และนายจู รวม 4 นาย เป็นเล่มแปลคัดลอกจากหนังสือรามัญโบราณเป็นภาษาไทยเมื่อ จ.ศ.1219 (พ.ศ. 2400) พิมพ์ในประชุมพงสาวดารภาคที่ 1 เรื่องที่ 5 เนื้อหาอธิบายเริ่มตั้งแต่การสร้างเมืองหงสาวดีจนถึงพม่ารบกับอังกฤษในพ.ศ.2367

⁶¹ เสน่ห์ ปั่นสุขสวัสดิ์ และคณะ, *ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์* (ราชบุรี : นิยมวิทยา, 2508), 1-5.

⁶² จวน เครือวิชฌยาจารย์, [ลุงจวน], (ผู้แปล), *มหัศจรรย์พระราชมอญ* (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.)

⁶³ กรมศิลปากร, “พงสาวดารมอญพม่า,” ใน *ประชุมพงสาวดารภาคที่ 1* (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2506), 1-2.

2.1.2) ลำดับราชพงศาวดารมอญแห่งรามัญประเทศ รัตนโดย พระเจ้าราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นอักษรสาสนโสภณ คัดลอกและร้อยกรองถ้อยคำโดยขุนชนกจิวิจารณ์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมาได้มีการนำมาจัดพิมพ์เผยแพร่ในงานศพคุณหญิงชนันทน์ นิพัทธ์พงศ์ เมื่อ พ.ศ. 2479 เนื้อหากล่าวถึงตั้งแต่การสร้างเมืองหงสาวดีจนถึงพระเจ้าอิโอรราชา (หลานของ พระเจ้าธรรมเจดีย์)

2.1.3) พงศาวดารมอญ⁶⁴ แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาช่วง อุ่เจริญ มีพิมพ์อยู่ในหนังสืองานศพของพระสงฆ์มอญหลายรูป ลำดับพิมพ์อยู่ในหนังสือ 80 ปี ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี 48 ปี สมาคมไทยรามัญ จัดพิมพ์โดยสมาคมไทย รามัญ พ.ศ. 2547 กล่าวถึงประวัติศาสตร์มอญตั้งแต่เริ่มต้นในพม่าตอนใต้ คือ อาณาจักรสุธรรมวดี หรือสะเทิม อาณาจักรหงสาวดี และเกาะตะมะ แต่เป็นประวัติศาสตร์อย่างสังเขป ส่วนใหญ่จะมีแต่ รายชื่อกษัตริย์

2.2) ตำนานเมืองราชบุรี เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่ให้ข้อมูล เกี่ยวกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองราชบุรี และประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่ง จากการสำรวจพบว่ามีตำนานเมืองราชบุรีอยู่หลายฉบับ แต่ละฉบับมีเนื้อหาที่แตกต่างกัน ดังนี้

2.2.1) ตำนานเมืองราชบุรี⁶⁵ รวบรวมและเรียบเรียงโดย พระยาศขาธิบดี จางวางโทสมุหเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลราชบุรี เป็นตำนานเรื่องหนึ่งใน หลายๆเรื่องที่ถูกรวบรวมไว้ในสมุคราชบุรี พ.ศ.2468 โดยจัดพิมพ์ขึ้นเพื่อเป็นหนังสือประกอบการ จัดแสดงมหรหรรรมระดับชาติที่มีชื่อว่า “การแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑ” (The Siamese Kingdom Exhibition) และเป็นที่ระลึกในมงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ได้เสด็จสถิตในราชสมบัติปกครองประเทศและประชาชนชาวสยามครบ 15 ปีบริบูรณ์ โดยมี กำหนดจัดงานวันที่ 23 มกราคม 2468 ณ สวนลุมพินี ตำนานฉบับนี้ ได้ให้ความสำคัญกับการอธิบาย ระบบการปกครองที่ได้จัดตั้งขึ้นใหม่ คือ ระบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งเป็นระบบที่รวมศูนย์อำนาจ การปกครองเข้าสู่ส่วนกลางสมัยรัชกาลที่ 5 โดยสมุคราชบุรีเป็นตัวแทนของรัฐท้องถิ่นภายใต้ระบบ มณฑลเทศาภิบาลนั่นเอง

⁶⁴ พระมหาช่วง อุ่เจริญ, “พงศาวดารมอญ,” ใน 80 ปี ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์ สุเอ็ด คชเสนี 48 ปี สมาคมไทยรามัญ (กรุงเทพมหานคร : สมาคมไทยรามัญ, 2547)

⁶⁵ พระยาศขาธิบดี จางวางโท, สมุคราชบุรี พ.ศ.2468 (พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2468), 26-53.

2.2.2) **ตำนานการตั้งเมืองราชบุรี**⁶⁶ เรียบเรียงโดย เจ้าคุณสุนทรพิพิธ ปรากฏอยู่ในหนังสือที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทารุณกรรม (เงิน หนุนภักดี) ณ เมรุวัดโสมนัสวิหาร พระนคร วันที่ 21 เมษายน 2483 ตำนานฉบับนี้ เป็นการรวบรวมเรื่องราวประวัติจังหวัดราชบุรีจากหนังสือสมุคราชบุรี พ.ศ. 2468 และได้มีการเรียบเรียงเนื้อหาขึ้นใหม่ให้เป็นปัจจุบัน

2.2.3) **ตำนานเมืองราชบุรี**⁶⁷ เรียบเรียงโดย นายตรี อมาตยกุล อดีตหัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ปรากฏอยู่ในบทความเรื่อง “ราชบุรี” พิมพ์และเผยแพร่ครั้งแรกในวารสารกรมศิลปากร พุทธศักราช 2490 ต่อมาได้ถูกนำมาจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสต่างๆ เช่น หนังสือพิมพ์ตำรวจ พุทธศักราช 2495, หนังสือแสดงมุทิตานุสรณ์ในงานฉลองพระมหาช้อย มหาธิโร ป.ช.9 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นพระราชาคณะที่พระศรีธีรพงศ์ ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2501 ณ วัดมหาธาตุ วรวิหาร จังหวัดราชบุรี เป็นต้น ตำนานฉบับนี้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของจังหวัดราชบุรี โดยนำหลักฐานทางโบราณคดีและเอกสารทางประวัติศาสตร์มาใช้ในการวิเคราะห์และตีความทางประวัติศาสตร์

(3) **ตำนานปุษนียวัตถุสถาน** จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ ประเภทตำนานปุษนียวัตถุสถานที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีตำนานปุษนียวัตถุสถานที่สำคัญ ได้แก่ ตำนานเจดีย์ชเวดากอง

ตำนานเจดีย์ชเวดากอง หรือ ตำนานพระเจดีย์ร่างกุ้ง⁶⁸ เป็นเอกสารซึ่ง จวน เครือวิษณยาจารย์ ได้แปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทย จากวังชาตุและวังพระชาตุภาษามอญ 4 ฉบับ ได้แก่

1. **วังชาตุภาษามอญ ศักราช 1226 เดือน 2 (ยี่) ขึ้น 8 ค่ำ วันจันทร์ จารไว้ ณ วัดม่วงราชบุรี (ฉบับพิพิธภักดีที่พื้นบ้านวัดม่วง)**

⁶⁶เจ้าคุณสุนทรพิพิธ, “ตำนานการตั้งเมืองราชบุรี,” ใน ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทารุณกรรม (เงิน หนุนภักดี), กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามงกุฎราชวิทยาลัย, 2483. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทารุณกรรม (เงิน หนุนภักดี) 21 เมษายน 2483), คำนำ.

⁶⁷ตรี อมาตยกุล, “ตำนานเมืองราชบุรี,” ใน จังหวัดราชบุรี, ราชบุรี : ม.ป.ท., 2501. (พิมพ์เป็นมุทิตานุสรณ์ในงานฉลองพระมหาช้อย มหาธิโร ป.ช.9 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะที่พระศรีธีรพงศ์ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2501 ณ วัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี), 8-21.

⁶⁸จวน เครือวิษณยาจารย์, ตำนานพระเจดีย์ร่างกุ้ง (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2539), 8.

2. วังชาตุภาษามอญ ศักราช 1265 เดือน 2 (ยี่) แรม 8 ค่ำ วันอาทิตย์ ปีเถาะ (ฉบับวัดศาลคู้งพยอม (ปู่แปลง))
3. วังพระชาตุพิศดารภาษามอญ เลขที่สำรวจ 677 (ฉบับพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง)
4. วังพระชาตุร่างกึ่ง ศักราช 1338 เดือน 2 (ยี่) จากหงสาวดี (ฉบับท่านกัลยาณ พะอ็อกวัดใหม่)

ตำนานเจดีย์ชเวดากอง เป็นเอกสารโบราณจารึกด้วยภาษามอญ อักษรมอญโบราณ พบที่วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสองพี่น้องวานิชชาวมอญ การไปเฝ้าพระพุทธเจ้าแล้วพระราชทานเส้นพระเกศาธาตุกลับมายังเมืองมอญ ตามหาสถานที่ประดิษฐานพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ การสร้างพระเจดีย์ และวิธีการบรรจุพระเกศาธาตุ การฉลองสมโภชพระบรมธาตุ โดยทางวัดม่วงได้เก็บรักษาต้นฉบับคัมภีร์โบราณอักษรมอญเรื่องตำนานเจดีย์ชเวดากองไว้ จำนวน 5 ฉบับ คือ

ฉบับที่ 1 เลขที่ 139 หนังสือประวัติพระเจดีย์ร่างกึ่ง ศักราช 1281 เดือนยี่ วันจันทร์ ขึ้น 8 ค่ำ เวลาตะวันตกดิน พระอุตตมา ผู้จาร

ฉบับที่ 2 เลขที่ 410 หนังสืออ่านเรื่อง วังชาตุ ตำนานพระเจดีย์ เลี้ยเก็ง จุลศักราช 1234

ฉบับที่ 3 เลขที่ 669 ประวัติพระชาตุชเวดากอง เมืองมอญ จุลศักราช 1206 เดือน 10

ฉบับที่ 4 เลขที่ 1135 ประวัติพระเจดีย์ร่างกึ่ง

ฉบับที่ 5 ไม่ระบุเลขที่ ชื่อ วังพระชาตุพระเจดีย์ร่างกึ่ง จุลศักราช 1256 วันเสาร์ แรม 12 ค่ำ เดือน 7 เวลารุ่งเช้า พระครีบ เป็นผู้จาร

ภาพที่ 36 เอกสารตำนานพระเจดีย์ร่างกึ่ง
ที่มา : จวน เกรือวิชฌยาจารย์ [ลุงจวน], ผู้แปล,
วังชาตุตำนานพระเจดีย์ร่างกึ่ง (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.)

ภาพที่ 37 เอกสารวังชาตุพระร่างกึ่งใหม่
ที่มา : จวน เกรือวิชฌยาจารย์, [ลุงจวน], ผู้แปล,
พระร่างกึ่งใหม่ (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.)

(4) **ตำนานเกร็ดประวัติศาสตร์** เป็นตำนานท้องถิ่นที่มีการบันทึกเรื่องราวประกอบการอธิบายเชื่อมโยงบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น เนื้อหาส่วนใหญ่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของท้องถิ่นได้ จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนานเกร็ดประวัติศาสตร์ที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีตำนานที่สำคัญ ได้แก่ ตำนานสระน้ำโกสินารายณ์ และตำนานอภินิหารศาลเจ้าแม่เบ็กไพร

4.1) **ตำนานสระน้ำโกสินารายณ์** ปรากฏในหนังสือเรื่อง “ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์”⁶⁹ รวบรวมและเรียบเรียงโดย เสน่ห์ ปั่นสุขสวัสดิ์ และคณะ เป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2508 เพื่อเผยแพร่ให้แก่ประชาชนทั่วไปที่สนใจ กล่าวถึงตำนานความเป็นมาของพ่อปู่โกทนต์กับตาอุทองกับการสร้างสระน้ำโกสินารายณ์ ตลอดจนคำบอกเล่าเกี่ยวกับความเชื่อของชาวบ้านในอดีตที่มีต่อสระน้ำโกสินารายณ์ ซึ่งปรากฏทั้งในเอกสารที่ค้นในท้องถิ่นได้บันทึกไว้ และอยู่ในรูปของตำนานและเรื่องเล่าพื้นบ้านที่มีการจดจำถ่ายทอดสืบต่อกันมา ซึ่งบางครั้งมีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไป

4.2) **ตำนานอภินิหารศาลเจ้าแม่เบ็กไพร**⁷⁰ เป็นเอกสารที่ทางศาลเจ้าแม่เบ็กไพร จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ.2515 เพื่อเผยแพร่ให้แก่ประชาชนทั่วไปที่สนใจ เป็นเอกสารที่แปลและเรียบเรียงจากภาษาจีน โดย นายช้อยฮก สนธิเดชกุล จำนวน 4 หน้า ตำนานฉบับนี้ กล่าวถึงความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อเจ้าแม่ และมูลเหตุของการสร้างศาลเจ้าแม่เบ็กไพรที่ตำบลเบ็กไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.2.2 หลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทเอกสารท้องถิ่น

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทเอกสารท้องถิ่นที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบหลักฐานเอกสารท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นประวัติบ้านเมืองและสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ชีวประวัติ และวรรณกรรมท้องถิ่น ซึ่งเอกสารท้องถิ่นต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นหลักฐานที่มีประโยชน์สามารถนำมาศึกษาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

(1) **ประวัติบ้านเมืองและสถานที่สำคัญในท้องถิ่น** เป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติบ้านเมืองและชุมชน รวมทั้งสถานที่สำคัญในท้องถิ่นต่าง ๆ อาทิเช่น

⁶⁹ เสน่ห์ ปั่นสุขสวัสดิ์ และคณะ, ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์ (ราชบุรี: นิยมวิทยา, 2508), 1-5.

⁷⁰ ช้อยฮก สนธิเดชกุล, ตำนานอภินิหารศาลเจ้าแม่ (ม.ป.ท., 2515).

1.1) เอกสาร “ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ”⁷¹

เป็นเอกสารบันทึกความทรงจำของ ครูแก้ว อินทะแสน อดีตครูใหญ่โรงเรียนปากท่อวิทยาคม ได้เรียบเรียงไว้ ซึ่งไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ เอกสารกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ ชุมชนหนองปลาหมอและประวัติของพระครูมูลอุตโตโม อดีตเจ้าอาวาสวัดหนองปลาหมอ ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ภาพที่ 38 เอกสารประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ

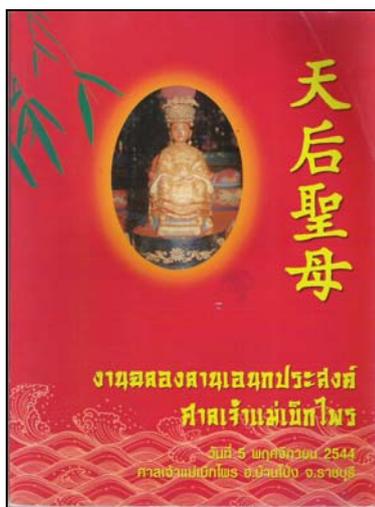
ที่มา : แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอุตโตโมเท่าที่ฉันรู้จัก. (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.), หน้าปก.

1.2) หนังสือ “งานฉลองลานอเนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร”⁷²

เป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ขึ้นในงานฉลองลานอเนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2544 ณ ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ตำบลเบ็กไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เอกสารกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเจ้าแม่เบ็กไพร (เทียงโหวเซี้ยบ้อ) ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร โดยมีหลักฐานอ้างอิงต่าง ๆ เช่น หลักฐานจากเมืองผู้เถียน หลักฐานรัชกาลที่ 5 เสด็จศาลเจ้าแม่เบ็กไพร คำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับความศรัทธาที่มีต่อศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ตลอดจนถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่ง

⁷¹ แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอุตโตโมเท่าที่ฉันรู้จัก. (ม.ป.ท. : ม.ป.ป.)

⁷² ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร, งานฉลองลานอเนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร. (ราชบุรี : ม.ป.ป., 2544)

ภาพที่ 39 หนังสืองานฉลองลานอเนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร
ที่มา : ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร, งานฉลองลานอเนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร. (ราชบุรี : ม.ป.ป., 2544), หน้าปก.

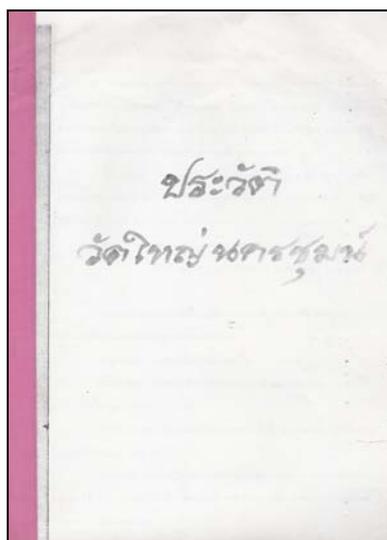
1.3) หนังสือ “ธรรมะ”⁷³ เป็นเอกสารที่ทางวัดจัดพิมพ์ขึ้น เพื่อเป็น อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุจิตธรรมคุณ เอกสารกล่าวถึงหลักธรรมคำสอนทางพุทธ ศาสนา และประวัติความเป็นมาของวัดหนองปลาหมอ เรียบเรียงโดย พระครูสุจิตธรรมคุณ อดีตเจ้า อาวาสวัดหนองปลาหมอ (กุมภาพันธ์ 2535)

1.4) หนังสือ “ที่ระลึก 100 ปี วัดโกสินารายณ์ 2542”⁷⁴ เป็นเอกสาร ที่จัดพิมพ์ขึ้นในโอกาสครบรอบ 100 ปี วัดโกสินารายณ์ เมื่อวันที่ 10 - 12 มิถุนายน 2542 ณ วัดโกสินารายณ์ ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เอกสารกล่าวถึงประวัติความเป็นมา ของวัดโกสินารายณ์ เรียบเรียงโดย พระครูเกษมรัตนคุณ (อืด เขมตโต) อดีตเจ้าอาวาส วัดโกสินารายณ์

⁷³ พระครูสุจิตธรรมคุณ, ธรรมะ (กรุงเทพมหานคร : หจก.วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, 2541). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุจิตธรรมคุณ (ขุนทอง สุจินโณ) 29 มีนาคม 2541), คำนำ.

⁷⁴ พระครูเกษมรัตนคุณ (อืด เขมตโต), ที่ระลึก 100 ปี วัดโกสินารายณ์ (ราชบุรี : โรงพิมพ์สุขโต, 2542), คำนำ.

1.5) เอกสาร “ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์”⁷⁵ เป็นเอกสารที่ทางวัดจัดพิมพ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ.2535 เพื่อเก็บไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เอกสารกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดใหญ่นครชุมน์ โบราณวัตถุสถานที่สำคัญภายในวัด และความเป็นมาของวัดใหญ่นครชุมน์จากบันทึกคำบอกเล่าของชาวบ้านนครชุมน์

ภาพที่ 40 เอกสารประวัติวัดใหญ่นครชุมน์

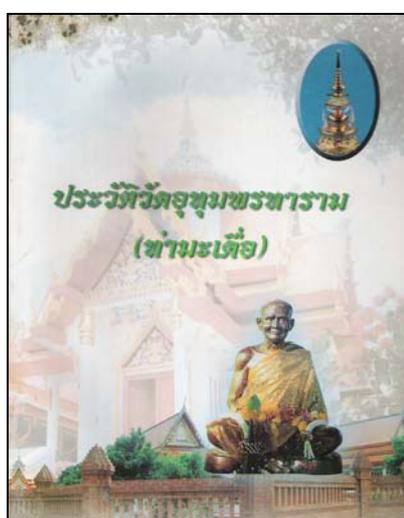
ที่มา : วัดใหญ่นครชุมน์, “ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์,” กรกฎาคม 2535. (พิมพ์ดีด)

1.6) เอกสาร “ประวัติวัดบ้านโป่ง”⁷⁶ บันทึกโดย พระมหาสนิท เขมจารี อดีตเจ้าอาวาสวัดบ้านโป่ง โดยพระครูสุธีปริยัติวิธาน รองเจ้าคณะอำเภอบ้านโป่ง เป็นผู้คัดลอกจากข้อความเดิม เอกสารดังกล่าวจัดพิมพ์เผยแพร่ในสูจิบัตรงานผูกพัทธสีมา วัดบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปีพุทธศักราช 2547 เนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดบ้านโป่งเริ่มตั้งแต่กำเนิดวัด และประวัติของสถานที่และนามวัด ตลอดจนสังเขปประวัติของพระครูวิจิตรธรรมรส และพระพิศาลพัฒนโสภณ อดีตเจ้าอาวาสวัดบ้านโป่ง

⁷⁵วัดใหญ่นครชุมน์, “ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์,” กรกฎาคม 2535. (พิมพ์ดีด)

⁷⁶พระมหาสนิท เขมจารี, “ประวัติวัดบ้านโป่ง.” ใน สูจิบัตรงานผูกพัทธสีมาปิดทองฝังลูกนิมิตวัดบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปีพุทธศักราช 2547 (ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547).

1.7) หนังสือ “ประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตี๋ย)”⁷⁷ เป็นเอกสารที่ทางวัดจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2545 เพื่อเผยแพร่ให้แก่ประชาชนทั่วไป เอกสารกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตี๋ย) ประวัติการสร้างอุโบสถ ประวัติอดีตเจ้าอาวาส และประวัติหลวงพ่อชุ่ม อดีตเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดท่ามะเตี๋ย ลำดับวัดอุทุมพรทารามของหลวงพ่อชุ่ม ตลอดจนคำบอกเล่าของชาวบ้านถึงความเชื่อเกี่ยวกับวัดอุทุมพรทารามและเรื่องราวปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ของหลวงพ่อชุ่ม เช่น หลวงพ่อชุ่มสร้างน้ำฝนตก หลวงพ่อชุ่มเชี่ยวชาญการทำควายธนู หลวงพ่อชุ่มถูกลองของ หลวงพ่อชุ่มปราบปีศาจ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปปางมหาจักรพรรดิ และประวัติเรื่องราวของพระเจ้าชมพูนุติ

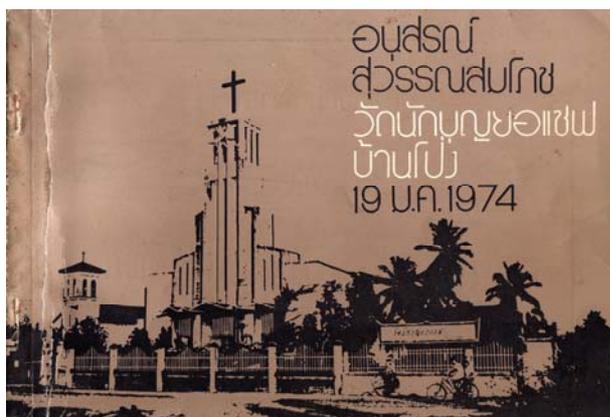

ภาพที่ 41 ประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตี๋ย)

ที่มา : พระมหาปรีชา สามตลิกโก, ประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตี๋ย) (ม.ป.ท., 2545), หน้าปก.

1.8) หนังสือ “อนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974” เป็นหนังสือที่ทางวัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง จัดพิมพ์เผยแพร่เพื่อเป็นที่ระลึกในงานสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2517 เอกสารกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง และหลักคำสอนทางคริสตศาสนา

⁷⁷พระมหาปรีชา สามตลิกโก, ประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตี๋ย) (ม.ป.ท., 2545)

ภาพที่ 42 หนังสืออนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974

ที่มา : อนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974 (พระนคร : บริษัทประชาชน จำกัด, 2517. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชวัดนักบุญยอแซฟ 19 มกราคม 2517), หน้าปก.

1.9) หนังสือ “ศตวรรษสมโภช วัดอัครเทวดามีคาแอล คอนกระเบื้อง ค.ศ.1904-2004” เป็นหนังสือที่ทางวัดอัครเทวดามีคาแอล คอนกระเบื้องจัดทำขึ้น เมื่อปี พ.ศ. 2548 เนื่องในโอกาสฉลองครบรอบ 100 ปี เนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการเผยแพร่คริสต์ศาสนาของกลุ่มคริสตชนคอนกระเบื้อง แบ่งออกเป็น 3 สมัย คือ สมัยปกครองโดยคณะสงฆ์มิสซังต่างประเทศแห่งกรุงปารีส (M.E.P.) เริ่มตั้งแต่ ค.ศ.1835-1928 สมัยปกครองโดย คณะสงฆ์ซาเลเซียน (S.D.B.) เริ่มตั้งแต่ ค.ศ.1928-1966 และสมัยปกครองโดย พระสงฆ์ไทยพื้นเมือง เมื่อได้รับการยกฐานะเป็นสังฆมณฑลราชบุรี เริ่มตั้งแต่ ค.ศ.1966-ปัจจุบัน

(2) **ชีวประวัติ** เป็นเอกสารที่เกี่ยวกับประวัติบุคคลสำคัญในท้องถิ่น มีทั้งที่จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสต่างๆ อาทิ งานศพ วันครบรอบวันเกิด และเป็นหนังสืออ่านทั่วไป ได้แก่

2.1) หนังสือ “ตระกูลวังตาล” เป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ขึ้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2549 เพื่อมอบให้แก่ญาติพี่น้องของตระกูลวังตาล เอกสารกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของตระกูลวังตาล โดยเฉพาะประวัติของหลวงสิทธิเทพการ ซึ่งเป็นบรรพบุรุษของตระกูลวังตาลและเป็นบุคคลที่มีบทบาทสำคัญของอำเภอบ้านโป่ง

ภาพที่ 43 หนังสือตระกูลวังตาล

ที่มา : ตระกูลวังตาล (ม.ป.ท.,2549), หน้าปก.

2.2) หนังสือ “อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์”⁷⁸ เป็นเอกสารที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณยะวงศ์ เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2547 ณ เมรุวัดบ้านโป่ง ตำบลบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นเอกสารที่กล่าวถึงประวัติของนายประสาร อุณยะวงศ์ อดีตสมาชิกสภาเทศบาลเมืองบ้านโป่ง ประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่ง และตำบลบ้านโป่ง ประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญในอำเภอบ้านโป่ง ตลอดจนบันทึกส่วนบุคคลเกี่ยวกับงานขึ้นปีใหม่และฉลองขวัญของชาวตลาดบ้านโป่ง (31 มกราคม 2488 - 2 มกราคม 2489) และการโอนอำเภอบ้านโป่งไปขึ้นอยู่กับจังหวัดราชบุรี (13 พฤษภาคม 2490)

⁷⁸ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์ (ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณยะวงศ์ 21 พฤศจิกายน 2547).

ภาพที่ 44 หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณหะวงค์
ที่มา : อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณหะวงค์ (ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547.
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณหะวงค์ 21 พฤศจิกายน 2547), หน้าปก.

2.3) หนังสือ “พระครูวรธรรมพิทักษ์และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง”⁷⁹

เป็นเอกสารที่กระทรวงวัฒนธรรมจัดพิมพ์ขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูวรธรรมพิทักษ์ เมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2550 ณ วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นเอกสารที่กล่าวถึงประวัติของพระครูวรธรรมพิทักษ์ (อาจารย์ถม) อดีตเจ้าอาวาสวัดม่วง บทบาทของพระครูวรธรรมพิทักษ์ ต่อการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง โครงการจัดตั้งศูนย์มอญศึกษา การสอนภาษามอญในสถานศึกษา การแปลคำร่าภาษามอญเป็นภาษาไทย การส่งเสริมขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนในวันสำคัญต่างๆ และการสร้างสะพานข้ามข้ามแม่น้ำแม่กลองและเขื่อนหน้าวัดม่วง

2.4) หนังสือ “อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนฺทโน)”⁸⁰

เป็นเอกสารที่ทางวัดมะขามจัดพิมพ์ขึ้นในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนฺทโน) อดีตเจ้าคณะตำบลบ้านม่วง-นครปฐม เจ้าอาวาสวัดมะขาม เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2552 ณ เมรุชั่วคราว วัดมะขาม ตำบลคิ่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นเอกสารที่กล่าวถึงประวัติโดยสังเขปของพระครูเมธาธิการ คำสอนของหลวงพ่อ วัดดุมงคล ประวัติวัดมะขาม ภาพถ่ายในอดีตของวัดมะขาม และตำนานพระปริตร

⁷⁹ พระครูวรธรรมพิทักษ์และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง (กรุงเทพมหานคร : กระทรวงวัฒนธรรม, 2550. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูวรธรรมพิทักษ์ 5 มีนาคม 2550).

⁸⁰ อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนฺทโน) (ราชบุรี : ม.ป.ท., 2552. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนฺทโน) 11 มกราคม 2552).

(3) วรรณกรรมท้องถิ่นคัมภีร์ใบลานและสมุดไทย

คัมภีร์ใบลานและสมุดไทย เป็นวัฒนธรรมทางวรรณกรรมที่ถ่ายทอดด้วยการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร โดยการจารลงในวัสดุต่างๆ เช่น จารึกต่างๆ ใบลาน และสมุดไทย (สมุดข่อย) เป็นต้น คัดลอกถ่ายทอดกันด้วยฝีมือเขียนของผู้ใฝ่รู้จนกลายเป็นวัฒนธรรม

คัมภีร์ใบลานและสมุดไทย (สมุดข่อย) เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างยิ่ง และยังคงหลงเหลืออยู่ในท้องถิ่นต่างๆจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะตามวัดวาอารามต่าง ๆ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะว่าการศึกษาเล่าเรียนของพระภิกษุและชาวบ้านในอดีตจะใช้ใบลานและสมุดไทยเป็นหนังสือสำหรับเล่าเรียน เนื้อหาที่บันทึกลงในใบลานและสมุดไทยสามารถจำแนกออกได้หลายประเภท เช่น คำานาน นิทาน คำสอน ประวัติศาสตร์ กฎหมาย พระธรรม ตำราต่างๆ และแบบเรียน เป็นต้น โดยสิ่งที่บันทึกลงในใบลานและสมุดไทยเป็นเครื่องมือให้คนในท้องถิ่นถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ ประเพณี ความเชื่อ และโลกทัศน์ของผู้คนในท้องถิ่น

จากการสำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือของศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เมื่อปี พ.ศ.2541 นั้น⁸¹ พบว่ามีวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทคัมภีร์ใบลานและสมุดไทยกระจัดกระจายอยู่ตามวัดและบ้านเรือนของประชาชนเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นที่พบตามวัดต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ได้แก่ วัดม่วง วัดบัวงาม วัดนครชุมน์ วัดตาผา วัดมะขาม วัดโพธิโสภาราม วัดศาลปากลัด วัดอุทุมพรทาราม วัดบ้านโป่ง วัดโพธิ์ปลัดลังก์ และวัดหนองปลาหมอ เป็นต้น

วรรณกรรมท้องถิ่นส่วนใหญ่ไม่ปรากฏนามผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่ง คำประพันธ์ที่ใช้ในการบันทึกวรรณกรรมท้องถิ่นมีทั้งที่เป็นวรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรอง จารด้วยอักษรมอญ บาลี ขอม ไทย และไทยวน นอกจากนี้ คัมภีร์ใบลานและสมุดไทย (สมุดข่อย) ที่พบยังมีขนาดแตกต่างกันหลายขนาด ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนามากที่สุด รองลงมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับตำราต่างๆ วรรณคดี กฎหมาย และประวัติศาสตร์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 วรรณกรรมเชิงพุทธศาสนา วรรณกรรมที่เกี่ยวกับพุทธศาสนาที่พบมีอยู่หลายเรื่อง อาจจำแนกตามที่มาของเนื้อหาได้ดังนี้

3.1.1 วรรณกรรมเกี่ยวกับคัมภีร์ทางพุทธศาสนา เป็นคัมภีร์ศึกษาของพระสงฆ์และผู้สนใจเกี่ยวกับเรื่องราวทางพุทธศาสนา มีประมาณไม่ต่ำกว่า 10,000 ผูก เช่น พระไตรปิฎก, สิบสอง

⁸¹ฐานข้อมูลรายชื่อวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 24 กุมภาพันธ์ 2550. เข้าถึงจาก <http://www.sac.or.th/literary/>

ตำนาน, พระอภิธรรมเจ็ดคัมภีร์, พระอภิธรรมปิฎก, บทสวดมนต์เจ็ดตำนาน, คัมภีร์ใบลานเทศน์, พระมาลัย, พระปาฏิโมกข์, พระธรรมเจดีย์คัมภีร์, คัมภีร์วิภังค์เจ็ดคัมภีร์, พระอภิธรรมมัตถสังคหะ เป็นต้น

3.1.2 วรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติและชาดก เป็นการรวบรวมเรื่องราวคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกที่แสดงแก่บุคคลและกลุ่มชนต่าง ๆ มีประมาณไม่ต่ำกว่า 5,000 ผูก เช่น มหาเวสสันดรชาดก, มโหสถชาดก, มหาชาติกัณฑ์สักกบรรพ ชุชก วนปเวสน์, มหาชาติกัณฑ์ ทานกัณฑ์ ฉกษัตริย์ มหาพน มัทรี, พญากวางทองชาดก, มหาเวสสันดรกัณฑ์มหาราช + กัณฑ์กุมาร, ประวัติพระพุทธโมเสส, ปัทมาวดี, พระพุทธเจ้าชานะมาร ตอนราชาภิเษก ผูก 1 + ดุสิต ผูก 2, พระปฐมสมโพธิกถา ตอนกระทำทุกข์กิริยา ปริเฉทที่ 7 + ตอนพุทธบูชาผูก 8, นาคกุมาร, พระยามิลินท์, พระนาคเสน, วิทูรบัณฑิต, ประวัติพระอานนท์ เป็นต้น

3.2 วรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์ เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตซึ่งมักเกี่ยวข้องกับประชาชน บ้านเมือง พระมหากษัตริย์ และภารกิจของพระองค์ โดยมีการบันทึกที่เป็นไปตามคติค่านิยมของคนในสังคมนั้นๆ ส่วนใหญ่พบวรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์ของมอญซึ่งมีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 แนว คือ

3.2.1 แนวประวัติศาสตร์ราชวงศ์ เป็นการลำดับเรื่องราวของกษัตริย์ในแต่ละพระองค์ในราชวงศ์ ได้แก่ ตำนานพระราชามอญ และตำนานเมืองมอญ

3.2.2 แนวตำนานพระธาตุ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับที่มาของพระบรมธาตุ การบรรจุพระบรมธาตุลงในถาวรวัตถุ เนื่องจากเมืองสำคัญของมอญมักมีเจดีย์ที่สำคัญ ซึ่งบรรจุพระบรมธาตุ ประวัติพระบรมธาตุจึงเกี่ยวข้องกับประวัติของบ้านเมืองด้วย ได้แก่ ตำนานเจดีย์ชเวดากอง ประวัติพระเจดีย์ร้างกุ่ม ตำนานวังพระธาตุ เป็นต้น

3.3 วรรณกรรมปกิณกะอื่นๆ อาทิ คำราต่าง ๆ มีประมาณไม่ต่ำกว่า 1,000 ผูก เช่น คำรายา คำราโหราศาสตร์ คำราทำนายฝัน คำราสูตรคุณ คำราเล่นแร่แปรธาตุ คำรานิมิต (लगบอภเหตุต่าง ๆ) 1000 ประการ เป็นต้น และเรื่องเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม กฎหมาย มีประมาณไม่ต่ำกว่า 1,000 ผูก เช่น เรื่องสงกรานต์ โลกสิทธิ ราชนิติ ปกิณกะ ลักษณะวงศ์ ความเชื่อนรกสวรรค์ โลกสมมุติ พิธีกรรมต่าง ๆ ของชาวมอญทั้งงานมงคลและงานอวมงคล เกิด-ตาย เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมท้องถิ่น เป็นหลักฐานที่ได้รับความสนใจศึกษากันมากขึ้นในปัจจุบัน โดยเฉพาะการทำวิทยานิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา สาขาจารึกภาษาไทย มหาวิทยาลัย

ศิลปากร⁸² มักนิยมนำต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นมาศึกษาวิเคราะห์ เป็นการนำเอาข้อมูลจากเอกสารชั้นต้นที่ยังไม่มีใครศึกษามาก่อนมาปริวรรตเป็นภาษาไทย และทำการศึกษาวิเคราะห์ต้นฉบับอย่างละเอียด เช่น ลักษณะตัวอักษร อักษรวิधि การศึกษาในเชิงประวัติและวรรณกรรม ตลอดจนภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่น จากการศึกษาดังกล่าวช่วยให้เราสามารถนำเอาข้อมูลต่างๆมาวิเคราะห์สภาพสังคมท้องถิ่นในมิติต่าง ๆ ได้ และเป็นประโยชน์อย่างมากในการทำความเข้าใจท้องถิ่นในมิติที่หลักฐานทั่วไปไม่มี ซึ่งจากการสำรวจและรวบรวมวรรณกรรมท้องถิ่นบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีวรรณกรรมท้องถิ่นคัมภีร์ไบเบิลและสมุดไทยที่ได้มีการนำมาศึกษาวิเคราะห์อยู่เป็นจำนวนมาก อาทิเช่น ตำนานเจดีย์ชเวดากอง⁸³ เป็นต้น และมีต้นฉบับวรรณกรรมท้องถิ่นที่น่าสนใจศึกษาอยู่เป็นจำนวนมากที่ยังมิได้มีการนำมาปริวรรตแปลเป็นภาษาไทย รอให้ผู้สนใจศึกษานำมาศึกษาวิเคราะห์ในอนาคต

กล่าวโดยสรุป จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีหลักฐานท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก โดยสามารถแบ่งหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนออกเป็น 2 ประเภท คือ หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ เมืองโบราณ แหล่งโบราณคดี ชุมชนเก่าแก่ ศาสนสถาน และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น และหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ ตำนาน-พงศาวดาร และเอกสารท้องถิ่นต่างๆ จะเห็นได้ว่า หลักฐานท้องถิ่นต่างๆเหล่านี้ล้วนมีความน่าสนใจและมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม ก่อนที่เราจะนำหลักฐานประวัติศาสตร์ดังกล่าวมาใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์ได้นั้น จึงจำเป็นต้องนำหลักฐานดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือของหลักฐานประวัติศาสตร์เพื่อความถูกต้องของการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่อไป

⁸²ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, “ทำเนียบวิทยานิพนธ์และสารนิพนธ์ ภาควิชาภาษาตะวันออก ปีการศึกษา 2521 – 2544,” ใน เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการเนื่องในวาระฉลองอายุครบ 7 รอบ ของ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง “จารึกและเอกสารโบราณ : การศึกษาวิจัยในปัจจุบันและทิศทางในอนาคต” ณ ห้องภาณุรังษี โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพฯ 21 – 22 มีนาคม 2546 , 1- 15.

⁸³ศวิตา โนนายะ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องตำนานเจดีย์ชเวดากอง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), บทคัดย่อ.

บทที่ 4

การประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

การประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ นับเป็นขั้นตอนหนึ่งที่สำคัญของวิธีการทางประวัติศาสตร์ เพราะก่อนที่จะนำหลักฐานประวัติศาสตร์ที่มีอยู่จำนวนมากมาหลายประเภทมาใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงนั้น จำเป็นต้องทำการตรวจสอบและประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือของหลักฐานประวัติศาสตร์เหล่านั้นเสียก่อน เพื่อความรอบคอบในการใช้หลักฐานประวัติศาสตร์ หากไม่ตรวจสอบหลักฐานประวัติศาสตร์ที่นำมาใช้ในการอ้างอิงว่าเป็นของแท้ดั้งเดิมหรือมีอายุร่วมสมัยกับเหตุการณ์นั้นจริงหรือไม่ ภายหลังหากมีการตรวจสอบได้ว่าหลักฐานที่นำมาใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงเป็นของปลอมหรือทำขึ้นภายหลังเหตุการณ์นั้นมาก จะมีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในเรื่องนั้นอย่างมาก ดังนั้น ก่อนที่จะทำการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชน ในส่วนแรก ของบทนี้ จะกล่าวถึงความหมายและความสำคัญของการประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ หลังจากนั้นจึงจะทำการศึกษาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการศึกษาวิเคราะห์ในบทต่อไป

1. การประเมินคุณค่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์

การประเมินคุณค่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ หรือ “วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์” (Source Criticism) เป็นการตรวจสอบหลักฐานและข้อมูลในหลักฐานเหล่านั้นว่ามีความน่าเชื่อถือหรือไม่ ประกอบด้วยการวิพากษ์หลักฐานและวิพากษ์ข้อมูล โดยขั้นตอนทั้งสองจะกระทำควบคู่กันไป เนื่องจากการตรวจสอบหลักฐานต้องพิจารณาจากเนื้อหาหรือข้อมูลภายในหลักฐานนั้น และในการวิพากษ์ข้อมูลก็ต้องอาศัยรูปลักษณะของหลักฐานภายนอกประกอบด้วยการวิพากษ์หลักฐานหรือวิพากษ์ภายนอก

การวิพากษ์หลักฐาน หรือ **การวิพากษ์ภายนอก (external criticism)** เป็นการพิจารณาตรวจสอบหลักฐานที่ได้คัดเลือกไว้แต่ละชิ้นว่ามีความน่าเชื่อถือเพียงใด แต่เป็นเพียงการประเมินตัวหลักฐาน มิได้มุ่งที่ข้อมูลในหลักฐาน การประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐานทางประวัติศาสตร์สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การตรวจสอบว่าเป็นหลักฐานที่แท้จริงหรือไม่ และการประเมินคุณค่าหลักฐานว่าเป็นหลักฐานชั้นต้นหรือชั้นรอง แต่การแบ่งประเภทหลักฐานชั้นต้นและชั้นรองนั้น ไม่อาจจะยึดถือได้อย่างแน่นอน เพราะต่างก็อาจให้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น ในการตรวจสอบหลักฐานอาจจะทำได้ด้วยการพิจารณาจากประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ผู้สร้างหรือผู้เขียนหลักฐาน (ใคร) หมายถึง ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียง ผู้บันทึกเหตุการณ์ที่ตนได้มีส่วนเกี่ยวข้องหรือรู้เห็นด้วยตนเอง ดังนั้น ผู้สร้างหลักฐานจึงมีส่วนสัมพันธ์โดยตรงต่อความน่าเชื่อถือของหลักฐาน เพราะหลักฐานแต่ละชิ้นสร้างขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน อีกทั้งยังมีทัศนคติและความรู้สึกของผู้สร้างหลักฐานแทรกปะปนอยู่ด้วย¹ การรู้ว่าใครเป็นผู้สร้างหรือเขียนหลักฐาน ทำให้เราสามารถสืบค้นได้ว่าบุคคลนั้นมีปมหลังชีวิตอย่างไร เขาอยู่ในฐานะที่จะรายงานสิ่งที่เป็นจริงหรือไม่ หรือมีอคติต่อสิ่งที่เขารายงานถึงหรือไม่ เพียงใด นอกจากนี้ยังช่วยให้เราสามารถตรวจสอบการวิพากษ์ในแง่อื่นได้อีกด้วย เช่น การตรวจสอบอายุหรือสถานที่กำเนิดของหลักฐาน เป็นต้น²

2. อายุของหลักฐาน (เมื่อไร) การรู้อายุของหลักฐาน จะทำให้เราสามารถประเมินคุณค่าได้ว่าผู้เขียนอยู่ใกล้ชีวิตเหตุการณ์ที่เขากล่าวถึงในหลักฐานมากน้อยเพียงใด ตลอดจนสามารถตีความสำนวนภาษาที่ใช้ในหลักฐานได้อย่างถูกต้อง และยังทำให้เข้าใจสิ่งที่หลักฐานกล่าวถึงได้อย่างถ่องแท้ เพราะต้องอาศัยสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ของยุคสมัยนั้นเป็นตัวกำกับ ดังนั้น การพิจารณาอายุของหลักฐาน จึงต้องมีการตรวจสอบกับหลักฐานอื่นด้วยว่าตรงกันหรือไม่ เพื่อป้องกันความผิดพลาดในกรณีที่เกิดลอคผิด และควรระมัดระวังการใช้ศักราชด้วย ในกรณีที่หลักฐานมิได้ระบุศักราชที่เขียนหรือสร้างขึ้น จึงควรกำหนดอายุของหลักฐานดังกล่าวด้วยวิธีการต่างๆ เช่น การพิจารณารูปแบบตัวอักษร เพราะลักษณะของลายมือจะแตกต่างกันไปแต่ละยุคสมัย โดยเฉพาะรูปแบบตัวอักษรนั้นเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการหาอายุหลักฐานประเภทจารึก สำหรับหลักฐานประเภทพงศาวดาร สามารถศึกษาสำนวนโวหารจากเนื้อความในหลักฐานเพื่อใช้ในการประมาณ

¹ วิณา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์, 2535), 94.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตติยะ, หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ส.021 (กรุงเทพมหานคร : ดวงดีการพิมพ์, 2525), 102-108.

อายุของเอกสารดังกล่าวได้ ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีสามารถกำหนดอายุโบราณวัตถุสถานตามหลักวิชาการทางโบราณคดี เป็นต้น³

3. สถานที่สร้างหลักฐาน (ที่ไหน) หรือสภาพแวดล้อมที่หลักฐานนั้นถูกสร้างหรือเขียนขึ้น การรู้แหล่งกำเนิดและประวัติของหลักฐานจะช่วยตรวจสอบว่าหลักฐานนั้นเป็นหลักฐานที่แท้จริงหรือไม่ การประเมินคุณค่าหลักฐานด้วยการพิจารณาสถานที่สร้างหลักฐานเห็นได้ชัดในหลักฐานทางโบราณคดีมากกว่าหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษร เพราะหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรเผยแพร่ได้กว้างขวางและเคลื่อนย้ายได้ง่าย การพิจารณาแหล่งกำเนิดของหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรจึงมุ่งเน้นเอกสารฉบับดั้งเดิมที่มีการบันทึกหรือเรียบเรียงในราชธานี เช่น เอกสารการปกครอง พงศาวดาร เป็นต้น ส่วนตำนานมีแหล่งกำเนิดตามท้องถิ่นต่างๆ สำหรับแหล่งกำเนิดของหลักฐานทางโบราณคดีอาจศึกษาได้จากรายงานการขุดค้นทางโบราณคดี ซึ่งข้อมูลดังกล่าวนับว่าเป็นประโยชน์ต่อนักประวัติศาสตร์ในการสืบค้นแหล่งกำเนิดของหลักฐานได้อย่างดี⁴

4. วัตถุประสงค์ของหลักฐาน (ทำไม) หรือหลักฐานนั้นถูกสร้างหรือเขียนขึ้นเพื่ออะไร เพราะหลักฐานที่ใช้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สร้างขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ส่วนใหญ่เป็นการสนองความต้องการของผู้คนในแต่ละยุคสมัย มิใช่เพื่อเป็นหลักฐานให้คนรุ่นหลังศึกษา การรู้จุดมุ่งหมายของหลักฐานจะช่วยให้เราสามารถประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐานได้เป็นอย่างมาก เพราะจะช่วยในการตีความข้อสนเทศในหลักฐานนั้นได้ โดยเฉพาะข้อสนเทศที่ไม่กระจ่างชัดอาจเป็นที่เข้าใจได้ดี⁵ สำหรับการพิจารณาวัตถุประสงค์ของหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร จะต้องศึกษาเนื้อความภายในหลักฐานนั้นประกอบด้วย เพียงแต่ให้รู้จักหลักฐานเท่านั้น มิได้มุ่งที่จะประเมินความน่าเชื่อถือภายในของหลักฐาน เช่น หลักฐานประเภทตำนานมักมีจุดมุ่งหมายทางด้านศาสนา หลักฐานประเภทพงศาวดารมักมีจุดมุ่งหมายทางการเมือง เป็นต้น

5. รูปเดิมของหลักฐาน (อะไร) หรือหลักฐานนั้นอยู่ในรูปเดิมอย่างไร ในกรณีที่มีการคัดลอกหรือสร้างเลียนขึ้นภายหลัง เนื่องจากหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่ใช้ศึกษากันอย่างแพร่หลาย ส่วนใหญ่มิใช่หลักฐานดั้งเดิมแต่ได้ผ่านการคัดลอกสืบต่อกันมา จึงอาจเกิดความคลาดเคลื่อนผิดพลาดขึ้นได้ อีกทั้งการแก้ไขหรือต่อเติมเนื้อความจะทำให้เราได้ข้อมูลที่ผิดจากยุคสมัยที่ต้องการ และส่งผลต่อการตีความแนวคิดที่มีต่ออดีตด้วย ดังนั้น ในการศึกษาอ้างอิงจึงควรระมัดระวังเนื้อหาในส่วนที่ผ่านกระบวนการชำระแล้ว โดยอาจตรวจสอบกับหลักฐานอื่นๆ หรือ

³ วิภา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 95-97.

⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอากม พัตติยะ, หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ส.021, 99-101.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 108-114.

จากหนังสือที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องนี้โดยตรง สำหรับการพิจารณารูปลักษณะเดิมของหลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักฐานทางโบราณคดี เนื่องจากเมื่อมีการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานมักนิยมสร้างสถาปัตยกรรมร่วมสมัยครอบทับไว้ หากคู่มือเฝ้าระวังมองว่าเป็นรูปลักษณะเดิม ทำให้การตีความยุคสมัยของโบราณสถานผิดไปจากความเป็นจริง⁶

การวิพากษ์ข้อมูล หรือ การวิพากษ์ภายใน (internal criticism) เป็นการพิจารณาเนื้อหาหรือความหมายที่แสดงออกในหลักฐาน เพื่อประเมินว่าน่าเชื่อถือเพียงใด โดยเน้นถึงความถูกต้องคุณค่า ตลอดจนความหมายที่แท้จริง ซึ่งนับว่ามีความสำคัญต่อการประเมินหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร เพราะข้อมูลในเอกสารมีทั้งที่คลาดเคลื่อนและมีอคติของผู้บันทึกแฝงอยู่ หากนักประวัติศาสตร์ละเลยการวิพากษ์ข้อมูลผลที่ออกมาอาจจะผิดพลาดจากความเป็นจริง ดังนั้น ในการตรวจสอบลักษณะภายในของหลักฐานจึงต้องมีหลักการในการพิจารณาดังนี้

1. ผู้สร้างหลักฐาน เป็นการตรวจสอบถึงเนื้อหาที่ผู้สร้างหลักฐานได้บันทึกหรือเรียบเรียงไว้ในหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษรว่าคลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงหรือไม่อย่างไร ผู้สร้างหลักฐานอาจรายงานเหตุการณ์คลาดเคลื่อนเนื่องจากผู้บันทึกไม่ทราบเหตุการณ์อย่างแท้จริงหรือไม่มีความรู้ในเรื่องที่ตนรายงานอย่างถ่องแท้ หรืออาจเนื่องมาจากผู้สร้างหลักฐานเชื่อว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ซึ่งอาจเชื่อมโยงเข้ากับทัศนคติ ค่านิยมของผู้คนในยุคสมัยนั้นได้ นอกจากนี้ ผู้บันทึกหลักฐานจงใจบิดเบือนข้อมูลเพื่อประโยชน์ของตนเอง และผู้ที่ตนรักใคร่นับถือด้วยการเสนอเรื่องราวให้ผิดจากความเป็นจริง ดังนั้น นักประวัติศาสตร์จึงควรศึกษาข้อมูลในหลักฐานนั้นด้วยใจเป็นกลาง เพื่อป้องกันอคติของผู้บันทึกหลักฐานออกไป และควรตรวจสอบจากหลักฐานร่วมสมัยอื่น ๆ ด้วย

2. ช่วงเวลาที่สร้างหลักฐาน เป็นการพิจารณาช่วงเวลาเมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้นจนถึงเมื่อได้มีการจดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน โดยยึดหลักการพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้รับมีการบันทึกใกล้เคียงกับที่เหตุการณ์เกิดขึ้นมักคลาดเคลื่อนน้อยกว่าการบันทึกเมื่อทิ้งช่วงระยะออกไปเป็นเวลานาน การบันทึกหลังเหตุการณ์ไปนานๆ อาจทำให้การรายงานเหตุการณ์คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง และอาจส่งผลกระทบต่อทัศนคติของผู้เขียนต่อเหตุการณ์นั้นมากขึ้น และทำให้การเสนอภาพของเหตุการณ์นั้นบิดเบือนได้ง่าย

3. วัตถุประสงค์ของหลักฐาน เป็นการประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐาน โดยพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ของผู้สร้างหลักฐานว่า ผู้เขียนต้องการให้ผู้อ่านเชื่อ คิด หรือทำตามความปรารถนาของผู้เขียนเพื่อบรรลุจุดประสงค์นั้น ผู้เขียนไม่จำเป็นต้องตรงไปตรงมาหรือเปิดเผยความจริงทั้งหมด ยิ่งถ้าผู้เขียนใดมุ่งให้ผู้อ่านจำนวนมากก็ยิ่งจำเป็นต้องไต่ตรองให้มากยิ่งขึ้น ดังนั้น

⁶ วัฒนา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 100-101.

หลักการพิจารณาจึงมีอยู่ว่าเอกสารที่มุ่งผู้อ่านยิ่งจำนวนมากเท่าใดก็ยิ่งน่าเชื่อถือน้อยลง หรือในทางกลับกัน เอกสารยิ่งมุ่งผู้อ่านน้อยลงเท่าใดความน่าเชื่อถือยิ่งมากขึ้นเท่านั้น⁷

อาจกล่าวได้ว่า การประเมินคุณค่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์ หรือ วิพากษ์วิธีทางประวัติศาสตร์ นับเป็นขั้นตอนสำคัญในการประเมินความน่าเชื่อถือของหลักฐานและข้อมูล ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งในระเบียบวิธีการทางประวัติศาสตร์ อันจะนำไปสู่ขั้นตอนในการตีความหมายทางประวัติศาสตร์ต่อไป

2.2 การประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 3 สามารถแบ่งการรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ดังนั้น เพื่อความสะดวกในการประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ทั้งสองประเภทดังกล่าว อาจแบ่งหลักฐานประวัติศาสตร์ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ หลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน และเอกสารท้องถิ่น

2.2.1 หลักฐานทางโบราณคดี

หลักฐานทางโบราณคดี เป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรมีทั้งที่เป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่มีประโยชน์มากต่อการศึกษาหาความรู้และทำความเข้าใจเกี่ยวกับมนุษย์ หากหลักฐานเหล่านี้พบในสถานที่เดิมซึ่งถูกมนุษย์โบราณทอดทิ้งไว้ ฝังไว้ หรือชุกซ่อนไว้ และถูกค้นพบหรือขุดพบในชั้นดินที่ทับถม โดยกระบวนการทางโบราณคดีแล้วนำมาศึกษาวิเคราะห์ตีความทั้งทางวิทยาศาสตร์และทางศิลปะ ก็จะเป็นประโยชน์ในการเป็นหลักฐานช่วยตรวจสอบ แก้ไข ยืนยัน และเพิ่มเติมเนื้อหาประวัติศาสตร์ที่มีการจดบันทึกได้

หลักฐานทางโบราณคดียังสามารถใช้ในการตรวจสอบยืนยันเนื้อความที่ปรากฏในเอกสารต่าง ๆ ได้ และหลักฐานเหล่านี้สามารถแสดงออกถึงความคิด ค่านิยม และประเพณีบางประการ เช่น การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้บางอย่างที่ได้รับการสั่งสอนจากคนรุ่นก่อน เป็นการแสดงให้เห็นว่าโบราณวัตถุบ่งถึงความต้องการพื้นฐาน แรงบันดาลใจ และวิธีการผลิตสิ่งของชิ้นนั้น ๆ นอกจากนี้หลักฐานทางโบราณคดี ยังมีคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในแง่ต่าง ๆ เช่น อาจใช้ศึกษาเรื่องการตั้งถิ่นฐานและแหล่งที่อยู่อาศัยในอดีต ทั้งจากการสำรวจแหล่งชุมชน โบราณด้วยการหาร่องรอยของคันดินและคูน้ำ หรือจากการพบซากสิ่งก่อสร้าง สามารถตีความได้ว่าบริเวณดังกล่าวเคยมีผู้คน

⁷นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พฤษียะ, หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ส 021, 102-108.

อาศัยอยู่มาก่อน ตลอดจนศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนต่าง ๆ ได้ โดยการเปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันของลักษณะ โบราณวัตถุสถานระหว่างท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า นักประวัติศาสตร์ไม่อาจละเลยหลักฐานทางโบราณคดีได้ โดยเฉพาะในการตีความหลักฐาน นักประวัติศาสตร์ไม่อาจกระทำได้ด้วยตนเอง แต่ต้องอาศัยผลงานของนักโบราณคดีที่เรียบเรียงไว้อย่างมากมายเป็นหลัก⁸

จากการสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียงนั้น แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้มีร่องรอยของชุมชน โบราณที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กลอง ชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนระดับเมืองที่เก่าแก่ในวัฒนธรรมสมัยทวารวดี มีอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 ซึ่งร่องรอยของของชุมชนโบราณได้มีความสืบเนื่องต่อมาจนถึงวัฒนธรรมสมัยลพบุรี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 วัฒนธรรมสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ สามารถแบ่งการประเมินคุณค่าหลักฐานทางโบราณคดี ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ เมืองโบราณ แหล่งโบราณคดี และชุมชนเก่าแก่

2.2.1.1 เมืองโบราณ

เมืองโบราณโกสินารายณ์ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง ในเขตตำบลท่าผา หมู่ที่ 19 อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่ของบริษัท สยามกราฟท์ อุตสาหกรรม จำกัด (เดิมโรงงานอุตสาหกรรมกระดาษไทย) ตั้งอยู่ริมถนนแสงชูโต (สายบ้านโป่ง - กาญจนบุรี) ทางฝั่งตะวันออก และอยู่ใกล้กับสถานีรถไฟสระโกสินารายณ์

ประวัติการศึกษา และการดำเนินงานทางโบราณคดี

กรมศิลปากรได้เริ่มดำเนินการสำรวจพื้นที่บริเวณสระโกสินารายณ์และใกล้เคียง เมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2504 พบว่าสระโกสินารายณ์เป็นสระน้ำโบราณขนาดใหญ่ ประมาณ 210 x 420 เมตร ลึกประมาณ 2.50 เมตร มีคันดินทำเป็นขอบรอบสระสูงราว 1.20 เมตร สระน้ำนี้ตั้งอยู่ด้านนอกติดแนวกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ โดยอยู่ห่างจากเนินโบราณสถานที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “จอมปราสาท” ออกไปทางทิศใต้ประมาณ 500 เมตร แต่เมื่อทำการสำรวจอีกครั้งในเดือนธันวาคม พ.ศ.2504 พบว่าแนวคันดินรอบขอบสระน้ำถูกไถเกรดทำเป็นถนนที่รถยนต์สามารถวิ่งได้โดยรอบ และทางทิศเหนือของสระน้ำก็ได้พบซากโบราณสถานก่ออิฐแห่งหนึ่งถูกกลบขุดจนเสียหาย ไม่สามารถสันนิษฐานรูปทรงได้ และพบชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นหลายชิ้น นอกจากนี้ในบริเวณใกล้เคียง

⁸ วิชา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์, 76-77.

กับสระนี้ยังพบซากเนินโบราณสถานถูกขุดอีกหลายแห่ง และสระเล็กสระน้อยอีกหลายสระซึ่งอยู่ในเขตกำแพงเมือง เช่น สระนาค สระแก้ว สระมังกร สระจระเข้ เป็นต้น⁹ ปัจจุบันสระน้ำขนาดเล็กเหล่านี้มีสภาพที่ตื้นเขินและหมดสภาพเป็นโบราณสถานแล้ว โดยพื้นที่ภายในเมืองโบราณได้ใช้เป็นที่ตั้งอาคารสถานที่ของโรงงานกระดาษไปแล้ว คงเหลืออยู่เพียงโบราณสถานจอมปราสาทเท่านั้น ส่วนสระโกสินารายณ์นั้นอยู่บริเวณภายนอกโรงงาน

ต่อมาในปี พ.ศ.2509 (11 กุมภาพันธ์ – 3 พฤษภาคม) กรมศิลปากร โดย นายตรี อมาตยกุล หัวหน้ากองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้ควบคุมและอำนวยความสะดวกและขุดค้น นายจรัส เกียรติก้อง ช่างศิลป์เอก กองโบราณคดี เป็นผู้ช่วยทำแผนผัง นายหวัน แจ่มวิมล ช่างศิลป์จัตวา กองโบราณคดี เป็นนางงาน และนายอำเภอบ้านโป่ง ได้ช่วยจัดหาคนงาน โดยคัดเลือกจ้างจากชาวบ้าน ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จำนวน 20 คน ส่วนหัวหน้าคนงานได้จ้างผู้ใหญ่บ้านตำบลท่าผา 1 คน และจากกรุงเทพฯ 2 คน ซึ่งเป็นผู้เคยทำการขุดมาแล้ว และนายสมชาย พุ่มสะอาด ศ.บ. (โบราณคดี) วิทยากรตรี กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ เป็นผู้จรรยาการสิ่งของที่ขุดได้และเป็นผู้ถ่ายรูปดำเนินการขุดแต่งขุดค้นเนินโบราณสถานจอมปราสาท รวมทั้งสำรวจบริเวณรอบซากโบราณสถานจอมปราสาท และรอบบริเวณสระโกสินารายณ์ ทำให้พบเจดีย์ก่ออิฐทั้งในและนอกกำแพงเมืองโบราณ แต่เจดีย์เหล่านี้ได้ถูกถล่มรอบขุดทำลายจนเหลือแต่ฐาน นอกจากนี้ยังพบแนวคันดินซึ่งเป็นกำแพงเมืองโบราณร่องรอยคันดินดังกล่าวปรากฏอยู่เพียง 3 ด้าน และได้พบสระน้ำขนาดเล็กหลายสระภายในเมือง ซึ่งบางสระก็ตื้นเขิน อีกทั้งยังพบว่าแผนผังตัวเมืองโบราณนี้เป็นรูปสี่เหลี่ยม มีขนาดกว้างยาวด้านละ 960 เมตร และซากโบราณสถาน ที่เรียกว่า “จอมปราสาท” นั้น ได้ตั้งอยู่ภายในเขตกำแพงเมืองโบราณ โดยอยู่ก่อนไปทางคันดินด้านทิศเหนือ¹⁰

ลักษณะผังเมืองและสภาพแวดล้อมโดยทั่วไป

เมืองโบราณสระน้ำโกสินารายณ์ พื้นที่โดยรอบมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองทางฝั่งตะวันออก เมืองโบราณแห่งนี้มีคูน้ำคันดินล้อมรอบแบบสม่ำเสมอ มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้างยาวประมาณด้านละ 960 เมตร คันดินที่อยู่ล้อมรอบเมืองมีความสูงประมาณ 60 เซนติเมตร กว้างประมาณ 10 เมตร ตัวเมืองโบราณอยู่ใกล้กับแม่น้ำแม่กลอง ปรากฏร่องรอยคูน้ำคันดินเป็นรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ 3 ด้าน ได้แก่ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก และทิศตะวันตก

⁹กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสำนักพิมพ์สมาพันธ์ จำกัด, 2538), 213-215.

¹⁰หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” ศิลปากร 10, 2 (2509) : 36-40 .

บริเวณด้านนอกของคูน้ำคันดินทางทิศเหนือ มีสระน้ำขนาดใหญ่ ขนาดกว้างประมาณ 200 เมตร ยาวประมาณ 400 เมตร มีเนื้อที่ประมาณ 62 ไร่ 74.5 ตารางวา เรียกกันว่า “สระน้ำโกสินารายณ์” ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงเรียกตัวเมืองนี้ว่า “เมืองโกสินารายณ์” ตามชื่อสระน้ำ กรมศิลปากร ได้ขึ้นทะเบียนสระโกสินารายณ์ เมื่อวันที่ 25 กันยายน พ.ศ.2522

ภายในเมืองมีโบราณสถานขนาดใหญ่ เรียกว่า “จอมปราสาท” ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมือง มีพื้นที่ประมาณ 5 ไร่ 2 งาน 5 ตารางวา โดยมีขนาดกว้าง ประมาณ 85 เมตร ยาวประมาณ 100 เมตร สูงประมาณ 1 เมตร ส่วนทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเนินจอมปราสาทภายในเขตกำแพงเมือง เคยมีสระน้ำชื่อ สระจระเข้และสระนาค และทางทิศเหนือของเนินจอมปราสาทใกล้กับแนวกำแพงเมืองด้านในเคยมีสระแก้วและสระมังกร ซึ่งจากสระนาคและสระโกสินารายณ์ มีคลองขนาดเล็กเชื่อมต่อกับลำน้ำแม่กลอง ตลอดทั้งภายในตัวเมืองและนอกตัวเมืองยังเหลือเนินโบราณสถานขนาดเล็กกระจัดกระจายอยู่อีกหลายแห่ง ปัจจุบันร่องรอยของเมืองโบราณแห่งนี้ เช่น แนวคูน้ำคันดิน เนินโบราณสถานต่างๆ และสระน้ำ ได้ถูกทำลายเกือบหมดแล้ว คงเหลือเพียงสระน้ำโกสินารายณ์ แนวคันดินเฉพาะด้านทิศเหนือของเมืองบางส่วนซึ่งติดอยู่กับสระน้ำโดยมีถนนกั้น และโบราณสถานจอมปราสาทที่มีการสร้างปรangkองค์ใหม่ในสมัยปัจจุบันทับลงบนฐานเดิมเท่านั้น

หลักฐานทางโบราณคดี

โบราณสถาน

ภายในตัวเมืองโกสินารายณ์มีโบราณสถานขนาดใหญ่ที่เรียกกันว่า “จอมปราสาท” ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมืองก่อนไปทางทิศเหนือเล็กน้อย จากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ.2509 พบฐานอาคารก่อศิลาแลง ได้พื้นที่ปูด้วยศิลาแลงนี้พบหินที่ทับแตกกับทรายกระทุ้งบดอัดแน่นทำเป็นฐานรากของอาคาร ได้มีการสันนิษฐานถึงรูปทรงของโบราณสถานนี้ว่าเดิมรูปทรงของอาคารมีลักษณะเป็นปรangkที่มีมุขยื่นออกไปทั้งสี่ด้าน องค์ปรangkก่อด้วยศิลาแลง และมีลวดลายปูนปั้นประดับ เป็นปราสาทที่นิยมสร้างกันตามวัฒนธรรมเขมร ปัจจุบันซากโบราณสถานจอมปราสาท ถูกต่อเติมเปลี่ยนแปลงสภาพไปจากเดิมโดยการสร้างปรangkองค์ใหม่ในสมัยปัจจุบันทับลงบนฐานเดิม สภาพบริเวณโดยรอบถูกทำลาย เหลือให้เห็นเพียงสระน้ำโกสินารายณ์ที่อยู่นอกเมืองทางทิศเหนือ ซึ่งอยู่ในสภาพดีและมีน้ำเต็มตลอดกับ ร่องรอยแนวคูน้ำคันดินที่เหลืออยู่ช่วงสั้น ๆ ด้านทิศเหนือของเมืองซึ่งคูน้ำคันดินเงินหมดแล้ว ¹¹

¹¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” ศิลปากร 10, 2 (2509) : 36-40 .

โบราณวัตถุ

จากการดำเนินงานทางโบราณคดีในบริเวณสระโกสินารายณ์ เมื่อปี พ.ศ. 2509 ทำให้พบหลักฐานประเภทต่างๆ ทั้งที่เป็นชิ้นส่วนสถาปัตยกรรม และประติมากรรมรูปเคารพ ซึ่งวัสดุที่ใช้ทำ มีทั้งหินทราย สีลาแลง ดินเผา และปูนปั้นที่สำคัญ ดังนี้

1. พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี สลักจากหินทราย ขนาดสูงประมาณ 155 เซนติเมตร เป็น “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอัญญาข” (แปดกร) แต่หักชำรุดหมด รวมทั้งส่วนพระเศียรและพระบาทที่ชำรุดหักหายเช่นกัน พระวรกายตอนบนจำหลักรูปอมิตาภะ ผู้เป็นเจ้าของแสงสว่างช่วงนิรันดร์ รอบพระอุระที่ปั้นพระองค์จำหลักรูปนางปรัชญาปารมิตาถือดอกบัว 3 องค์ พระวรกายเบื้องล่างทรงผ้าโจงกระเบนสั้น มีชายผ้ารูปคล้ายหางปลาห้อยอยู่ข้างหน้า ริวผ้าเป็นรอยขีดบางๆ ขอบล่างลายเครื่องประดับเป็นแนวคล้ายลูกประคำ ทรงปั้นเหน่งหรือเข็มขัด เป็นลักษณะเฉพาะของประติมากรรมเขมรแบบบายน มีอายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งตรงกับรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปัจจุบัน โบราณวัตถุชิ้นนี้เก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี

2. ชิ้นส่วนพระโพธิสัตว์สลักจากหินทรายชมพู จำนวน 5 ชิ้น ได้แก่ พระเศียร 1 ชิ้น พระบาท 1 คู่ และพระหัตถ์ที่ทรงคัมภีร์ ทรงอักษมาลา (ลูกประคำ) ทรงดอกบัว โดยมีการสันนิษฐานกันว่าอาจเป็นชิ้นส่วนของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรสี่กร

3. ฐานประติมากรรมรูปเคารพทำด้วยหินทรายสีแดง พบจำนวน 2 ฐาน ชิ้นหนึ่งมีขนาดกว้างยาว 135 เซนติเมตร สูง 45 เซนติเมตร ส่วนอีกชิ้นมีขนาดกว้างยาว 60 เซนติเมตร สูง 35 เซนติเมตร

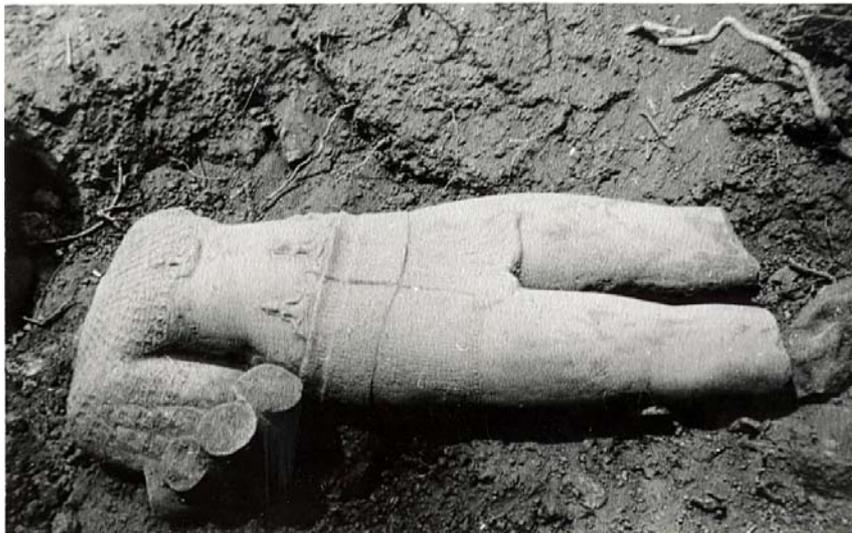
4. ชิ้นส่วนแท่งหินทรายแดง มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นแท่งหินเรียบ ไม่มีการจำหลักลวดลายใดๆ พบหลายชิ้นในบริเวณโบราณสถาน (ปัจจุบันก็ยังคงอยู่ที่เดิม) บางชิ้นพบว่าการเจาะรูและมีการทำรอยบากไว้ด้วย แต่ละชิ้นมีขนาดยาวประมาณ 100 - 150 เซนติเมตร กว้างประมาณ 50 เซนติเมตร ซึ่งในรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระโกสินารายณ์นั้นเชื่อว่าแท่งหินทรายเหล่านี้เป็นส่วนทับหลัง

5. ชิ้นส่วนของตัวอาคารที่ทำจากวัสดุหลายประเภทด้วยกัน เช่น กรอบประตู ทับหลัง กลิบบนุนที่สลักจากหินทรายแดง ตลอดจนชิ้นส่วนลายปูนปั้นประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของอาคาร ปัจจุบันไม่ทราบว่าจะอยู่ที่ใด

6. ชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้น ที่ใช้ประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถานจอมปราสาท มีทั้งรูปเทวดาหรือกษัตริย์ มนุษย์ อมนุษย์ และรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น นาค สิงห์ ครุฑ ช้าง ฯลฯ ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี

ภาพที่ 46 ชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้น ที่ใช้ประดับตกแต่งส่วนต่างๆ ของโบราณสถานจอมปราสาท

ภาพที่ 47 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี

อายุสมัยและข้อสันนิษฐาน

จากร่องรอยหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าเมืองโบราณ โกลินารายณ์ เป็นโบราณสถานที่มีความเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยทวารวดีตอนปลายถึงสมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมือง “สัมพุทกปัญญะ” ตามความในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์

เมืองโกลินารายณ์ในอดีตเคยเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองที่สำคัญเมืองหนึ่งในสมัยลพบุรี เช่นเดียวกับเมืองราชบุรี และเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และเสื่อมลงภายหลังจากการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากเมืองต่าง ๆ เริ่มมีการรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นตั้งเป็นเมืองของตน พร้อมทั้งมีการพัฒนาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมา โดยอาศัยรูปแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งจากวัฒนธรรมทวารวดีกับวัฒนธรรมเขมรนำมาผสมกับค่านิยมท้องถิ่นก่อตัวขึ้นเป็นวัฒนธรรมไทยมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 17 แล้วก่อตั้งเป็นแคว้นของตนเองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 ส่งผลให้วัฒนธรรมไทยมีความเจริญรุ่งเรือง รวมทั้งเมืองราชบุรี ส่วนชื่อเมืองสัมพุทกปัญญะ (โกลินารายณ์) ได้หายไปจากหลักฐานประวัติศาสตร์ สันนิษฐานว่าน่าจะถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองราชบุรี หรือสุพรรณบุรี เพราะในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่จารึกไว้ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 20 - 21 ปรากฏแต่ชื่อเมืองสุพรรณภูมิและเมืองราชบุรี โดยไม่ปรากฏชื่อของเมืองสัมพุทกปัญญะเลย และชื่อของเมืองราชบุรี เมืองสุพรรณบุรีจะปรากฏในหลักฐานต่างๆ ตลอดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์จนถึงปัจจุบัน¹²

สำหรับที่มาของชื่อเมืองโกลินารายณ์นี้เท่าที่ได้สอบถามจากชาวบ้านในบริเวณนั้น ไม่มีใครทราบชื่อที่แน่นอน และมีการสันนิษฐานแตกต่างกันไป ดังเช่น นักวิชาการบางคนเชื่อว่าชื่อเมือง “โกลินารายณ์” เพี้ยนมาจาก “กุสินารา” สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ค้นร้างเป็นเมืองร้างแห่งหนึ่งทางอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เรียกชื่อตามชาวบ้านว่าเมืองโกลินารายณ์ มีอายุราวหลัง พ.ศ. 1700 เคยเกิดเหตุชาวบ้านหลงเชื่อสระน้ำแห่งนี้ว่าศักดิ์สิทธิ์สามารถรักษาโรคได้¹³ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านหลายคนต่างเชื่อกันว่าชื่อเมืองโกลินารายณ์นี้น่าจะมาจากชื่อของสระน้ำขนาดใหญ่ที่อยู่นอกกำแพงเมือง แต่ชื่อเมืองโบราณที่ถูกทิ้งร้างไปนานหลายร้อยปี มักจะหาชื่อที่แน่นอนไม่ค่อยได้ การที่ชาวบ้านมาตั้งชื่อกันขึ้นมาใหม่นั้นก็ตั้งตามสิ่งสำคัญที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

¹²สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกลินารายณ์ถึงบ้านโป่ง (ราชบุรี : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง, 2545), 15.

¹³สุจิตต์ วงษ์เทศ, “ถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า ในเมืองไทยมีด้วยหรือ?,” ข่าวสด, 3 มิถุนายน 2546.

หรือตั้งตามชื่อสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงนั้น ไม่ใช่เป็นชื่อที่แท้จริงที่ใช้เรียกขานกันในสมัยที่เมืองนั้นยังไม่ร้าง ซึ่งจากการขุดค้นทางโบราณคดีของกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ. 2509 ได้พบโบราณวัตถุศิลปะสมัยลพบุรี ดังนั้น นักโบราณคดีจึงสันนิษฐานว่าเมืองนี้น่าจะเป็นเมืองสมัยลพบุรี (พ.ศ.1500-1800) และน่าจะเป็นเมืองสัมพุทัญณะที่มีชื่อปรากฏในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งราชอาณาจักรเขมร¹⁴

อย่างไรก็ตาม จากการค้นพบหลักฐานทางโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอิทธิพลเขมรโบราณในช่วงสมัยลพบุรี ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พุทธศตวรรษที่ 18 ในบริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย ทำให้เกิดแนวความคิดเกี่ยวกับอิทธิพลเขมรโบราณในบริเวณดังกล่าว ซึ่งเกี่ยวข้องกับเมืองโบราณที่ทำการศึกษา แนวคิดดังกล่าวมีดังนี้¹⁵ คือ

กลุ่มแรก เป็นกลุ่มของนักวิชาการส่วนใหญ่มีทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้แก่ ศาสตราจารย์ฮอร์ช เซเคส์ มจ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ศาสตราจารย์ ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ เป็นต้น นักวิชาการกลุ่มนี้เชื่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทรงขยายอำนาจทางการเมืองเข้ามาในภาคกลางและภาคตะวันตกของไทย อันเป็นพื้นที่ในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา เนื่องจากมีการนำเอาหลักฐานที่กำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งพบจากบริเวณดังกล่าว ไปเชื่อมโยงกับข้อความตอนหนึ่งในจารึกปราสาทพระขรรค์ที่พบในบริเวณเมืองพระนคร ประเทศกัมพูชา จารึกหลักนี้กล่าวถึงเรื่องราวของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีข้อความตอนหนึ่งได้กล่าวว่า พระองค์ได้สถาปนาพระชัยพุทธมหานาค และทรงพระราชทานไว้ตามสถานที่ต่างๆ ซึ่งมีการระบุชื่อสถานที่ไว้ในจารึกด้วย ในบรรดาสถานที่เหล่านั้นมีอยู่ 6 แห่ง ที่เชื่อว่าน่าจะหมายถึงดินแดนที่ตั้งอยู่ในบริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทย ได้แก่ ลโวทยปุระ (เมืองละโว้หรือลพบุรี) สุวรรณปุระ (เมืองสุพรรณบุรี) สัมพุทัญณะ (เชื่อว่าอยู่บริเวณสระโกสินารายณ์) ชัยราชปุรี (เมืองราชบุรี) ศรีชัยสิงหปุรี (เมืองสิงห์) และศรีชัยวัชรปุรี (บริเวณวัดกำแพงแลง เมืองเพชรบุรี) นักวิชาการกลุ่มนี้เชื่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแผ่ขยายอิทธิพลทางการเมืองมาพร้อม ๆ กับอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรม

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มนักวิชาการ ได้แก่ รองศาสตราจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม และพิเศษ เจียจันทร์พงษ์ มีความเห็นขัดแย้งจากกลุ่มแรก โดยเชื่อว่าบรรดาเมืองต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ทางภาค

¹⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” *ศิลปากร*, 41-42.

¹⁵ ชัยสร ตันติวงศ์, “ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 36-39.

กลางและภาคตะวันตกของประเทศไทยไม่มีความเกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองของเขมร หลักฐานต่าง ๆ ที่พบเป็นเพียงการได้รับอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมเขมรในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แพร์หลายเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมพื้นเมืองเท่านั้น และเชื่อว่าบ้านเมืองโบราณในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาต่างก็มีผู้นำท้องถิ่นปกครองอิสระ

จากข้อถกเถียงดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 18 ได้มีการขยายอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์เขมร โบราณเข้ามาในดินแดนประเทศไทย เพราะมีการค้นพบจารึกกษัตริย์เขมรจำนวนมากในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย แต่อำนาจทางการเมืองมิได้ต่อเนื่องเท่าใดนัก เนื่องจากอำนาจทางการเมืองของเขมรจะแผ่ขยายเข้ามาต่อเมื่อมีกษัตริย์ที่เข้มแข็ง แต่ถ้าหากกษัตริย์อ่อนแอ อำนาจทางการเมืองที่แผ่ขยายเข้ามาในไทยก็จะอ่อนแอลง บ้านเมืองและแคว้นท้องถิ่นต่าง ๆ ก็คงจะเป็นอิสระ

จะเห็นได้ว่า จากรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ของกรมศิลปากร โดย นายมานิต วัลลิโกดม (ภัณฑารักษ์พิเศษ) และคณะ เมื่อปี พ.ศ.2509 นับว่าเป็นเอกสารที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาค้นคว้าทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์เป็นอย่างมาก ทำให้ทราบถึงเรื่องราวของบ้านเมืองในบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาได้ว่าเคยเจริญรุ่งเรืองมาแล้วเพียงใด เมื่อนับถอยหลังไปในสมัยพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 ก่อนการก่อตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เนื่องจากรายงานดังกล่าวเป็นบันทึกหรือข้อเขียนของผู้ที่มีความเชี่ยวชาญทางด้าน โบราณคดี และเป็นการสำรวจด้วยตนเอง มีการสำรวจโดยใช้ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายดาวเทียม การสัมภาษณ์ และการขุดค้นหรือการขุดแต่งทาง โบราณคดี ทำให้ทราบถึงลักษณะแวดล้อมการพังทลาย และการทับถมของดิน เป็นต้น

นอกจากนี้ รายงานดังกล่าวยังเป็นการรวบรวมข้อมูลหลักฐานทาง โบราณคดี ด้วยวิธีการสำรวจและการขุดค้นหรือขุดแต่งทาง โบราณคดี ซึ่งการสำรวจทาง โบราณคดี เป็นการตรวจสอบหาตำแหน่งหลักฐานข้อมูลทาง โบราณคดีทั้งที่อยู่บนผิวดินและที่อยู่ในดิน เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับการประเมินค่าแหล่ง โบราณคดีนั้นว่ามีความสำคัญมากน้อยเพียงใด จากการสำรวจโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์พบซากโบราณสถานจอมปราสาท กำแพงเมือง สระน้ำโบราณ และโบราณวัตถุต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก กรมศิลปากรสันนิษฐานว่าสถานที่แห่งนี้อาจเคยเป็นที่ตั้งของเมืองโบราณมาก่อน และสามารถนำลักษณะศิลปกรรมและโบราณวัตถุที่พบมากำหนดอายุสมัยได้¹⁶ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านมีความเห็นว่าไม่สมควรนำเอาหลักฐานทางด้านศิลปกรรมมา

¹⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี,” *ศิลปากร*, 35 - 36.

ตีความเรื่องทางการเมือง โดยเฉพาะการนำเอาศิลปะแบบลพบุรีที่มีลักษณะคล้ายศิลปกรรมแบบขอม เป็นการแสดงว่าชนชาติขอมจากกัมพูชาเคยมีอำนาจทางการเมืองเหนือดินแดนประเทศไทยในปัจจุบัน ซึ่งยังเป็นเรื่องที่ไม่น่าเชื่อถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถาปัตยกรรมแบบปราสาทที่พบในประเทศไทย ก็แตกต่างจากปราสาทแบบขอม¹⁷ ในขณะที่การขุดค้นหรือการขุดแต่ง เป็นการรวบรวมข้อมูลทาง โบราณคดีที่ฝังจมอยู่ในดิน หลักฐานข้อมูลที่ได้จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาวิจัยทาง โบราณคดี และประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบถึงสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนในอดีต จากการขุดค้นทางโบราณคดี พบว่าโบราณสถานจอมปราสาทมีการสร้างปราสาทองค์ใหม่ในสมัยปัจจุบันทับลงบนฐานเดิม ที่เป็น เช่นนี้อาจเป็นเพราะโบราณสถานแห่งนี้มีความสำคัญตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เหมาะสม และมีผู้เลื่อมใส ศรัทธาสืบต่อกันมา จึงได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานนี้จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากโบราณวัตถุ ที่พบจากการสำรวจและการขุดค้นหรือการขุดแต่งทางโบราณคดีบริเวณเมืองโบราณโกสินารายณ์¹⁸ ได้ถูก ทำลายและเคลื่อนย้ายไม่อยู่ในตำแหน่งเดิม ทำให้โบราณวัตถุนั้นคุณค่าลดลง เพราะทำให้ไม่สามารถ ทราบถึงลักษณะสภาพแวดล้อมที่พบโบราณวัตถุนี้ว่าเป็นอย่างไร

2.2.1.2 แหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดีวัดขุนสีห์ (รับน้ำ) ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลคุ้มพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง โดยอยู่ห่างจากแม่น้ำแม่กลองประมาณ 3 กิโลเมตร เนินดินมีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ ยอดเนินอยู่สูงจากพื้นนาโดยรอบประมาณ 10 เมตร บริเวณพื้นนาโดยรอบแหล่งโบราณคดีเป็นดินซุดสิงห์บุรี ซึ่งเป็นดินที่เกิดในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง สภาพพื้นที่ราบเรียบมีความลาดเทน้อยเป็นดินสีกรมมาก มีการระบายน้ำเร็ว ดินอุ้มน้ำสูง ความสามารถของดินให้น้ำซึมผ่านต่ำและอัตราการไหลบ่าของน้ำบนหน้าดินช้า ปัจจุบันแหล่ง โบราณคดีแห่งนี้เป็นบริเวณที่ตั้งของวัดขุนสีห์ (วัดท่าอู่ทอง)

จากการขุดตรวจในระยะแรกของหน่วยศิลปากรที่ 2 อำเภออู่ทอง โดย นายจารึก วิไลแก้ว นักโบราณคดีของกองโบราณคดี เมื่อปี พ.ศ.2528 ได้มีการค้นพบโบราณวัตถุสถานที่สำคัญ ที่จะสามารถกำหนดอายุของแหล่งโบราณคดีแห่งนี้ได้ว่าอยู่ในช่วงราวประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 หลักฐานดังกล่าว ได้แก่ เศษลวดลายปูนปั้นและดินเผา เช่น รูปสิงโต หัวสิงโตดินเผา ยอดสถูปเจดีย์ ปัจจุบันถูกเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานวัดม่วง พระพิมพ์ดินเผาแบบสุโขทัย เป็นพระพุทธรูป 8 ปาง องค์กลางเป็นพระพุทธรูปปางลีลาในสมัยสุโขทัย เบียดดินเผา ชิ้นส่วนกระดุกมนุษย์และสัตว์ เศษ

¹⁷ ศรีศักร วัลลิโภคม, ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2524), 22 - 30.

ภาชนะดินเผาเนื้อหยาบเผาด้วยอุณหภูมิต่ำ มีการตกแต่งผิวแบบผิวเรียบไม่มีลาย ลายทาบเชือก ลาย กดประทับ และลายขูดขีดแบบต่างๆ เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเผาด้วยอุณหภูมิสูง พบเพียง 10 ชิ้น นอกจากนี้ ยังพบโบราณสถานเป็นแนวอิฐ บริเวณขอบด้านทิศตะวันออกของตัววัดและกองอิฐ หนาแน่นในบริเวณพื้นที่นาของ นายเมือง กรดเกลือ สันนิษฐานว่าเป็นซากเจดีย์เก่าที่หักพังลงมา เนื่องจากสภาพพื้นที่ไม่เหมาะสมและเวลาที่ล่วงเลยมานาน การพบซากเศษอิฐกลาดเกลื่อนบนพื้น ไม่สามารถสันนิษฐานลักษณะรูปร่างของทรงเจดีย์และอายุสมัยได้ นอกจากนี้จะมีการขุดค้นทาง โบราณคดีซึ่งอาจจะพบหลักฐานที่สามารถบอกอะไรได้มากกว่านี้ ต่อมาในปี พ.ศ.2530 เย็นจิต สุขวาสนะ นักโบราณคดีกรมศิลปากร และคณะสำรวจได้สำรวจเพิ่มเติมอีก พบเศษภาชนะดินเผา เนื้อหยาบเผาด้วยอุณหภูมิต่ำ และเศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเผาด้วยอุณหภูมิสูง แต่พบในปริมาณน้อย

กล่าวโดยสรุป จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้เคยเป็นชุมชนเมืองโบราณ แห่งหนึ่งที่มีร่องรอยการอยู่อาศัยในช่วงระยะเวลา 2 ยุคสมัย กล่าวคือ เป็นชุมชนโบราณในสมัยทวารวดี แห่งหนึ่ง มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 ตั้งอยู่บนเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองราชบุรีทางใต้ ต่อขึ้นไปยังเมืองกาญจนบุรี (พงศีก) และสุพรรณบุรีทางเหนือ มีร่องน้ำเก่าที่คูจะแคบกลายเป็น ลำน้ำพยอมไหลผ่านที่ลุ่มนี้ขึ้นไปทางเหนือขนานไปกับลำน้ำแม่กลองไปสิ้นสุดที่บริเวณบ้านพงศีก ซึ่งเป็นต้นน้ำ¹⁸ และน่าจะมีการเข้ามาอยู่อาศัยอีกครั้งอย่างน้อยที่สุดไม่เกินสมัยอยุธยาตอนต้น และ น่าจะมีความสัมพันธ์กับแหล่ง โบราณคดีบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี อีกหลายแห่ง เช่น แหล่ง วัดบางกระโดน แหล่งวัดสมณะ และแหล่งวัดสร้อยฟ้า เป็นต้น¹⁹

แหล่งโบราณคดีบ้านดอนกระเบื้อง ตั้งอยู่บ้านดอนกระเบื้อง ตำบลดอนกระเบื้อง อำเภอ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จากจังหวัดราชบุรีไปบ้านโป่ง ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 4 (ถนน เพชรเกษม) ถึงบ้านดอนกระเบื้องเลี้ยวซ้าย ขึ้นไปทางเหนือประมาณ 2 กิโลเมตร ตามถนนลาดยาง ข้ามสะพานคอนกรีตซึ่งทอดข้ามคลองดอนกระเบื้อง บริเวณ โกงน้ำของคลองมีพื้นที่ลักษณะเป็น เนินดินใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ 150 ไร่ เป็นพื้นที่แหล่งโบราณคดี

จากการสำรวจของนายภักดิ์ อยู่คงดี นักโบราณคดี กรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2530 พบว่าแหล่งโบราณคดีบ้านดอนกระเบื้อง เป็นแหล่งโบราณคดีที่มีลักษณะเป็นเนินดินขนาดใหญ่ มีคลองดอนกระเบื้องผ่านส่วนกลางของเนินดิน คู่งน้ำมีลักษณะเป็นรูปตัวยู ปัจจุบันพื้นที่บริเวณ

¹⁸สาวตรี พิสูจน์พงศ์, รายงานผลการวิจัยเรื่องทำเนียบเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2542), 19 - 20.

¹⁹กรมศิลปากร, ทะเบียน โบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 154 - 157.

โค้งน้ำเป็นสวนกล้วย ดินบริเวณแหล่งโบราณคดีเป็นดินชุดท่าม่วง ส่วนดินบริเวณรอบๆ เป็นดินชุดชยันต ดินชุดท่าม่วงเกิดจากการทับถมของตะกอนลำนํ้าเป็นดินลึก ระบายน้ำค่อนข้างดี ชั้นบนเป็นดินร่วนปนทราย ชั้นล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย ส่วนดินชุดชยันตมีลักษณะราบเรียบ เนื้อดินเป็นดินร่วนเหนียว พบโบราณวัตถุที่สำคัญ²⁰ ได้แก่

1. เศษภาชนะดินเผาเนื้อหยาบเผาด้วยอุณหภูมิต่ำ มีรูปทรงแบบหม้อปากบาน แบบโอ่ง และฝาภาชนะแบบจุก

2. เศษภาชนะดินเผาเนื้อแกร่งเผาด้วยอุณหภูมิสูง ชนิดเคลือบสีเขียวและสีเขียวอ่อน

3. เครื่องถ้วยจีนเขียนลายดอกไม้สีน้ำเงินใต้เคลือบขาว

4. ชิ้นส่วนเครื่องมือเหล็ก พบ 2 ชิ้น เศษแก้ว และเศษกระดูกสัตว์

แม้หลักฐานที่ได้จะเป็นหลักฐานบนผิวดินเท่านั้น แต่ก็สันนิษฐานได้ว่าชุมชนดังกล่าวนี้มีอายุอยู่ในราวสมัยอยุธยาตอนปลาย อันเป็นช่วงเวลาที่ชาวมอญได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองแถบอำเภอบ้านโป่งและอำเภอโพธาราม โดยเฉพาะบ้านคอนกระเบื้องทางทิศใต้มีอาณาเขตติดกับ “บ้านคอนกระเบื้อง” ของเขตอำเภอโพธาราม ซึ่งเป็นชุมชนชาวไทยเชื้อสายมอญอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์

ภาพที่ 48 แหล่งโบราณคดีบ้านคอนกระเบื้อง ตำบลคอนกระเบื้อง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

²⁰กรมศิลปากร, ทะเบียน โบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2, 126 - 128.

จะเห็นได้ว่า จากการสำรวจและชุดตรวจแหล่งโบราณคดีวัดขุนสีห์ (รับน้ำ) และแหล่งโบราณคดีบ้านคอนกระเบื้อง มีการกำหนดอายุสมัยโบราณวัตถุสถานด้วยการวิเคราะห์ชั้นดิน หมายถึง การทับถมของชั้นดินที่เป็นไปโดยธรรมชาติ จะมีการทับซ้อนกันขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ตั้งแต่ชั้นเก่าสุดจนถึงชั้นดินปัจจุบัน ชั้นดินที่เคยอยู่อาศัยของคนในอดีตจะมีเศษสิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ที่คนสมัยนั้นทิ้งไว้ ทำให้ทราบว่าเคยมีคนอยู่อาศัยในบริเวณนั้นมากี่ยุคสมัย แต่ละยุคสมัยอยู่อาศัยมานานเพียงใด และมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมในแต่ละชั้นดินอย่างไร ซึ่งจากหลักฐานโบราณวัตถุที่พบเป็นซากเจดีย์เก่าที่หักพังลงมา ซากเศษอิฐที่ตกกลาดเกลื่อนบนพื้น และเศษภาชนะดินเผาที่มีปริมาณน้อย ซึ่งไม่สามารถสันนิษฐานลักษณะรูปร่างของทรงเจดีย์ และอายุสมัยได้ แต่หากพิจารณาหลักฐานโบราณวัตถุที่พบบนผิวดิน สามารถสันนิษฐานและนำมาตรวจสอบได้ว่าอยู่ในช่วงยุคสมัยใดได้ นอกจากนี้ จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีได้พบเครื่องถ้วยจีน ซึ่งไม่สามารถกำหนดอายุของหลักฐานได้อย่างชัดเจน และไม่สามารถบอกแหล่งผลิต ทำให้การตีความอยู่ในวงจำกัด การกำหนดอายุและรูปแบบของศิลปะยังขาดความชัดเจน และการที่แหล่งโบราณคดีทั้งสองตั้งอยู่ใกล้บริเวณเส้นทางน้ำ ทำให้ต้องพิจารณาหลักฐานอย่างระมัดระวัง เพราะหลักฐานโบราณวัตถุอาจถูกน้ำพัดพามาจากที่อื่น ซึ่งอาจไม่ได้เกิดขึ้นบริเวณที่พบแหล่งโบราณคดีดังกล่าวก็เป็นได้

อาจกล่าวได้ว่า งานโบราณคดีส่วนใหญ่มักเป็นการสำรวจเบื้องต้นเท่านั้น ซึ่งนับวันแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ได้ถูกทำลายและสภาพเปลี่ยนแปลงไปมากจนไม่อาจจะศึกษาได้อีก หากมีการขุดค้นอย่างเป็นทางการจะเป็นการช่วยเสริมข้อมูลให้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

2.2.1.3 ชุมชนเก่าแก่

บริเวณพื้นที่ของอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีในปัจจุบัน ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กลอง ซึ่งเป็นบริเวณที่มีความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งของประเทศไทยที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของผู้คน ชุมชนเก่าแก่เหล่านี้ เป็นชุมชนที่มีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยมาตั้งแต่อดีตสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน จากการศึกษาของ สุภาภรณ์ จินดามณีโรจน์ เรื่อง “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลองบ้านโป่ง-เจ็ดเสมียน” พบว่าบริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่บ้านโป่งถึงบ้านเจ็ดเสมียนมีผู้คนหลายกลุ่มหลายภาษาอาศัยอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับการสำรวจหลักฐานทางโบราณคดีบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ของผู้วิจัย พบว่ามีร่องรอยหลักฐานโบราณวัตถุและโบราณสถานปรากฏให้เห็นอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะวัดวาอารามและศาลเจ้าต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนและความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นไทย มอญ ลาว และจีน ซึ่งชุมชนเก่าแก่สำคัญที่จะนำมาเป็นตัวอย่างของการศึกษามี 3 ชุมชนด้วยกัน ได้แก่ ชุมชนบ้านม่วง ชุมชนบ้านหนองปลาหมอ และชุมชนตลาดบ้านโป่ง

ชุมชนบ้านม่วง

ชุมชนชาวมอญ ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่งและใกล้เคียง ได้แก่ ชุมชนบริเวณวัดม่วง (พ.ศ.2223) วัดใหญ่นครชุมน์ (พ.ศ.2295) วัดมะขาม (พ.ศ.2311) วัดตาล (พ.ศ.2323) ชุมชนมอญบริเวณรอบ ๆ วัดบ้านโป่ง (พ.ศ. 2345) วัดโพธิโสภาราม (พ.ศ.2375) วัดหัวหิน (พ.ศ. 2427) วัดตาผา (พ.ศ. 2481) และวัดบัวงาม เป็นต้น ส่วนใหญ่เป็นวัดที่สร้างขึ้นก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทบทั้งสิ้น ยกเว้นวัดบัวงามเป็นวัดที่สร้างขึ้นใหม่ภายหลัง โดยแยกออกมาจากวัดม่วง เมื่อปี พ.ศ.2473 จะเห็นได้ว่าชาวมอญได้มีการอพยพตั้งถิ่นฐานมาอยู่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่งและใกล้เคียงมาช้านานแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาสืบเนื่องมาจนถึงสมัยธนบุรี และอพยพมาเป็นจำนวนมากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ชุมชนมอญที่เก่าแก่น่าสนใจ ได้แก่ ชุมชนบ้านม่วง

บ้านม่วง เป็นชุมชนคนไทยเชื้อสายมอญชุมชนหนึ่งในอีกหลายชุมชน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ได้แก่ บริเวณบ้านม่วง หมู่ที่ 3 4 และ 5 ของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ชุมชนบ้านม่วงเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จากการสำรวจของกรมศิลปากรเมื่อปี พ.ศ.2535 ได้พบคัมภีร์ใบลานภาษามอญที่จารเก่าที่สุดของวัดม่วง คือ คัมภีร์ใบลาน หมายเลข 321 ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระปริต (12 ตำนาน) ในตอนท้ายได้มีการระบุศักราชการจารไว้เมื่อศักราช 1000 (พ.ศ.2181) และระบุว่าจารที่วัดม่วง ดังนั้น หากนับตามอายุของการจารคัมภีร์ใบลานผูกนี้แล้ว วัดม่วงน่าจะจะมีมาก่อนแล้ว ในปี พ.ศ.2181 ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในสมัยอยุธยา จากทะเบียนวัดของกรมศาสนาระบุว่าวัดม่วงประกาศจัดตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2223 ซึ่งตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ในสมัยอยุธยา แต่จากคำบอกเล่าของชาวบ้านม่วงเชื่อกันว่าบรรพบุรุษรุ่นแรกของตนอพยพมาจากพม่า ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.2133 -2148) โดยติดตามพระมหาเถรคันฉ่องซึ่งเป็นพระสงฆ์มอญเข้ามา ตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำแม่กลอง โดยให้ชื่อหมู่บ้านเหมือนบ้านเดิมในเมืองมอญว่า “บ้านม่วง” หรือภาษามอญเรียกว่า “กวานกริก” ต่อมาได้มีการสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้นชื่อว่า “วัดม่วง”

จะเห็นได้ว่า ระยะเวลาของการจารคัมภีร์ตรงกับสมัยพระเจ้าปราสาททองซึ่งอยู่หลังรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชประมาณ 30 ปี ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าบรรพบุรุษรุ่นแรกของชาวมอญบ้านม่วงคงจะอพยพมาจากพม่าในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชจริงตามที่ชาวบ้านบอก และใช้เวลาในการตั้งถิ่นฐานสร้างชุมชน วัด และจารคัมภีร์ใบลานที่เก่าแก่ที่สุดในอีก 30 ปีต่อมา นั่นก็แสดงว่าชุมชนบ้านม่วงน่าจะมีประวัติความเป็นมายาวนานกว่า 300 ปี

ชุมชนบ้านหนองปลาหมอ

ชุมชนชาวลาว ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่บริเวณฝั่งตะวันออกมากกว่าฝั่งตะวันตก เพราะเป็นที่ราบลุ่ม และมีแหล่งน้ำเหมาะแก่การทำมาหากิน จากการศึกษาพบว่า บริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่งมีชุมชนลาวที่เก่าแก่แห่งหนึ่ง คือ ชุมชนบ้านหนองปลาหมอ

บ้านหนองปลาหมอ เป็นชุมชนที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนานอีกชุมชนหนึ่งในอำเภอบ้านโป่ง จากการบอกเล่าของชาวบ้านหลายคน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดประวัติความเป็นมาของหมู่บ้านจากบรรพบุรุษ เชื่อว่าชุมชนแห่งนี้คงจะมีอายุประมาณ 170 ปี

จากเอกสารประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ ของ ครูแก้ว อินทะแสน ไม่ได้ระบุปี พ.ศ. ที่มีการอพยพตั้งถิ่นฐานที่แน่นอนของชาวลาวบ้านหนองปลาหมอ แต่หากนำเอกสารประวัติวัดของวัดหนองปลาหมอ ซึ่งพระครูสุจิตธรรมคุณอดีตเจ้าอาวาสหนองปลาหมอ ได้เรียบเรียงไว้มาตรวจสอบแล้ว ทำให้ทราบว่าวัดหนองปลาหมอได้มีการจัดตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี พ.ศ.2409²¹ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าบรรพบุรุษรุ่นแรกของชาวลาวบ้านหนองปลาหมอกงจะอพยพมาจาก อำเภอโพธารามในสมัยกรุงเทพฯ ช่วงรัชกาลที่ 1 - 5 จริงตามความเชื่อของชาวบ้าน และใช้เวลาในการตั้งถิ่นฐานสร้างชุมชนอยู่ก่อน และปรับตัวให้เข้ากับวัดไทยและมอญก่อน จึงค่อยสร้างวัดของตนขึ้นในอีก 30 ปีต่อมา นั่นก็แสดงให้เห็นว่าชุมชนลาวบ้านหนองปลาหมอน่าจะมีประวัติความเป็นมายาวนานกว่า 170 ปี

ชุมชนตลาดบ้านโป่ง

ชุมชนชาวจีน ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่กระจัดกระจายตามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่งและใกล้เคียง โดยมีศาลเจ้าและโรงเจเป็นศูนย์กลางของชุมชน ได้แก่ บริเวณชุมชนบ้านเบิกไพร มีศาลเจ้าแม่เบิกไพร สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยธนบุรี บริเวณชุมชนตลาดบ้านโป่ง มีศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง ศาลเจ้ากวนอู และโรงเจก๊กอันตั้ง สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 และบริเวณชุมชนบ้านตลาดนัด มีศาลเจ้าโจวซือกง เป็นศูนย์รวมจิตใจ นอกจากนี้ ยังมีโบสถ์คริสต์ที่ชาวจีนให้ความเคารพนับถือเป็นจำนวนมาก ได้แก่ วัดคาทอลิกคอนกระเบื้อง และวัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง สร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ชาวจีนนั้นเดินทางเข้ามาตั้งรกรากที่บ้านโป่งมาช้านานตั้งแต่สมัยธนบุรี และอพยพอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยชุมชนที่มีชาวไทยเชื้อสายจีนอาศัยอยู่กันอย่างหนาแน่น ได้แก่ ชุมชนตลาดบ้านโป่ง

²¹พระครูสุจิตธรรมคุณ, “ประวัติของวัดหนองปลาหมอโดยสังเขป,” ใน ธรรมะ (กรุงเทพมหานคร : หจก.วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, 2541. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูสุจิตธรรมคุณ (ขุนทอง สุจิณโณ) 29 มีนาคม 2541),14.

ชุมชนตลาดบ้านโป่ง เป็นชุมชนที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนาน หากพิจารณาจากหลักฐานโบราณวัตถุสถานที่ปรากฏแล้ว พบว่าบริเวณชุมชนตลาดบ้านโป่งนั้น มีศาลเจ้าและโรงเจที่มีความเก่าแก่อยู่หลายแห่ง เช่น โรงเจก๊กอันตึง เป็นโรงเจเก่าแก่แห่งหนึ่งซึ่งปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงโปรดพระราชทานเงิน จำนวน 15 ชั่ง และที่ดินเพื่อสร้างโรงเจแห่งนี้ สอดคล้องกับบันทึกของนายประสาร อุณยะวงศ์ กล่าวถึงการอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนบริเวณชุมชนตลาดบ้านโป่งได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะชาวจีนที่ได้เริ่มมีการอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ที่ตลาดบ้านโป่งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าชาวจีนได้มีการอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ที่ตลาดบ้านโป่งในสมัยรัชกาลที่ 5 จริง และอพยพมาอยู่เพิ่มมากขึ้นในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ตามคำบอกเล่าของชาวตลาดบ้านโป่ง นั่นก็แสดงให้เห็นว่าชุมชนตลาดบ้านโป่งน่าจะมีประวัติความเป็นมายาวนานถึง 100 ปี

กล่าวโดยสรุป จากการประเมินคุณค่าหลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า หลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวได้มีการสำรวจ ขุดค้น และตีความจากนักโบราณคดี ทำให้หลักฐานเหล่านี้มีความน่าเชื่อถือ สำหรับชุมชนเก่าแก่นั้นได้มีการตรวจสอบและเปรียบเทียบกับหลักฐานอื่น ๆ แล้ว พบว่าชุมชนต่างๆ เหล่านี้มีความเก่าแก่สัมพันธ์กับหลักฐานทางโบราณคดี เอกสารท้องถิ่น และคำบอกเล่า ซึ่งผ่านการตรวจสอบจากนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์ และโบราณคดีได้อย่างน่าเชื่อถือ

2.2.2 ตำนาน

ตำนาน เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษรที่บอกเล่าเรื่องราวเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในอดีตสืบต่อกันมาแต่โบราณ ตำนานจึงคล้ายนิทาน นิยาย คติชาวบ้าน และข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์หลายยุคสมัยเข้าไปในเรื่องเดียวกัน ต่อมาได้มีการบันทึกตำนานเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นภายหลัง ซึ่งเป็นการบันทึกในระยะเวลาที่ห่างไกลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมาก และได้มีการคัดลอกตำนานสืบต่อกันมาอีกหลายทอด ดังนั้น อาจทำให้เรื่องเดิมเกิดความคลาดเคลื่อนได้ แม้ตำนานจะเป็นเอกสารที่บันทึกเหตุการณ์ในอดีต แต่เป็นการบันทึกในลักษณะข้อเท็จจริงปะปนกับเรื่องราวคล้ายนิทานปรัมปราที่ไม่น่าเชื่อถือ ทำให้ผู้ศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ไม่ให้ความเชื่อถือ และมองข้ามหลักฐานประเภทตำนาน อย่างไรก็ตาม ตำนานเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์เปรียบเสมือนเครื่องสะท้อนวัฒนธรรมของคนในสังคมโบราณ และทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจเอกลักษณ์ของสังคมท้องถิ่น นักประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญในการศึกษาด้านานในด้านจุดประสงค์ ความคิด ทศนคติ โลกทัศน์ และความหมายของตำนานต่อสังคมในสมัยที่บันทึกตำนาน ทำให้ตำนานเป็นหลักฐานชั้นต้นในการศึกษาความคิดของคนในสังคม

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนานที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สามารถแบ่งหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนานออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ ตำนานวีรบุรุษ เป็นตำนานเกี่ยวกับวีรบุรุษทางวัฒนธรรมที่มีการอธิบายเชื่อมโยงกับสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ในท้องถิ่น ตำนาน-พงศาวดารเมือง มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของเมือง และตำนานปุชนิยวัตถุสถาน เป็นตำนานที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับปุชนิยสถานและวัตถุต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยจะนำตำนานดังกล่าวมาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ โดยพิจารณาจัดเป็นประเภทตามลักษณะของการจัดบันทึกหลักฐาน เป็นการวิพากษ์หลักฐานดังต่อไปนี้

1. ตำนานวีรบุรุษ เป็นตำนานที่มีเนื้อหาอธิบายเรื่องราวของบุคคลที่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่างๆ โดยชนแต่ละกลุ่มนั้นเชื่อว่าวีรบุรุษของกลุ่มตนเคยมีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นตำนานที่เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 22 ลงมา และมีที่มาจากคำบอกเล่าสืบทอดกันมา เนื้อเรื่องจะไม่เชื่อมโยงกับประวัติศาสตร์ในยุคหลัง อธิบายการเกิดและการสลายของเมืองหรือวีรกรรมของวีรบุรุษแต่ละคนแต่ละเมือง เป็นการอธิบายแบบจบในตัวของมันเอง ไม่สามารถยืนยันแหล่งที่มา เวลา ที่แต่ง และผู้เขียนตำนาน ²² จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประเภทตำนานบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบตำนานวีรบุรุษที่สำคัญ ได้แก่ ตำนานท้าวอุทอง

ตำนานท้าวอุทอง ท้าวอุทองหรือพระเจ้าอุทอง เป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมในจารีตของท้องถิ่น ตามตำนานกล่าวถึงพระเจ้าอุทองอพยพผู้คนหนีโรคห่ามาตั้งกรุงศรีอยุธยา มีนิทานพื้นบ้านเกี่ยวกับพระเจ้าอุทองแพร่หลายอยู่ในหลายพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณภาคกลางตอนล่าง พบตำนานท้าวอุทองอยู่หลายแห่ง บางครั้งเป็นเรื่องเล่าที่นำมาผูกโยงกับสถานที่สำคัญในท้องถิ่น จนกลายเป็นนิยายประจำถิ่นที่ผู้คนเชื่อว่าเกิดขึ้นจริงในท้องถิ่นนั้น เรื่องราวของตำนานท้าวอุทองมีอยู่หลากหลายปรากฏอยู่ในเอกสารประวัติสระน้ำโกสินารายณ์ รวบรวมโดย เสน่ห์ ปั่นสุขสวัสดิ์ และคณะ (พ.ศ.2508) เนื้อหาของตำนานกล่าวถึงพระเจ้าอุทองได้อพยพไพร่ฟ้าข้าทาสบริวารหนีโรคห่า (อหิวาตกโรค) มาตั้งอยู่บริเวณสระโกสินารายณ์ แต่ในบริเวณที่พักอาศัยไม่มีน้ำกินและอาบ จึงได้เกณฑ์ไพร่ฟ้าประชาชนช่วยกันขุดสระน้ำโกสินารายณ์ขึ้น จากบริเวณที่ใกล้เคียงกับสระน้ำแห่งนี้ยังมีสระอื่น ๆ อีก 5 - 6 สระ แต่ก็ไม่ใหญ่โตเหมือนสระน้ำโกสินารายณ์ ²³

²² อุษณีย์ ธงไชย, จารึกและตำนาน : หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ลิ่งกางศ์ (เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540), 89.

²³ เสน่ห์ ปั่นสุขสวัสดิ์ และคณะ, ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์นิคมวิทยา, 2508), 12-13.

นอกจากนี้ ตำนานท้าวอุทองยังมีเนื้อหาอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น สามารถเชื่อมโยงกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นในสังคมท้องถิ่น โดยมีที่มาจากความเชื่อร่วมกันของคนในสังคมที่มีการสืบทอดกันมาแต่อดีต เนื้อหาของตำนานยังสื่อถึงร่องรอยที่ปรากฏจากหลักฐานอื่นในท้องถิ่น ตำนานกลุ่มนี้จึงมีเนื้อหาที่กล่าวถึงวัฒนธรรมชาวบ้านและเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์ของประชาชนมากกว่าเรื่องราวของอำนาจรัฐ ปรัชญาในการเขียนตำนานจึงเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความเชื่อของคนในท้องถิ่น โดยเป็นความเชื่อที่มาจากคำบอกเล่าที่สืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนรุ่นหนึ่ง เช่น ความศรัทธาของคนในท้องถิ่นเกี่ยวกับบุคคลสำคัญและสถานที่สำคัญในท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม เนื้อหาของตำนานกลุ่มนี้ยังมีข้อมูลที่อิงกับประวัติศาสตร์ โดยมีการกล่าวถึงบุคคลที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ที่พบในหลักฐานอื่นๆ เช่น ตำนานเมืองต่าง ๆ พงศาวดาร และหลักฐานทางโบราณคดีที่มีอยู่ในท้องถิ่น ได้แก่ ตำนานสระน้ำโกสินารายณ์

ตำนานสระน้ำโกสินารายณ์ เป็นตำนานเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสระน้ำโกสินารายณ์ เป็นเรื่องเล่าที่เล่าสู่กันฟังมาแต่โบราณ ต่อมาได้มีการรวบรวมบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2508 โดย นายเสน่ห์ ปิ่นสุขสวัสดิ์ และคณะ เนื้อหากล่าวถึงความเป็นมาของพ่อปู่โกทัมกับตาอุทอง ตามตำนานกล่าวว่า มีเจ้าผู้ครองนครอยู่ 2 องค์ องค์หนึ่งชื่อพระเจ้าโกทัม ครองอาณาจักรฝ่ายเหนือ และอีกองค์หนึ่งชื่อ พระเจ้าอุทอง ครองอาณาจักรฝ่ายใต้ ทั้งสองพระองค์เป็นสหายรักกัน ก่อนที่จะมีพระมเหสีทั้งสองสัญญากันว่า หากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีโอรสหรือธิดาจะให้แต่งงานกัน ทั้งสองพระองค์จึงได้ตกลงกันว่าจะสร้างสิ่งที่จะช่วยเตือนคำสัญญาเพื่อป้องกันการลืมสัญญาที่ให้ไว้ต่อกัน จึงได้เกณฑ์ราษฎรของตนมาช่วยกันขุดสระน้ำขึ้นที่ชายเมืองพระนคร เมื่อขุดเสร็จแล้วจึงได้สร้างเรือสำเภาไว้สำหรับทรงเล่นน้ำร่วมกันลำหนึ่ง และสร้างปราสาทเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ไว้กลางสระ เมื่อทั้งสองพระองค์จะลงเล่นเรือสำเภาในสระนั้น ก็จะพากันอธิษฐานกราบไหว้พระพุทธรูปในสระนั้นก่อน แล้วก็จะทรงลอยเรือเล่นน้ำกันในสระตามพระราชหฤทัย ต่อมาเมื่อทั้งสองพระองค์ได้อภิเษกสมรสกับมเหสีของตน ทางฝ่ายมเหสีของพระเจ้าโกทัมคลอดบุตรมาเป็นชาย ส่วนมเหสีของพระเจ้าอุทองคลอดบุตรมาเป็นหญิง เมื่อโอรสธิดาได้เติบโตเป็นหนุ่มสาว ทั้งสองจึงได้อภิเษกสมรสกัน และจัดพิธีบริเวณริมสระน้ำ ทั้งสองเมื่ออยู่ร่วมกันจึงมีพระโอรสองค์หนึ่งให้ชื่อว่า อุทอง เหมือนพระเจ้าตา ภายหลังพระเจ้าอุทององค์นี้ได้ไปสร้างกรุงศรีอยุธยา เพราะพระบารมีของพระเจ้าปู่โกทัมและพระเจ้าตาอุทองได้ใช้สระน้ำโกสินารายณ์นี้สวยและสง ดังนั้นน้ำในสระจึงได้ตั้งชื่อว่า “สระคุณปู่โกทัมและพระเจ้าตาอุทอง”²⁴ จากตำนานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ท้าวอุทองหรือพระเจ้าอุทอง เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมที่ผู้รู้หรือปราชญ์สร้างขึ้นจากษัตริย์ที่มีตัวตน

²⁴เสน่ห์ ปิ่นสุขสวัสดิ์ และคณะ, ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์, 3 - 5.

และเป็นที่ยอมรับในยุคสมัยนั้น แต่เรื่องราวของพระองค์มิได้มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรและ
ระบุมัยที่แน่นอน แต่มีการจดจำบอกเล่าสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ทำให้ผู้คนรุ่นหลังมักเรียก
นามขึ้นมาใหม่ จนทำให้นามนั้นกลายเป็นชื่อของกษัตริย์ทุกพระองค์ในอดีตของบ้านเมืองและ
ดินแดนนั้นๆ ดังนั้น การที่จะนำเอากษัตริย์มากำหนดให้เป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงในประวัติศาสตร์
จึงมักเกิดความสับสนวุ่นวาย

อาจกล่าวได้ว่า ท้าวอุทองหรือพระเจ้าอุทอง เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมในจารีตของท้องถิ่น
พระเจ้าอุทองเปรียบเสมือนวีรบุรุษของชาวบ้านที่มีตัวตนจริงในความเชื่อของชาวบ้าน เราพบนิทาน
พื้นบ้านเกี่ยวกับพระเจ้าอุทองแพร่หลายอยู่ในหลายท้องที่ โดยสถานที่สำคัญในท้องถิ่นต่างอ้างถึง
ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับพระเจ้าอุทอง ดังนั้น นิทานท้องถิ่นเกี่ยวกับผู้นำทางวัฒนธรรมจึง
เป็นวิธีการของชาวบ้านในการบันทึกประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนั่นเอง

2. ตำนาน - พงสาวดารเมือง เป็นการจดบันทึกเรื่องราวที่เกิดขึ้นจากการบอกเล่าสืบต่อ
กันมาหรือเป็นการรวบรวมเรื่องราวภายหลังจากที่เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นแล้ว เนื้อหาจึงมุ่งเน้น
เกี่ยวกับเหตุการณ์บ้านเมือง กษัตริย์ ราชวงศ์ และสันตติวงศ์ ความเป็นมาของเมืองต่าง ๆ ตั้งแต่อดีต
ไกลโพ้นมาจนถึงระยะเวลาอันใกล้ การบันทึกตำนาน - พงสาวดารเมืองสันนิษฐานว่าน่าจะมีการ
บันทึกในสมัยที่พุทธศาสนาเถรวาทกำลังเฟื่องฟูมากในดินแดนประเทศไทย จุดมุ่งหมายของการเขียน
ตำนาน - พงสาวดารเมือง เพื่อเป็นการตอบสนองความอยากรู้อยากเห็นในอดีตของชนรุ่นหลังและ
สร้างความบันเทิงให้แก่ผู้ฟัง อธิบายประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองและความสำคัญของวีรบุรุษ
ตลอดจนเป็นการแสดงถึงความชอบธรรมของชนชั้นผู้ปกครองในการสืบสันตติวงศ์ เนื้อหาของ
ตำนาน - พงสาวดารเมือง จึงมักเริ่มต้นด้วยเหตุการณ์ในอดีตนับตั้งแต่กำเนิดโลก กำเนิดชนเผ่าต่าง ๆ
พุทธประวัติ การเผยแผ่ศาสนา พร้อมกับลงท้ายด้วยเหตุการณ์ร่วมสมัยของผู้บันทึก โดยเนื้อหา
ดังกล่าวแสดงถึงอิทธิพลของศาสนาต่อผู้คนในอดีต การอธิบายประวัติความเป็นมาของเมืองและ
เรื่องราวบรรพบุรุษของตน โดยผูกเรื่องราวขึ้นตามทัศนคติทางศาสนา เช่น การยกย่องชนชั้นผู้ปกครอง
หรือวีรบุรุษว่าเป็นผู้มีบุญบารมีที่จะจรโลงพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ในสังคม เป็นต้น²⁵

ตำนาน - พงสาวดารเมืองที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัด
ราชบุรี ส่วนใหญ่เป็นตำนานที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองที่สำคัญในอดีต ได้แก่ ตำนาน
เมืองมอญ พบที่วัดโพธิ์โสภาราม ตำบลคู้่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบต้นฉบับคัมภีร์

²⁵ วิมา เอี่ยมประไพ, หลักฐานทางประวัติศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้งเฮ้าส์,
2535), 49 - 51.

ใบลานอักษรมอญ เรื่องตำนานเมืองมอญ อุกุศลมูล (โลกะ โทสะ โมหะ) จำนวน 1 ผูก ซึ่งยังมีได้มีการปริวรรตเป็นภาษาไทย ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และวันเวลาที่จาร สันนิษฐานว่าเป็นตำนานที่ถูกคัดลอกสืบต่อกันมาโดยภิกษุเป็นผู้จาร เนื่องจากคัมภีร์ใบลานที่ยังมีได้มีการแปลเป็นภาษาไทยมีอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงได้ทำการสำรวจและรวบรวมตำนาน - พงสาวดารที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของมอญที่มีการปริวรรตแปลเป็นภาษาไทยแล้ว พบว่ามีหลายสำนวนและแต่ละเรื่องมีสาระรายละเอียดที่แตกต่างกัน เนื้อหา ส่วนใหญ่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองมอญในอดีต ได้แก่ พงสาวดารมอญพม่า วรรณกรรมมอญเรื่อง “พระเจ้าอสุระราช” และพงสาวดารมอญ

2.1 “พงสาวดารมอญพม่า” ปรากฏในประชุมพงสาวดารภาคที่ 1 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งขุนสุนทรโวหารในกรมพระอภัยกษัตริย์และขุนอักษรรามัญ นายจำเปรียญ นายสุคเปรียญ และนายจู รวม 4 นาย เป็นล่ามแปลคัดลอกจากหนังสือรามัญใบลานเป็นภาษาไทย เมื่อ จ.ศ. 1219 โดยในตอนปลายนั้นได้เรียงตามจดหมายเหตุเมืองหงสาวดี เมืองอังวะ ต่อเข้าไปในตอนต้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อต้องการรวบรวมความรู้เรื่องราวเกี่ยวกับเมืองต่างๆที่ไทยเข้าไปปกครองหรือเกี่ยวข้องด้วย²⁶ เนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์มอญพม่า เริ่มตั้งแต่การสร้างเมืองหงสาวดี เมืองเมาะตะมะ ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยา มอญ และพม่า จนถึงพม่ารบกับอังกฤษใน พ.ศ. 2367 จะเห็นได้ว่า เนื้อหาส่วนใหญ่ของพงสาวดารมอญพม่าได้ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ราชวงศ์ได้อย่างละเอียด ทั้งการลำดับราชวงศ์และพระจริยวัตรต่าง ๆ ตลอดจนความรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีแบบแผนเกี่ยวกับราชสำนักและการปกครอง ซึ่งถือเป็นระเบียบวิธีการสำหรับราชวงศ์และข้าราชการ แม้ว่าพงสาวดารมอญพม่าจะถูกแต่งเติมหรือถูกเรียบเรียงขึ้นมาใหม่ ทำให้เนื้อหาบางส่วนถูกบิดเบือนไปจากต้นฉบับเดิมซึ่งอาจส่งผลให้เป็นหลักฐานที่ไม่น่าเชื่อถือ แต่ก็มีคุณค่าอย่างยิ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิด ทำให้เราทราบทัศนคติและความรู้สึกที่มีต่ออดีตในสมัยที่มีการชำระพงสาวดาร นอกจากนี้ เนื้อหาของพระราชพงสาวดารมอญพม่ายังสะท้อนให้เห็นถึงภัยคุกคามของชาติตะวันตกที่แผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาบริเวณประเทศเพื่อนบ้านของไทยในสมัยนั้น ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้ศูนย์รวมแห่งสถาบันกษัตริย์ ทำให้เกิดความจงรักภักดีและเป็นการเสริมสร้างพระราชอำนาจให้มั่นคงยิ่งขึ้น

²⁶ กรมศิลปากร, “พงสาวดารมอญพม่า,” ใน ประชุมพงสาวดารภาคที่ 1 (พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา, 2506), 1-2.

2.2 วรรณกรรมมอญเรื่อง “**พระเจ้าอสุราช**” เป็นตำนานสำคัญของชนชาติมอญ โดยมีชื่อเรื่องภาษาอังกฤษว่า LIK SMIN ASH แต่งเป็นร้อยกรองภาษามอญโดยภิกษุชื่อว่า Nandasara ถูกเขียนขึ้นใหม่เมื่อศักราช 1187 (พ.ศ.2368) เดือนอาสาฬหมาส วันเสาร์ โดยอาศัยเค้าโครงเดิมพร้อมด้วยการต่อเติมขนาดยาวซึ่งสอดแทรกไว้บางส่วนบางตอน ในหลายคำมีความหมายคลุมเครือถูกตัดออกไป แล้วนำคำอื่นที่เข้าใจง่ายมาใช้แทน เนื่องจากต้นฉบับเดิมได้สูญหายไป จุดประสงค์ของการเขียนตำนานเพื่อต้องการให้ลูกหลานมอญได้รับความรู้เรื่องราวเหล่านี้กว้างขวางออกไป เนื้อหาเรื่องราวส่วนใหญ่ของตำนานจึงมีพื้นฐานอยู่บนนิยายปรัมปราประจำถิ่น เน้นเกี่ยวกับวีรบุรุษประจำเผ่าและวงศ์วาน อธิบายถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมอญ เริ่มตั้งแต่ประวัติการตั้งเมืองพะโคหรือหงสาวดี และเหตุการณ์บ้านเมืองที่เกิดขึ้นระหว่างรัชสมัยกษัตริย์สองพระองค์แรกของราชวงศ์ที่ 1 แห่งพะโค ตลอดจนการบุกรุกของชาวอินเดียเข้ามายังเมืองพะโค ทำให้เกิดมหาราชองค์หนึ่งชื่อว่า พระเจ้าอสุราช หรือพระเจ้าสัตตราชินราช กษัตริย์องค์ที่สามแห่งราชวงศ์แรกของเมืองหงสาวดี นอกจากจะเป็นวรรณกรรมเชิงประวัติศาสตร์และตำนานแล้ว วรรณกรรมเรื่องนี้ยังเขียนโดยกวีที่มีความสามารถทำให้เป็นวรรณกรรมที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ด้วย จากการศึกษาของ ทองเพ็ชร สารมาศ เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมมอญ เรื่อง พระเจ้าอสุราช” ได้มีการวิเคราะห์ตำนานในแง่คุณค่าเชิงประวัติศาสตร์ โดยการตรวจสอบข้อมูลจากเอกสารอื่นๆ เช่น พงสาวดารมอญพม่า พบว่า เค้าโครงเรื่องจากเอกสารต่าง ๆ มีความคล้ายคลึงกัน แตกต่างกันตรงรายละเอียดปลีกย่อยเท่านั้น และเป็นเรื่องที่มีความจริง เพราะจากการศึกษาบรรยายต่อระหว่างกษัตริย์องค์สุดท้ายที่ครองเมืองพะโคหรือหงสาวดีกับยุคสมัยต่อมาคือพระเจ้าฟ้ารั่ว ปฐมกษัตริย์แห่งเมืองเมาะตะมะช่วงเวลาต่อกันได้สนิท²⁷

2.3 “**พงสาวดารมอญ**” แปลและเรียบเรียงโดย พระมหาช่วง อุ่เจริญ จัดพิมพ์ในหนังสือ “80 ปี ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์สุเชษ คชเสนี 84 ปี สยามคมไทยรามัญ” จัดพิมพ์โดยสยามคมไทยรามัญ พ.ศ.2547 กล่าวถึงประวัติศาสตร์มอญเริ่มตั้งแต่ถิ่นเดิมของชนชาติมอญอาณาจักรสุธรรมวดีหรือสะเทิม อาณาจักรหงสาวดี และเมาะตะมะ แต่เป็นประวัติศาสตร์โดยสังเขป ส่วนใหญ่จะมีแต่รายชื่อของกษัตริย์ ซึ่งพงสาวดารดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่ผู้เขียนเกิดความสนใจที่จะทราบประวัติความเป็นมาและความสำคัญของบ้านเมืองของตน จึงรวบรวมเอกสารต่างๆ ที่ปรากฏอยู่แล้ว รวมทั้งคำบอกเล่าเขียนเป็นพงสาวดารมอญขึ้นมา และการมองความสำคัญของบ้านเมืองของ

²⁷ทองเพ็ชร สารมาศ “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมมอญ เรื่อง พระเจ้าอสุราช” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), 248.

คนมักจะมองในทางที่ดีเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น ข้อมูลที่ได้จากพงสาวดารมอญจึงมักเกิดความลำเอียง เพราะเป็นการมองประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากบุคคลฝ่ายเดียว นอกจากนี้ เนื้อหาส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกับพงสาวดารมอญพม่า แต่จะมีรายละเอียดแตกต่างกันออกไปในเรื่องของชื่อบุคคลและสถานที่ เนื่องจากผู้แปลและเรียบเรียงพงสาวดารต่างก็แปลคัดลอกตามที่ตนเห็นว่าถูกต้อง การคำนวณหาศักราช วัน เดือน ปี และชื่อต่างๆ ก็บันทึกกันไปตามถนัด ดังนั้น พงสาวดารเรื่องเดียวกัน บุคคลเดียวกัน สถานที่เดียวกัน จึงมีชื่อหลายอย่างแตกต่างกันออกไป เช่น พงสาวดารมอญพม่า เรียก “พระเจ้ากระลิงคราช” แต่พงสาวดารมอญ เรียก “พระเจ้าถลิงคราช” เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า เอกสารที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ต่างให้รายละเอียดเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมอญได้เป็นอย่างดี ต่างกันเพียงวัตถุประสงค์และอุดมการณ์เบื้องหลังของการเขียนที่แตกต่างกัน แต่บันทึกทางประวัติศาสตร์ในอดีตเหล่านี้ เขียนขึ้นโดยมีจารีตการเขียนประวัติศาสตร์อย่างชัดเจนและสืบเนื่องกัน เพียงแต่วรรณกรรมมอญ เรื่อง “พระเจ้าอสุราช” มีจารีตการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนาน ในขณะที่พงสาวดารมอญพม่า และพงสาวดารมอญ ตอนต้นมีจารีตการเขียนแบบตำนานสูง ส่วนตอนปลายแสดงให้เห็นอิทธิพลของการบันทึกแบบพงสาวดารอย่างชัดเจนสำหรับพงสาวดารมอญพม่า นอกจากจะมีจารีตการเขียนแบบพงสาวดารแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงการรับอิทธิพลงานเขียนประวัติศาสตร์สกุลดำรงราชานุภาพ โดยเฉพาะการนำวิพากษ์วิธีการทางประวัติศาสตร์มาใช้ตรวจสอบและวิเคราะห์เอกสาร และเน้นประวัติศาสตร์การเมืองเป็นหลัก นอกจากนี้ การเขียนวรรณกรรมมอญ เรื่อง “พระเจ้าอสุราช” และพงสาวดารมอญ เขียนขึ้นโดยกษัตริษยามอญที่มีสำนักประวัติศาสตร์เกี่ยวกับภูมิภาคนิยมหรือท้องถิ่นนิยมสูง แตกต่างจากพงสาวดารมอญพม่าที่เขียนขึ้นโดยข้าราชการ จึงมีเนื้อหาที่รับใช้หรือสนองตอบต่อส่วนกลาง อย่างไรก็ตามคุณค่าของการศึกษาประวัติศาสตร์จากตำนาน-พงสาวดารเมือง ยังสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการการก่อตั้งอาณาจักรโบราณในท้องถิ่นของชาวมอญ ขณะเดียวกันก็ชี้ให้เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์จากทัศนะของคนในท้องถิ่น เป็นการมองประวัติศาสตร์จากทัศนะภายในสังคมท้องถิ่น เช่น วรรณกรรมมอญ เรื่อง “พระเจ้าอสุราช” ฉบับผู้แต่งเป็นกษัตริษยามอญ กล่าวถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมอญ โดยเฉพาะการตั้งบ้านแปลงเมืองพะโค (หงสาวดี) และพัฒนาการมาเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรมอญตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ 12 และอาณาจักรที่มีเมืองพะโคเป็นเมืองหลวงถูกทำลายโดยกษัตริย์พม่า คือ พระเจ้าอโนรธาแห่งเมืองพุกาม ในปี พ.ศ. 1600

3. **ตำนานปุษนียวัตถุสถาน** เป็นตำนานที่มุ่งอธิบายประวัติความเป็นมาของปุษนียสถาน และปุษนียวัตถุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหาราชเจดีย์ต่าง ๆ เป็นตำนานที่มีเนื้อหาอยู่ในกรอบพุทธศาสนาเช่นกันแต่มีขอบเขตแคบกว่า เน้นเฉพาะเรื่องราวปุษนียสถานและปุษนียวัตถุเท่านั้น²⁸ สันนิษฐานว่าเป็นตำนานที่เกิดขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 21 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พุทธศาสนาแบบเถรวาทจากลังกาวงศ์แพร่หลายเข้ามาในพม่า มอญ ไทย ลาว และกัมพูชา เป็นเรื่องราวที่ผู้คนแต่ละดินแดนในช่วงเวลานั้นสร้างขึ้นจากร่องรอยศาสนสถานและสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และเรื่องเล่าขานถึงอดีตภัยพิบัติที่ยิ่งใหญ่ให้กลายมาเป็นประวัติศาสตร์ที่อธิบายความเป็นมา และการอยู่ร่วมกันของคนในรัฐและสังคมในช่วงเวลาดังกล่าว จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีหลักฐานประเภทตำนานอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งตำนานเกี่ยวกับเจดีย์ ได้แก่ ตำนานเจดีย์ชเวดากอง

ตำนานเจดีย์ชเวดากอง พบที่วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นตำนานที่ถูกคัดลอกต่อ ๆ กันมาชยาวนาน ทำให้ตำนานเรื่องนี้ปรากฏอยู่ตามวัดทั่วไป และมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน อาทิ ตำนานเจดีย์ร่างกุ้ง วังชาตฺพระเจดีย์ร่างกุ้ง ประวัติพระชาตฺชเวดากอง เมืองมอญ วังชาตฺ ตำนานพระเจดีย์เหลี่ยม เป็นต้น เนื้อหาของตำนานจึงได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาอย่างสูง ทั้งพุทธประวัติและแนวความเชื่อทางพุทธศาสนา ตำนานส่วนใหญ่จึงเป็นงานเขียนและรวบรวมโดยพระภิกษุสงฆ์ ซึ่งจะเห็นได้จากการระบุอย่างชัดเจนในตำนานแต่ละเล่ม เช่น หนังสือประวัติพระเจดีย์ร่างกุ้ง ศักราช 1281 (พ.ศ. 2462) เดือนยี่ วันจันทร์ ขึ้น 8 ค่ำ เวลาตะวันตกดิน พระอุตตมา ผู้จาร และวังชาตฺพระเจดีย์ร่างกุ้ง จุลศักราช 1256 (พ.ศ.2437) วันเสาร์ แรม 12 ค่ำ เดือน 7 เวลารุ่งเช้า พระครีบ เป็นผู้จาร เป็นต้น อย่างไรก็ตาม บางตำนานก็มิได้ระบุชื่อผู้แต่งหรือผู้รวบรวมไว้ แต่สันนิษฐานว่าเป็นงานของพระภิกษุหรือผู้มีความรู้ความศรัทธาในพุทธศาสนา การที่ตำนานเป็นงานเขียนและรวบรวมโดยพระภิกษุ จุดประสงค์ของการเขียนตำนานจึงเขียนขึ้นเพื่อบรรยายเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น การนำพุทธศาสนามาใช้ในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับเจดีย์ชเวดากอง เป็นต้น แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังของการบันทึกตำนาน จึงเป็นความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมธาตุ ความเชื่อเรื่องพุทธศาสนา และการอธิบายประวัติความเป็นมาของเจดีย์ชเวดากองตามความเชื่อพุทธศานาลังกาวงศ์ ปรัชญาการเขียนตำนานจึงเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความเชื่อของคนในท้องถิ่น เป็นความเชื่อที่มีการสืบทอดกันมาโดยเริ่มจากการบอกเล่าของผู้คนในท้องถิ่นและขยายสู่วงกว้าง ที่มาของเรื่องจึงเป็นเรื่องเล่าในเชิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับสังคมนั้น และมีอิทธิพลต่อ

²⁸ เดวิด เค. วยอจ , “การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร,” ใน ปรัชญาประวัติศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), 186.

ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของคนในสังคมโบราณ ตลอดจนคำบอกเล่าถึงอิทธิฤทธิ์และความศรัทธาที่สอดแทรกในเนื้อหาของตำนาน

จากการศึกษาของ นางสาวศวิตา โนนายะ เรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องตำนานเจดีย์ชเวดากอง” ได้มีการวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาในตำนานที่ได้แปลออกเป็นภาษาไทย 2 ฉบับ ได้แก่ ตำนานพระเจดีย์ร่วงกึ่งของ จวน เกรือวิชฌยาจารย์ และตำนานพระเจดีย์เลี้ยวเก็ง ฉบับของพระมหาช่วง โชติปาโล และณัฐินี พรหมเกิด พบว่าเนื้อหาของตำนานเจดีย์ชเวดากอง ฉบับต่าง ๆ ส่วนใหญ่ให้ภาพรวมเนื้อหาที่แตกต่างกันไม่มากนัก²⁹ ซึ่งสามารถสรุปเนื้อหาโดยย่อของตำนานเจดีย์ชเวดากองได้ดังนี้

ตะเปา ตะป้อ ถือกำเนิดในตระกูลคหบดีเมืองร่างกุ้ง เมื่อทั้งสองโตขึ้นต้องการตอบแทนพระคุณบิดามารดาจึงปรึกษากันว่าจะแต่งเรือสำเภาไปค้าขายยังเมืองปอนทัวระหว่างทางได้พบนางไม้ผู้ปกปักษ์รักษาต้นไม้ไทรมาบอกข่าวให้ไปพบพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสรู้ได้ 49 วัน ทั้งสองรีบเดินทางไปด้วยข้าวสัตตูก่อนเป็นพระกระยาหารแก่พระพุทธเจ้า ทั้งสองได้ทำบุญเป็นคนแรกของโลก และได้ถวายตัวเข้าเป็นอุบาสกพุทธบริษัทสองคนแรกก่อนใครในโลก แล้วกราบทูลขอปูชนียวัตถุจากพระพุทธองค์เป็นที่ระลึก พระพุทธองค์จึงประทานเกศาธาตุให้ 8 องค์ จากนั้นทั้งสองจึงรีบเดินทางกลับไปยังเมืองร่างกุ้งพร้อมกับคำมั่นสัญญาว่าจะนำไปบรรจุร่วมกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าสามองค์ก่อนที่ภูเขาสิงฆุตตระ แต่ระหว่างทางถูกเจ้าเมืองอะเชฐฐะและพญานาคลักลอบขโมยเส้นพระเกศาธาตุไป 4 องค์ ทั้งสองจึงรีบเดินทางไปเข้าเฝ้าพระเจ้าเอิกกะลาปะ พระเจ้าแผ่นดินมอญ พระเจ้าเอิกกะลาปะได้ทรงตั้งจิตอธิษฐาน ด้วยปาฏิหาริย์เส้นพระเกศาจึงได้กลับมาอยู่รวมกันครบทั้ง 8 องค์ ตะเปา ตะป้อ และพระเจ้าเอิกกะลาปะ จึงร่วมกันค้นหาภูเขาสิงฆุตตระด้วยความยากลำบากเวลาผ่านไป 3 ปี ไม่มีผู้ใดทราบเลยว่าภูเขาสิงฆุตตระนั้นอยู่ที่ใดในโลก พระเจ้าเอิกกะลาปะจึงทรงตั้งจิตอธิษฐานเพื่อขอให้พระอินทร์พร้อมกับเหล่าเทวดา พระพรหม และเทพเทวดา เสด็จลงมาช่วยชี้แนะ พระอินทร์พร้อมกับเหล่าเทวดาจึงเสด็จลงมาช่วย จากนั้นจึงได้ร่วมกันบรรจุพระเกศาธาตุของพระโคตรมรรวมกับพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ ไว้ ณ ภูเขาสิงฆุตตระเป็นธาตุเจดีย์

อาจกล่าวได้ว่า ตำนานเจดีย์ชเวดากอง เป็นตำนานที่มีเนื้อหาริบายความเป็นมาของสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนา จึงมีการผูกโยงเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาให้สัมพันธ์กับสถานที่ ซึ่งมีลักษณะของนิทานพื้นบ้านร่วมอยู่ด้วย โดยเนื้อหาของตำนานเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับพระบรมธาตุของ

²⁹ศวิตา โนนายะ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องตำนานเจดีย์ชเวดากอง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2541), 31-34.

พระพุทธเจ้า อันสืบเนื่องมาจากความเชื่อของมนุษย์ในสังคมชาวพุทธที่เคารพนับถือพระบรมธาตุ เสมือนดังองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้สร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมธาตุไว้สักการบูชา ความนิยม และคติในการสร้างเจดีย์จึงได้แพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง

กล่าวโดยสรุป จากการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือของตำนานทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าลักษณะเด่นของเนื้อหาตำนาน มักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ศาสนา ทั้งพุทธประวัติ ความเป็นมาของปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ และเรื่องราวของ บ้านเมืองต่าง ๆ โดยมีที่มาทั้งจากคำบอกเล่า และการบันทึกเป็นเอกสารส่วนใหญ่มักถูกนำมาเรียบเรียงเป็นเอกสารขึ้นในสมัยหลัง โดยเฉพาะในช่วงที่ในท้องถิ่นมีความเจริญทางการศึกษาแล้ว และส่วนใหญ่ถูกเรียบเรียงเป็นภาษาไทยกลาง ดังนั้น ผู้บันทึกเรื่องราวของตำนานจึงมักเป็นภิกษุที่มีความรู้ เนื้อหาของตำนานจึงมีความผูกพันอย่างใกล้ชิดกับพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าตำนานจะเป็นเรื่องราวที่เล่าสืบต่อกันมาหลายยุคสมัย ข้อเท็จจริงในอดีตของตำนานจึงได้รับการผสมผสานเข้ากับ นิทาน นิยาย คติพื้นเมือง รวมทั้งเรื่องราวต่าง ๆ ที่สร้างจากจินตนาการ เช่น อิทธิปาฏิหาริย์ ความศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น ทำให้ตำนานด้อยคุณค่าลงในแง่ของข้อเท็จจริงพื้นฐาน เวลา และสถานที่ของ เหตุการณ์ แต่เมื่อพิจารณาในแง่ปรัชญาความคิด เนื้อหาของตำนานแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ ความเชื่อ และค่านิยมของผู้คนในอดีตได้เป็นอย่างดี ซึ่งได้สืบเนื่องต่อกันมาจากสมัยคู่สมัย โดยเฉพาะ ความศรัทธาเชื่อมั่นในศาสนา เชื่อมโยงกับเรื่องราวด้วยการกล่าวถึงพุทธประวัติ พุทธทำนาย เป็นต้น ในขณะที่ตำนาน-พงสาวดารเมือง เป็นเรื่องที่พระมหากษัตริย์มีพระบรมราชโองการสั่งให้บุคคล ที่มีความรู้ความสามารถช่วยกันชำระ และบางฉบับก็เป็นเรื่องราวที่ผู้สนใจเกี่ยวกับบ้านเมืองของตนเอง รวบรวมขึ้น ตำนาน - พงสาวดารเมือง จึงมีทั้งฉบับหลวง ฉบับราษฎร์ และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องเฉพาะ บ้านเมืองนั้นๆ ดังนั้น การนำตำนาน-พงสาวดารเมืองมาเป็นหลักฐานประกอบการศึกษาจึงจำเป็นต้อง ให้ความสำคัญระวังอย่างมาก

2.2.3 เอกสารท้องถิ่น

เอกสารท้องถิ่น นับว่าเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทลายลักษณ์อักษรที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์โดยการอาศัยเอกสารท้องถิ่น เป็นหลัก เป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นหลายแง่มุมที่เกี่ยวกับท้องถิ่นและผู้คนของท้องถิ่นนั้น ๆ เป็น ประวัติศาสตร์ที่มีได้ให้ภาพนิ่งแต่มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา เพราะหลักฐานที่ใช้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ตามความคิด ทัศนคติของผู้คน และการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ในสังคมระดับท้องถิ่น จากการสำรวจบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียง พบว่ามีเอกสารท้องถิ่นต่าง ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก เช่น เอกสารเกี่ยวกับประวัติบ้านเมือง สถานที่

สำคัญในท้องถิ่น และชีวประวัติ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเอกสารท้องถิ่นที่สำคัญมาศึกษาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือของหลักฐาน

2.2.3.1 ประวัติอำเภอบ้านโป่ง เป็นเอกสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบอยู่เป็นจำนวนมากตามสถานที่สำคัญในท้องถิ่นต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีที่มาจากการบอกเล่าและบันทึกความทรงจำในอดีตเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองและสถานที่สำคัญในท้องถิ่น จากการสำรวจและรวบรวมเอกสารท้องถิ่นที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่ง พบว่ามีหลายสำนวนและแต่ละเรื่องมีรายละเอียดที่แตกต่างกัน เนื้อหาส่วนใหญ่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของเมืองบ้านโป่งในอดีต ได้แก่

(1) บันทึกส่วนบุคคล เรื่อง “บ้านโป่งในอดีต” ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์ ผู้บันทึกใช้นามปากกาว่า ป. อุณยะวงศ์ ไม่ปรากฏปีที่บันทึกจำนวน 10 หน้า กล่าวถึงความสำคัญของจังหวัดราชบุรี ประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่งและการอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาอยู่อาศัยในอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จะเห็นได้ว่า เอกสารดังกล่าวนี้เป็นบันทึกของผู้ที่อยู่ได้อำนาจรัฐจัดทำขึ้น แม้จะให้ภาพอำเภอบ้านโป่งที่สัมพันธ์กับอำนาจการเมืองการปกครองส่วนกลาง แต่ในขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นถึงสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในอดีต ตลอดจนสภาพการเมืองการปกครองในอดีตได้เป็นอย่างดี แต่การที่ผู้เขียนขาดความรู้และเชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี และยึดถือข้อมูลจากคำบอกเล่าและความทรงจำของตนเป็นหลัก ทำให้การนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ได้มีการตรวจสอบข้อมูลกับหลักฐานอื่นๆ อาทิ หลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งอาจทำให้ความน่าเชื่อถือของเอกสารดังกล่าวลดน้อยลง นอกจากนี้ เอกสารดังกล่าวนี้ผู้เขียนได้มีการสอดแทรกความรู้สึกส่วนตัวลงในเนื้อหาเรื่องราวด้วย อาจทำให้ข้อเท็จจริงบางเรื่องคลาดเคลื่อนไปได้

สำหรับหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์ เป็นเอกสารที่จัดทำขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพของนายประสาร อุณยะวงศ์ เมื่อวันที่ 21 พฤศจิกายน 2547 ณ เมรุวัดบ้านโป่ง ตำบลบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จำนวน 30 หน้า เนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนแรกกล่าวถึงประวัติของนายประสาร อุณยะวงศ์ อดีตสมาชิกสภาเทศบาลเมืองบ้านโป่ง ส่วนที่สอง เป็นบันทึกส่วนบุคคลของนายประสาร อุณยะวงศ์ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่ง ตลอดจนบันทึกส่วนบุคคลเกี่ยวกับงานขึ้นปีใหม่และฉลองขวัญของชาวตลาดบ้านโป่ง (31 มกราคม 2488 - 2 มกราคม 2489) และการโอนอำเภอบ้านโป่งไปขึ้นอยู่กับจังหวัดราชบุรี (13 พฤษภาคม 2490) จะเห็นได้ว่า บันทึกที่บุตรหลานเป็นผู้จัดพิมพ์เสนองานศพอาจเต็มไปด้วยอคติ เนื่องจากประเพณีของไทยจะไม่กล่าวร้ายแก่ผู้ตาย จึงมีลักษณะที่กล่าวยกย่อง

แต่ด้านเดียว เล่าแต่ส่วนที่ควรให้เกียรติประวัติของผู้ตายเท่านั้น และให้ภาพผู้ตายที่คลาดเคลื่อนไปจากความจริงได้โดยง่าย ดังนั้น การใช้เอกสารประเภทนี้จึงต้องระมัดระวังเป็นพิเศษ

นอกจากนี้ ยังมีบันทึกส่วนบุคคลหรือบันทึกความทรงจำเกี่ยวกับงานขึ้นปีใหม่ และฉลองขวัญของชาวตลาดบ้านโป่ง (31 มกราคม 2488 - 2 มกราคม 2489) และการโอนอำเภอบ้านโป่งไปขึ้นอยู่กับจังหวัดราชบุรี (13 พฤษภาคม 2490) เป็นบันทึกประจำวันของผู้ตายเขียนขณะที่อยู่ในระหว่างเหตุการณ์ และมีเนื้อหารายละเอียดที่สามารถระบุวันเดือนปีของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน และยังให้เกร็ดความรู้ต่าง ๆ หรือให้ข้อมูลบางเรื่องที่มีรายละเอียดที่สามารถสะท้อนภาพอดีตได้เป็นอย่างดี บันทึกดังกล่าว จึงมีความน่าเชื่อถือสูง ยกตัวอย่างเช่น บันทึกเรื่องงานขึ้นปีใหม่และฉลองขวัญของชาวตลาดบ้านโป่ง กล่าวว่า

งานฉลองขวัญและขึ้นปีใหม่นี้ นับว่าเป็นประเพณีการของอำเภอบ้านโป่งที่มีงานครึกครื้นเช่นนี้เป็นครั้งแรก(ไม่แพ้คนนครปฐมเท่าใดนัก)ได้เริ่มดำเนินงานโดยคณะกรรมการอำเภอบ้านโป่ง เทศบาล พ่อค้า ฯลฯ งานจึงบรรลุสำเร็จลงไปได้

งานได้เริ่มต้นเมื่อวันที่ ๓๑ ธันวาคม ๘๘ ถึงวันพุธที่ ๒ มกราคม ๘๙ รวม ๓ วัน ๓ คืน เป็นกำหนดงาน

งานนี้ได้จัดโครงการไว้คือ

๑. การมหรสพ มี โขน ละครรำ (นักเรียน) ละครร้อง (คณะสุนทรศิลป์) ลิเก ภาพยนตร์ ๒ โรง และลำตัด (ในวันนั้นครั้งแรกจะมีแต่เกิดอุปสรรค จึงจำเป็นต้องหาละครคณะสุนทรศิลป์มาแสดงแทน)

๒. การกีฬา มี กีฬานักเรียนและประชาชน การแข่งม้าแข่งที่สนามบินบ้านโป่ง (ตรงข้ามค่ายหลวงบ้านโป่ง) ส่วนกีฬาอื่นแข่งที่สนามกีฬารัตนราษฎร์บำรุง นอกจากวิ่งทน ๕๐๐๐ เมตร วิ่งรอบตลาด ถนนสาย ๑๘ และสายกลาง ๕ รอบ

๓. ตลาดนัด มีตลาดนัด ทำบุญใส่บาตร และประกวดร้าน แม่ค้างาม ฯลฯ

๔. การพนัน มีการพนันประเภท ๒ ที่ Blue Star Bar โดยการโยนห่วง ๑ โรง³⁰

³⁰ อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณะวงศ์. (ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณะวงศ์ 21 พฤศจิกายน 2547), 26-28.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าบันทึกส่วนบุคคลหรือบันทึกความทรงจำดังกล่าวจะมีความน่าเชื่อถือมากเพียงใด แต่ต้องควรระมัดระวังว่าเอกสารประเภทนี้อาจจะมีการพูดถึงเรื่องราวในอดีตที่ใช้ความรู้ตีความตัวเข้ามาเกี่ยวข้องมากเกินไป อาจจะทำให้ข้อเท็จจริงบางเรื่องคลาดเคลื่อนไปได้

(2) เอกสาร “ประวัติอำเภอบ้านโป่ง”³¹ เรียบเรียงโดย นายอิศเรศ ฐิติมานะกุล นายประสงค์ อนุศาสตร์ และนางเรณู ลิพกุล รวบรวมในหนังสืองานฉลองลานเอนกประสงค์ ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร จำนวน 8 หน้า เป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ขึ้นในงานฉลองลานเอนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร เมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน 2544 ณ ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ตำบลเบ็กไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เนื้อหาอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่งและการอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ในอำเภอบ้านโป่ง แสดงให้เห็นภาพของอำเภอบ้านโป่งจากทัศนคติความคิดของคนในท้องถิ่น และมองเห็นภาพการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงของผู้คนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้มีการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากหลักฐานต่างๆ เช่น หลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน เอกสารราชการ และคำบอกเล่า โดยได้มีการตรวจสอบข้อมูลจากหลักฐานต่างๆ ทำให้ข้อมูลที่ได้มีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

2.2.3.2 ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ เป็นเอกสารบันทึกความทรงจำของ ครูแก้ว อินทะแสน อายุ 90 ปี ชาวบ้านตำบลหนองปลาหมอ อดีตครูใหญ่โรงเรียนปากท่อวิทยาคม ได้เรียบเรียงไว้ ซึ่งไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ จำนวน 20 หน้า จุดประสงค์ของการเขียนเพื่อต้องการเล่าเรื่องราวที่ได้พบเห็นและเผยแพร่ให้ผู้อื่นได้รับรู้ เอกสารฉบับนี้จึงถือว่าเป็นบันทึกร่วมสมัย เนื้อหาแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนหนองปลาหมอ และส่วนที่สองกล่าวถึงประวัติของพระครูมุลอุตตโม อดีตเจ้าอาวาสวัดหนองปลาหมอ “พระครูมุลอุตตโมเท่าที่ฉันรู้จัก” เนื้อหาเรื่องราวส่วนใหญ่จึงมีที่มาจากคำบอกเล่าประสบการณ์ตรง และจากการค้นคว้าเอกสารอื่นๆ เช่น

ฉันเขียนเรื่องนี้มิได้ยกเมฆหรือนั่งเทียนเขียนต้องหาข้อมูลในหนังสือประวัติศาสตร์และไต่ถามคนแก่ก่อน ฉันมีประสบการณ์ด้วยตนเองและยังจดจำได้ ปัจจุบันนี้เรื่องเกี่ยวกับชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พูดแล้วอย่าหาว่าฉันไม้อู้ “ไม่มีใครรู้ดีกว่าฉัน จะบอกให้รู้”³²

³¹เรณู ลิพกุล และคณะ, งานฉลองลานเอนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร (ราชบุรี : ม.ป.ป., 2544), 74-81.

³²แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูมุลอุตตโมเท่าที่ฉันรู้จัก (มปท. : มปป.), 1.

หรือ

ฉันเกิดที่บ้านหนองทราย ต.หนองปลาหมอ ฉันอยู่เป็นศิษย์วัดตั้งแต่ 4 ขวบ สมภารวัดชื่ออาจารย์ปู้ยรู้เรื่องราวของวัดหนองปลาหมอดีพอสมควร ฉันต้องขอประทานอภัยดวงวิญญาณ พระครูมุลอตุตโมที่บังอาจเอาเรื่องของท่านมาเขียนแต่ก็ด้วยเจตนาดีเป็นที่ตั้งและปัจจุบันนี้รับรองว่าไม่มีใครรู้ข้อมูลดีกว่าฉันว่าแล้วอย่ามาว่าฉันไม่ทุกอย่างเป็นเรื่องจริง เขียนด้วยข้อมูลและหลักฐาน ไม่ได้นั่งเทียนเขียน เป็นน้ำท่วมทุ่งผักบุ้งโหลงเหลง³³

จะเห็นได้ว่า ผู้เขียนพยายามนำเสนอข้อเท็จจริงให้แก่ผู้อ่านได้เชื่อถือตาม โดยการอ้างถึงการค้นคว้าหลักฐานต่าง ๆ เช่น หนังสือประวัติศาสตร์จังหวัดเชียงราย ประวัติศาสตร์เมืองราชบุรี และหนังสืองานศพพระครูมุลอตุตโม จากการบอกเล่าของผู้เห็นเหตุการณ์ และจากการพบเห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง ซึ่งบางเรื่องผู้เขียนไม่ได้เห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง และไม่สามารถบอกวันเวลาของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นได้อย่างแม่นยำ บันทึกดังกล่าวจึงเป็นการบันทึกที่ห่างไกลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงมาก จึงอาจเกิดความคลาดเคลื่อนได้ นอกจากนี้ ผู้เขียนมีการคุยโอ้อวดตนเองหรือคนที่ตนยกย่องจนถึงการ โอ้อวดว่าตนรายงานแต่สิ่งที่เป็นความจริง และไม่มีใครรู้เรื่องดังกล่าวดีเท่าตน ซึ่งเป็นการแสดงความคิดเห็นส่วนตัว ทำให้ผู้ศึกษาต้องเพิ่มความระมัดระวังที่จะยึดถือข้อมูลในหลักฐานนั้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเอกสารดังกล่าวจะเป็นการบันทึกที่ห่างไกลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงมาก แต่หากพิจารณาถึงคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้ว เอกสารฉบับนี้นับได้ว่าเป็นเอกสารที่สะท้อนให้เห็นภาพของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหนองปลาหมอได้เป็นอย่างดี เช่น

เดิมขนบธรรมเนียมประเพณีชาวหนองปลาหมอก็เหมือนชาวล้านนา เช่น ประเพณีอ่าวสาว ประเพณีถือผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ประเพณีเทศน์มหาชาติภาษาล้านนา ศิลปะการร้องรำทำเพลงก็เหมือนชาวเหนือ มีจ้อย สะล้อ ซอ ซึง ที่ราชบุรีเลย มีแต่คนร้องจ้อย...

ประเพณีต่างๆ เดิมประชาชนก็มีเหมือนชาวเหนือ บัดนี้ประเพณีเหล่านี้ได้สูญสลายไปจากสังคมไทยทั่วประเทศ ชาวชนสมัยใหม่ถูกวัฒนธรรมตะวันตกครอบงำเสียเล่าเรื่อง ก็คู่เป็นผิวเมียกัน มีลูกเอาพ่อแม่เลี้ยงบ้าง ทำแท้ง ทิ้งกองขยะ มีแทบทุกวัน จากก่อนประเพณีไทย

³³ แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอตุตโม เท่าที่ฉันรู้จัก, 7.

สังคมนาหนองปลาหมอ มีทั้งคนล้านนา คนจีน คนมอญ และลาว เดิมนี่ลูกหลานต่อมา ก็ได้เป็นผิวเมี้ยกันผสมพันธุ์กัน เกี่ยวพันกันเหมือนหญ้าแพรก ยิ่งกว่านั้นคนรุ่นหลังไปทำมาหากินในเมือง ในโรงงานก็ได้เป็นผิวเมี้ยกัน เป็นคนต่างบ้านต่างเมือง ไม่เหมือนดั้งเดิม โดยมากจะแต่งงานกันภายในหมู่บ้านตำบลเดียวกัน หลักฐานที่ฉันเขียนนี้เป็นของดั้งเดิม ปัจจุบันเปลี่ยนไปแทบทั้งสิ้น ไร่นาลูกหลานชายให้นายทุนเกือบหมด ไม่ว่าตำบลไหน เหมือนกันหมดบ้านช่องของเก่าไม่มีแล้ว เปลี่ยนเป็นตึกบ้านสมัยใหม่แทบทั้งสิ้น นับเป็น “อนิจจังของสังคม”³⁴

2.2.3.3 ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์ รวบรวมและเรียบเรียงโดย พระอธิการเทียนญาณสมปนโน เจ้าอาวาสวัดใหญ่นครชุมน์ เป็นเอกสารที่ทางวัดจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2535 จำนวน 7 หน้า โดยมีจุดประสงค์เพื่อเป็นการรวบรวมข้อมูลจากคำบอกเล่าที่เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของวัดใหญ่นครชุมน์ และเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเก่าแก่และความสำคัญของวัดในอดีต เนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดใหญ่นครชุมน์ โดยมีที่มาจากคำบอกเล่าที่เล่าสืบต่อกันมา และเป็นการบันทึกที่ห่างไกลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงมาก ซึ่งอาจจะทำให้ได้ข้อมูลที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนไปบ้าง เช่น จากบันทึกคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ถึงประวัติความเป็นมาของวัด กล่าวว่า “วัดใหญ่นครชุมน์ เป็นวัดที่เก่าแก่ตั้งอยู่ลุ่มน้ำแม่กลอง ไม่ทราบวันเดือนปีในการก่อสร้าง ทราบว่าเป็นวัดนานที่สุดก่อสร้างในสมัยแม่เมี้ย”³⁵ และบันทึกปากคำของ นายแคล้ว เสลานนท์ เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2535 กล่าวว่า

ข้าพเจ้านายแคล้ว เสลานนท์ เกิดปีชวด อายุ 81 ปี เกิดที่จังหวัดราชบุรี สัญชาติไทย บิดาชื่อ หลวงวิจิตร เสลานนท์ มารดาชื่อ นางเวียง เสลานนท์ อยู่บ้านเลขที่ 37 หมู่ที่ 6 บ้านนครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อาชีพทำนา

ผู้สอบถามคือ นายโกวิท กัญญาพิบูล ผู้ช่วยศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง

ข้าพเจ้านายแคล้ว เสลานนท์ ขอให้ปากคำด้วยความสัตย์จริง เกี่ยวกับประวัติวัดใหญ่ นครชุมน์ ดังนี้

จากคำบอกเล่าจากปู่คือ หลวงวิจิตรฯ ผู้ช่วยสงครามได้เล่าให้ลูกหลานสืบทอดกันมา ประมาธร้อยปีแล้ว วัดนี้เดิมชื่อวัดใหญ่ละครชุมน์หรือวัดใหญ่นครชุมน์ (นครวัด)

³⁴แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอุตโตโม เท่าที่ฉันรู้จัก, 5 - 6.

³⁵ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์, 4.

ในปัจจุบันนี้ เป็นวัดที่เก่าแก่สร้างมาช้านาน มีโบสถ์ วิหาร เจดีย์บรรจุพระธาตุ และมีต้นโพธิ์ จำนวน 3 ต้น ซึ่งปลูกคู่วัดมาแต่เดิม

ประมาณ พ.ศ. เท่าไรก็จำไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.5) ได้เสด็จผ่านวัดใหญ่นครชุมน์ และได้เสด็จแวะชมโบราณวัตถุ และต้นโพธิ์คู่วัด 3 ต้น ทรงรับสั่งให้ประชาชนดูแลต้นโพธิ์คู่วัดคู่ควาไว้ให้ดี อย่าให้เสียหาย เพราะหายาก และได้ยึดถือประเพณีโบราณของชาวรามัญไว้อย่าให้ สูญหาย

ประมาณ พ.ศ.2516 พี่ชายองค์ปัจจุบัน ได้เสด็จทางเรือมาทรงเยี่ยมราษฎรที่ถูกน้ำท่วมที่วัดใหญ่นครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และทรงเสด็จที่ตำบลนครชุมน์ บ้านท่าอิฐ พระองค์เสด็จมอบของขวัญเหลือพสกนิกรที่ได้รับความเดือดร้อน และข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าถวายเหรียญซึ่งมีรูปตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 อยู่ในเหรียญเดียวกันจำนวน 1 เหรียญแต่ละพระองค์ท่าน พระองค์ทรงรับสั่งว่า ได้มาอย่างไร ข้าพเจ้าตอบว่า ได้มาจากปู่ คือพระเสลชะพรหมนิการ ซึ่งเป็นเจ้าเมืองทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี”

ข้อความข้างต้นนี้ อาจจำไม่ได้หมดแต่ข้าพเจ้าได้ให้ถ้อยคำเป็นจริงทุกประการ³⁶

นอกจากนี้ การที่ผู้เขียนอ้างถึงความเก่าแก่ของวัด โดยการกล่าวถึงอายุของวัดใหญ่นครชุมน์ว่ามีอายุราว 1800 ปีเศษ³⁷ โดยที่ไม่มีการตรวจสอบกับหลักฐานอื่น ทำให้ได้ข้อมูลที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อน จะเห็นได้ว่า แม้ว่าจะไม่สามารถบอกได้ว่าวัดใหญ่นครชุมน์สร้างขึ้นเมื่อใด แต่จากคำบอกเล่าดังกล่าวทำให้ข้อเท็จจริงที่ได้นั้นอาจดูไม่น่าเชื่อถือ เนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถจดจำอายุของวัดได้อย่างแน่นอน แต่หากนำมาเปรียบเทียบกับหลักฐานอื่น ๆ เช่น เอกสารประวัติวัดของกรมการศาสนา ซึ่งระบุว่าวัดนี้สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2323 เนื่องจากมีหลักฐานกล่าวถึงการอพยพหนีภัยสงครามของชาวมอญในช่วงระยะเวลานี้ หรือการตรวจสอบจากหลักฐานทางโบราณคดี โดยเฉพาะวิหารหรือป่ากัของวัด ทำให้สันนิษฐานได้ว่าวัดนี้สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นต้น ดังนั้น เมื่อนำหลักฐานดังกล่าวมาใช้ในการศึกษาอ้างอิงจึงควรพิจารณาอย่างรอบคอบเสียก่อน

2.2.3.4 ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์ เป็นเอกสารที่เรียบเรียงโดย เสน่ห์ ปันสุขสวัสดิ์ และคณะ จัดพิมพ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2508 เพื่อเผยแพร่ความรู้ให้แก่ประชาชนทั่วไปที่สนใจ โดยการรวบรวมข้อมูลจาก “ปาฏิหาริย์และสระน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ ผู้เขียนพยายามค้นหาความจริงจากสถานที่ต่างๆ เช่น ที่ว่าการอำเภอทองถิ่น สถานีตำรวจภูธร กรมศิลปากร และผู้ป่วยด้วยโรคต่าง ๆ

³⁶ประวัติวัดใหญ่นครชุมน์, 5 - 6.

³⁷เรื่องเดียวกัน, 1.

ไปสอบถามด้วยตนเองบ้าง ทางการบ้าง และตามข่าวหนังสือพิมพ์ ซึ่งข้าพเจ้าได้ไปสอบถามได้ความจริง จึงได้นำมาเขียนให้ประชาชนได้ทราบโดยทั่วกัน”³⁸ เนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของ สระน้ำโกสินารายณ์ คำบอกเล่าของชาวบ้านถึงความศักดิ์สิทธิ์และปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นของ สระน้ำโกสินารายณ์ และ โครงการพัฒนาชุมชนสร้างถนนสายบ้านครก-สระ โกสินารายณ์ ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

จะเห็นได้ว่า เอกสารดังกล่าวมีเนื้อหาเรื่องราวส่วนใหญ่มาจากคำบอกเล่าของผู้คนที่ได้พบเห็นเหตุการณ์ด้วยตนเอง และจากการบอกเล่าสืบต่อกันมาอันเต็มไปด้วยเรื่องราวความเชื่อปาฏิหาริย์และนำอศรรย์ของสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ เช่น “นายต๋อ ชื่นอารมณ์ อายุ 45 ปี อยู่บ้านหมู่ที่ 19 ต.ท่าผา อ.บ้านโป่ง จ.ราชบุรี ป่วยเป็นโรคหัวใจรั่วมานานแล้ว รักษามานานปีแล้วไม่หาย เมื่อทราบข่าวสระน้ำทิพย์นี้ ก็ไปเอาน้ำในสระนี้อาบและรับประทานก็หายป่วย” หรือ “...ได้มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า พระอาจารย์สีนวล วัดทุ่งสาธิต จังหวัดสมุทรปราการ ได้มานั่งวิปัสสนา (นั่งฌาน) จากการนั่งฌานนี้เอง อาจารย์สีนวลก็แจ้งให้ทราบว่า ในสระน้ำนี้มีพระพุทธรูปเนื้อทองสัมฤทธิ์สูงประมาณ 2 ศอก 1 องค์ กับมีปราสาทและเรือสำเภานขนาดใหญ่ 1 ลำ จมอยู่ในสระ เป็นสระน้ำสาบานของกษัตริย์องค์หนึ่งมานานประมาณ 800 ปีมาแล้ว เมื่อเวลาออกรบ ก็ได้ใช้น้ำในสระนี้อาบกิน และเอาน้ำในสระนี้ประพรมศาสตราวุธ...”³⁹

เนื่องจากข้อมูลจากการบอกเล่ามีพื้นฐานจากความทรงจำจึงอาจคลาดเคลื่อนได้ง่าย โดยเฉพาะผู้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์มักเป็นผู้สูงอายุ ความจำอันแม่นยำอาจลดน้อยลง และการบอกเล่าที่สืบทอดจากปากสู่ปากหลายชั่วอายุคน อาจเกิดความคลาดเคลื่อนขึ้นได้เสมอ จนกว่าจะมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์แล้วเท่านั้น นอกจากนี้ ข้อมูลที่มาจากคำบอกเล่ามักมีอคติของผู้เล่าหรือผู้ให้สัมภาษณ์แทรกปนอยู่ด้วย อคติดังกล่าวอาจเกิดขึ้นจากความเข้าใจเหตุการณ์ที่ตนบอกเล่าผิดจากความเป็นจริง หรือตนเองและผู้ใกล้ชิดมีผลประโยชน์เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์นั้น จึงให้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง การที่ผู้ให้สัมภาษณ์บอกเล่าเหตุการณ์ในอดีตด้วยสภาพที่เป็นจริงปัจจุบัน จึงย่อมต้องมีการสอดแทรกทัศนะและค่านิยมปัจจุบันของตนเองในสาระของเรื่องที่บอกเล่า นั้นด้วย ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงควรมีการตรวจสอบข้อมูลกับหลักฐานประเภทอื่น ๆ เพื่อความถูกต้องแน่นอน นอกจากนี้ การที่ผู้เขียนขาดความรู้และเชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี และยึดถือข้อมูลจากคำบอกเล่าเป็นหลัก ทำให้การนำเสนอเนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ ไม่ได้มีการตรวจสอบ

³⁸ เสน่ห์ ปันสุขสวัสดิ์ และคณะ, ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์ (พระนคร : โรงพิมพ์นิคมวิทยา, 2508), 2.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 11-12.

ข้อมูลกับหลักฐานอื่นๆ อาทิ หลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งอาจทำให้ความน่าเชื่อถือของเอกสารดังกล่าวลดน้อยลง เช่น

ข้าพเจ้าได้สอบถามถึงประวัติของสระน้ำแล้ว ไม่มีผู้ใดทราบถึงความเป็นมา แต่พอจะสรุปได้โดยย่อว่า สระโกสินารายณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อสมัยพระเจ้าอยู่ทอง ได้อพยพไพร่ฟ้าข้าทาสบริวารหนีโรคห่า (อหิวาตกโรค) มาตั้งอยู่บริเวณสระนี้ ในบริเวณที่พักอาศัยไม่มีน้ำกินและอาบ จึงได้เกณฑ์ไพร่ฟ้าประชาชนช่วยกันขุดสระน้ำขึ้น จากบริเวณที่ใกล้เคียงกับสระน้ำนี้แล้ว ยังมีสระอื่นๆอีก 5 - 6 สระแต่ก็ไม่ใหญ่โตเหมือนสระน้ำนี้ ความศักดิ์สิทธิ์จะเกิดขึ้นได้อย่างไรก็ไม่มีผู้ใดทราบ⁴⁰

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเอกสารดังกล่าวจะมีที่มาของข้อมูลจากคำบอกเล่าเป็นส่วนใหญ่ แต่หากพิจารณาถึงคุณค่าต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแล้ว เอกสารฉบับนี้นับได้ว่าเป็นเอกสารที่แสดงให้เห็นถึงความคิดและความเชื่อของผู้คนในสังคมอดีตที่มีต่อสถานที่สำคัญในท้องถิ่นที่มีได้เป็นเพียงความเชื่อของผู้คนในสังคมท้องถิ่นเดิวยเท่านั้น แต่ความเชื่อดังกล่าวได้แผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางทั่วทุกสารทิศ เป็นความเชื่อร่วมกันของคนในสังคมท้องถิ่นที่มีต่อสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น การที่นำเอาเรื่องจารีตบอกเล่าทั้งที่ถูกบันทึกแล้วและจากการสัมภาษณ์เข้ามาปรุงแต่งเป็นประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ซึ่งเราไม่สามารถมองสิ่งเหล่านี้ในแง่ความถูกต้องของหลักฐานและความเที่ยงธรรมโดยปราศจากอคติ แต่เราสามารถมองในประเด็นที่ว่าคนในท้องถิ่นมีความเชื่ออย่างไร เพราะนั่นคือประวัติศาสตร์ที่มองผ่านจุดยืนภายในของท้องถิ่นนั่นเอง

2.2.3.5 กำเนิดวัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง เป็นเอกสารที่ปรากฏในหนังสืออนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974 เป็นหนังสือที่วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2517 เพื่อเป็นที่ระลึกในงานสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2517 จำนวน 10 หน้า เนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งจนถึงปี ค.ศ. 1964

จะเห็นได้ว่า เอกสารดังกล่าวนับว่าเป็นบันทึกร่วมสมัยที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพราะเป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญของมิชชันนารีที่เข้ามาเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในประเทศไทย เรื่องราวส่วนใหญ่จึงค่อนข้างมีความน่าเชื่อถือสูง เนื่องจากเป็นเอกสารที่มี

⁴⁰ เสน่ห์ ปันสุขสวัสดิ์ และคณะ, ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์, 12-13.

การรวบรวมและเรียบเรียงจากบันทึกประจำวันของเจ้าอาวาสวัด เช่น บันทึกของคุณพ่อเลอง ริชาร์ด (ค.ศ.1911-1928) และคุณพ่อคอนสตันโซ กาวัลลา (ค.ศ.1961-1968) เป็นต้น ซึ่งเป็นบันทึก เหตุการณ์ประจำวันและมีการระบุวันเดือนปีที่น่าอน แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ของการดำเนินกิจการและการเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในบริเวณภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทยได้ เป็นอย่างดี ยกตัวอย่างเช่น

วันที่ 27 กุมภาพันธ์ 1936 คุณพ่อกาวัลลาซึ่งได้รับศีลบวชเป็นพระสงฆ์ ได้รับแต่งตั้ง เป็นเจ้าอาวาสแทนคุณพ่อเตอร์ป็นซึ่งเข้าไปรับหน้าที่เป็นอธิการ โรงเรียนสารสิทธิ์พิทยาลัย โดยมีคุณพ่อบอดตาอินเป็นผู้ช่วย คุณพ่อบออิเอตติ (ซึ่งปัจจุบันนี้ทำงานอยู่ที่ประเทศอิตาลี) แม้ประจำอยู่โรงเรียนสารสิทธิ์ ได้ช่วยเหลือกิจการของวัดมากมายอย่างที่เรารอคารึกพระคุณ ของท่านไว้ในหนังสืออนุสรณ์นี้ไม่ได้

วันที่ 3 พฤษภาคม 1936 วันนี้นับว่าเป็นมงคลสำหรับเราชาวบ้านโป่งอีกวันหนึ่ง เพราะวันนี้พระสังฆราช กายตาโน ปาซอตติ ได้นำคณะภคินีปูชิน (ซีล็บ) รุ่นแรกซึ่งมา เพื่อดำเนินการที่วัดบ้านโป่ง มีสัตบุรุษมากมายคอยต้อนรับอย่างสมเกียรตินับเป็นพระพร พิเศษ ที่พระส่งมายังวัดและบรรดาสัตบุรุษทุกคน หลังจากพระสังฆราชได้ประกอบพิธีเสก พระอารามแล้ว ภคินีได้เข้าผ่านประตูอารามจึงได้ปิดประตูตามระเบียบของคณะตราบเท่า ทุกวันนี้⁴¹

นอกจากนี้ เอกสารดังกล่าวยังมีประโยชน์ในการศึกษาเหตุการณ์ต่างๆ และสภาพแวดล้อม ทางสังคมในช่วงเวลานั้นๆ เช่น เหตุการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2585 - 2488)

อันเนื่องจากภาวะสงครามโลก ครั้งที่ 2 ระหว่างนี้มีพระสงฆ์ไทยจากมิชชันกรุงเทพฯ มาช่วยทำงาน เช่น คุณพ่ออังเซลโล และคุณพ่อมาเชล สถานการณ์ความตึงเครียดยิ่งอ่อนลง จนในที่สุดบรรดาพระสงฆ์ที่ถูกกักกันได้รับอิสระ คุณพ่อกาวัลลาจึงได้ปรับปรุงบ้านพักให้ สวยงามขึ้น

จากปี 1943 - 1945 การเรียนไม่สะดวกเพราะบ้านโป่งเป็นจุดยุทธศาสตร์มีการโจมตี ทางอากาศในบริเวณบ้านโป่ง คณะซีล็บกับนักเรียนประจำจึงอพยพไปบางนกแขวก⁴²

⁴¹อนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974 (พระนคร : บริษัท ประชาชน จำกัด, 2517. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชวัดนักบุญยอแซฟ 19 มกราคม 2517), 4.

⁴²เรื่องเดียวกัน, 7.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเอกสารดังกล่าวจะมีความน่าเชื่อถือในเรื่องของเวลาค่อนข้างสูง เนื่องจากเป็นบันทึกที่ผู้เขียนอยู่ในขณะที่เกิดเหตุการณ์ขึ้น ซึ่งหากนำมาตรวจสอบกับเอกสารประวัติ วัดอัครเทวดามีคาแอล คอนกระเบื่อง ในหนังสืออนุสรณ์ “ศตวรรษสมโภช วัดอัครเทวดามีคาแอล คอนกระเบื่อง ค.ศ.1904 -2004” แล้ว จะเห็นได้ว่า เอกสารทั้งสองดังกล่าว ค่อนข้างจะมีความถูกต้อง และสัมพันธ์กันเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ เอกสารดังกล่าวนี้ได้มีการสรรเสริญและเชิดชูผู้ที่มีอุปการะคุณต่อวัด เช่น การกล่าวยกย่องเชิดชูหลวงสิทธิเทพการที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการบริจาคทรัพย์เพื่อสร้างวัด

คุณหลวงสิทธิ เทพการ นับว่าเป็นผู้มีพระคุณมาก พอดิวันที่ 25 มีนาคม 1933 นี้ พระเป็นเจ้าทรงช่วยท่านให้พ้นโทษประหาร กลับมาโมทนาคุณพระในวันฉลองเทวทูตเหตุแก่พระนางมารีอา ท่านจึงเป็นกำลังสำคัญช่วยคุณพ่อจอแซฟ บีนฟโฟ⁴³

2.2.3.6 ตระกูลวังตาล เป็นเอกสารที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2549 เพื่อมอบให้แก่ญาติพี่น้องของตระกูลวังตาล ซึ่งเป็นตระกูลที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยู้งักกันเป็นอย่างดีของชาวอำเภอบ้านโป่งและใกล้เคียง โดยบรรพบุรุษของตระกูลวังตาลที่มีชื่อเสียง คือ นายกิมเลียง วังตาล หรือ หลวงสิทธิเทพการ คหบดีแห่งเมืองบ้านโป่ง เนื้อหากล่าวถึงประวัติความเป็นมาของตระกูลวังตาล ประวัติชีวิตและผลงานของหลวงสิทธิเทพการ ตลอดจนลำดับเครือญาติของวงศ์ตระกูลวังตาล จุดประสงค์ของการจัดทำหนังสือ “ตระกูลวังตาล” เพื่อเป็นการรำลึกถึงบรรพบุรุษของวงศ์ตระกูล และเพื่อให้ลูกหลานรุ่นต่อ ๆ มาได้รับรู้และรู้จักญาติพี่น้องในวงศ์ตระกูลของตน เนื้อหาส่วนใหญ่จึงมีที่มาจากคำบอกเล่าต่อ ๆ กันมาในวงศ์ตระกูล ดังนั้น ความน่าเชื่อถือของหลักฐานจึงมีความอคติยากที่จะวิเคราะห์ได้อย่างเที่ยงธรรม เนื่องจากการเขียนสรรเสริญหรือบรรยายแต่เฉพาะส่วนที่ดีของบรรพบุรุษ เช่น

คุณหลวงสิทธิได้นำความเจริญมาสู่ห้วยกระบอกอย่างมากมาย อาทิเช่น สร้างถนน จากห้วยกระบอกไปหนองกร่าง หนองไร่ หนองโพ และทุ่งลูกนกเป็นระยะทางประมาณ 60 กม. คุณหลวงได้ให้นายสนิท วิสิทธิ์ศิลป์ เป็นผู้จัดการดูแลกิจการต่างๆ ในเขตห้วยกระบอก และต่อมาเมื่อนายวิวัฒน์ วังตาล จบการศึกษาแล้ว ก็ให้ไปดูแลกิจการแทนคุณหลวง นายวิวัฒน์ ได้เป็นผู้ริเริ่มและเป็นกำลังสำคัญในการก่อสร้างวัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง และ

⁴³ อนุสรณ์สุวรรณสม โภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974 (พระนคร : บริษัทประชาชน จำกัด, 2517. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชวัดนักบุญยอแซฟ 19 มกราคม 2517), 4.

โรงเรียนเทพวิทยา นอกจากนั้น คุณหลวงยังได้มอบที่ดินจำนวน 300 ไร่เศษแก่วัด ...
นอกจากนั้น คุณหลวงยังได้ถวายที่ดินสร้างวัดท่าเรือ ซึ่งต่อมาได้ขายที่วัดนี้ไป⁴⁴

นอกจากนี้ เอกสารดังกล่าวยังแสดงให้เห็นถึงสภาพการเมืองการปกครองในอดีต ด้วยการกล่าวอ้างถึงความมีอคติต่อผู้มีอำนาจรัฐในสมัยนั้น ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงควรพิจารณาหลักฐาน ด้วยความเป็นกลางและตรวจสอบกับหลักฐานร่วมสมัยอื่น ๆ เพื่อความถูกต้องแน่นอน ยกตัวอย่าง เช่น

ในประมาณปี พ.ศ.2474 คุณหลวงได้ประสบเคราะห์กรรมในชีวิตเป็นครั้งแรก โดยถูกกลั่นแกล้งจากผู้มีอำนาจในฝ่ายบ้านเมือง แต่เคราะห์ดีที่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ในปี พ.ศ.2475 ท่านจึงได้รับพระราชทานอภัยโทษ และท่านได้สร้างวัดนักบุญมารีคาร์ตา บางตาล เพื่อแก้บน ที่พระเป็นเจ้าทรงช่วยให้ท่านพ้น วิกฤตกรรมในครั้งนั้น⁴⁵

หรือ

ในประมาณปี พ.ศ.2497 คุณหลวงต้องตกเป็นผู้ต้องหาอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจาก ผู้มีอำนาจเรียกร้องจะเอาเงินจำนวน 150,000 บาท เพื่อจะสร้างสาธารณะประโยชน์บางอย่าง ท่านเห็นว่าเป็นเงินจำนวนมากในสมัยนั้นจึงไม่ยอมให้ และในที่สุดก็ได้ตกเป็นผู้ถูกกล่าวหา ด้วยข้อหาต่างๆ เช่น จ้างวานฆ่าผู้อื่น ใช้อิทธิพลบ้าน โกงที่ดิน หลีกเลียงภาษีอากร สารพัด ปัญหา ซึ่งผู้มีอำนาจหยิบยื่นให้จนในที่สุดต้องเสียทรัพย์สินเงินทองเพื่อแลกกับอิสรภาพ โดยยกที่ดินแถบตำบลทุ่งลูกนกและตำบลทุ่งขวางรวมประมาณหมื่นไร่เศษ ให้เอาไปจัดสรร ให้ชาวบ้านมีหน้าซำต้องถูกจองจำอยู่เป็นเวลาแรมปี กว่าจะได้อิสรภาพคืนมา⁴⁶

⁴⁴ ตระกูลวังตาล, 3.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 6.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าเอกสารชีวประวัติจะเป็นหลักฐานที่มีความอคติยากที่จะวิเคราะห์ได้อย่างเที่ยงธรรม แต่เอกสารดังกล่าวนับว่าเป็นหลักฐานที่มีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติชีวิตของบุคคลผสมผสานไปกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในช่วงชีวิตของบุคคลนั้น ๆ ทำให้เราทราบถึงประวัติชีวิตบุคคล ทั้งในแง่ครอบครัว การศึกษา การทำงาน บทบาทต่อสังคมประเทศชาติ และเป็นประโยชน์ในการศึกษาประวัติศาสตร์แง่สายสัมพันธ์ทางวงศ์ตระกูล หรือลักษณะพื้นฐานทางครอบครัวของบุคคล นอกจากนี้ ยังมีประโยชน์ในแง่การศึกษาเหตุการณ์ต่าง ๆ และสภาพแวดล้อมทางสังคมในช่วงชีวิตของแต่ละบุคคล เช่น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 พระองค์ได้ทรงโปรดปรานกิจการลูกเสือมาก และทรงโปรดลูกเสือป่าเป็นพิเศษ พระองค์ได้เสด็จมาประทับแรมที่บ้านค่ายหลวง ซึ่งตั้งอยู่ในบริเวณอำเภอเมืองบ้านโป่ง นายกิมเลียงได้รับอาสาพระเจ้าแผ่นดินสร้างค่ายลูกเสือป่า และได้ทำเสร็จก่อนกำหนดโดยได้นำสมัครพรรคพวกจากบ้านใกล้เคียงมาให้มาช่วยกัน พระองค์ทรงพอพระทัยมาก ในปี พ.ศ.2464 จึงได้ทรงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งนายกิมเลียง แซ่โจ้ว เป็น **เสวกโท หลวงสิทธิเทพการ** ส่วนนามสกุลได้เปลี่ยนเป็น **วังตาล** ตั้งแต่วันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2459⁴⁷

อาจกล่าวได้ว่า จากการสำรวจเอกสารท้องถิ่นบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีเอกสารท้องถิ่นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของบ้านเมืองและชุมชน สถานที่สำคัญในท้องถิ่น และชีวประวัติ โดยเอกสารดังกล่าวเป็นเอกสารที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แม้ว่าเอกสารท้องถิ่นที่พบส่วนใหญ่จะเป็นเอกสารเกี่ยวกับประวัติสถานที่สำคัญในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารเกี่ยวกับประวัติวัดต่างๆ แต่หากพิจารณาถึงคุณค่าของเอกสารดังกล่าวแล้ว พบว่าเป็นเอกสารที่ค่อนข้างมีความน่าเชื่อถือ แม้ว่าจะมีที่มาจากคำบอกเล่าก็ตาม ในขณะที่เอกสารเกี่ยวกับชีวประวัติอาจมีความน่าเชื่อถือของเอกสารที่มีอคติยากที่จะวิเคราะห์ได้อย่างเที่ยงธรรม แต่อย่างไรก็ตามเอกสารดังกล่าวยังได้ให้เกร็ดความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเหตุการณ์ต่างๆ และสภาพแวดล้อมทางสังคมในช่วงชีวิตของแต่ละบุคคลนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี

⁴⁷ ตระกูลวังตาล, 5.

กล่าวโดยสรุป จากการประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สามารถแบ่งการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ หลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน และเอกสารท้องถิ่น ซึ่งผู้วิจัยสามารถนำหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ผ่านการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนตลอดจนนำมาใช้ในการศึกษาค้นคว้าอ้างอิงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนร่วมสมัย ทำให้เข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตได้อย่างแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น

บทที่ 5

ภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 4 การประเมินคุณค่าหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สามารถนำหลักฐานประวัติศาสตร์ดังกล่าวที่ได้ผ่านการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือของหลักฐาน นำมาวิเคราะห์และตีความเพื่อหาภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์เหล่านั้น แสดงให้เห็นถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบ้านโป่ง วิถีชีวิตของผู้คน วัฒนธรรม และความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเล่าและตำนานของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ตลอดจนภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน

1. ภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรม

จากร่องรอยหลักฐานประวัติศาสตร์ที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียงนั้น สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง อันได้แก่ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบ้านโป่ง ตลอดจนวัฒนธรรมด้านต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อสังคมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลอง

1.1 พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบ้านโป่ง

จากหลักฐานโบราณวัตถุสถานที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียงนั้น แสดงให้เห็นว่าบริเวณนี้มีร่องรอยของชุมชนโบราณที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในบริเวณที่ราบลุ่มน้ำแม่กลอง ชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนระดับเมืองที่เก่าแก่ในวัฒนธรรมสมัยทวารวดี มีอายุในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 ซึ่งร่องรอยของชุมชนโบราณได้มีความสืบเนื่องต่อมาจนถึงวัฒนธรรมสมัยลพบุรี มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 วัฒนธรรมสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ โดยสามารถแบ่งพัฒนาการของเมืองบ้านโป่งออกเป็น 4 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 จากตำนานเมืองราชบุรี กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของอำเภอบ้านโป่งว่าในอดีตที่ตั้งของอำเภอบ้านโป่งเป็นอาณาเขตส่วนหนึ่งของ

อาณาจักรทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-12) มีสภาพเป็นชุมชนหัวเมืองที่มีการค้าขายติดต่อกับชุมชนอื่นและชาวต่างชาติ เป็นชุมชนที่มีชาวอินเดียและชาวเขมรเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินเป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่พบคือแหล่งโบราณคดีวัดขุนสีห์ (รับน้ำ) ตั้งอยู่หมู่ที่ 3 ตำบลกุ่มพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตั้งอยู่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำแม่กลอง ได้มีการค้นพบโบราณวัตถุสถานที่สำคัญ อาทิ เนินดินขนาดใหญ่มีแนวอิฐของฐานพระสถูปเจดีย์สมัยทวารวดี เศษลวดลายปูนปั้นและดินเผา เช่น รูปสิงโต หัวสิงโตดินเผา ยอดสถูปเจดีย์ พระพิมพ์ดินเผาแบบสุโขทัย เศษภาชนะดินเผา และเบี้ยดินเผา แสดงให้เห็นว่าบริเวณดังกล่าวนี้เคยเป็นชุมชนเมืองโบราณแห่งหนึ่งในสมัยทวารวดี มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 16 ตั้งอยู่บนเส้นทางติดต่อระหว่างเมืองราชบุรีทางใต้ ต่อขึ้นไปยังเมืองกาญจนบุรี (พงศิก) และสุพรรณบุรีทางเหนือ มีร่องน้ำเก่าที่ดูจะแคบกลายเป็นลำน้ำพยอม ไหลผ่านที่ลุ่มนี้ขึ้นไปทางเหนือขนานไปกับลำน้ำแม่กลองไปสิ้นสุดที่บริเวณบ้านพงศิกซึ่งเป็นต้นน้ำ และน่าจะมีการเข้ามาอยู่อาศัยอีกครั้งอย่างน้อยที่สุดไม่เกินสมัยอยุธยาตอนต้น และน่าจะมีการมีความสัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี อีกหลายแห่ง เช่น แหล่งวัดบางกระโดน แหล่งวัดสมณะ และแหล่งวัดสร้อยฟ้า เป็นต้น¹

ระยะที่ 2 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 จากการสำรวจร่องรอยของชุมชนโบราณสมัยลพบุรีหรือวัฒนธรรมเขมรที่พบในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี นั้นพบว่า เป็นเมืองโบราณที่มีอายุไม่เก่าแก่กว่าพุทธศตวรรษที่ 18 โดยมีโบราณสถานที่สำคัญอยู่ 1 แห่ง คือ เมืองโบราณโกสินารายณ์ เป็นโบราณสถานที่มีความเก่าแก่สร้างขึ้นในสมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเมือง “สัมพุทูปัญญาณะ” ตามความในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ ปัจจุบันตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำแม่กลอง (หมู่ที่ 18 ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี) พบซากโบราณสถานปรากฏให้เห็นอยู่ ได้แก่ จอมปราสาท และสระน้ำโกสินารายณ์ เป็นต้น และยังเป็นชุมชนที่มีการติดต่อกับชุมชนโบราณต่างๆ เช่น คูบัว (ราชบุรี) นครชัยศรี (นครปฐม) และเมืองสิงห์ (กาญจนบุรี) ฯลฯ จากร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี สะท้อนให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 อันเป็นช่วงที่ราชอาณาจักรเขมรเรืองอำนาจ ชาวเมืองโกสินารายณ์หรือสัมพุทูปัญญาณะก็ได้รับเอาวัฒนธรรมขอมมาผสมผสานกับวัฒนธรรมทวารวดี อันเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมในหลาย ๆ ด้าน²

¹ กรมศิลปากร, แหล่งโบราณคดีประเทศไทย, เล่ม 1 (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2531), 154-157.

² ตรี อมาตยกุล, “เมืองสัมพุทูปัญญาณะ,” ศิลปากร 2, 17 (กรกฎาคม 2516) : 64-72.

ระยะที่ 3 ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 - 23 เมืองโกสินารายณ์ในอดีตเคยเป็นเมืองศูนย์กลางการค้าริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองที่สำคัญเมืองหนึ่งในสมัยลพบุรี เช่นเดียวกับเมืองราชบุรี และเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และเสื่อมลงภายหลังจากการสวรรคตของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากเมืองต่าง ๆ เริ่มมีการรวมตัวกันเป็นปึกแผ่นตั้งเป็นเมืองของตน พร้อมทั้งมีการพัฒนาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมา โดยอาศัยรูปแบบวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งจากวัฒนธรรมทวารวดีกับวัฒนธรรมเขมรนำมาผสมกับค่านิยมท้องถิ่นก่อตัวขึ้นเป็นวัฒนธรรมไทยมาตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 17 แล้วก่อตั้งเป็นแคว้นของตนเองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 ส่งผลให้วัฒนธรรมไทยมีความเจริญรุ่งเรืองรวมทั้งเมืองราชบุรี ส่วนชื่อเมืองสัมพุทัญญา (โกสินารายณ์) ได้หายไปจากหลักฐานประวัติศาสตร์ สันนิษฐานว่าน่าจะถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเมืองราชบุรี หรือสุพรรณบุรี เพราะในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่จารึกไว้ในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 1 ด้านที่ 4 บรรทัดที่ 20-21 ปรากฏแต่ชื่อเมืองสุพรรณภูมิและเมืองราชบุรี โดยไม่ปรากฏชื่อของเมืองสัมพุทัญญาเลย และชื่อของเมืองราชบุรี เมืองสุพรรณบุรีจะปรากฏในหลักฐานต่างๆ ตลอดมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์³

ระยะที่ 4 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 24 เป็นต้นมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. 2437 เป็นช่วงของการปรับปรุงการปกครองส่วนภูมิภาคหรือการปกครองหัวเมืองเป็นการปกครองหัวเมืองแบบเทศาภิบาล ซึ่งบ้านโป่งรวมอยู่ในมณฑลราชบุรี ตามตำนานเมืองราชบุรี กล่าวถึงการตั้งเมืองบ้านโป่งว่า เดิมอำเภอบ้านโป่งตั้งอยู่ที่ตำบลท่าผา เรียกชื่อว่า “อำเภอท่าผา” ต่อมาในปี รศ. 114 (พ.ศ.2438) อำมาตย์ตรีพระบรมสถิตบดี ดำรงตำแหน่งนายอำเภอท่าผาคนแรก ต่อมาในปลายรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างทางรถไฟสายใต้ขึ้น โดยจัดตั้งสถานีรถไฟขึ้นที่ตำบลบ้านโป่ง (รศ.124) ซึ่งต่อมาทางราชการพิจารณาเห็นว่าหากตั้งที่ว่าการอำเภออยู่ที่ตำบลท่าผาจะมีปัญหาเรื่องการคมนาคมที่ไม่สะดวก จึงได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งที่ตำบลบ้านโป่ง และเปลี่ยนชื่อมาเป็นอำเภอบ้านโป่ง ในปี รศ.124 (พ.ศ.2448) จนถึงปัจจุบันมีขนาดเล็กหรุ่น (ไม่ทราบนามสกุล) เป็นนายอำเภอบ้านโป่ง ต่อมาในปี พ.ศ.2484 ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 อำเภอบ้านโป่งได้โอนไปขึ้นกับจังหวัดกาญจนบุรี และเมื่อสงครามสงบลง ในปี พ.ศ.2489 อำเภอบ้านโป่งจึงโอนกลับมาขึ้นกับจังหวัดราชบุรีตามเดิม⁴

³สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกสินารายณ์ถึงบ้านโป่ง (ราชบุรี : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง, 2545), 15.

⁴เรื่องเดียวกัน, 17-18.

1.2 ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม

จากร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดี สะท้อนให้เห็นว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 - 18 เป็นช่วงที่เขมรเรืองอำนาจ ชาวเมืองโกสินารายณ์หรือสัมปทัญญะต่างรับเอาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมของเขมรมาผสมผสานกับวัฒนธรรมทวารวดีดั้งเดิม ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้บ้านเมืองหลาย ๆ ด้าน ดังนี้

1.2.1 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

จากร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียง พบว่าชุมชนโบราณส่วนใหญ่มักตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มใกล้แม่น้ำสายสำคัญ เช่น แม่น้ำแม่กลอง เป็นต้น โดยเป็นชุมชนที่มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ และมีรูปแบบผังเมืองที่เปลี่ยนจากตัวเมืองรูปวงรีมาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีการสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ไว้กลางเมืองเพื่อประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญ รวมทั้งมีการสร้างบาราย (สระน้ำ) หรืออ่างเก็บน้ำขึ้นไว้ภายในชุมชนด้วย ลักษณะการวางผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมและมีการสร้างศาสนสถานขึ้นเป็นศูนย์กลางของเมืองในวัฒนธรรมเขมรนี้ คงเป็นการทำขึ้นตามคติความเชื่อทางศาสนาในเรื่องเกี่ยวกับจักรวาล ซึ่งได้ปรากฏทั้งในศาสนาฮินดู และพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งลักษณะการวางผังเมืองเช่นนี้ เป็นลักษณะแผนผังเมืองในวัฒนธรรมเขมรที่พบในประเทศกัมพูชาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงให้เห็นว่าเมืองโบราณโกสินารายณ์ เป็นชุมชนโบราณสมัยทวารวดีมาแต่เดิม ซึ่งร่องรอยการอยู่อาศัยสืบเนื่องมากระทั่งจนถึงสมัยลพบุรี⁵

1.2.2 คติความเชื่อ

ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 วัฒนธรรมเขมรโบราณได้แพร่กระจายเข้ามาในพื้นที่ทางภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศไทยนั้น ได้ปรากฏชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในพื้นที่นี้มาก่อนแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ต่อเนื่องมาจนกระทั่งถึงสมัยต้นประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งในระยะต้นประวัติศาสตร์นี้ประชากรได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาอย่างมากมาย ทั้งภาษา ตัวอักษร รวมทั้งคติความเชื่อทางศาสนา โดยพบว่าประชาชนสมัยทวารวดีได้นับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทเป็นหลัก ในขณะที่เดียวกันยังพบการนับถือนิกายมหายาน และศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ซึ่งรับรูปแบบวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาผสมผสานกับคติความเชื่อของชาวพื้นเมือง แล้วหล่อหลอมกันจนเป็นรูปแบบเฉพาะของชุมชนสมัยทวารวดี เมื่ออิทธิพลเขมรในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 18

⁵มะโน กลีบทอง, ผู้รวบรวมเรียบเรียง, “ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของจังหวัดราชบุรี,” ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี และจังหวัดราชบุรี (กรุงเทพมหานคร : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี, 2544), 63.

อันตรงกับรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เข้ามามีบทบาทกับชุมชนในพื้นที่ภาคกลาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ทำให้ชุมชนในบริเวณดังกล่าวรับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรจากอาณาจักรกัมพูชาในด้านต่างๆ ที่สำคัญประการหนึ่งคือ ด้านคติความเชื่อทางศาสนา โดยพบว่าประชากรที่อาศัยอยู่ในชุมชนเขมรช่วงระยะเวลานี้ได้นับถือพุทธศาสนาเถรวาทนิกายวัชรยานตามแบบอย่างวัฒนธรรมเขมร ซึ่งเน้นการสร้างศาสนสถานและรูปเคารพขนาดใหญ่ แล้วมีการประกอบพิธีกรรมที่สลับซับซ้อน โดยได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครอง ดังปรากฏหลักฐานประติมากรรมรูปเคารพทำจากหินทรายที่สำคัญได้แก่ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี⁶

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ทำจากหินทราย ลักษณะเป็นรูปบุรุษประทับยืน มี 1 เศียร 8 กร แต่พระกรได้หักหายไปหมด บนพระเศียร (พระเกศา) และพระวรกายมีการสลักพระพุทธรูปปางสมาธิองค์เล็กๆอยู่มากมาย ที่ด้านหน้ามวยพระเกศาประดับรูปพระธยานิพุทธรูปมีตาจะอยู่ในท่าปางสมาธิอันเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (พระธยานิพุทธรูปบันดาลให้เกิดพระพุทธรูปเจ้าและพระโพธิสัตว์มากมายตามคติพุทธศาสนานิกายมหายาน) บริเวณกึ่งกลางพระอุระมีรูปบุคคลขนาดใหญ่ประทับนั่งในท่าปรียังกาสนะ (ขัดสมาธิราบ) มี 2 กร ซึ่งที่บั้นพระองค์ก็ได้สลักรูปบุคคลขนาดใหญ่ดังกล่าวไว้โดยรอบ และที่รอบข้อพระกร ข้อพระบาท ตลอดจนนิ้วพระบาทของพระองค์ยังมีรูปบุคคลขนาดเล็กสลักอยู่ด้วย พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีแปดกรมักถือสิ่งของต่างๆ ไว้ในพระหัตถ์ทั้งแปด คือ วัชระ อังกุสะ (ขอสับข้าง) คัมภีร์ และสังข์ แต่บางรูปเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิขนาดเล็ก, จักร, อักษมาลา (ลูกประคำ), หม้อน้ำ และพระขรรค์(ดาบ) จะเห็นได้ว่าการพบพระพุทธรูปขนาดเล็กประทับนั่งปางสมาธิทั้งบนพระเศียร พระวรกาย รอบข้อพระกร ข้อพระบาทและที่นิ้วพระบาทนั้น อาจมีความหมายถึงการแบ่งภาคของพระธยานิพุทธรูปมีตาจะประทับอยู่ด้านหน้ามวยพระเกศา หรืออาจเป็นการแบ่งภาคของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเองก็ได้ โดยเป็นการทำตามที่ระบุอยู่ในคัมภีร์การณทฤษฎุส ซึ่งกล่าวว่า “ในทุกขุมพระโลมาของพระโพธิสัตว์ประกอบด้วยแต่ละหนึ่งจักรวาล”⁷

⁶มะโน กลีบทอง, ผู้รวบรวมเรียบเรียง, “ประวัติศาสตร์และโบราณคดีของจังหวัดราชบุรี,” ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี และจังหวัดราชบุรี (กรุงเทพมหานคร : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี, 2544), 63-64.

⁷หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล, “พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี,” ศิลปากร 10,2 (กรกฎาคม 2509) : 47.

จะเห็นได้ว่า จากหลักฐานดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อของชุมชนโบราณบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18 พบว่าประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนานิกายมหายาน โดยเป็นการรับแบบอย่างมาจากอาณาจักรกัมพูชาโบราณในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรได้เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นในประเทศไทยอันมีอยู่เดิมก่อนที่อิทธิพลเขมรจะเข้ามา ก่อให้เกิดประติมากรรมบางรูปแบบแตกต่างกันออกไปจากศิลปะเขมรในสกุลช่างราชธานีที่ศูนย์กลางในประเทศกัมพูชา แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลเขมรแบบบายน (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) ผสมกับฝีมือช่างพื้นเมือง จากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างคติความเชื่อทางพุทธศาสนามหายานกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในชุมชนโบราณ ที่รับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 18 ในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย

1.2.3 สถาปัตยกรรม

สำหรับหลักฐานทางด้านสถาปัตยกรรมที่พบบริเวณโบราณสถานสระโกสินารายณ์นั้น สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะแผนผังและองค์ประกอบของสถาปัตยกรรม พบว่าโบราณสถานจอมปราสาทที่ตั้งอยู่ภายในเมืองโบราณสระโกสินารายณ์ แม้ว่าในปัจจุบันได้อยู่ในสภาพที่พังทลายมากเหลืออยู่เพียงซากฐานปรักหักพัง ทำให้สันนิษฐานถึงรูปแบบของสถาปัตยกรรมได้ยาก แต่จากการขุดแต่งโบราณสถานจอมปราสาท เมื่อปี พ.ศ. 2509 ทำให้ค้นพบชิ้นส่วนที่มีลักษณะเป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมอยู่หลายชิ้น อาทิ ชิ้นส่วนกรอบประตูหินทรายสีแดง แท่งหินทรายสีแดงกลีบขนุนไว้ใช้ประดับอยู่ที่ส่วนยอดของปราสาท อันเป็นชิ้นส่วนของสถาปัตยกรรมแบบเขมร ชิ้นส่วนยอดโบราณสถานรูปกลีบมะเฟืองทำจากศิลาแลง จากการค้นพบชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมดังที่กล่าวมานี้ ทำให้สามารถสันนิษฐานรูปทรงของโบราณสถานได้ว่าคงมีลักษณะเป็นปราสาทแบบเขมร⁸

ลักษณะการวางฐานรากของสถาปัตยกรรม พบว่าที่โบราณสถานจอมปราสาท มีการวางฐานรากโดยการนำหินที่ทุบแตกและกระทุ้งบดอัดจนแน่น จากนั้นจึงปูพื้นด้วยศิลาแลงทำเป็นฐานอาคาร เพื่อรองรับน้ำหนักอาคารส่วนบน ส่วนวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง พบว่ามีการก่อสร้างสถาปัตยกรรมที่ทำมาจากดินเผา มีการใช้อิฐเป็นวัสดุในการก่อสร้างโบราณสถานจอมปราสาทที่สระโกสินารายณ์ ขนาดของอิฐค่อนข้างมีขนาดใหญ่ยาวประมาณ 35 เซนติเมตร กว้างประมาณ 18 เซนติเมตร และหนาราว 8 เซนติเมตร อีกทั้งบางก้อนยังพบเคลือบปะปนอยู่ด้วยคล้ายกับอิฐสมัย

⁸รัชสร ตันติวงศ์. “ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง-ท่าจีน.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 143.

ทวารวดี ซึ่งการพบอิฐที่มีลักษณะคล้ายอิฐสมัยทวารวดีในโบราณสถานจอมปราสาทนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่นผสมผสานกับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรที่รับแบบอย่างมาจากประเทศกัมพูชา ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ราวพุทธศตวรรษที่ 18)⁹

นอกจากนี้ ยังพบชิ้นส่วนลวดลายปูนปั้นที่ใช้ประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของโบราณสถานจอมปราสาทจำนวนมาก ซึ่งลวดลายปูนปั้นที่พบ ได้แก่ รูปเทวดาหรือกษัตริย์ มนุษย์ อมนุษย์ และและรูปสัตว์ต่างๆ เช่น นาค สิงห์ ครุฑ ช้าง ฯลฯ ซึ่งประติมากรรมที่พบเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงลักษณะฝีมือช่างพื้นเมืองผสมผสานเข้ากับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรแบบบายัน สมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (ราวพุทธศตวรรษที่ 18) ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีที่ทำจากหินทราย ส่วนใหญ่เป็นโบราณวัตถุหินทราย เช่น ฐานประติมากรรมรูปเคารพทำด้วยหินทรายสีแดง ชิ้นส่วนแท่งหินทรายสีแดง ชิ้นส่วนของตัวอาคารที่ทำจากวัสดุหินทรายสีแดง เช่น กรอบประตู ทับหลัง และกลีบขนุน เป็นต้น จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าโบราณวัตถุที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม และประติมากรรมรูปเคารพ ซึ่งสลักจากหินทรายสีแดง อันแสดงถึงลักษณะของฝีมือของกลุ่มคนท้องถิ่น นอกจากนี้ยังอาจสันนิษฐานได้ว่าบริเวณภาคตะวันตกของประเทศไทย เป็นแหล่งวัตถุดิบหรือแหล่งทรัพยากร โดยเฉพาะหินทรายสีแดง¹⁰

1.2.4 ความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อาจทำให้ทราบถึงความสัมพันธ์หรือการติดต่อแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนได้ โดยเฉพาะความสัมพันธ์กับชุมชนเขมรในประเทศกัมพูชา ความสัมพันธ์กับราชสำนักจีน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนร่วมสมัยภายในภูมิภาคเดียวกันในบริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกของไทย กล่าวคือ

การติดต่อหรือความสัมพันธ์กับชุมชนเขมรจากศูนย์กลางในประเทศกัมพูชา ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พุทธศตวรรษที่ 18) ซึ่งอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรได้เข้ามามีบทบาทกับชุมชนโบราณบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อย่างมาก หลักฐานที่สำคัญคือ พุทธศาสนานิกายมหายานแบบตันตระ คคิรีตันตริยมหายาน อันเป็นที่นิยมนับถือกันในประเทศกัมพูชาช่วงระยะเวลานั้น ดังปรากฏหลักฐานการทำรูปเคารพที่มีลักษณะเป็นประติมากรรม

⁹รัชสร ตันติวงศ์. “ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 145-147.

¹⁰เรื่องเดียวกัน, 149-152.

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีแปดกร นอกจากนี้ รูปแบบผังเมืองที่มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม สม่่าเสมอ แสดงถึงรูปแบบผังเมืองในวัฒนธรรมเขมร ซึ่งมีความแตกต่างจากผังเมืองในวัฒนธรรม ทวารวดีอันเป็นชุมชนดั้งเดิมในบริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกที่มีลักษณะรูปทรงไม่สมม่่าเสมอ อีกทั้งลักษณะแผนผังและองค์ประกอบของโบราณสถานยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลเขมรเช่นกัน

นอกจากนี้ จากการที่ได้ค้นพบเครื่องถ้วยจีนตามแหล่งโบราณคดีที่มีอายุร่วมสมัยกับ วัฒนธรรมเขมร ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์ซ่งของจีน (ราวพุทธศตวรรษที่ 16-18) ในบริเวณลุ่มน้ำ แม่กลอง โดยพบทั้งในแหล่งที่เคยเป็นเมืองท่าในอดีต อย่างเช่นเมืองราชบุรี และตามแหล่งที่เป็น ชุมชนโบราณหรือ ศาสนสถาน ทำให้เชื่อว่าในช่วงเวลาดังกล่าวนี้ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่าง บ้านเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อันเป็นช่วงระยะเวลาที่อิทธิพลเขมรจากอาณาจักร กัมพูชาโบราณกำลังแพร่กระจายเข้ามาในชุมชนโบราณในภาคกลางและภาคตะวันตกประเทศไทย กับราชสำนักจีนในสมัยราชวงศ์ซ่ง ดังพบหลักฐานที่เป็นเครื่องถ้วยจีนประเภทต่างๆ ทั้งเคลือบ สีขาว เคลือบสีเขียว เคลือบสีน้ำตาล และมาจากหลายๆแหล่งเตา หลากหลายรูปทรง ทั้งประเภทดลั บจาน ชาม ไห เป็นต้น¹¹

อีกทั้งภายในชุมชนภูมิภาคเดียวกันบริเวณภาคกลางและภาคตะวันตกของไทย ยังอาจมี ความสัมพันธ์กันด้วย เช่น จากหลักฐานที่ปรากฏสามยอดเมืองลพบุรี เมืองสิงห์ เมืองครุฑ จังหวัด กาญจนบุรี เมืองราชบุรีโบราณ และเมืองสระโกสินารายณ์ ที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตอำเภอ บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี โบราณสถานเนินทางพระ เมืองโบราณบ้านหนองแจง ในเขตจังหวัด สุพรรณบุรี และอาจรวมถึงเมืองเพชรบุรีที่บริเวณปราสาทวัดกำแพงแลง เนื่องจากชุมชนโบราณ ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ได้มีอายุอยู่ร่วมสมัยกัน ระยะเวลาใกล้เคียงกัน มีวัฒนธรรมคล้ายคลึงกัน และ ต่างก็รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรกัมพูชาโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เข้ามาเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักฐานทางด้านคติความเชื่อทางพุทธศาสนานิกายมหายาน การทำประติมากรรม รูปเคารพตามแบบวัฒนธรรมเขมร ซึ่งมีความแตกต่างกันกับคติความเชื่อในวัฒนธรรมทวารวดีที่ได้ นับถือนิกายเถรวาทเป็นหลัก

กล่าวโดยสรุป แม้ว่าอิทธิพลเขมรได้เข้ามามีบทบาทกับชุมชนโบราณบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง ในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีในหลายๆ ด้าน อันได้แก่ ด้านรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน คติความเชื่อ ทางศาสนา และการก่อสร้างสถาปัตยกรรม แต่จากหลักฐานที่พบในบริเวณดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมเขมรได้เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมทวารวดีอันมีอยู่ดั้งเดิมในพื้นที่นี้ ดังจะเห็นว่า

¹¹ กรมศิลปากร, ราชบุรี (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534), 147-159.

แม้ว่าลักษณะสถาปัตยกรรม องค์ประกอบ แขนงของโบราณสถานแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลเขมร แต่รายละเอียดปลีกย่อยบางประการได้แสดงถึงความเป็นท้องถิ่น อาทิ ลวดลายปูนปั้นประดับบนโบราณสถานที่มีลักษณะเป็นแบบพื้นเมืองคล้ายในศิลปะทวารวดี อีกทั้งการทำลวดลายปูนปั้นประดับศาสนสถานยังเป็นที่นิยมในศิลปะทวารวดีด้วย รวมถึงการทำรูปเคารพส่วนใหญ่ที่สลักจากหินทรายสีแดงก็แสดงให้เห็นถึงลักษณะฝีมือช่างที่เป็นแบบท้องถิ่น¹²

2. ภาพสะท้อนวิถีชีวิตของผู้คน

บริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี นับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีคนหลากหลายเชื้อชาติ อันเป็นผลเนื่องมาจากสงครามที่เป็นสาเหตุให้มีการกวาดต้อนผู้คนจากดินแดนต่างๆ เข้าสู่สยาม เพื่อเป็นกำลังพลในการพัฒนาประเทศ ปราบกฏร่องรอยหลักฐานให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน สะท้อนให้เห็นถึงการอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลอดจนวัฒนธรรมด้านความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนสืบทอดจนถึงปัจจุบัน

2.1 การอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนและความหลากหลายทางวัฒนธรรม

บ้านโป่ง เป็นอำเภอที่มีประวัติความเป็นมาเก่าแก่ยาวนานปรากฏร่องรอยหลักฐานประวัติศาสตร์ให้เห็นอยู่จนถึงปัจจุบัน หลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาอาศัยอยู่ทั้งไทย มอญ ลาว และจีน

จากร่องรอยหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี โดยเฉพาะวัดและศาลเจ้า ซึ่งตั้งเรียงรายอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองเป็นจำนวนมาก หลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการการอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์เข้ามาอาศัยอยู่ทั้งไทย มอญ ลาว และจีน สาเหตุของการอพยพตั้งถิ่นฐานของผู้คนสืบเนื่องจากสงครามไทยกับพม่าในสมัยธนบุรีและกรุงเทพฯตอนต้น ทำให้มีผู้คนอพยพลี้ภัยสงครามหนีทัพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร โดยเฉพาะกลุ่มชาวมอญได้เริ่มอพยพเข้าสู่ประเทศไทยครั้งแรกในปี พ.ศ.2135 ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช และครั้งที่ 2 พ.ศ. 2202 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นการอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากครั้งละหมื่นกว่าคน หลังจากนั้นได้มีการอพยพเข้ามาอีกหลายครั้ง จากการอพยพดังกล่าวทำให้คนไทยเชื้อสายมอญได้กระจัดกระจายไปตามพื้นที่ต่างๆ โดยเฉพาะในเขตอำเภอบ้านโป่ง เช่น วัดตาผา วัดใหญ่นครชุมน์ วัดม่วง วัดบ้านโป่ง

¹² ชัยสร ดันตวงศ์. “ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน.” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 147-159.

และวัดหัวหิน เป็นต้น¹³ สอดคล้องกับหลักฐานเอกสารประวัติวัดบ้านโป่ง กล่าวถึงสาเหตุของการอพยพตั้งถิ่นฐานของชาวมอญว่า

ท่านพ่อเต่าต่าง (พระภิกษุต่าง) ซึ่งเป็นพระรามัญมาจากเมืองหงสาวดี เพราะว่าสมัยนั้นเมืองหงสาวดี กำลังได้รับความปั่นป่วนจากภัยสงคราม ราษฎรตลอดจนพระภิกษุสามเณรรามัญต่างพากันอพยพครอบครัวหลั่งไหลเข้าสู่ประเทศไทย ทางด่านสิงขรข้างทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์บ้าง จะอย่างไรก็ตามผลที่สุดก็ได้มาทำมาหากินพึ่งพระบรมโพธิสมภารเจ้าแผ่นดินไทย ณ ลุ่มน้ำแม่กลองตอนกลาง ฉะนั้น แคว้นบ้านโป่ง-ราชบุรี จึงมักมีชนชาติรามัญสืบรกรากมาถึงสมัยปัจจุบันมากที่สุด และในแถบนี้สถิติวัดรามัญจึงมีส่วนมากตราบเท่าทุกวันนี้¹⁴

ส่วนกลุ่มชาวจีนได้อพยพเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จ.ศ.1136 (พ.ศ.2317) โดยเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินฝั่งตะวันตกลุ่มน้ำแม่กลองด้านใต้เมืองโกสินารายณ์ ในบริเวณตำบลบึงไพล ตำบลคุ้งพยอม ตำบลดอนกระเบื้อง และกระจัดกระจายไปในทุกตำบลและหมู่บ้าน¹⁵ ปรากฏหลักฐานประวัติศาสตร์ อาทิ ศาลเจ้าแม่บึงไพล บ้านบึงไพล ศาลเจ้าองค์เอี้ยบ้านคุ้งพยอม เป็นต้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เป็นต้นมา ชาวจีนได้อพยพเข้ามาอยู่เป็นจำนวนมากขึ้น เนื่องจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ยกเลิกระบบการผูกขาดการค้า เปิดการค้าเสรี ข้าวเป็นสินค้าที่สำคัญ ประกอบกับรัชกาลที่ 5 ทรงยกเลิกระบบไพร่ ทำให้มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำกินในดินแดนไทยมากกว่าแต่ก่อน โดยเฉพาะกลุ่มคนจีนได้ขยายตัวไปตั้งถิ่นฐานในย่านตลาด โดยเฉพาะบ้านโป่ง เป็นเมืองที่พัฒนามาจากบริเวณที่เป็นย่านตลาดเป็นศูนย์กลางมาก่อน ชาวจีนเหล่านี้ได้ผสมกลมกลืนกับผู้ที่อาศัยอยู่เดิมในท้องถิ่น พร้อมทั้งนำคติความเชื่อและแบบแผนการดำเนินชีวิตของตนเองเข้าไปผสมผสานกับวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย เช่น การผสมผสานความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีบรรพบุรุษหรือผีบ้านผีเรือนของคนไทยและคนมอญ เข้ากับประเพณีการนับถือเจ้าที่และการสร้างศาลเจ้าเงินเอาไว้ตามย่านศูนย์กลางชุมชนของชาวจีน ซึ่งในท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างนั้นจะพบการตั้งศาลเจ้าแม่บึงไพลเป็น

¹³ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกสินารายณ์ถึงบ้านโป่ง, 17.

¹⁴ พระมหาสนิท เขมจารี, “ประวัติวัดบ้านโป่ง,” ใน สุจิตร์งานผูกพัทธสีมาปิดทองฝังลูกนิมิต วัดบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปีพุทธศักราช 2547 (ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547), 3.

¹⁵ สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกสินารายณ์ถึงบ้านโป่ง, 17.

จำนวนมากในเขตอำเภอบ้านโป่งและโพธาราม ซึ่งบริเวณย่านตลาดมักมีศาลเจ้าตั้งอยู่ด้วยเสมอ เพราะเป็นสถานที่ที่คนจีนมาราบไหว้และประกอบพิธีกรรม ศาลเจ้าจีนนิยมสร้างกันแพร่หลาย ในจังหวัดราชบุรีบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง แต่ที่เก่าแก่ที่สุดสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็คือ ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันตกในเขตอำเภอบ้านโป่ง

ส่วนกลุ่มชาวลาว อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่สมัยธนบุรีและกรุงเทพฯตอนต้นในฐานะเชลยศึก โดยให้มาตั้งถิ่นฐานเพื่อเป็นกำลังในการทำสงคราม เคยอาศัยอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่อำเภอบ้านโป่งถึงโพธาราม ต่อมากลุ่มคนมอญขยายตัวอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น ทำให้ชาวลาวต้องค่อย ๆ ถอยร่นเข้าไปในตอนในของแผ่นดินซึ่งเป็นที่ดอน จะเห็นได้ว่า ตลอดริมฝั่งแม่น้ำทั้งสองฟากตั้งแต่บ้านโป่งลงมาถึงโพธารามจะเป็นกลุ่มคนมอญเสียเกือบทั้งหมด ถัดจากฝั่งแม่น้ำทางด้านทิศตะวันออกหรือฝั่งซ้ายออกไปจึงจะเป็นกลุ่มคนลาว บริเวณริมฝั่งขวาหรือฝั่งตะวันตกของแม่น้ำใกล้ๆวัดสร้อยฟ้าก็ยังมีกลุ่มคนลาวตกค้างอยู่อีกกลุ่มเล็กๆ และยังมีลาวอีกกลุ่มหนึ่งเดินทางจากริมแม่น้ำแม่กลองมาทางทิศตะวันตกตั้งถิ่นฐานในเขตอำเภอจอมบึง ซึ่งสาเหตุสำคัญของการโยกย้ายถิ่นฐานของชาวลาว น่าจะมาจากการขยายตัวของประชากร ทำให้ต้องหาที่ดินทำกินใหม่ นอกจากนี้ยังมีลาวที่อพยพมาจากเพชรบุรี สุพรรณบุรี และภาคกลางของไทยเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินในลุ่มน้ำแม่กลอง ดังนั้น ลาวบริเวณนี้จึงมีหลายกลุ่ม ได้แก่ ลาวยวน ลาวเวียง ลาวโซ่ง ลาวพวน และลาวครั้ง แต่ละกลุ่มต่างอยู่ในกลุ่มของตน¹⁶

ดังที่ปรากฏในเอกสารเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านหนองปลาหมอ กล่าวถึงการอพยพตั้งถิ่นฐานของชาวไท-ยวนในอำเภอบ้านโป่งว่า กลุ่มชาวไท-ยวนได้อพยพเข้ามาในประเทศไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) พ.ศ. 2349 พระองค์ทรงโปรดให้แบ่งชาวเชียงแสนออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกให้ไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเส้าให้ จังหวัดสระบุรี และอีกส่วนหนึ่งให้ไปอยู่ที่อำเภอเมืองราชบุรี ได้แก่ บ้านไร่ บ้านคูบัว บ้านดอนแดง บ้านดอนตะโก บ้านทุ่งหลวง อีกจำนวนหนึ่งมาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านดงหนองโพธิ์ และบ้านบางกระโด อำเภอปอธาราม จังหวัดราชบุรี ต่อมาชาวเชียงแสนที่อพยพมาก็มีลูกหลานเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงได้แยกย้ายไปอยู่ถิ่นต่างๆ อีกพวกหนึ่งแยกย้ายมาจับจองที่ดินที่อำเภอบ้านโป่ง ขณะนั้นท้องที่อำเภอบ้านโป่งมีผู้คนอาศัยอยู่น้อย ท้องที่เป็นป่าดงพงไพรหนาแน่น มีสัตว์ป่านานาชนิด ที่บ้านหนองปลาหมอ ประชาชนพวกแรกที่มาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน เป็นพวกที่มาจากบ้านดงหนองโพธิ์ อำเภอปอธาราม พวกนี้มาพบหนองน้ำโบราณอยู่กลางป่า มีปลาหมอชุกชุม จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ หนองน้ำ

¹⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือญาติ” มอญ : ลุ่มน้ำแม่กลอง, 135.

และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “หนองปลาหมอ” ต่อมาจึงได้มีการสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้นโดยให้ชื่อว่า “วัดหนองปลาหมอ” ตามชื่อหนองน้ำ¹⁷

อาจกล่าวได้ว่า บริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ในปัจจุบัน ยังคงมีความหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ แม้ว่าอาจจะมีความเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เกิดจากการพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญก้าวหน้าในด้านต่าง ๆ แต่กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองไว้ดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน และเมืองบ้านโป่งยังคงเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย นับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน

2.2 วัฒนธรรมด้านความเชื่อ

วัฒนธรรมด้านความเชื่อมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คน ความเชื่อจึงเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ซึ่งในระยะแรกมนุษย์เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ผีสาง เทวดา อารักษ์¹⁸ ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และพุทธได้แพร่หลายเข้ามาเกิดการผสมผสานระหว่างลัทธิความเชื่อดั้งเดิมกับความเชื่อตามลัทธิศาสนาที่เข้ามาใหม่กลายเป็นความเชื่อใหม่ในท้องถิ่น โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และบริเวณใกล้เคียง เป็นแหล่งที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิดังกล่าว ซึ่งยังปรากฏร่องรอยหลักฐานให้เห็นจากโบราณสถาน โบราณวัตถุ และเอกสารท้องถิ่นต่างๆ แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อพื้นฐาน และคติความเชื่อตามลัทธิศาสนาที่มีการผสมผสานเป็นคติความเชื่อของท้องถิ่น อาทิเช่น ความเชื่อในเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ และความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น อันได้แก่

2.2.1 ความเชื่อในเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ : ผีหมู่บ้าน และผู้อารักษ์วัด

จากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะผีหมู่บ้านและผู้อารักษ์วัดพบว่า ผีหมู่บ้านส่วนใหญ่มักจะเป็นวิรบุรุษของชุมชนหรือก็เป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน เช่น ศาลผีบ้านของคณมอญบ้านม่วง และบ้านนครชุมน์ที่มีเจ้าพ่อช้างพันเป็นผีผู้อารักษ์หมู่บ้าน จาก

¹⁷ แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอุตตโม
เท่าที่ฉันรู้จัก, 1-2.

¹⁸ ธิดา สาระยา, “การกลบนำกับการขยายตัวของชุมชน,” เมืองโบราณ 7 (1) : 86-95 ;
ธันวาคม 2523 - มีนาคม 2524.

คำบอกเล่าของชาวบ้าน เจ้าพ่อช่างพันหรือสมิงนครอิน เป็นวีรบุรุษจากเรื่องราชาธิราช คนมอญแบกศาลเจ้าพ่อช่างพันมาแต่เมืองมอญด้วยเมื่อคราวเมืองแตก ศาลเจ้าพ่อช่างพันของคนมอญบ้านม่วงตั้งอยู่ใต้ต้นโพธิ์ ขณะที่ศาลเจ้าพ่อช่างพันของคนมอญบ้านนครชุมน์ตั้งอยู่ใต้ต้นพิบูล ผีผู้อารักษ์หมู่บ้านโดยปกติจะมีคนประทับทรงและมีการเซ่นไหว้ประจำปี พิธีเซ่นไหว้ผีประจำหมู่บ้านมักจะถูกจัดขึ้นในช่วงราวเดือน 5 ถึงเดือน 7 เป็นช่วงรอยต่อการสิ้นสุดฤดูเก็บเกี่ยวและการเริ่มต้นทำนา เพื่อเป็นการบอกกล่าวแก่ผีสงเทวดาให้คนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุข และพืชผลมีความอุดมสมบูรณ์¹⁹

สำหรับชาวบ้านหนองปลาหมอจะเซ่นไหว้ผีหมู่บ้านในเดือน 6 เนื่องจากชาวบ้านหนองปลาหมอมีความเชื่อและนับถือศาลเจ้าพ่อสายบัวในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้น เมื่อชาวบ้านต้องการที่พึ่งทางใจก็จะพากันมาบนบานศาลกล่าวต่อศาลเจ้าพ่อสายบัว เมื่อได้สำเร็จตามสิ่งที่มุ่งหวังแล้วก็จะพากันมาแก้บนด้วยเครื่องเซ่นต่างๆ เช่น ผลไม้ อาหารพื้นบ้าน และพวงมาลัย เป็นต้น บางคนเล่าว่าเจ้าพ่อสายบัวชอบการแก้บนด้วยการร่างเป็นที่สุด ในช่วงกลางเดือน 6 คือ ราวกลางเดือนพฤษภาคม จะมีพิธีการทำบุญกลางบ้านโดยใช้สถานที่ศูนย์กลางของหมู่บ้าน คือ ศาลเจ้าพ่อสายบัวนั้น เป็นสถานที่ประกอบพิธี ชาวบ้านหนองปลาหมอมีความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีหมู่บ้าน ซึ่งเป็นผีดีทำหน้าที่คอยปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขรอดพ้นจากโรคภัยไข้เจ็บ ทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตร ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล การทำให้ผีหมู่บ้านพอใจจึงต้องมีการบูชาเซ่นไหว้ปีดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกจากหมู่บ้าน เป็นการสืบชะตาของคนในหมู่บ้าน ให้มีอายุมันขวัญยืน ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมารบกวน ซึ่งขั้นตอนต่างๆ ในการทำพิธีกรรมจะเป็นการผสมผสานกันระหว่างเซ่นไหว้ผีและการทำบุญตามความเชื่อในศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน²⁰

สำหรับศาลผู้อารักษ์ประจำวัด พบว่า คนมอญ คนลาว และคนไทย ล้วนมีศาลผู้อารักษ์ประจำวัด อาจเป็นศาลพระภูมิหรือศาลรุกขเทวดา โดยผู้อารักษ์วัดมักจะเรียกเป็นเทวดามากกว่าเป็นผี และโดยปกติแล้วจะไม่มีเซ่นไหว้ประจำปีเหมือนศาลผีบ้าน โดยทั่วไปแล้วศาล ผู้อารักษ์วัดต้องได้รับการกราบไหว้และบอกกล่าวทุกครั้ง เมื่อมีการจัดงานหรือพิธีการต่างๆ เกิดขึ้นภายในวัด

¹⁹ สัมภาษณ์ นายจวน เครือวิเศษจารักษ์, , ชาวตำบลบ้านม่วง, อายุ 83 ปี, 13 หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 20 กันยายน 2549.

²⁰ สัมภาษณ์ นายอำนาจ บุญณรงค์, อายุ 63 ปี, ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลหนองปลาหมอ, 2/1 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 29 กันยายน 2549.

เช่น ศาลพ่อปู่โพธิ์ศรีวิชัย วัดใหญ่นครชุมน์ ศาลใต้ต้นโพธิ์ วัดม่วง และศาลพ่อปู่ วัดโพธิ์โสภาราม เป็นต้น²¹

ภาพที่ 49 ศาลพ่อปู่โพธิ์ศรีวิชัย วัดใหญ่นครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.2.2 ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ

นอกจากการนับถือผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้ว ยังมีการนับถืออำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น รุกขเทวดาหรือผู้อารักษ์ต้นไม้ คนมอญจะนับถือผู้อารักษ์ต้นไม้ ในอดีตก่อนที่คนมอญจะตัดต้นไม้ใหญ่จะต้องขออนุญาตรุกขเทวดาผู้อารักษ์ต้นไม้เสียก่อน ถ้ารุกขเทวดาอนุญาตจึงจะสามารถโค่นต้นไม้ได้ โดยคนมอญจะนำกล้วยที่ใส่ตัดต้นไม้มาพวงไว้กับต้นไม้และทิ้งไว้ 1 คืน ถ้าเครื่องมือตัดไม้พียงอยู่ในสภาพเดิม แสดงว่ารุกขเทวดาอนุญาตให้ตัดต้นไม้ได้ แต่ถ้าเครื่องมือกระจัดกระจาย แสดงว่ารุกขเทวดาไม่อนุญาต ศาลผีบ้านและเทวดาผู้อารักษ์วัดของคนมอญมักตั้งอยู่ใกล้ต้นไม้ใหญ่ เช่น ต้นโพธิ์ภายในวัดม่วงที่เป็นที่ประดิษฐานศาลผู้อารักษ์วัดม่วง นอกจากต้นโพธิ์จะมีผู้อารักษ์แล้ว ต้นตะเคียนยังมีแม่ตะเคียนผู้มีฤทธิ์เป็นผู้อารักษ์ แม่ตะเคียนสามารถบันดาลให้ได้ทั้งโชคร้าย

²¹ สัมภาษณ์ นายจวน เกรือวิชฌยาจารย์, ชาวตำบลบ้านม่วง, อายุ 83 ปี, 13 หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 20 กันยายน 2549.

และโชคลาก เช่นเดียวกับชาวบ้านวัดศาลปากลัดที่มีการนับถือเจ้าแม่ตะเคียนที่ประดิษฐาน ณ ศาลใต้ต้นตะเคียน ภายในวัดศาลปากลัด ตำบลคุ้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ศาลเจ้าแม่ตะเคียนเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านนิยมมาบนบานเพื่อขอโชคลาก นอกจากนั้นแม่ตะเคียนยังทำหน้าที่เป็นผู้อารักษ์วัดอีกด้วย จะเห็นได้ว่า จากหลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติและความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น เป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติกับพุทธศาสนาของชุมชนท้องถิ่น ได้อย่างกลมกลืน²²

2.2.3 ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ : พระพุทธรูป และรูปหล่อเหมือนอดีตเจ้าอาวาส

พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปหลายองค์มีชื่อเรียกเฉพาะ และมักถูกกล่าวขานว่ามีอิทธิฤทธิ์สามารถให้โชคลากและคุ้มครองผู้มาบนบานกราบไหว้ได้ เช่น หลวงพ่อพญาแลแห่งวัดใหญ่นครชุมน์

หลวงพ่พญาแล เป็นพระพุทธรูปที่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก และเป็นที่ยังพาด้านของความศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านนครชุมน์และที่อื่นๆชานาน เพราะตั้งแต่อัญเชิญท่านมาประดิษฐาน ณ วัดใหญ่นครชุมน์ ก็ทำให้ชาวบ้านบนบานขอพรประสบความสำเร็จตลอดมา มีเรื่องเล่าว่าเมื่อปี พ.ศ. 2538 คุณรักษ์ชัย คุณลำพิ่ง เจนบรรจง และคุณยุพา เกิดกัน อาศัยอยู่จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นผู้บูรณะหลวงพ่พญาแล และหลวงพ่พระพุทธไสยาสน์ โดยหุ้มองค์พระให้เป็นสีทองทั้งหมด ภายหลังได้ทำนาฬิกากรอบเพชรราคาเรือนแสนหาย ได้มาบนหลวงพ่พญาแลขอให้ได้นำพิกาคืน หลังจากนั้นไม่กี่วันได้นำพิกาคืนมาราวปาฏิหาริย์ อีกรายหนึ่งชื่อลุงมอง เกตุเจริญ เป็นชาวบ้านนครชุมน์ เป็นโรคปวดหัวเข้าเรื้อรังมานานแรมปี ได้มาบนบานและขอน้ำมนต์จากหลวงพ่พญาแลไปดื่ม และผสมน้ำอาบไม่กี่วันหายจากอาการปวดหัวเข้าเรื้อรัง²³

นอกจากนี้ ความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปยังมีควบคู่ไปกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของอดีตเจ้าอาวาสผู้เปรียบเสมือนครูบาอาจารย์ และพระสาขปฏิบัติในอดีตที่เป็นที่นับถือของชาวบ้านทั่วไป โดยเฉพาะบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เช่น หลวงปู่เข็มแห่งวัดบ้านม่วง หลวงพ่อมูลแห่งวัดหนองปลาหมอ และหลวงพ่ชุ่มวัดอุทุมพรทาราม (ท่ามะเดื่อ) เป็นต้น

²² สัมภาษณ์ นายจวน เครือวิเศษฉายาจารย์, ชาวตำบลบ้านม่วง, อายุ 83 ปี, 13 หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 20 กันยายน 2549.

²³ พระฐิติภัทร ฐานยุตโต, ประวัติวิหารปากวัดใหญ่นครชุมน์ [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 16 กันยายน 2551 เข้าถึงได้จาก <http://watyaiweb.igetweb.com/index.php?mo=3&art=37723>

หลวงปู่เข้ม : พระเกจิแห่งวัดบ้านม่วง

หลวงปู่เข้ม เป็นบุคคลสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับวัดม่วงและชาวบ้านม่วงเป็นอย่างมาก พระปลัดอุ่น สิริภทโท เจ้าอาวาสวัดม่วงองค์ปัจจุบัน กล่าวถึงอดีตเจ้าอาวาสรูปนี้ว่า เป็นพระเถระที่เชี่ยวชาญในการวิปัสสนาและมีบทบาทสำคัญที่ทำให้วัดม่วงเจริญรุ่งเรืองและเป็นที่ยึดมั่นในหมู่คนมอญ ไทย ลาว และกะเหรี่ยง เนื่องจากท่านได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์พิเศษสามารถบวชคนข้ามจังหวัดได้ มีเรื่องเล่ากันว่า พวกกะเหรี่ยงเคารพนับถือท่านมากถึงกับมอบให้ท่านลูกศิษย์ เพราะถือว่าเป็นมงคลสูงสุดของชีวิต

หลวงปู่เข้ม ทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์อยู่นาน จนประมาณปี พ.ศ.2440 จึงได้รับพระสมณศักดิ์เป็น “พระครูไชยคีรีศรีสวัสดิ์” วัดม่วงเจริญสูงสุดในสมัยนี้ เนื่องจากท่านได้สร้าง ความเจริญให้กับวัดมากมาย เช่น สร้างโบสถ์ ศาลา กำแพง โรงเรียน ฯลฯ ทำให้บ้านม่วงเป็น ศูนย์กลางการเรียนการศึกษารวมในสมัยนั้น หลวงปู่เข้มเป็นพระที่มีเมตตาสูงมาก และเคร่งครัด พระธรรมวินัยมาก นอกจากนี้ หลวงปู่เข้มยังมีกิตติศัพท์ในการเป็นหมอรักษาโรค โดยนำสมุนไพรที่ขึ้นในวัดมาทำเป็นยาลูกกลอนแจกให้แก่ชาวบ้านที่เดือดร้อน หลวงปู่เข้มได้รับการเชื่อถือว่า ใครที่ลี้ภัยหลบหลีกให้ท่านเป่ากระหม่อมให้จะทำให้มีชีวิตที่ก้าวหน้ารุ่งเรือง จึงมีพระสงฆ์มาขอลี้ภัยกับท่านเป็นจำนวนมาก

ความเลื่อมใสศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อหลวงปู่เข้มกลายเป็นตำนานที่เล่าสืบต่อกันต่อๆมา ในหมู่ชาวบ้านม่วง มีเรื่องเล่าขานไม่รู้จบเกี่ยวกับความเมตตา ความขลัง ความสันโดษ และวิชาความรู้ที่ท่านความรู้ที่ท่านสั่งสมเป็นมรดกตกทอดแก่วัดม่วง ถือได้ว่าหลวงปู่เข้มเป็นพระสงฆ์ที่เป็นแบบอย่างของพระที่อุทิศตนเพื่อชาวบ้านและเป็นสัญลักษณ์สำคัญของวัดม่วง ไปอีกนาน²⁴

²⁴มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์เนต, 2536), 120-121.

ภาพที่ 50 รูปหล่อหลวงปู่เข็ม วัดม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 20 กันยายน 2550

หลวงพ่อมูล : ศูนย์รวมจิตใจแห่งวัดหนองปลาหมอ

พระครูมูล อุตตโม หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า หลวงพ่อมูล นั้น เกิดเมื่อวันที่ 24 มกราคม 2439 ที่บ้านมูลโคลอย ตำบลคอนตะโก จังหวัดราชบุรี บิดาของท่านได้ย้ายมาอยู่ที่ตำบลหนองปลาหมอ หมู่ที่ 5 เมื่อท่านอายุได้ 3 ขวบเศษ มารดาของท่านได้เสียชีวิตลง บิดาของท่านได้แต่งงานใหม่ อาของท่านจึงอุปการะเลี้ยงดูท่านไปอยู่ที่บ้านหนองปลาหมอ หมู่ที่ 2 เมื่อเติบโตเป็นหนุ่ม ท่านได้บวชเป็นภิกษุอยู่ที่วัดหนองปลาหมอ ต่อมาท่านก็ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดหนองปลาหมอ เมื่อท่านรับหน้าที่เป็นเจ้าอาวาสแล้ว ท่านได้ดูแลพระสงฆ์และศิษย์วัดให้อยู่ในระเบียบวินัยอันดีงาม ให้พระและเด็กวัดได้เรียนหนังสือทั้งภาษาไทยและอักษรล้านนา หลวงพ่อมูลสามารถอ่านหนังสือล้านนาได้อย่างคล่องแคล่ว ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีโรงเรียนประชาบาล เด็กชายต้องเรียนหนังสือกับพระที่วัด นอกจากนี้ ท่านยังมีนิสัยไม่ชอบเบียดเบียนผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ทำให้พระสงฆ์และชาวบ้านต่างเคารพนับถือท่านมาก²⁵

หลวงพ่อมูลในความเชื่อของชาวบ้านหนองปลาหมอ ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำตำบล ชาวบ้านส่วนใหญ่นับถือและศรัทธาหลวงพ่อมูลมาก มีเรื่องเล่าหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความศักดิ์สิทธิ์ของท่าน ชาวบ้านเล่าว่าท่านมีวาจาสิทธิ์ กล่าวคำหุ้ใครผู้หนึ่งจะคิดเสียใจไปนาน และยังมีเรื่องเล่าว่า

²⁵ แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอุตตโม เท่าที่ฉันรู้จัก (มปท. : มปป.), 7-10.

สมัยก่อนการทำนาต้องอาศัยธรรมชาติ ปีไหนฝนตกชุกตลอดปี ก็จะทำนาได้ผลดี ปีไหนฝนแล้ง ข้าวก็จะแห้งตาย บางครั้งแล้งติดต่อกันหลายปี ชาวบ้านก็ทุกข์หนัก ต้องหากลอย ดอกฝั่ มากินต่างข้าว ปีนั้นฝนแล้ง ข้าวกล้ากำลังเจตาย เย็นวันนั้นพระสวมนต์พร้อมกันตามปกติ ท่านให้สวดบทคาถาปลาช่อน รุ่งเช้าท่านก็ออกบิณฑบาต ชาวบ้านไม่เคยเห็นท่านออกมาบิณฑบาตต่างก็ยินดีปรีดา โจทย์ขานกันทั่วหมู่บ้าน พอตอนเย็นใกล้ค่ำฝนตกหนักท่วมท้องนา ชาวบ้านเชื่อว่าท่านเป็นคนบันดาลให้ฝนตก ยี่งนานคนยิ่งเลื่อมใสศรัทธาท่านมากขึ้น

นอกจากนี้ ชาวบ้านยังเล่าว่า สมัยรัชกาลที่ 6 คนนิยมเล่นหวย ก-ข ต่อมาทรงโปรดให้ยกเลิกการออกหวย ก-ข เมื่อยกเลิกหวย ก-ข หวยนี้ก็ลงได้ดินระบาคไปทั่วทุกตำบล ชาวบ้านนั่งเลงหวยก็พยายามขอหวยหลวงพ่อมูลทุกวัน แต่ท่านไม่ให้หวยและสั่งสอนไม่ให้เล่นการพนัน ชาวบ้านที่นั่งคุยกับท่านก็มักจะเอาคำพูดของท่านมาตีเป็นเลขหวย บางครั้งบังเอิญหวยออกถูก ก็เป็นที่เล่าลือกันว่าหลวงพ่อมูลศักดิ์สิทธิ์²⁶

ปาฏิหารย์พระรูปหล่อหลวงพ่อบุ๋ม

จากหนังสือประวัติวัดอุทุมพรทาราม (ท่ามะเดื่อ) กล่าวถึงปาฏิหารย์พระรูปหล่อหลวงพ่อบุ๋มว่า เมื่อวันอาทิตย์ที่ 1 กุมภาพันธ์ 2541 ไฟไหม้ชุมชนหลังวัดมะกอกด้านทิศใต้โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าฯ ประมาณ 40 หลังคาเรือน บ้านคุณ ศ. มณีสุวรรณ เป็นหนึ่งในจำนวนบ้านที่ไฟไหม้ คุณ ศ. มณีสุวรรณ กล่าวไว้ในหนังสือลานโพธิ์ ฉบับที่ 63 ปักษ์ทอง เดือนกรกฎาคม 2541 ว่า

ไฟไหม้คราวนั้นมีบ้านหลังหนึ่งรอดพ้นจากไฟไหม้ได้อย่างสุดอัศจรรย์ ทั้งที่อยู่ใกล้บ้านต้นเพลิง ผู้คนต่างแปลกใจที่ไฟไหม้ มิของดีอะไรหรือเจ้าของบ้านที่รอดพ้นจากไฟไหม้บ้านเป็นผู้คุ้นเคยกับคุณ ศ. มณีสุวรรณ และเพื่อนบ้านเหล่านั้นว่า คงเป็นเพราะความศักดิ์สิทธิ์ของพระบุษารูปหล่อหลวงพ่อบุ๋มวัดท่ามะเดื่อที่เจ้าของบ้านนั้นได้ศรัทธานับถือหลวงพ่อบุ๋มมาตลอด นี่เป็นเรื่องอัศจรรย์อย่างเดียวกับเรื่องไฟไหม้ใหญ่ตลาดบ้านโป่ง บ้านแจ็กใช้ไฟข้ามไปได้อย่างไร ไม่ไหม้บ้านแจ็กใช้ ไฟไหม้หมด แต่กรณีบ้านแจ็กใช้นั้น แจ็กใช้มีรูปถ่ายหลวงพ่อบุ๋มบูชาอยู่แต่ไฟไหม้ชุมชนหลังวัดมะกอก กรุงเทพฯ เจ้าของบ้านมีรูปหล่อบูชาของหลวงพ่อบุ๋ม ปี พ.ศ.2529²⁷

²⁶ แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอดตโม เท่าที่ฉันรู้จัก, 10-12.

²⁷ ประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเดื่อ), 15.

จากหลักฐานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูป มีความเชื่อไปกับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของอดีตเจ้าอาวาส และรูปหล่อเหมือนของอาจารย์สายปฏิบัติที่ประดิษฐานตามวัดในท้องถิ่นต่างๆ แสดงให้เห็นอิทธิพลของกรุงเทพฯ โดยผ่านทางพระพุทธศาสนาส่วนต่างๆ ของภาคกลาง และเป็นการแสดงความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นเอง นอกจากรูปหล่อเหมือนของอดีตเจ้าอาวาสจะพบได้แทบทุกวัดในท้องถิ่น โดยเฉพาะอดีตเจ้าอาวาสที่มีชื่อเสียงและสร้างคุณประโยชน์ให้กับวัด เช่น หลวงปู่เข็ม อดีตเจ้าอาวาสวัดม่วง เป็นต้น นอกจากนี้ วัดในท้องถิ่นบางวัดยังเก็บรักษาร่างอดีตเจ้าอาวาสที่ยังไม่ได้ประสมเพลิงไว้เป็นที่สักการะกราบไหว้ เช่น วัดโพธิ์โสภาราม ตำบลคู้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.2.4 ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเล่าและตำนานของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นซึ่งมีประวัติความเป็นมาอยู่ในรูปของเรื่องเล่าและตำนาน มักเป็นสถานที่ที่มีความเป็นมาเก่าแก่ยาวนาน โดยเฉพาะแหล่งชุมชนโบราณ ซึ่งมีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อคนรุ่นหลังเข้าไปตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว จึงได้สร้างนิทานหรือตำนานปรัมปราที่เกี่ยวกับสถานที่เหล่านั้นขึ้น เช่น เรื่องเล่าเกี่ยวกับสถานที่สำคัญในท้องถิ่นอันเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุ ยกตัวอย่างเช่น ตำนานอภินิหารศาลเจ้าแม่เป็กไฟพร และเรื่องเล่าเกี่ยวกับการสร้างป่ากิของวัดใหญ่นครชุมน์ เป็นต้น

ศาลเจ้าแม่เป็กไฟพร : ศาลเจ้าแห่งตำนานและความศักดิ์สิทธิ์

จากตำนานอภินิหารศาลเจ้าแม่²⁸ กล่าวถึงความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อเจ้าแม่ว่า มีตำนานเล่าต่อๆ กันมาว่า ที่เมืองฮกเกี้ยนและเมืองกวางตุ้งในประเทศจีน คนทั้งสองเมืองนี้ส่วนใหญ่เป็นคนจีนแต่จิว มีความเคารพนับถือเจ้าแม่มาตั้งแต่โบราณ จึงได้สร้างศาลเจ้าแม่ไว้ตามที่ต่างๆ มีผู้เล่าว่า หลังสมัยราชวงศ์เซ็งบ้านเมืองปั่นป่วนระส่ำระสาย โจรผู้ร้ายชุกชุม ในขณะนั้นมีกลุ่มโจรชื่อว่า “โจรผ้าแดง” ได้ออกรังควานปล้นสะดมราษฎร บ้านเมืองเต็มไปด้วยโจรผ้าแดง ราษฎรต้องอพยพหนีภัยทิ้งบ้านเรือนเพื่อหนีโจรผ้าแดง แต่หนืออย่างไรก็หนีไม่พ้น ไม่มีใครช่วยเหลือได้ ราษฎรจึงได้ไปขอความช่วยเหลือจากศาลเจ้าแม่ ในขณะที่ทุกคนกำลังสวดมนต์ภาวนาอ่อนวอนอยู่นั้น ก็ได้เกิดเหตุการณ์ไม่คาดฝันขึ้น เกิดมีเมฆลอยดำ ฝนตกฟ้าคะนองขึ้นมา ต่อมาก็ได้มีคนเห็นเจ้าแม่เสด็จมาจากบนสวรรค์ลงมาเข้าทรงคนประจำศาลเจ้าแม่ ได้ทรงบันดาลให้คนทรงเขียนหนังสือลงบนกระดาษแผ่นหนึ่ง เป็นโคลงบทหนึ่งสั้นๆ เนื้อหาประกอบด้วยชื่อตำบลต่างๆ ประมาณ 30 กว่าตำบล และตำบลสุดท้ายคือ เมืองไต้จิว ทุกคนต่างมึนงง แต่มีนักปราชญ์ท่านหนึ่งได้อธิบายว่า ชื่อตำบลต่างๆ

²⁸ ชูยศ สนธิเชษฐกุล, ตำนานอภินิหารศาลเจ้าแม่ (ม.ป.ท., 2515), 1 - 4.

ที่เรียงตามโครงบทนั้นคือชื่อตำบลที่พวกเราต้องอพยพเดินผ่าน ไปเพื่อให้ไปถึงเมืองใต้จั่ว แล้วให้ไปตั้งที่อยู่อาศัยทำมาหากินที่เมืองนี้ ถ้าหากผู้ใดปฏิบัติตามก็จะปลอดภัยจากโจรฟ้าแดง จนกระทั่งถึงเมืองใต้จั่วทุกคนก็ทำมาหากินอย่างสงบสุข ไม่มีโจรฟ้าแดงมารบกวน ดังนั้น ราษฎรจึงได้สร้างศาลเจ้าแม่ไว้เป็นที่กราบไหว้บูชาเพื่อระลึกถึงพระคุณของเจ้าแม่ เหตุนี้เองที่คนจีนแต่จั่วนิยมสร้างศาลเจ้าแม่เบิกไพร ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

จะเห็นได้ว่า จากตำนานดังกล่าว แม่จะอยู่ในรูปของวรรณกรรมมุขปาฐะ ซึ่งไม่อาจจะระบุที่มาได้ แต่ได้รับการสืบทอดบอกเล่าของคนในท้องถิ่นจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง และเป็นเสมือนสมบัติร่วมกันอีกอย่างหนึ่งของชุมชนนอกเหนือจากสถานที่สำคัญ เป็นตัวบ่งชี้ความเป็น “เครือข่ายทางสังคม” หรือ “เครือข่ายตำนานเดียวกัน” และเป็นตัวบ่งบอกถึงประวัติความเป็นมาของคนในท้องถิ่นในแง่ของกลุ่มชาติพันธุ์การอพยพโยกย้ายถิ่นฐานที่อาจโยงใยไปถึงข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์²⁹ ได้

เรื่องเล่าเกี่ยวกับการสร้างปากีของวัดใหญ่นครชุมน์

วัดใหญ่นครชุมน์ เป็นวัดที่มีความเก่าแก่ จึงมีสถานที่สำคัญภายในวัดอยู่หลายแห่ง เช่น พระวิหารหลวงพญาแล หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ปากี” ซึ่งตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าวัด สำหรับที่มาของคำว่า “ปากี” ซึ่งเป็นชื่อของพระวิหารวัดใหญ่นครชุมน์นั้น ปรากฏหลักฐานทั้งที่เป็นเอกสารและเรื่องเล่าจากความทรงจำของชาวบ้านมีหลายกระแสด้วยกัน ดังเช่น จากบันทึกของ พระฐิติภัทร ฐานยุตโต²⁹ พระลูกวัดแห่งวัดใหญ่นครชุมน์ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของวิหาร (ปากี) วัดใหญ่นครชุมน์ว่า วิหารหรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “ปากี” นั้น เป็นสถานที่ที่มีความศักดิ์สิทธิ์อยู่คู่บ้านนครชุมน์มาช้านานถึง 300 ปี และได้มีการตั้งสมมุติฐานเกี่ยวกับที่มาของปากีไว้ว่า สร้างขึ้นเพื่อเป็นเชิงเทินสอดส่องระวังข้าศึก ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้เกิดศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เรียกกันว่า สงครามเก้าทัพ ท้าวพระยามอญทั้งหลายที่ได้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพระมหากษัตริย์ไทย เมื่อครั้งมอญพ่ายแก่พม่า ได้ขึ้นอาสามาประจำหัวเมืองชายแดน เพื่อคอยสกัดกั้นข้าศึกไม่ให้เข้าถึงกรุงได้โดยง่าย จึงได้สร้างเชิงเทินนี้ไว้ และสันนิษฐานว่าชาวมอญที่อพยพมาอยู่บริเวณนี้ ได้สร้างไว้เพื่อที่จะสร้างองค์พระเจดีย์จำลองพระธาตุมูเตา แต่สร้างไม่สำเร็จจึงได้แต่ส่วนที่เป็นฐานเท่านั้น (พระธาตุมูเตาเป็นสัญลักษณ์เจดีย์ที่บรรจุพระบรมอัฐิของพระพุทธเจ้าที่ชาวมอญให้ความเคารพและศรัทธามาก จึงคิดที่จะจำลองเอาไว้เพื่อระลึกถึงบ้านเกิดเมืองนอน) ส่วนคำว่า “ปากี” นั้นน่าจะมาจากชื่อของผู้สร้างในครั้งแรก คือ พระอาจารย์กี ภาษารามัญเรียกว่า อาจาเกี จนเรียกผิดเพี้ยนมาเป็นปากีในปัจจุบัน

²⁹ประวัติวิหารปากีวัดใหญ่นครชุมน์ [ออนไลน์], เข้าถึงเมื่อ 28 สิงหาคม 2551. เข้าถึงได้จาก <http://watyaiweb.igetweb.com/index.php?mo=3&art=37723>

และอีกกระแสหนึ่งเล่าว่า วิหาร หรือ “ปากี” ไม่มีใครรู้ว่าผู้สร้างมีจุดประสงค์อะไรในการสร้าง เพียงแต่ผู้หนึ่งได้บอกให้ชาวบ้านมาช่วยกันก่อสร้าง โดยจุดดินบริเวณตรงหน้าวิหารมาปั้นเป็นอิฐ แล้วนำอิฐมาก่อเป็นฐานขึ้นมา แต่ก่อสร้างไม่สำเร็จ ผู้ที่ริเริ่มได้เสียชีวิตไปเสียก่อน ต่อมาภายหลังจึงไม่มีใครรู้ว่าสถานที่ดังกล่าวสร้างขึ้นมาเพื่อจุดประสงค์อะไร ดังนั้น ชาวบ้านที่ร่วมกันก่อสร้างจึงตั้งชื่อให้ว่า “ปากี” ซึ่งมีที่มาจากคำว่า “ปา” หมายถึง พ่อ ผู้นั้นมีลูกชายคนหนึ่งชื่อว่า “กี” จึงเรียกกันว่า “ปากี” หมายถึง พ่อของนายกี³⁰ ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 (กันยายน) ของทุกปีจะมีการสมโภชวิหาร (ปากี) มีการบวงสรวงโดยชาวบ้านมาร่วมพิธีกรรมตลอดจนการทำบุญอุทิศแด่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว และประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติมาเป็นเวลานาน และ มีการปิดทองนมัสการองค์พระพุทธรูปญาแล พระนอน รอยพระพุทธรูปบาทจำลอง

จะเห็นได้ว่า จากเรื่องเล่าดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าสถานที่สำคัญในท้องถิ่นถูกสร้างขึ้นมาจากเรื่องเล่าและตำนาน ซึ่งการเกิดขึ้นของสถานที่สำคัญเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างอัตลักษณ์ให้กับท้องถิ่นของตน อันสืบเนื่องมาจากความภาคภูมิใจในอดีตและความเป็นมาอันยาวนานของชุมชน

อาจกล่าวได้ว่า เรื่องเล่าและตำนานเกี่ยวกับสถานที่สำคัญในท้องถิ่นจึงไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่อย่างปราศจากความหมาย แต่เป็นวรรณกรรมมุขปาฐะที่มีต่อคนในท้องถิ่นหลายแง่มุม สะท้อนให้เห็นถึงระบบความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิต การทำมาหากิน การประกอบประเพณีพิธีกรรม ฯลฯ

2.3 ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับชุมชนอย่างแนบแน่นมาตั้งแต่อดีต สะท้อนให้เห็นถึงการกำหนดที่มาของชื่อสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน และความสัมพันธ์ในการใช้พื้นที่ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน

2.3.1 การกำหนดที่มาของชื่อสถานที่สำคัญในท้องถิ่น

บริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เป็นดินแดนที่มีประวัติการตั้งถิ่นฐานของผู้คนหลากหลายยุคสมัย ชุมชนหลายแห่งในท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลองตั้งชื่อนอยู่บนเมืองโบราณ ดังเช่น บ้านครก-สระ โกลสินารายณ์ ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี มีโบราณสถานและโบราณวัตถุที่คนในท้องถิ่นถือว่าเป็นสถานที่สำคัญ การกำหนดชื่อเรียกสถานที่สำคัญเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของชุมชนที่มีความเก่าแก่ซึ่งมีร่องรอยหลักฐาน

³⁰ สัมภาษณ์ นายสมจิต แก้วสะอาด, ชาวบ้านตำบลนครชุมน์, อายุ 74 ปี, หมู่ที่ 2 ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 10 กันยายน 2549.

ทางโบราณคดีปรากฏอยู่ บางแห่งเรียกชื่อหลักฐานตามตำนานนิทานปรัมปราที่เกี่ยวข้องกับความ เป็นมาของสถานที่และชุมชนโบราณ เช่น สระโกสินารายณ์ และเมืองโบราณโกสินารายณ์

การเรียกชื่อสถานที่สำคัญในท้องถิ่นแต่เดิม ชื่อของสถานที่สำคัญในท้องถิ่นส่วนใหญ่ มีชื่อพ้องกับชื่อของหมู่บ้านหรือตำบลหรืออำเภอที่ไหลผ่านหมู่บ้านหรือเรียกชื่อตามสวนหรือ ต้นไม้ที่เป็นลักษณะของที่ตั้งชุมชนสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่น และชุมชนได้เป็นอย่างดี ที่มาของชื่อสถานที่สำคัญในท้องถิ่นส่วนใหญ่มักมีชื่อพ้องกับชื่อของ หมู่บ้านหรือตำบลอันเป็นที่ตั้งของสถานที่เหล่านั้น เช่น

- วัดม่วง บ้านม่วง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี คำว่า “ม่วง” เป็นชื่อ หมู่บ้านเดิมของกรมอภัยบ้านม่วงที่พม่าตอนล่างและได้กลายเป็นชื่อของหมู่บ้าน

- วัดมะขาม บ้านมะขาม ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี อาจจะสืบ เนื่องมาจากบริเวณที่ตั้งเดิมของวัดและหมู่บ้านประกอบด้วยต้นมะขามจำนวนมาก

- วัดใหญ่นครชุมน์ บ้านนครชุมน์ ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สาเหตุของการตั้งชื่อว่า “นครชุมน์” นั้น เพราะชาวมอญที่อพยพมาจากประเทศพม่าตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 1 เห็นว่าบริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การประกอบอาชีพ เกษตรกรรม จึงได้ตั้งชุมชนของตนขึ้นมา และได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านนครชุมน์”

- ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร บ้านเบ็กไพร ตำบลเบ็กไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี คำว่า “เบ็กไพร” เกิดจากการกระทำพิธีของนายพรานเข้าไปล่าสัตว์เป็นสินค้าและอาหาร แต่เนื่องจากเป็น ป่าดงดิบ จึงมักมีมายาอาถรรพ์แฝงอยู่ นายพรานจึงต้องเป็นผู้เก่งกล้าในทางเวทย์มนต์คาถาทำมายา บังไพร โดยใช้เวทย์มนต์คาถาให้รอดพ้นจากภูตผีปีศาจ ตอนเดินเข้าหรือออกจะต้องทำพิธีเบ็กไพร หรือเบ็กป่า จึงเรียกว่า “เบ็กไพร”

- ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง ตำบลบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตามความเชื่อของ ชาวบ้าน เชื่อว่า เจ้าแม่บ้านโป่งเป็นองค์เดียวกับเจ้าแม่เบ็กไพร หรือที่เรียกว่า “เจ้าแม่เที่ยงโหวเซี้ยบ้อ” ในอดีตชาวบ้านจึงนิยมเรียกชื่อศาลดังกล่าวว่า “ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร” ต่อมาศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ซึ่งตั้งอยู่ ตำบลเบ็กไพรนั้นได้รับยกย่องจากกรมการปกครองให้เป็นศาลเจ้าดีเด่น ทำให้ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ซึ่งตั้งอยู่ตำบลบ้านโป่ง (ชุมชนตลาดบ้านโป่ง) ต้องเปลี่ยนชื่อเป็น “ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง” ตามตำบล ที่ตั้งอยู่จนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ ยังมีชื่อวัดที่เรียกชื่อตามต้นไม้ที่เป็นลักษณะเฉพาะของที่ตั้งชุมชน เช่น

- วัดโพธิ์โสภาราม ตำบลกุ่มพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ตั้งชื่อตามสถานที่ตั้งวัดที่แต่เดิมคงมีต้นโพธิ์ขึ้นอยู่จำนวนมาก ชาวมอญจึงตั้งชื่อวัดให้สอดคล้องกับสถานที่ว่า “วัดโพธิ์รามัญ”

- วัดตาลปากลัด บ้านปากลัด ตำบลกุ่มพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เหตุที่ตั้งชื่อว่าวัดตาล เพราะบริเวณที่ตั้งวัดมีต้นตาลขึ้นมากมายและอยู่ใกล้ปากลัดแม่น้ำแม่กลอง

- วัดอุทุมพรทาราม หรือ วัดท่ามะเดื่อ ตำบลสวนกล้วย อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เดิมชื่อ วัดท่ามะเดื่อ แต่เดิมเคยมีต้นมะเดื่อใหญ่อยู่ที่หน้า ชาวบ้านจึงเรียกชื่อวัดว่า “วัดท่ามะเดื่อ”

2.3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน

จากหลักฐานประวัติศาสตร์ที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชนว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างมากระยะอดีต ไม่ว่าจะเป็นทางด้านศาสนพิธี ตลอดจนการศึกษา และกิจกรรมทางด้านสังคมต่างๆ โดยเฉพาะวัดบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนด้านศาสนพิธี วัดเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา วัดมอญส่วนใหญ่นิยมสร้างเจดีย์เป็นสถานที่สักการะและเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป เช่น วัดม่วง วัดมะขาม วัดหัวหิน วัดบัวงาม วัดใหญ่ นครชุมน์ วัดบ้านโป่ง ที่เจดีย์ยังคงมีความสำคัญภายในวัดและเป็นสถานที่รำลึกถึงพระพุทธรูป เนินอิฐซึ่งเป็นที่ตั้งของวิหารปากภายในวัดใหญ่ นครชุมน์ก็มีเจดีย์เดิมที่จะสร้างเป็นเจดีย์เสมอด้วยเจดีย์มอญเตาในประเทศพม่า ภายในเจดีย์ของวัดดังกล่าวมักประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระธรรมมากกว่าจะเป็นพระบรมสารีริกธาตุ นอกจากวัดจะใช้เป็นสถานที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่ถือเป็นมงคลแล้ว วัดในชุมชนศึกษายังใช้เป็นสถานที่ประกอบพิธีศพ จากการศึกษพบว่า วัดมอญไม่มีเมรุเผาศพภายในบริเวณวัด เนื่องจากคนมอญถือว่าวัดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในอดีตคนมอญจะไม่สวมรองเท้าเดินผ่านเข้ามาในวัด เมรุเผาศพของคนมอญมักตั้งอยู่นอกเขตวัด เช่น เมรุเผาศพใกล้วัดม่วง วัดโพธิ์โสภาราม และวัดใหญ่ นครชุมน์

ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนด้านการศึกษา วัดในอดีตเป็นแหล่งให้ความรู้และวิทยาการแก่ชุมชน บทบาทของวัดในฐานะเป็นสถานที่ให้การศึกษาแก่ชุมชนได้เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ควบคู่ไปกับการจัดการปกครองคณะสงฆ์ เห็นได้จากการจัดการศึกษาระดับมูลศึกษาให้พึ่งพิงกับสถาบันสงฆ์ ทั้งบุคลากร สถานที่เรียนต้องอาศัยวัด และเงินค่าเล่าเรียนที่เก็บจากประชาชนที่มาวัด เป็นการศึกษาที่เน้นทางศาสนาและทางโลกพร้อมกัน ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้ออก

พระราชบัญญัติการประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ขึ้น แสดงให้เห็นว่ารัฐมีนโยบายแยกการศึกษาของรัฐบาลออกจากสถาบันสงฆ์ แต่เนื่องจากวัดกับชุมชนมีความผูกพันกันมายาวนาน โรงเรียนส่วนใหญ่ก็ยังสร้างขึ้นตามเขตวัด เช่น วัดม่วง วัดหนองปลาหมอ วัดตาลปากถัด เป็นต้น นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังมีบทบาททางด้านการศึกษาอยู่บ้างในสาขาวิชาเกี่ยวกับพุทธศาสนาและจริยธรรม เช่น พระสงฆ์วัดม่วงทำหน้าที่เป็นครูสอนภาษามอญให้กับเด็กภายในหมู่บ้าน เพื่อเป็นการสืบสานและอนุรักษ์วัฒนธรรมมอญ นอกจากนี้ วัดมอญยังเป็นแหล่งรวบรวมคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น วัดม่วงมีคัมภีร์มอญโบราณจำนวนมาก คัมภีร์มอญดังกล่าวส่วนหนึ่งจัดแสดงไว้ ณ พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง และวัดโพธิ์โสภาราม มีหอธรรมเป็นที่เก็บรักษาคัมภีร์มอญโบราณไว้โดยเฉพาะ สำหรับกรณีวัดหนองปลาหมอ ได้เปิดโรงเรียนขึ้นเป็นแห่งแรกในตำบลภาคตะวันตกของอำเภอบ้านโป่งในสมัยรัชกาลที่ 6 โดยใช้ศาลาการเปรียญเป็นสถานที่เรียน เปิดสอนตั้งแต่ระดับชั้นประถมที่ 1 - 3 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 โรงเรียนประชาบาลวัดหนองปลาหมอต้องล้มเลิกไป เนื่องจากเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ หลังจากนั้นไม่นานประมาณปี พ.ศ. 2471 ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475 ทางราชการได้เริ่มต้นเปิดโรงเรียนประชาบาลที่วัดหนองปลาหมออีกครั้ง³¹

ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนด้านสังคม จากการศึกษาพบว่า วัดมอญมีประเพณีการแข่งขันเรือระหว่างวัดมอญบริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง เพื่อเป็นการส่งเสริมกิจกรรมทางสังคมของคนมอญในพื้นที่ บริเวณวัดม่วงและวัดโพธิ์โสภารามมีโรงเก็บเรือที่ใช้ในการแข่งขันในช่วงเทศกาลออกพรรษา สะท้อนให้เห็นว่าเป็นชุมชนที่ใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางสัญจรไปมาหาสู่กัน ปრაภฏร่องรอยหลักฐานจากทางเข้าหลักเดิมของวัดที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ นอกจากกิจกรรมการแข่งขันเรือแล้ววัดยังเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรมและอาคารอื่นๆภายในวัดยังเอื้อประโยชน์ต่อชุมชน อาทิเช่น พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงเป็นสถานที่รวบรวมและอนุรักษ์ศิลปวัตถุของคนมอญ เป็นต้น

³¹ แก้ว อินทะแสน, ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอุตตโม
เท่าที่ฉันรู้จัก, 7-20.

ภาพที่ 51 โรงเก็บเรือ วัดมะขาม ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.2.3 ความสัมพันธ์ในการใช้พื้นที่ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นมีความเกี่ยวพันกันอย่างลึกซึ้งกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน จากการศึกษาความสัมพันธ์ในการใช้พื้นที่ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี พบว่ามีรูปแบบความสัมพันธ์ที่น่าสนใจ อยู่ 3 ลักษณะ คือ

2.2.3.1 การใช้พื้นที่เพื่อตอบสนองความเชื่อ : พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี มีทั้งสถานที่สำคัญ ที่เป็นธรรมชาติและคนในท้องถิ่นสร้างขึ้น อันได้แก่ โบราณสถาน วัด และศาลเจ้าต่างๆ ถือว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น เป็นศูนย์รวมจิตใจ ความเชื่อ และความศรัทธาของคนในชุมชน การใช้พื้นที่ของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น จึงมีพื้นฐานมาจากความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและความเชื่อทางศาสนา ดังนั้น การใช้พื้นที่ของสถานที่สำคัญในท้องถิ่นดังกล่าว จึงเป็นการตอบสนองความต้องการทางจิตใจเป็นหลัก ยกตัวอย่างเช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสระน้ำโกสินารายณ์ และศาลเจ้าแม่เบ็กไพร

สระน้ำโกสินารายณ์ เป็นสถานที่สำคัญในท้องถิ่นแห่งหนึ่ง เนื่องจากความเป็นมาของสระน้ำโกสินารายณ์กับชื่อหมู่บ้านมีความเกี่ยวข้องกันอย่างแยกไม่ออก สระน้ำโกสินารายณ์ในความรู้สึกของชาวบ้านในอดีตจึงเป็นสระน้ำที่มีความศักดิ์สิทธิ์ นายเตี้ยม ชื่นอารมย์ ผู้ช่วย

ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 19³² กล่าวถึงความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อสระน้ำแห่งนี้ว่า ชาวบ้านเชื่อว่า สระน้ำ โกลสินารายณ์มีเจ้าที่ที่มีอิทธิฤทธิ์คอยปกป้องรักษา นอกจากนี้ ชาวบ้านยังเชื่อว่ามีระฆังทองอยู่ในสระน้ำ และเมื่อตักน้ำในสระมาใส่ขวดโหลจะได้ยินเสียงเหมือนจิ้งหรีดร้อง

มีเรื่องเล่ากันว่า สมัยก่อนได้เกิดโรคฝีดาษระบาดขึ้นในหลายหมู่บ้าน ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้นำน้ำในสระน้ำแห่งนี้มาดื่มกินทำให้หายจากโรคร้าย ดังนั้น ชาวบ้านจึงมีความเชื่อว่าสระน้ำ โกลสินารายณ์ เป็นแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์และน้ำในสระนี้ได้ถูกนำไปเข้าร่วมในพระราชพิธีเนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ เพื่อแสดงความกตัญญูต่อเวทียและ ความจงรักภักดีแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

นอกจากนี้ ความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ ยังสะท้อนให้เห็นได้จากเรื่องเล่าที่ชาวบ้านเล่าขานสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน ชาวบ้านเล่าว่า ความเชื่อเกี่ยวกับสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ แบ่งออกเป็น 2 ยุค คือ ยุคแรก ประมาณปี พ.ศ. 2460 ได้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “ต้นมะขามล้อมแม่” ซึ่งเป็นที่เล่าลือถึงความศักดิ์สิทธิ์ของสระน้ำแห่งนี้ว่า ได้มีชาวบ้านจำนวนมากมาขอพรและตักน้ำในสระมาดื่มกินเพื่อรักษาโรค เนื่องจากในอดีตบริเวณรอบๆ สระน้ำจะมีต้นมะขามอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงได้นำแก่นของต้นมะขามมาทำเป็นพระพุทธรูปและพระเครื่องเพื่อเคารพบูชา ปัจจุบันยังคงมีหลงเหลือเก็บไว้ที่วัด โกลสินารายณ์ ต่อมาในยุคที่ 2 ประมาณปี พ.ศ. 2507 - 2508 ได้เกิดปรากฏการณ์ความเชื่อของชาวบ้านที่มีต่อสถานที่ดังกล่าวอีกครั้ง เมื่อคนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านนำดอกไม้ธูปเทียนมาจุดบูชาเพื่อขอพรจากสระน้ำศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งยังมีการนำน้ำในสระมาอาบและรับประทาน หรือที่ชาวบ้านเรียกกันว่า “น้ำทิพย์หรือน้ำศักดิ์สิทธิ์” และมีผู้คนจำนวนมากจากทั่วทุกสารทิศมารวมตัวกัน ทางวัด โกลสินารายณ์จึงได้สร้างสถานที่สำหรับเป็นโรงพิธี มีการสงฆ์พระและจัดสถานที่สำหรับอาบน้ำเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับผู้คนที่มาสระน้ำ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2509 ได้เกิดปัญหาความขัดแย้งระหว่างทางวัดกับทางราชการในเรื่องของการจัดการผลประโยชน์ขึ้น พระอธิการอ๊อด เขมทดโต อดีตเจ้าอาวาสวัด โกลสินารายณ์ จึงแก้ปัญหาด้วยการยกเลิกการจัดสถานที่ดังกล่าวให้กับผู้คนที่มาสระน้ำ ปัญหาดังกล่าวจึงยุติลง

ปัจจุบันสระน้ำ โกลสินารายณ์ อยู่ในความดูแลของเทศบาลตำบลท่าผาที่ได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนโบราณสถานที่เหลืออยู่ให้กลายมาเป็นแหล่งท่องเที่ยวและสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชุมชน สระน้ำถูกขุดลอกนำดินขึ้นมาถมเป็นคันสูงรอบสระน้ำ ปลูกต้นไม้ใหญ่ และตัดถนนรอบสระน้ำ พื้นที่มุมหนึ่ง ถูกสร้างเป็นสวนสาธารณะริมน้ำ โดยนำหินทรายมาก่อนเป็นน้ำตกจำลองและ

³²สัมภาษณ์ นายเตียม ชื่นอารมณ์, ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 19, อายุ 45 ปี, หมู่ที่ 19 บ้านกรก ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 24 กุมภาพันธ์ 2550.

ภูเขา ทำทางเดินไม้ลงไปบนสระน้ำ เพื่อใช้ที่พักผ่อนหย่อนใจของครอบครัว ชุมชน และนักท่องเที่ยวทั่วไปที่แวะเวียนมาท่องเที่ยวและนิยมนำอาหารปลา จากเมืองโบราณที่เหลืออยู่เพียงสระน้ำได้ถูกปรับปรุงการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ให้เข้ากับความต้องการของผู้คนในปัจจุบัน เทศบาลท่าเสาได้ซ่อมแซมถนนดินให้เป็นถนนลาดยางอย่างดี และได้มีการบูรณะปรับปรุงภูมิทัศน์ให้สวยงาม เพื่อเป็นการรักษาโบราณสถานศักดิ์สิทธิ์ และให้เกิดความสะอาดสวยงาม ประชาชนทั่วไปได้แวะเวียนมาสักการะหลวงพ่อดุสิตนารายณ์ และพักผ่อน ณ สระโกลีนารายณ์เป็นจำนวนมาก โดยมีกิจกรรมให้อาหารปลา เครื่องออกกำลังกาย สนามเด็กเล่น และมีพื้นที่นั่งพักผ่อนอย่างสะดวกสบาย

ศาลเจ้าแม่เบิกไพร เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่นแห่งหนึ่ง ที่มีเรื่องเล่าปาฏิหาริย์เกี่ยวกับเจ้าแม่เบิกไพรแพร่หลายอย่างกว้างขวาง สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลที่มีต่อความเชื่อของคนในท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลองเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะอดีตหรือปัจจุบันความเชื่อปาฏิหาริย์เกี่ยวกับเจ้าแม่เบิกไพรก็ไม่มีเปลี่ยนแปลง เช่น คนเฒ่าคนแก่เล่าว่า สมัยก่อนมีครอบครัวที่อยู่กินกันมานานแต่ไม่มีลูกสืบสกุล ก็มักจะนิยมนำมาขอลูกจากศาลเจ้าแม่เบิกไพร ซึ่งเคยมีคนหนึ่งขอได้ คนต่อ ๆ มาก็ขอได้เหมือนกัน จนเลื่องลือกันว่าถ้าหากว่าใครไม่มีลูกก็ให้มาขอที่ศาลเจ้าแม่เบิกไพร และเจ้าแม่ก็จะประทานลูกของเจ้าแม่ให้กับคนที่มาขอให้ได้ตามความปรารถนา และชาวบ้านก็เชื่อกันว่าเด็กที่เกิดมานั้นจะเป็นลูกของเจ้าแม่เบิกไพร จะเป็นเด็กที่มีบุญวาสนาสูง เด็กที่เป็นลูกของเจ้าแม่นั้น จะเป็นเด็กที่เลี้ยงยาก จะเป็นผู้มีบุญบารมีสูงกว่าพ่อแม่ ถ้าหากว่าเลี้ยงดีเด็กก็จะได้ดี แต่ถ้าหากว่าเลี้ยงไม่ดีชาวบ้านก็เชื่อกันว่าเด็กคนนั้นจะมีอันเป็นไปต่าง ๆ กัน ดังนั้น คนที่ได้ลูกของเจ้าแม่ไปเลี้ยงไว้แล้วก็มักจะถือเคล็ดที่ว่าลูกของเจ้าแม่เบิกไพรนั้น คุณไม่ได้ ดีไม่ได้ เพราะกลัวว่าเด็กที่เกิดมาจะมีอันเป็นไป และเจ้าแม่จะมาเอาเด็กคืนไป จากความเชื่อเรื่องลูกของเจ้าแม่ดังกล่าว ต่อมาการบนบานขอลูกจากเจ้าแม่เบิกไพรนั้นมีการระบุว่าขอลูกศิษย์ของเจ้าแม่เบิกไพรมาเลี้ยงดูแทนเป็นการแก้เคล็ดลูกของเจ้าแม่เบิกไพรนั่นเอง

ปัจจุบันเรื่องราวอิทธิฤทธิ์ของเจ้าแม่เบิกไพรยังคงมีอยู่ ดังจะเห็นได้จากคนที่อาศัยที่อำเภอบ้านโป่งหรืออยู่ที่จังหวัดใกล้เคียงก็มากราบไหว้ศาลเจ้าแม่เบิกไพรกันอยู่เสมอ และผู้ที่มากราบไหว้นั้นต่างก็เชื่อกันว่าเมื่อมาขอพรจากศาลเจ้าแม่เบิกไพรแล้ว ก็มักจะได้ตามดังความปรารถนาทุกประการ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของหน้าที่การงาน ขอลูกจากเจ้าแม่เบิกไพร ทั้งนี้ อาจจะเป็นเพราะเมื่อมีผู้มาขอพรจากเจ้าแม่แล้วสมดังความปรารถนาหลายคน จึงนำไปพูดกันปากต่อปากถึงความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าแม่ แต่ความสำเร็จของผู้ที่มาขอพรจากเจ้าแม่นั้น เราไม่อาจยืนยันได้ว่าเกิดจากเจ้าแม่หรือสิ่งอื่นใด นั่นเป็นความเชื่อของชาวบ้านนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า สถานที่สำคัญอันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นศาสนสถาน เช่น วัด หรือสถานที่อันเป็นโบราณสถานและโบราณวัตถุที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขต

อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี สถานที่สำคัญดังกล่าวแม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงบ้างอันเนื่องมาจากการซ่อมแซมหรือบูรณะหรือการพัฒนาให้ถาวรมั่นคง แต่ก็ยังมีบทบาทในทางความเชื่อและเป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 52 ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร ตำบลเบ็กไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

2.2.3.2 การใช้พื้นที่เพื่อเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยการผลิต : พื้นที่หาอยู่

หากิน

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี มีทรัพยากรที่เอื้ออำนวยต่อการเข้ามาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ได้แก่ แหล่งน้ำธรรมชาติต่างๆ เช่น ห้วย หนอง คลอง บึง ซึ่งสถานที่สำคัญเหล่านี้เป็นแหล่งอาหารและปัจจัยการผลิตที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ยกตัวอย่างเช่น สระน้ำโกสินารายณ์ เป็นสถานที่สำคัญในท้องถิ่นแห่งหนึ่งของบ้านครก-สระโกสินารายณ์ ชาวบ้านเล่าว่าในอดีตบริเวณรอบสระน้ำแห่งนี้เต็มไปด้วยป่ารกและต้นไม้ขนาดใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นต้นมะขาม ต้นพิทูล ต้นข่อย ผักและผลไม้ต่างๆ ในน้ำมีปลาชุกชุมและมีน้ำตื้นเขินไม่ลึกเหมือนดังเช่นในปัจจุบัน ชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากแหล่งนี้ใช้ประโยชน์หลายด้าน เช่น เป็นน้ำใช้ในครัวเรือน ไร่รดพืชผักสวนครัวที่ปลูกขึ้นกินเองในหมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำดื่มสำหรับวัวควายในหน้าแล้ง และเป็น

แหล่งหาปลาที่มีปลาชุกชุมอีกแห่งหนึ่ง ปัจจุบันสระน้ำโกสินารายณ์ กลายเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ และอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตร³³

นอกจากนี้ แม่น้ำแม่กลอง นับได้ว่าเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่ง ชาวบ้านบริเวณชุมชนริมแม่น้ำสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ โดยการจับปลาและสัตว์น้ำอื่นๆ เลี้ยงปลาในกระชัง เลี้ยงสัตว์ อุปโภค บริโภค และสูบน้ำใช้ในการเกษตร เป็นต้น จากการบอกเล่าถึงสภาพแม่น้ำแม่กลองในอดีต (ก่อนการสร้างเขื่อน) ทำให้ทราบว่าในอดีตแม่น้ำแม่กลองที่ไหลผ่านอำเภอบ้านโป่งกว้างกว่าที่เห็นในปัจจุบัน โดยประมาณความกว้างได้ถึง 100 เมตร ในแม่น้ำแม่กลองอุดมสมบูรณ์ไปด้วยพันธุ์ปลานานาชนิด ไม่ว่าจะเป็นปลาคู ปลาชนิด ปลาสร้อย ปลาตะเพียน ฯลฯ โดยเฉพาะปลาชุก เป็นปลาที่มีชุกชุมในแม่น้ำแม่กลอง แต่ปัจจุบันนี้จัดเป็นปลาที่หายาก เนื่องจากภายหลังจากการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา ทำให้น้ำลดลงและปลาน้อยลง นอกจากนี้แม่น้ำแม่กลองจะเป็นแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ของชาวบ้านแล้ว ริมตลิ่งแม่น้ำก็เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด น้ำในแม่น้ำก็ใสสะอาดกว่าในปัจจุบัน

ภาพที่ 53 สภาพแม่น้ำแม่กลองบริเวณหน้าวัดใหญ่นครชุมน์ในปัจจุบัน ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

³³ สัมภาษณ์ นางทุเรียน พุทธจันทร์, ชาวบ้านตำบลท่าผา, อายุ 87 ปี, 25/1 หมู่ที่ 18 ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 24 กุมภาพันธ์ 2550.

ก่อนการสร้างเขื่อนวชิราลงกรณ์ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา แม่น้ำในช่วงหน้าแล้งจะสูงเท่ากับถนนในปัจจุบันแม่น้ำจะกว้างและมีหาดทรายสวยงาม ซึ่งทรายในแม่น้ำแม่กลองเป็นทรายที่สะอาดที่สุด ในช่วงเทศกาลสงกรานต์น้ำในแม่น้ำจะแห้ง เวลาชาวบ้านจะลงไปอาบน้ำในแม่น้ำก็มักจะก่อเจดีย์ทรายและมีการเล่นลูกช่วงกัน สมัยก่อนยังไม่มีกรรวาง มีแต่การเล่นพวงมาลัย บริเวณหน้าวัดใหญ่นครชุมน์จะมีหาดทรายที่เป็นล่องน้ำลึก 3 วา สำหรับเรือผ่านไปมา เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก น้ำจะท่วมทุกปี ในช่วงเดือน 7 - 8 น้ำจะเต็มตลิ่ง ซึ่งตลิ่งในปัจจุบันนี้ต่ำกว่าในสมัยก่อนประมาณ 1 เมตร แต่หลังจากสร้างเขื่อนแล้ว ทำให้น้ำลดลงและปลาก็น้อยลง³⁴

ในปัจจุบันนี้แม่น้ำแม่กลองจึงมีสภาพที่ต่างไปจากสมัยก่อนอย่างมาก แม่น้ำตื้นเขินและแคบกว่าแต่ก่อน หน้าแล้งน้ำในแม่น้ำจะแห้งและสกปรกไม่สามารถใช้บริโภคได้ ปัจจุบันชาวบ้านใช้น้ำในแม่น้ำน้อยลงเพราะมีน้ำประปาใช้กันทั่วบริเวณ ในอดีตบริเวณริมฝั่งแม่น้ำแม่กลองในบริเวณชุมชนบ้านนครชุมน์ เป็นทางชนปะทะของกระแสน้ำแม่กลอง ตลิ่งจะถูกน้ำเซาะเซาะเอาหน้าดินหายไปเรื่อย ๆ จนทางวัดต้องสร้างเป็นเขื่อนเพื่อกั้นดินพังทลาย ทำให้บริเวณริมฝั่งแม่น้ำได้ถูกเปลี่ยนจากป่ารกและคงไฟเป็นสันเขื่อนที่มีแนวยาวตั้งแต่หน้าวัดใหญ่ลงไป ระยะทางประมาณ 200 เมตร สถานที่ที่ได้ถูกเปลี่ยนให้มีภูมิทัศน์ที่สวยงามมากขึ้น

จะเห็นได้ว่า การใช้พื้นที่เพื่อเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยการผลิตของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น เป็นการใช้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แหล่งน้ำธรรมชาติส่วนใหญ่มีสภาพเปลี่ยนไป ทำให้การใช้พื้นที่สถานที่สำคัญในท้องถิ่นย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย

2.2.3.3 การใช้พื้นที่เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน : พื้นที่ธุรกิจ

การใช้พื้นที่เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน เป็นการหาประโยชน์โดยการสร้างสถานที่สำคัญขึ้นใหม่ ซึ่งสถานที่สร้างใหม่นี้มีพื้นฐานมาจากสถานที่สำคัญที่มีอยู่เดิม ยกตัวอย่างกรณีของชาวบ้านม่วงที่ปรับเปลี่ยนสถานที่ภายในวัดม่วงให้เป็นพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นขึ้น โดยการที่วัดและชาวบ้านม่วงร่วมกันคิดสร้างพิพิธภัณฑ์วัดม่วงขึ้นมา การก่อสร้างพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วงจึงเป็นความภาคภูมิใจของชาวบ้านม่วงและผู้คนในลุ่มน้ำแม่กลอง และนำโบราณวัตถุที่มีอยู่ในชุมชนมารวบรวมจัดเก็บในพิพิธภัณฑ์ แสดงให้นักท่องเที่ยว นักเรียน นักศึกษา และบุคคลทั่วไปได้ชมตลอดจนมีการจัดการของทางวัดและชุมชนในเรื่องของการจัดทำอาหารท้องถิ่นตามฤดูกาล และผลิตสินค้าทางธรรมชาติของท้องถิ่นมาขายและบริการ สามารถสร้างรายได้ให้กับท้องถิ่น สะท้อนให้เห็น

³⁴สัมภาษณ์ นางเก็บ ประสบเนตร, ชาวบ้านตำบลสวนกล้วย, อายุ 77 ปี, 14/1 หมู่ที่ 11 บ้านสวนกล้วย ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 14 ตุลาคม 2549.

ความตื่นตัวและสำนึกทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่นร่วมกันในการสร้างสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์ถึงประวัติความเป็นมาอันยาวนานของชุมชนและแสดงอัตลักษณ์ของตนเอง พระครูวรธรรมพิทักษ์ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือลุ่มน้ำแม่กลองพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม ถึงจุดประสงค์ของการจัดตั้งพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วงว่า

การที่จะรวบรวมของเก่าเป็นของยาก เพราะบางอย่างก็สูญหายไปก็มาก หรือผู้ฟังไปก็มากไปตามกาลเวลา หรือตกทอดกระจายไปตามที่ต่างๆ โดยเฉพาะแล้วการรวบรวมของเก่าที่เป็นวัตถุโบราณที่มีอยู่แล้ว หรือที่ขุดพบตามต่างๆ ที่เป็นของพื้นบ้านก็ดี หรือของแต่ละยุคแต่ละสมัยนั้นเป็นของยาก อาตมาพร้อมกับชาวบ้านม่วงเป็นห่วงว่าวัตถุโบราณเหล่านั้นจะสูญหายไป จนคนรุ่นหลังอาจจะไม่ได้เห็น ไม่ได้ศึกษาความเป็นมาของวัตถุโบราณ ได้ยินเพียงแต่ชื่อเท่านั้น

ทางมหาวิทยาลัยศิลปากรได้ทราบข่าวว่าวัดม่วงมีวัตถุโบราณไว้หลายชิ้น จึงมาสำรวจตรวจสอบความเป็นไปได้ในวัตถุโบราณและเห็นว่าสมควรที่จะจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑสถานได้ โดยเฉพาะคัมภีร์ใบลาน พระพุทธรูปตลอดจนเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งของโบราณส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักชัยของชาวบ้านมาแต่โบราณที่จะได้ถูกรวบรวมไว้เป็นหมวดหมู่อีกครั้งหนึ่ง

ทางมหาวิทยาลัยศิลปากรได้มาศึกษาแล้วเห็นควรที่จะให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาความเป็นมาของประวัติศาสตร์พื้นบ้านของวัดม่วงและชาวบ้านม่วง จึงทำโครงการร่วมกับทางวัดสร้างเป็นพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วงขึ้น เพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถที่ทรงเจริญพระชนมายุ ครบ ๕ รอบ ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕

อาตมาและชาวบ้านม่วงต่างซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นที่ได้ถวายเป็นพระราชกุศลในพระองค์ท่าน ในครั้งนี้

ขอขอบใจคณะทำงานทุกท่าน ที่ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีจนโครงการนี้สำเร็จตามความประสงค์ทุกประการ³⁵

จะเห็นได้ว่า การสร้างพิพิธภัณฑสถานวัดม่วงของชาวบ้านม่วง เป็นวิธีกิจที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบการบริหารจัดการธุรกิจของคนในท้องถิ่น การใช้พื้นที่จากสถานที่สำคัญในท้องถิ่นของชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบการดำรงชีวิต วิถีคิด และภูมิปัญญาของคนในท้องถิ่นที่ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

³⁵มหาวิทยาลัยศิลปากร, ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม, 11.

บทที่ 6

บทสรุป

บ้านโป่ง เป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดราชบุรี ที่มีความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และเคยเป็นเมืองที่มีความเจริญรุ่งเรืองในอดีต เป็นชุมชนสำคัญในการแลกเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตั้งแต่สมัยทวารวดี ปัจจุบันร่องรอยมรดกทางวัฒนธรรมยังคงปรากฏให้เห็นอยู่ ลุ่มน้ำแม่กลองจึงเป็นบริเวณที่มีร่องรอยของความหลากหลายทางวัฒนธรรม ภาษา และชาติพันธุ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากบริเวณสองฝั่งแม่น้ำแม่กลอง มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหลากหลายชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็นชาวไทย ชาวจีน ชาวมอญ ชาวลาว อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เนื่องจากสภาพที่ตั้งของอำเภอบ้านโป่งในปัจจุบันมีแม่น้ำแม่กลองไหลผ่านกลางตัวเมือง และไหลผ่านชุมชนต่างๆ ซึ่งตั้งอยู่บริเวณริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองอย่างหนาแน่นมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้น บริเวณดังกล่าวนี้จึงเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเป็นอย่างยิ่ง

“การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง กรณีอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี” เป็นการรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่มีความสัมพันธ์กับประวัติความเป็นมาและการตั้งถิ่นฐานของชุมชน วิถีชีวิตของผู้คน และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยนำหลักฐานดังกล่าวมาประเมินคุณค่าและวิเคราะห์ภาพสะท้อนให้เห็นภาพของชุมชนที่ปรากฏจากหลักฐานท้องถิ่นเหล่านั้น อันจะนำมาซึ่งความเข้าใจของผู้คนในท้องถิ่นจากภายในมากยิ่งขึ้น ตลอดจนสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้รับอาจเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาท้องถิ่นต่อไป

จากการศึกษาพบว่า พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของลุ่มน้ำแม่กลอง แสดงให้เห็นว่า บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองมีภูมิประเทศที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน จึงมีผู้คนทั้งกลุ่มชาวไทย ลาว จีน มอญ กะเหรี่ยง และเขมร อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ลุ่มน้ำแม่กลองในสมัยทวารวดี มีเมืองท่าขนาดใหญ่หลายแห่งสามารถติดต่อกับภายนอกทางทะเล เป็นบริเวณที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทยภูมิภาคหนึ่งสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ผู้คนจากหลายๆ แห่ง ติดต่อกัน สัมพันธ์กัน เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มชนต่างๆ และมีการโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามที่ต่างๆ

เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะในสมัยอยุธยา-รัตนโกสินทร์ โดยภาพรวมลุ่มน้ำแม่กลองตอนบนจึงมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญทางด้านตะวันตกและเป็นเส้นทางเดินทัพที่สำคัญในสงครามไทยรบพม่า ส่วนลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างจึงมีฐานะเป็นเมืองท่าที่มีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ และเป็นชุมทางสินค้าระหว่างเส้นทางน้ำกับทางบก อีกทั้งยังเป็นแหล่งที่มีทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์อีกด้วย

ก่อนสมัยการปฏิรูปฯ พ.ศ. 2437 บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองจัดอยู่ในเขตยุทธศาสตร์และเป็นที่ชุมนุมฝ่ายไทยเพื่อเตรียมรับศึกพม่า นอกจากนี้ด้วยความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในสมัยกรุงเก่า บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างจึงเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทั้งไทย จีน มอญ เขมร และลาว จากภายนอกเข้ามาตั้งหลักแหล่งผสมผสานกันเรื่อยมา

สมัยการปฏิรูปฯ จนถึงปัจจุบัน สภาพเศรษฐกิจของลุ่มน้ำแม่กลองขยายตัวขึ้น รัฐบาลให้การสนับสนุนการผลิตเพื่อการค้าและมีการปฏิรูปการปกครองหัวเมือง ทำให้เกิดความเจริญและเกิดตลาด มีความต้องการสินค้า เช่น ข้าว ยาสูบ น้ำตาล เพิ่มมากขึ้น ประชาชนจึงขยายการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรตามไปด้วย การค้าที่ดำเนินไปนั้นเป็นผลมาจากการขยายเส้นทางคมนาคมขนส่งระหว่างหัวเมืองในเขตมณฑลราชบุรีกับกรุงเทพฯ ได้แก่ การขุดคลองดำเนินสะดวกในสมัยรัชกาลที่ 4 และต่อมามีการสร้างทางรถไฟสายใต้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่างที่เส้นทางรถไฟผ่านได้กลายเป็นแหล่งชุมชนและสินค้า บางแห่งได้พัฒนามาเป็นตลาดขึ้นมา

สภาพของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองโดยทั่วไป ตลอดจนวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ เดิมส่วนใหญ่การคมนาคมยังใช้ทางน้ำเป็นหลัก การที่พื้นที่แถบนี้เป็นที่ชุมนุมของคนหลายชาติพันธุ์ที่มีศาสนาและวัฒนธรรมต่างกัน จึงทำให้กลายเป็นดินแดนที่มีความมั่งคั่งทางวัฒนธรรมทั้งการนับถือผี นับถือพุทธ ประกอบพิธีกรรมในศาลเจ้าตามระบบความเชื่อในกลุ่มคนจีน การนับถือศาสนาคริสต์นิกายคาทอลิก จึงสามารถพบเห็นศาลเจ้าและวัดวาอารามมากมายเรียงรายตามสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองหลายแห่ง นอกจากนี้ยังมีการสร้างโบสถ์และวัดตามเมืองสำคัญหลายแห่ง

ภายหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฯ รวมทั้งบริเวณภูมิภาคของลุ่มน้ำแม่กลอง ได้ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่อุตสาหกรรมเนื่องจากอยู่ใกล้กรุงเทพฯ เกิดการพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่ไม่ว่าจะเป็นเขื่อนวชิราลงกรณ์ เขื่อนเขาแหลม และเขื่อนท่าทุ่งนา เพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าสำหรับอุตสาหกรรมและพื้นที่เขตเมือง ล้วนส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ วิถีการผลิต และวิถีชีวิตของผู้คนในลุ่มน้ำแม่กลองเป็นอย่างมาก แรงงานหนุ่มสาวหันไปเป็นแรงงานรับจ้าง ชาวบ้านเปลี่ยนจากทำนามาเป็นทำสวนผลไม้ มีการนำเทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่เข้ามาใช้ทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ในขณะที่ราคาผลผลิตยังคงเป็นไปตามกลไกการตลาด ลุ่มน้ำแม่กลองกลายเป็นพื้นที่ที่มีการตั้งโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากขึ้น และเป็น

พื้นที่ที่มีการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น นอกจากนี้ ภายใต้บริบทการพัฒนาสมัยใหม่ที่มีการดึงใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้นอย่างรวดเร็วจากคนหลายกลุ่มในสังคม มักนำไปสู่ความขัดแย้งของกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ต่างกัน แต่ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรเดียวกัน ปัญหาเหล่านี้อาจส่งผลกระทบต่อประชาชนในเขตลุ่มน้ำแม่กลอง

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์บริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียง พบหลักฐานท้องถิ่นต่าง ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถแบ่งหลักฐานประวัติศาสตร์ออกเป็น 2 ประเภท คือ หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร และหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร

หลักฐานที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ เมืองโบราณ แหล่งโบราณคดี ชุมชนเก่าแก่ ศาสนสถาน และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น เมืองโบราณและแหล่งโบราณคดี เช่น เมืองโบราณโกสินารายณ์ แหล่งโบราณคดีวัดขุนสีห์ (รับน้ำ) และแหล่งโบราณคดีบ้านดอนกระเบื้อง ชุมชนเก่าแก่ เช่น ชุมชนบ้านม่วง ชุมชนบ้านดอนกระเบื้อง ชุมชนหนองปลาหมอ และชุมชนตลาดบ้านโป่ง ศาสนสถาน เช่น วัดหนองปลาหมอ วัดม่วง วัดมะขาม วัดตาลปากลาด วัดโพธิ์โสภาราม วัดบ้านโป่ง วัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตี๋ย) วัดใหญ่นครชุมน์ วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง และวัดคาทอลิกดอนกระเบื้อง นอกจากนี้ ยังพบศาลเจ้าและโรงเจ เช่น ศาลเจ้าแม่เบ็กไฟร ศาลเจ้าแม่บ้านโป่ง ศาลเจ้าโจวซือกง ศาลตันโพธิ์ ศาลเจ้าพ่อซ่างพัน ศาลเจ้าพ่อสายบัว โรงเจก๊กอันตั้ง และสถานที่สำคัญในท้องถิ่น เช่น สระน้ำหนองปลาหมอ ป่าช้า และค่ายหลวงบ้านโป่ง

หลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ได้แก่ ตำนาน และเอกสารท้องถิ่น จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนานที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร พบตำนานต่างๆ เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ตำนานวีรบุรุษหรือบรรพบุรุษ จำนวน 2 ตำนาน คือ ตำนานท้าวอู่ทอง และตำนานพระราชมอญ ตำนาน-พงสาวดารเมือง จำนวน 2 ตำนาน คือ ตำนานเมืองมอญ และตำนานเมืองราชบุรี ตำนานปฐนียวัตตสถาน จำนวน 1 ตำนาน คือ ตำนานเจดีย์ชเวดากอง และตำนานเกร็ดประวัติศาสตร์ จำนวน 2 ตำนาน คือ ตำนานสระน้ำโกสินารายณ์ และตำนานอภินิหารศาลเจ้าแม่เบ็กไฟร สำหรับเอกสารท้องถิ่นพบว่ามีอยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ เอกสารเกี่ยวกับประวัติบ้านเมือง สถานที่สำคัญในท้องถิ่น และชีวประวัติ เอกสารเกี่ยวกับประวัติบ้านเมือง เช่น เอกสารประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ , หนังสืองานฉลองลานอเนกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไฟร , เอกสารประวัติวัดใหญ่นครชุมน์ , หนังสือประวัติวัดอุทุมพรทาราม (วัดท่ามะเตี๋ย) และหนังสืออนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974 เป็นต้น เอกสารเกี่ยวกับชีวประวัติ เช่น หนังสือตระกูลวังตาล , หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์ และหนังสือพระครูวรธรรมพิทักษ์และพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านวัดม่วง

เป็นต้น สำหรับวรรณกรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะคัมภีร์ไบเบิลและสมุดไทยพบตามวัดต่าง ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธศาสนามากที่สุด รองลงมาเป็นเรื่องเกี่ยวกับตำราต่างๆ วรรณคดี กุฎหมาย และประวัติศาสตร์

จากการสำรวจและรวบรวมหลักฐานประวัติศาสตร์ดังกล่าวข้างต้น สามารถนำหลักฐานดังกล่าวมาวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ หลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน และเอกสารท้องถิ่น พบว่าหลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวได้มีการสำรวจ ขุดค้น และตีความจากผู้เชี่ยวชาญทางด้านโบราณคดี ทำให้หลักฐานประวัติศาสตร์เหล่านั้นมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น สำหรับชุมชนเก่าแก่นั้นได้มีการตรวจสอบและเปรียบเทียบกับหลักฐานอื่น ๆ แล้ว พบว่าชุมชนต่างๆ เหล่านี้มีความเก่าแก่สัมพันธ์กับหลักฐานทางโบราณคดี เอกสารท้องถิ่น และคำบอกเล่า ซึ่งผ่านการตรวจสอบจากนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ได้อย่างน่าเชื่อถือเช่นกัน

สำหรับหลักฐานประวัติศาสตร์ที่ผ่านการวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความน่าเชื่อถือดังกล่าวมาแล้วนั้น สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาภาพสะท้อนที่ปรากฏจากหลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชน ตลอดจนนำมาใช้ในการศึกษาค้นคว้าอ้างอิงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนร่วมสมัย ทำให้เข้าใจพฤติกรรมของมนุษย์ในอดีตได้อย่างแจ่มชัดมากยิ่งขึ้น จากร่องรอยหลักฐานประวัติศาสตร์ที่พบบริเวณชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในเขตอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และใกล้เคียงนั้น สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนลุ่มน้ำแม่กลองในอดีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองบ้านโป่ง วิถีชีวิตของผู้คน วัฒนธรรม และความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ และความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องเล่าและตำนานของสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ตลอดจนภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน อันได้แก่ การกำหนดที่มาของชื่อสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน และความสัมพันธ์ในการใช้พื้นที่ระหว่างสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกับชุมชน

อาจกล่าวได้ว่า การศึกษาวิเคราะห์หลักฐานประวัติศาสตร์ของชุมชนบริเวณลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดราชบุรี เป็นการศึกษาวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี ตำนาน-พงศาวดาร และเอกสารท้องถิ่นเท่านั้น ควรทำการศึกษาหลักฐานด้านอื่นๆ ให้มากขึ้น เช่น หลักฐานจากสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ อันได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ แม่น้ำลำคลอง เป็นต้น นอกจากนี้ ควรมีการอนุรักษ์โบราณวัตถุสถาน เช่น วัดวาอาราม พระพุทธรูป ซากปรักหักพังของโบราณสถาน เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจในถิ่นกำเนิดของตน และจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาหลักฐานประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทยด้วย สำหรับตำนาน วรรณกรรมท้องถิ่น คัมภีร์ไบเบิล และสมุดไทย ที่มีต้นฉบับที่น่าสนใจศึกษาอยู่เป็นจำนวนมากที่ยังมิได้มีการนำมาปริวรรตแปลเป็นภาษาไทย ควรเร่งส่งเสริมให้มีการปริวรรตเผยแพร่เพื่อเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กรมศิลปากร. รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2509.
- _____. เมืองราชบุรี. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2509.
- _____. “พงศาวดารมอญพม่า.” ใน ประชุมพงศาวดาร. ภาคที่ 1. พระนคร : กรมศิลปากร, 2509.
- _____. แหล่งโบราณคดีประเทศไทย. เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2531.
- _____. ราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2534.
- กระทรวงวัฒนธรรม. พระครูวรธรรมพิทักษ์และพิพิธภัณฑสถานบ้านวัดม่วง. กรุงเทพมหานคร : กระทรวงวัฒนธรรม, 2550.
- กระทรวงศึกษาธิการ. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.
- _____. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดสมุทรสงคราม. กรุงเทพมหานคร : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542.
- _____. “บทนำ.” ใน รายงานการวิจัยเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก, 2542.
- แก้ว อินทะแสน. ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พระครูอดตโมเท่าที่ฉันรู้จัก. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.
- เจ้าคุณสุนทรพิพิธ, “ตำนานการตั้งเมืองราชบุรี,” ใน ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทารุณกรรม (เงิน หนูนกักดี), กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มัทมางกุฎราชวิทยาลัย, 2483. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.อ. พระขจัดทารุณกรรม (เงิน หนูนกักดี) 21 เมษายน 2483)

จวน เครือวิฆนยาจารย์. วิถีชีวิตมอญ. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2535.

จวน เครือวิฆนยาจารย์. มหัศจรรย์พระราชามอญ. ม.ป.ท. : ม.ป.ป.

_____ . ตำนานพระเจดีย์ร้างกึ่ง. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2539.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. ปรัชญาประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, 2527.

ช้อย สอนิเดชกุล. ตำนานอภินิหารยี่ศาลเจ้าแม่. นครปฐม : ม.ป.ป., 2515.

ตรี อมาตยกุล. จังหวัดราชบุรี. ราชบุรี : ม.ป.ท., 2501. (พิมพ์เป็นมูทิดานุสรณ์ในงานฉลอง พระมหา
ช้อย มหาธีโร ป.ศ.9 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระราชคณะที่พระศรีธีรพงศ์ใน
พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 5 ธันวาคม 2501 ณ วัดมหาธาตุวรวิหาร ราชบุรี)

แถมสุข นุ่มนนท์. เจาะเวลาหาอดีตหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ไทยร่วมเกล้า
จำกัด, 2545.

ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสังคมมนุษย์. กรุงเทพมหานคร :
เมืองโบราณ, 2539.

นคร พันธุ์รงค์. การศึกษาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย และประวัติศาสตร์ไทยในยุคก่อนพุทธ
ศตวรรษที่ 19. พิษณุโลก : พิมพ์, 2527.

นาฏวิภา ชลิตานนท์. ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย. กรุงเทพมหานคร : ลินจีการพิมพ์, 2524.

นิธิ เอียวศรีวงศ์ และอาคม พัตยยะ. "หลักฐานทางประวัติศาสตร์ในประเทศไทย." ใน หลักฐาน
ประวัติศาสตร์ในประเทศไทย : ตรงตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2524
ส.021. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2545.

ปรีชา กาญจนคม. การวิจัยทางโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร : หจก.ไอเดียสแควร์, 2538.

ประยูทธ สิทธิพันธ์. ประวัติศาสตร์ประพาสดิน. กรุงเทพมหานคร : บำรุงนุกุลกิจ, 2523.

ปรมินท์ จารูร. ความขัดแย้งและการประนีประนอมในตำนานปรัมปราไทย. กรุงเทพมหานคร :
โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

พระยาคณาทรบดี จางวางโท. สมุคตราชนบุรี พ.ศ. 2468. พระนคร : โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2468.

พระครูสุจิตตธรรมคุณ. ธรรมะ. กรุงเทพมหานคร : หจก.วิริยะพัฒนาโรงพิมพ์, 2541. (พิมพ์ในงาน
พระราชทานเพลิงศพพระครูสุจิตตธรรมคุณ (ขุนทอง สุจินโณ) 29 มีนาคม 2541).

พระครูเกษมรัตนคุณ (อืด เขมทตโต). ที่ระลึก 100 ปี วัดโกสินารายณ์. ราชบุรี : โรงพิมพ์สุขโข, 2542.

พระมหาสนิท เขมจารี. "ประวัติวัดบ้านโป่ง." ใน สุจิตตงานผูกพัทธสีมาปิดทองฝังลูกนิมิต
วัดบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ปีพุทธศักราช 2547. ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547.

- พระมหาช่วง อุ่เจริญ. “พงศาวดารมอญ.” ใน 80 ปี ศาสตราจารย์เกียรติคุณ นายแพทย์ สุเอ็ด คชเสนี 48 ปี สมาคมไทยรามัญ. กรุงเทพมหานคร : สมาคมไทยรามัญ, 2547.
- พรเพ็ญ อ้นตระกูล และสายชล สัตยานุรักษ์. “แนวการเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานและการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์.” ใน เอกสารคำสอนวิชาประวัติศาสตร์ไทย. เล่ม 1. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2545.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะอักษรศาสตร์. ภาควิชาสังคมศาสตร์. เรือเล่นทะเลลม. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544.
- มหาวิทยาลัยศิลปากร. คณะโบราณคดี. ภาควิชามานุษยวิทยา. ลุ่มน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิณเนศ, 2536.
- มณฑล คงแถวทอง. ประวัติศาสตร์กาญจนบุรี. กาญจนบุรี : สำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏกาญจนบุรี, 2543.
- มยุรี วีระประเสริฐ . โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคมศึกษา . กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.
- ขงยุทธ ชูแว่น . “แนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ” ใน เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ ทะเลสาบในกระแสความเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และกระบวนการพัฒนา. โครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2546.
- ยนต์ ชุ่มจิต. ประวัติศาสตร์เมืองราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2547.
- วิภา เอี่ยมประไพ. หลักฐานทางประวัติศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, 2535.
- วัดใหญ่ นครชุมน์. ประวัติวัดใหญ่ นครชุมน์. ม.ป.ท, 2535. (อค์สำเนา)
- สวาสดี ลิมปิทิป. เรื่องเมืองราชบุรี. พระนคร : โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ, 2501.
- สมชาย จิตเลิศจจร. เอกสารประกอบการสอน วิชา ส 071 ท้องถิ่นของเรา (จังหวัดราชบุรี). ราชบุรี : โรงเรียนท่ามะขามวิทยา, 2537.
- สมเกียรติ จูรอด (บรรณาธิการ) ศตวรรษสมโภช วัดอัครเทวดามิก้าแอล คอนกระเบียง ค.ศ.1904-2004. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สตาร์บูม อินเตอร์พรีนซ์ จำกัด, 2546.
- สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง , ประวัติความเป็นมาท้องถิ่นของอำเภอบ้านโป่ง ราชบุรี : สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2543.
- เสน่ห์ ปันสุขสวัสดิ์ และคณะ. ประวัติสระน้ำโกสินารายณ์. ราชบุรี : นิยมวิทยา, 2508.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ และคณะ. หนังสือคู่มือครูสังคมศึกษา รายวิชา ส 021 หลักฐานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2534.

- สุดิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. ลุ่มน้ำแม่กลอง ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ “เครือญาติ” มอญ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2547.
- ศุคธรา ศุจฉายา, บรรณาธิการ. ราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สารคดี, 2541.
- สำนักงานจังหวัดราชบุรี. บันทึกเมืองราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสุวรรณ, 2534.
- สำนักงานจังหวัดราชบุรี. ที่ระลึกศาลากลางจังหวัดราชบุรี 13 มิถุนายน 2525. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2525.
- สำนักงานจังหวัดราชบุรี. ของดีเมืองราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พี ที ซี คอร์ปอเรชั่น จำกัด, 2532.
- สำนักงานจังหวัดราชบุรี. บันทึกเมืองราชบุรี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสุวรรณ, 2534.
- สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง, จากโกสินารายณ์ถึงบ้านโป่ง. ราชบุรี : สำนักงานศึกษาธิการอำเภอบ้านโป่ง สภาวัฒนธรรมอำเภอบ้านโป่ง, 2545.
- สำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ. ประวัติวัดที่วราชอาณาจักร. เล่ม 22. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, 2546.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี. 8 ชาติพันธุ์ในราชบุรี. ราชบุรี : สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี, 2546.
- สำนักทะเบียนอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. “บรรยายสรุปการพัฒนาและปรับปรุงการให้บริการประชาชนเพื่อสนองตอบนโยบายรัฐบาล.” ราชบุรี : สำนักทะเบียนอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี, 2547. (อัดสำเนา)
- ศรีศักร วัลลิโภดม. ข้อขัดแย้งเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, 2524.
- ศิริพร จีตะฐาน ณ ถลาง. ในท้องถิ่นมีนิทานและการละเล่น...การศึกษาคติชนในบริบททางสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : มติชน, 2537.
- ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร. งานฉลองลานอนเณกประสงค์ศาลเจ้าแม่เบ็กไพร วันที่ 5 พฤศจิกายน 2544. ราชบุรี : ม.ป.ป., 2544.
- องค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี. พระบรมราชจักรีวงศ์กับเมืองราชบุรี. ราชบุรี : องค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี, 2525.
- อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ (กรณีพิเศษ) นายประสาร อุณยะวงศ์. ราชบุรี : ม.ป.ท., 2547. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพของ นายประสาร อุณยะวงศ์ 21 พฤศจิกายน 2547).
- อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนทโน). ราชบุรี : ม.ป.ท., 2552. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูเมธาธิการ (แดง จนทโน) 11 มกราคม 2552).

อนุสรณ์สุวรรณสมโภช วัดนักบุญยอแซฟ บ้านโป่ง 19 มกราคม 1974. พระนคร : บริษัทประชาชน จำกัด, 2517. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชวัดนักบุญยอแซฟ 19 มกราคม 2517).
 อุษณีย์ ชงไชย. จารึกและตำนาน : หลักฐานที่สร้างขึ้นภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนาลังกาวงศ์.
 เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2540.

วิทยานิพนธ์

- ชยันต์ ออไอสุญ. “สภาพเศรษฐกิจมณฑลราชบุรี พ.ศ.2437-2453.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.
- ชัยณรงค์ พันธุ์ประชา. “การสร้างทางรถไฟสายมรณะ : ผลกระทบต่อภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.
- ทองเพียร สารมาศ. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมมอญ เรื่อง พระเจ้าอโศกราช.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.
- รัชสร ดันดวงศ์. “ร่องรอยวัฒนธรรมเขมรในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลอง-ท่าจีน.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.
- นิตยา พลธานี. “ประวัติศาสตร์เมืองราชบุรี พ.ศ.2310 - 2437.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.
- บังอร ปิยะพันธุ์. “ประวัติศาสตร์ของชุมชนชาวลาวในหัวเมืองชั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- มนวิภา ไชยพันธุ์. “การประเมินคุณค่าเอกสารทางประวัติศาสตร์ไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516.
- วรรณวิภา สุเนตต์ตา. “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

ศวิตา โนธายะ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องตำนานเจดีย์ชเวดากอง.” วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2541.

สินชัย วรศาสตร์. “เชื่อกันกับผลกระทบและความขัดแย้ง : กรณีศึกษาบ้านแพรกหนามแดง หมู่ 4
ต.แพรกหนามแดง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม.” สารนิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
ภาควิชามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.

สุภรณ์ โอเจริญ. “ชาวมอญในประเทศไทย : วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัย
อยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์. “วิถีชีวิตและสวนไทยในบริบทการพัฒนา : กรณีศึกษาชุมชนชาวสวนใน
จังหวัดสมุทรสงคราม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาเทคโนโลยีการบริหาร
สิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2541.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

แผนผังเมืองโบราณโกสินารายณ์และแนวกำแพงเมือง [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 24 พฤศจิกายน 2550.

เข้าถึงได้จาก www.fallingrain.com/world/th/6/Ban_Pong.html

ประวัติวิหารปากี่วัดใหญ่นครชุมน์ [ออนไลน์]. เข้าถึงเมื่อ 28 สิงหาคม 2551 เข้าถึงได้จาก

<http://watyaiweb.igetweb.com/index.php?mo=3&art=37723>

งานวิจัย

กองมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม. รายงานคุณภาพน้ำแม่น้ำแม่กลอง พ.ศ.2527-2528. กรุงเทพมหานคร :
สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2529.

_____. โครงการศึกษาและวิจัยคุณภาพน้ำในแม่น้ำสายหลัก : รายงานการศึกษาวินิจฉัยคุณภาพน้ำ
แม่น้ำแม่กลอง พ.ศ. 2529 - 2531. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการ
สิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, 2532.

ชาติชาย ร่มสนธิ์ และคณะ. รายงานผลการวิจัย เรื่อง ศึกษาแหล่งโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์กับ
การใช้โลหะในบริเวณจังหวัดราชบุรีและบริเวณใกล้เคียง. ศูนย์วิจัยมหาวิทยาลัยศิลปากร,
2531.

ขงยุทธ ชูแว่น. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ โครงการประมวลวิเคราะห์และสังเคราะห์ความรู้เพื่อเขียนตำรา เรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นไทย. คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

ลุ่มน้ำแม่กลอง, โครงการพัฒนาชนบท. รายงานการสำรวจข้อมูลพื้นฐานในเขตโครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง พ.ศ.2517. กรุงเทพมหานคร : โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง, 2519.

สุภาพรณ จินตมณีโรจน์. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นลุ่มน้ำแม่กลองบ้านโป่ง-เจ็ดเสมียน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสุวรรณ, 2534.

สาวิตรี พิสนุพงษ์. รายงานผลการวิจัย เรื่อง ทำเนียบเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2542.

สุรินทร์ เหลือละมัย และคณะ. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ชุดโครงการความหลากหลายทางวัฒนธรรมภาคกลาง เรื่อง ความหลากหลายทางวัฒนธรรม กรณีศึกษากลุ่มมอญ - กะเหรี่ยงภูมิภาคตะวันตก. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545

สุรินทร์ เหลือละมัย. โครงการสืบค้นประวัติศาสตร์ท้องถิ่นราชบุรี “เครื่องมือหิน (สมัยก่อนประวัติศาสตร์) ในราชบุรี.” ราชบุรี : สภาวัฒนธรรมจังหวัดราชบุรี, 2550 .

อกิน รพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์. ปัญหาในการพัฒนาชนบท บทเรียนจากกรณีกกระบัตร์ โครงการพัฒนาชนบทลุ่มน้ำแม่กลอง. กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2531.

บทความ

ไข่มุก อุทยาวลี. “การศึกษาหลักฐานประวัติศาสตร์ประเภทตำนานพื้นบ้านภาคใต้ของประเทศไทย.” สงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ 10, 3 (2547) : 304-322.

_____ . “อิทธิพลจารีตประเพณีท้องถิ่นที่มีต่อการบันทึกประวัติศาสตร์นิพนธ์ กลุ่มตำนานประวัติศาสตร์ในประเทศไทย.” รัฐมิถุ 27, 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2549) : 15-27.

จารุณี อินเฒ่าฉาย. “พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติราชบุรี.” ศิลปากร 34, 3 (2534) : 23-36.

ชัชวาล ศรีจันทร์โคตร. “ชุมชนโบราณจังหวัดราชบุรีก่อนกรุงรัตนโกสินทร์และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.” ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นจังหวัดราชบุรี 5, 5 (2546) : 24-28.

ตรี อมาตยกุล. “เมืองสัมพุทปัญญนะ.” ศิลปากร 17, 2 (กรกฎาคม 2516) : 64-71.

ธิดา สาระยา. “การกลับไปกับการขยายตัวของชุมชน.” เมืองโบราณ 7, 1 (ธันวาคม 2523 - มีนาคม 2524) : 86-95.

ธวัช ปุณโณชก. “ปัญหาและวิธีการใช้เอกสารโบราณในการวิจัยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.” การวิจัย 2, 1 (2547) : 8-32.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระน้ำโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.” ศิลปากร 10, 2 (2509) : 36-40.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี.” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509) : 47.

มนัส โอภาสกุล. “เมืองสัมพุทปัญญนะอยู่ที่ไหน?.” เมืองโบราณ 26, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2543)

ยงยุทธ ชูแว่น. “ความสำคัญและขอบเขตของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบัน.” อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 25, 1 (มิถุนายน-พฤศจิกายน 2545) : 102-108.

สุกัญญา สุฉฉายา. “พระร่วง : วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม.” ภาษาและวรรณคดีไทย 16 (ธันวาคม 2542) : 212-216.

สัมภาษณ์

แก้ว อินทะแสน. อายุ 88 ปี, อาศัยอยู่ที่ 2/1 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2549.

เก็บ ประสบเนตร. อายุ 77 ปี, อาศัยอยู่ที่ 14/1 หมู่ที่ 11 บ้านสวนกล้วย ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2549.

จวน เครือวิฆนยาจารย์. อายุ 83 ปี, อาศัยอยู่ที่ 13 หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2549.

จรูญ ยศชนานนท์. อายุ 81 ปี, โรงเจบ้านสกกตำบลบ้านโป่ง 19/1 ถนนเสรีนิยม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 30 กันยายน 2549.

จง เร่สม. อายุ 79 ปี, ศาลเจ้าโจวซือกอก หมู่ที่ 13 ตำบลคู้้งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 19 กันยายน 2549.

จินนทร์ วิษุประเสริฐ. อายุ 70 ปี, โรงเจก๊กอันตัง เทศบาลเมืองบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 21 มิถุนายน 2550.

ทุเรียน พุทธนันท์. อายุ 87 ปี, อาศัยอยู่ที่ 25/1 หมู่ที่ 18 ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 24 กุมภาพันธ์ 2550.

แนบ วงศาโรจน์. อายุ 90 ปี, อาศัยอยู่ที่ 150 ถนนประชานิยม เทศบาลเมืองบ้านโป่ง อำเภอบ้านโป่ง
จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2549.

ประยูร แก้วละเอียด. อายุ 82 ปี, อาศัยอยู่ที่หมู่ที่ 3 ตำบลคิ่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.
สัมภาษณ์, 21 กันยายน 2549.

พระอธิการเทียน ญาณสมปนโน, อาศัยอยู่ที่วัดใหญ่นครชุมน์ หมู่ที่ 6 ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง
จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2549.

พระอธิการสมพร อธิปัญญา. อายุ 37 พรรษา, อาศัยอยู่ที่วัดหนองปลาหมอ ตำบลหนองปลาหมอ
อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2549.

เดียม ชื่นอารมณ์. อายุ 45 ปี, อาศัยอยู่ที่หมู่ที่ 19 บ้านครก ตำบลท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.
สัมภาษณ์, 24 กุมภาพันธ์ 2550.

รองพระอธิการสุวัฒน์ ศิริสวโร. อายุ 44 พรรษา, อาศัยอยู่ที่วัดตาลปากลัด หมู่ที่ 11 ตำบลคิ่งพยอม
อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2549.

ร่วม เครือสุวรรณกร. อายุ 65 ปี, อาศัยอยู่ที่หมู่ที่ 4 ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.
สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2549.

วิชัย มัถผล. อายุ 79 ปี, อาศัยอยู่ที่หมู่ที่ 8 ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี. สัมภาษณ์,
7 กันยายน 2549.

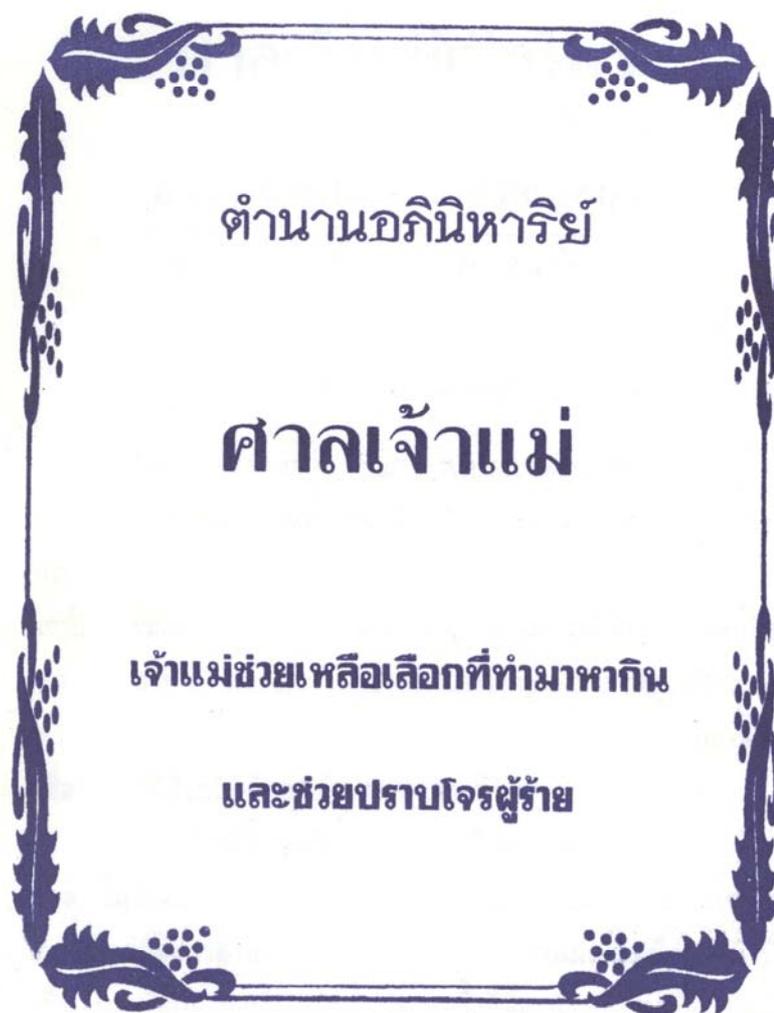
สมจิต แก้วสะอาด . อายุ 74 ปี, อาศัยอยู่ที่หมู่ที่ 2 ตำบลนครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.
สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2549.

หลา เกิดสุข. อายุ 75 ปี, อาศัยอยู่ที่ 2/1 11 หมู่ที่ 2 ตำบลเบิกไพร อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.
สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2549.

อำนวยการ บุญณรงค์. อายุ 63 ปี, อาศัยอยู่ที่ 2/1 หมู่ที่ 1 ตำบลหนองปลาหมอ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.
สัมภาษณ์, 29 กันยายน 2549.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
ตำนานอภินิหารยี่ศาลเจ้าแม่

ศาลเจ้าแม่เบิกไพร

ตำบลเบิกไพร หมู่ 1

อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ตำนานอุกนิหารศาลเจ้าแม่

เจ้าแม่ช่วยเหลือเลือกที่ทำมาหากิน
และช่วยปราบโจรผู้ร้าย

มีตำนานเล่าต่อ ๆ กันมาว่าในประเทศจีน ที่เมืองชกเกี้ยน และเมืองกวางตุ้ง คนทั้งสองเมืองนี้ ส่วนมากเป็นพวกชาวจีน แต่จิว พวกนี้เคารพนับถือเจ้าแม่มาแต่โบราณ ได้สร้างศาลเจ้าแม่ไว้เป็นที่กราบไหว้บูชา ไว้ตามที่ต่าง ๆ ส่วนมากก็เลือกสร้างที่มีวิวทัศน์สวยงาม มีทิศทางลมดี เป็นทางแห่งพญานาคผ่านถูกต้องตามตำรา บางแห่งก็สร้างไว้สวยงามและกว้างขวางมาก เขาเหล่านั้นเชื่อว่าเป็นที่สถิตย์ของเจ้าแม่บนสวรรค์

ชาวจีนแต่จิวพากัน กราบไหว้บูชาศาลเจ้าแม่เสมอมาได้ขาด ไม่ว่าจะเป็นคนมั่งมียากจนแล่นแค้นหาเข้ากินคำ ขณะไหนก็ตาม ก็จะต้องหาสิ่งของไปกราบไหว้บูชาศาลเจ้าแม่ครั้งหนึ่งในหนึ่งปีเป็นอย่างน้อย การไปกราบไหว้บางครั้งก็ต้องนั่งรถ ลงเรือ ต้อง

2

เดินข้ามภูเขาเป็นระยะทางไกลลำบากก็ตาม แต่เขาทุกคนก็ยังชื่นชม
รู้สึกเป็นสุขเมื่อได้ไปกราบไหว้ศาลเจ้าแม่กลับมา ปีแล้วปีเล่าเรื่อยมา
ตั้งแต่โบราณกาลชั่วลูกชั่วหลาน

มีผู้เล่ามาว่า ประมาณ 60 ปีเศษก่อนโน้น สมัยเพิ่งสิ้น
ราชวงศ์ชิงใหม่ ๆ บ้านเมืองปั่นป่วน ต่างชาติชิงดีชิงเด่นกันทาง
การเมือง เศรษฐกิจตกต่ำ บ้านเมืองระส่ำระสาย พลเมืองไม่อัน
ท่ามาหากิน ขณะนั้นปรากฏว่ามีคณะโจรผู้มั่งคั่งมากคณะหนึ่งใน
เมืองฮกเกี้ยนและเมืองกวางตุ้ง เรียกโจรคณะนี้ว่า "โจรผ้าแดง"
คณะโจรผู้แดงนี้ออกแรงความปล้นสดมภ์ราษฎรทุกหัวระแหง เทียบ
ออกกวาดทรัพย์ จับเอาค่าไถ่ บ้านเมืองเต็มไปด้วยพวกโจรผ้าแดง
ราษฎรพลเมืองต้องหลบซ่อนอพยพทั้งบ้านทั้งช่อง เพื่อหนีโจร
ผ้าแดง แต่แล้วก็หนีไม่พ้น จะก้าวหนีไปไกลแค่ไหนพวกโจรผ้าแดง
ก็ตามไปปล้นระหว่างทางบ้าง ปล้นเผาบ้านช่องบ้าง ไม่มีใครสามารถ
ให้ความช่วยเหลือได้ ได้แต่อ่อนวอนขอความช่วยเหลือจากพระเจ้า
เบื้องบนแต่ไม่ได้ผล

ในที่สุด ได้มีคณะผู้เฒ่าผู้แก่คณะหนึ่งได้ระลึกศาลเจ้าแม่
ที่อยู่ห่างออกไปจากตัวเมืองจึงได้นัดณะยกคณะไปกราบไหว้ ร้อง

ทุกซ์ขอความช่วยเหลือจากศาลเจ้าแม่ แห่งหนึ่งในเมืองนั้น ซึ่งเขาคิดว่าศาลเจ้าแม่คงให้ความช่วยเหลือแก่เขาได้บ้าง เมื่อคณะเข้าไปถึงก็จุดรูปเทียน นำสิ่งของไปเซ่นสรวง ขอความช่วยเหลือจากศาลเจ้าแม่ ขณะที่ทุกคนกำลังสวดมนต์ภาวนาอ่อนนวยสุนั้นได้ปรากฏเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันมาก่อนเกิดขึ้น เกิดมีลมพัดเมฆลอยลงต่ำ ฝนตกฟ้าคะนอง ขึ้นมาอย่างไม่มีวี่แววมาก่อน ต่อมาสักครู่ได้มีผู้เห็นเจ้าแม่ผู้เป็นใหญ่บนสวรรค์ ได้เสด็จลงมาสิงสู่เข้าทรงคนทรงประจำศาลเจ้าแม่นั้น ได้ทรงบันดาลให้คนทรงใช้มืออันศักดิ์สิทธิ์เขียนหนังสือลงบนแผ่นกระดาษแผ่นหนึ่ง อ่านแล้วเป็นคำโคลงสั้นบทหนึ่งที่มีความไพเราะเพราะพริ้งมาก เนื้อหาประกอบด้วยชื่อตำบลต่าง ๆ ประมาณ 30 ตำบลเศษ และตำบลสุดท้ายคือเมืองใต้จิว พวกที่ไปขอความช่วยเหลือแล้วต่างงุนงงไม่ทราบความหมายว่ามืออย่างไร แต่มีนักปราชญ์คนหนึ่งในกลุ่มนั้นได้อธิบายว่า ชื่อตำบลต่าง ๆ เรียงตามลำดับในคำโคลงบทนั้น คือชื่อตำบลที่พวกเราจะต้องอพยพเดินผ่านไป เพื่อไปให้ถึงเมืองใต้จิวแล้วให้ไปตั้งที่อยู่ท่ามาหากินอยู่ที่เมืองใต้จิวนั้น ถ้าหากผู้ใดปฏิบัติตามแล้วโยกย้ายไปตามทางที่บอกไว้ จะปลอดภัยตลอดทางโจรผ้า

4

แดงจะไม่พบอีกเลย จนกระทั่งถึงเมืองไตจิว ทุกคนทำมาหากินด้วยความสันติสุข ถ้าหากไม่ไปตามทางที่บอกไว้ ก็ยังไม่แคล้วคลาดจากโจรผ้าแดง

เมื่อทุกคนได้คำแนะนำแล้ว ก็เกิดความเลื่อมใสกลับถึงบ้านก็เริ่มอุ้มลูกจูงหลาน อพยพย้ายบ้านไปตามทิศทางที่เจ้าแม่ได้บอกไว้ ปรากฏว่า ผู้ที่เดินทางไปในั้น ตลอดทางไม่พบโจรผ้าแดงเลย จนกระทั่งถึงไตจิว เมืองนั้นเมืองอุดมสมบูรณ์มีความร่มเย็นสันติสุข ปราศจากโจรผู้ร้าย พวกที่ย้ายไปก็เริ่มก่อร่างสร้างบ้านสร้างเมืองใหม่ต่อมาก็แผ่ขยายลูกหลานออกไปเต็มเมือง ทั้งเมืองเต็มไปด้วยสันติสุข พวกโจรผ้าแดงไม่เคยไปรบกวนอีกเลย และก็หายไปสาปสูญไปหมด แต่เขาเหล่านั้นก็ไม่ลืมศาลเจ้าแม่ ได้สร้างศาลเจ้าแม่ไว้เป็นที่กราบไหว้บูชา เพื่อรำลึกถึงพระคุณเจ้าแม่ และต้องการศาลเจ้าแม่ไว้คู่บ้านคู่เมือง คอยโปรดสัตว์โลก ให้พ้นจากความทุกข์ ทุก ๆ ปีชาวเมืองจะได้มีพิธีรำลึกถึงเจ้าแม่ครั้งหนึ่งเป็นอย่างน้อย นี่แหละย่อมเป็นเหตุผลที่ว่าพวกจีนไตจิวนิยมสร้างศาลเจ้าแม่เบิกไพร ที่อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี นี้ด้วยแห่งหนึ่ง

วันที่ 16 ก.พ. 2515 ชูยชก สนิทเชษฐกุล นครปฐม

ภาคผนวก ข
ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนหนองปลาหมอ

ประวัติศาสตร์กำเนิดชุมชนหนองปลาหมอ

ฉันเขียนเรื่องนี้ได้ยกเมฆหรือนั่งเทียนเขียนต้องหาข้อมูลในหนังสือประวัติศาสตร์ และไต่ถามคนเก่าก่อน ฉันมีประสบการณ์ด้วยตัวเองและยังจดจำได้ ปัจจุบันนี้เรื่องเกี่ยวกับชุมชนตำบลหนองปลาหมอ พูดแล้วอย่าหาว่าฉันไม่ "ไม่มีใครรู้ดีกว่าฉัน" จะบอกให้รู้

ในหนังสือประวัติศาสตร์จังหวัดเชียงใหม่รายตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า "ต่อมาพญากรมพลเป็น เจ้าเมืองเชียงใหม่พร้อมด้วยพญากรมราชเจ้าครองเมืองเชียงใหม่ พ.ศ.2101 เชียงใหม่เสีย เมืองให้แก่มะยिनนอง (บุเรงนอง) เจ้ากรุงหงสาวดี เมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงใหม่ก็ตกอยู่ใน ความปกครองของพม่าแต่นั้นมา ครั้นถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 แห่งราชวงศ์จักรี พ.ศ.2349 ทรงโปรดให้กรมหลวงเทพหริรักษ์และพระยาม ราชยกทัพไปขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่และเชียงใหม่ได้สำเร็จ ให้เผาเมืองเชียงใหม่ เสียสิ้น เหตุที่ให้เผาเมืองเพราะเมืองนี้ยึดติดกับชายแดนพม่า ถ้ากองทัพไทยยกกลับลงมา พม่าคงจะเข้าครอบครองเมืองเชียงใหม่อีก จึงให้กวาดต้อนผู้คนพลเมืองชาวเชียงใหม่ได้ 38,000 ครอบครัว ส่วนหนึ่งให้ไปอยู่เมืองเชียงใหม่ นครลำปาง นครน่าน ลำพูน เวียง จันทร (เวียงจันทร์ยกทัพมาช่วยรบ) ส่วนที่ 5 ได้นำมากรุงเทพฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงโปรดให้แบ่งชาวเชียงใหม่ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งให้ ไปตั้งถิ่นฐานบ้านช่องอยู่ที่สระบุรีอำเภอเสาให้ และอีกส่วนหนึ่งให้ไปอยู่ที่ราชบุรี"

ชาวเชียงใหม่ที่ให้ไปอยู่ที่ราชบุรีที่อำเภอเมืองแถวบ้านไร่ คุบัว ดอนแจง ดอนตะโก พุ่งหลวง อีกจำนวนหนึ่งมาตั้งรกรากอยู่ที่บ้านดงหนองโพธิ์ และบ้านบางกระโด เขต อำเภอโพธาราม

กาลต่อมาชาวเชียงใหม่ที่อพยพมา ก็มีลูกหลานเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงได้แยกย้าย ไปอยู่ถิ่นต่างๆ ที่ ต.อ่างทอง ต.ดอนแร่ ต.ห้วยไผ่ และไปอยู่ที่เขตอำเภอจอมบึงก็มี เช่น บ้านหนองนกกระเรียน ที่ปากทอก็มีอยู่ที่ ต.อ่างหิน และพุ่งหลวง บางหมู่บ้าน ที่บ้านดง หนองโพธิ์ก็แยกย้ายไปอยู่ "บ้านหนองปลาหมอ" บ้านวังศาลาและบ้านหนองพันท้าว ดังนั้นผู้ที่มาอยู่หนองปลาหมอปกแรกมาจากบ้านดงหนองโพธิ์ อำเภอโพธาราม

นับตั้งแต่ปัจจุบันนี้ ถอยหลังไปประมาณ 100 ปี ดินแดนอำเภอบ้านโป่ง เป็นป่าดง หนาทึบ มีสัตว์ป่านานาชนิดอาศัยอยู่ เช่น กระต๊อง แรด ช้าง เสือ กวาง ละมั่งอีเก้ง ฯลฯ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าชื่อสัตว์ตั้ง เช่น บ้านปลักแรด บ้านหุบกระต๊อง บ้านหนองเสือ หนองกบ เป็นต้น

ในหนังสือประวัติศาสตร์เมืองราชบุรี ของกระทรวงมหาดไทยส่วนภูมิภาคกล่าวไว้ว่า เดิมทีเดียวที่ว่าการอำเภอบ้านโป่งอยู่ที่ตำบลท่าผา เรียกว่า อำเภอท่าผา ที่เรียกว่าท่าผา ไม่ใช่ที่น้ำมีหินผาตามที่บางคนเข้าใจ ที่นี้มีท่าน้ำริมฝั่งแม่กลองสองท่า ทำให้มีสัตว์จำพวกตัวใหญ่ๆ เช่น ช้าง เสือ แรด กระติง ลงกินน้ำที่ท่านี้ มีจำพวกเลี้ยงผา และสัตว์อื่นๆ จึงได้ชื่อว่า บ้านท่าผา ต่อมาทางราชการจึงย้ายที่ว่าการอำเภอมาอยู่ที่ตำบลบ้านโป่ง เพราะเป็นศูนย์กลางตำบลในอำเภอบ้านโป่ง

ที่บ้านโป่งนี้ก็เป็นที่ป่าหนาแน่นมีสัตว์อาศัยอยู่มาก ที่นี้มีดินชนิดหนึ่งมีธาตุเหล็กผสม สัตว์ป่าชอบกินดินชนิดนี้มาก เข้าใจว่าคงเป็นยาบำรุงของมันก็ได้อีก ผู้คนที่มาตั้งถิ่นฐานที่นี่พวกแรกจึงให้ชื่อว่า "บ้านโป่ง" และเปลี่ยนชื่ออำเภอท่าผาเป็นอำเภอ "บ้านโป่ง"

สมัยนั้นผู้คนพลเมืองมีจำนวนน้อย โดยมากก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำแม่กลองทั้งสองฝั่งเพราะสะดวกต่อการทำมาหากิน มีน้ำใช้บริบูรณ์ ห่างจากฝั่งแม่น้ำไปสักสิบเส้น ยี่สิบเส้น ยังไม่มีผู้คนไปอาศัย ต่อเมื่อผู้คนมีลูกมีหลานมากขึ้นจึงแยกย้ายกันมาจับจองที่ทำกัน ห่างจากฝั่งแม่น้ำออกไป

ท้องที่ตำบลหนองปลาหมอ ซึ่งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอ 10 กว่ากิโลเมตร ก็เป็นป่าเป็นดง ยังไม่มีผู้มาจับจองอาศัยอยู่

ประชาชนชาวเชียงแสนที่บ้านดงหนองโพธิ์ โพธาราม มีประชากรเพิ่มขึ้น จึงแยกกันมาจับจองที่ทำกินที่นี้ได้ความว่าผู้ที่อพยพครอบครัวมาคนแรกคือ ปู่พี่ บิดาของแม่คุณดีท (ภาษาไทยว่า ทิพย์) จับจองใกล้หนองน้ำโบราณกาลเกิดขึ้นตามธรรมชาติจับจองด้านใต้หนองน้ำ ด้านเหนือ ผู้ที่มาจับจองชื่อ ปู่อ่อน ภรรยาชื่อชิว เข้าใจว่ามาจากอำเภอเมืองราชบุรี เพราะลูกสาวของปู่อ่อนมี 2 คน ได้รับมรดกที่นาเหนือสระน้ำแบ่งออกเป็น 2 แปลง แม่คุณล้วนได้แปลงติดกับสระน้ำด้านเหนือ แม่คุณสายได้แปลงติดกับสระน้ำต่อจากแม่คุณล้วนไปจนถึงป่าเหี้ยว (ป่าช้า) เมื่อมาอยู่ครั้งแรกหนองน้ำนี้มีปลาหมอชุกชุมมาก ตัวได้เท่าฝ่ามืออันใหญ่ (อันไม่ได้เห็นคนเก่าเล่าให้ฟัง) จึงชื่อว่า "บ้านหนองปลาหมอ" อยู่ในความดูแลของกำนันตำบลคุ้มพยอม กาลต่อมาผู้คนชาวล้านนาก็อพยพมาเพิ่มขึ้นมากขึ้นๆ ด้านตะวันออก กัง จงหวิน แซ่อื้อ ภรรยาท่านเป็นชาวล้านนา (กัง ภาษาจีน ปู่) มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่หนองปลาหมอ หมู่ที่ 1 ปัจจุบันนี้ (ยังไม่เป็นตำบลขณะนั้น) ส่วนที่ต่อจากของพ่อคุณอ่อน ติดกับป่าช้า กังลั่นยกครอบครัวมาจากหนองโพธิ์มาจับจองที่ทำนาไปทางด้านเหนือ ลูกของกังลั่น

ฉันรู้จักดีคนหนึ่งชื่อลุงลิน หมู่นี้ชาวบ้านเรียกว่า บ้านล่ายหนอง ล่ายเป็นภาษาเหนือ หมายความว่าตรงกันข้ามฝั่งหนองน้ำ พวกเขาอยู่ด้านตะวันออกเรียกพวกที่อยู่ด้านตะวันตกของ หนองน้ำว่าล่ายหนอง เวลานี้มีคนตัดจรีตเปลี่ยนชื่อเป็นฟากหนอง เพื่อรักษาประวัติศาสตร์ ไม่ควรเปลี่ยน และคนก็ยังไม่เรียกฟากหนอง คงเรียกล่ายหนองตามเดิม และหมู่บ้านล่าย หนองมีคนจาก อ.เมืองราชบุรี มาอยู่เพิ่มจำนวนมากขึ้นๆ เมื่อมีคนอพยพมาอยู่เพิ่มจำนวน มาก ทางราชการจึงให้แยกจากตำบลคู้งพยอม เป็นตำบลหนองปลาหมอ มี 16 หมู่บ้าน ดังนี้

หมู่ที่ 1 ชื่อบ้านหนองปลาหมอ ประชาชนเป็นชาวล้านนามาจาก อ.เมืองราชบุรี และ บ้านดงหนองโพธิ์

หมู่ที่ 2 ชื่อบ้านหนองปลาหมอ หมู่ 2 ประชาชนมาจาก อ.เมืองราชบุรี และบ้านดง หนองโพธิ์ เป็นชาวล้านนา

หมู่ที่ 3 ชื่อบ้านล่ายหนอง ประชาชนมาจากหนองโพธิ์ และจาก อ.เมืองราชบุรี เป็น ชาวล้านนา หรือชาวยวนโยนก และมีชาวจีนตั้งร้านค้าขายร่วมในหมู่บ้านนี้ด้วย (ล่ายเป็น ภาษาล้านนา หมายความว่า ตรงกันข้าม)

หมู่ที่ 4 ผู้ที่อพยพมาอยู่ที่นี่ พวกแรกมาจากบ้านดงหนองโพธิ์ ชื่อปู่แก้วใจ ได้จับ จองที่ดินด้านตะวันออกของวัดหนองปลาหมอ และรอบสระน้ำโบราณกาลท้องหนองน้ำ เป็นดินทรายใสสะอาดจึงตั้งชื่อบ้านว่า บ้านหนองทราย ด้านเหนือถนนก็แยกย้ายมาจาก บ้านดงหนองโพธิ์ เป็นครอบครัวแรกชื่อ กังเฮ ภรรยาชื่อแม่คุณเกลี้ยง เป็นชาวล้านนา มา จาก อ.เมืองราชบุรี อพยพมาอยู่จำนวนมากขึ้น

หมู่ที่ 5 ชื่อบ้านดอนกระเทียม ประชาชนเป็นชาวยวนโยนก หรือชาวล้านนา ที่นี้เป็น ดอนมีต้นกระเทียมขึ้นเป็นดงทั่วไปจึงตั้งชื่อบ้านว่าบ้านดอนกระเทียม หมู่นี้มีชาวจีนมาตั้ง ร้านค้า เลี้ยงหมู ปลูกพืช หลายครอบครัว

หมู่ที่ 6 ชื่อบ้านบ่อเจ๊ก มีเจ๊กมาทำไร่น้ำและขุดบ่อน้ำไว้ใช้จึงชื่อ บ่อเจ๊ก สมัยก่อน น้ำกันดารมากต้องขุดบ่อบาดาลลึกมาก ประชาชนส่วนมากเป็นชาวล้านน้าย้ายมาจาก อ. เมืองราชบุรี

หมู่ที่ 7 ชื่อหัวบ้านใหม่ เพราะประชาชนอพยพมาอยู่ใหม่ ประชาชนเป็นชาว ล้านน้าย้ายมาจาก อ.เมืองราชบุรี และมีประชาชนชาวมอญอยู่ในหมู่บ้านนี้ด้วย เรียกว่าบ้าน หนองไม้ท่อน

หมู่ที่ 8 เดิมมี 3 หมู่ ชื่อบ้านโคกสูง บ้านป่าปอแดง คือมีต้นปอแดงขึ้นมาก บ้านป่า ตองตั้ง ตองตั้งเป็นภาษาล้านนาไทยว่าใบพลวง ใบตองตั้งเป็นใบขนาดใหญ่ พวก

ผีตองเหลืองใช้ใบตองตึงมุงที่พักอาศัย ใบตองตึงเป็นสีเหลืองจวนจะแห้ง พวกผีตองเหลืองก็ย้ายที่อยู่ใหม่ 3 หมู่บ้านนี้รวมกันเป็นหมู่ 8 ประชาชนส่วนมากย้ายมาจาก อ.เมืองราชบุรี เป็นชาวล้านนาเป็นส่วนมาก

หมู่ที่ 9 ชื่อบ้านตลาดนก คงจะมีคนชานาชนิตอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงตั้งชื่อบ้านเช่นนั้น ประชาชนเป็นชาวมอญแยกย้ายมาจากแถบบ้านมอญริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง แถวบ้านม่วง วัดตาล นครชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง เพราะชาวมอญอยู่สองฝั่งแม่น้ำนี้หลายตำบล จนถึงอำเภอโพธาราม

หมู่ที่ 10 ชื่อบ้านหนองตะพาน ประชาชนเป็นเชื้อสายมอญไทยอยู่รวมกัน หนองตะพานน้ำชื่อก็บอกอยู่แล้วที่ประชาชนผู้มาอยู่ครั้งแรกคงพบตะพานน้ำอยู่ที่หนองน้ำนี้

หมู่ที่ 11 ประชาชนเป็นชาวยวนโยนก หรือชาวล้านนา ที่อพยพมาจากอำเภอเมืองราชบุรีมาจับจองที่ทำกินใกล้หนองน้ำเก่าแก่มาแต่โบราณกาล และชอบหนองน้ำแห่งนี้มีก้อนหินก้อนหนึ่งและมีก้อนเดียวเท่านั้น ใหญ่โตประมาณตุ่มน้ำขนาดใหญ่ กลมยาวเกลี้ยงเกลา จึงได้ชื่อว่า บ้านหนองหิน หนองน้ำนี้อยู่ด้านตะวันออกของวัดหนองหิน ปัจจุบันก็ยังมีอยู่

เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ หินก้อนนั้นได้หายไปนานแล้ว สมัยนั้นพื้นที่ก็เป็นป่าเป็นดง ถนนหนทางก็ไม่มี มีแต่ทางเดินของชาวบ้านลัดเลาะไปตามป่าดงเท่านั้น ผู้เฒ่าเล่าให้ฟังว่าเมื่อครั้งเป็นเด็กได้นำวัวมาเลี้ยงใกล้หนองน้ำนี้ และขึ้นบนก้อนหินกระโดดลงน้ำในหนองเล่นทุกวัน อยู่มาหินก้อนนี้หายไป ไม่ทราบว่าย้ายไปได้อย่างไร จะว่ามีคนเอาไป คงเป็นไปไม่ได้เพราะไม่มีเครื่องทุ่นแรง รถยนต์ก็ยังไม่ มี และไม่มีถนนไม่มีใครสามารถเอาก้อนหินไปได้แน่ จึงเล่าขานกันว่า หินก้อนนี้มีของดี คือ เหล็กไหลอยู่ภายใน เทวดานำปีศาจที่รักษาก้อนหิน ดำดินหนีไปอยู่ที่อื่น เพื่อป้องกันไม่ให้คนเอาไป ปัจจุบันทางราชการได้ขุดหนองนี้เป็นสระใหญ่ลึก เพื่อให้ประชาชนมีน้ำไว้ใช้ แต่ไม่พบหินก้อนนี้จมอยู่เลย

หมู่ที่ 12 ชื่อบ้านหนองจิกโพล เดิมมีหนองน้ำแต่โบราณกาลหนองหนึ่ง รอบหนองน้ำมีต้นจิกอยู่จำนวนมาก ที่กลางหนองน้ำนี้มีต้นจิกต้นใหญ่อยู่ต้นหนึ่งข้างโนเป็นโพล ชาวบ้านจึงให้ชื่อว่าบ้านหนองจิกโพล ประชาชนเป็นชาวล้านนา อพยพมาจากอำเภอเมืองราชบุรี ปัจจุบันนี้เจ้าของที่ได้ไถดินกลบหนองน้ำ และตัดต้นจิกออกหมดสิ้นแล้ว เดิมมีปลาชุกชุม เมื่อเป็นเด็กฉันยังเคยไปจับปลาที่หนองจิกโพลบ่อยๆ

หมู่ที่ 13 ชื่อบ้านสระตะโก ประชาชนเป็นชาวลาวเมื่อตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นี่ ครั้งแรกเห็นว่าสระน้ำต้นตะโกขึ้นอยู่รอบๆ สระจำนวนมาก จึงตั้งชื่อตามสระนี้

หมู่ที่ 14 ชื่อบ้านห้วย หมู่บ้านนี้มีห้วยเล็กๆ ไหลผ่าน ชาวบ้านจึงตั้งชื่อบ้านตามห้วยนี้ ประชาชนเป็นชาวลาว ชาวลาวมีอยู่ที่ท้องที่โพธาราม บ้านโป่งหลายตำบล เข้าใจว่าคงจะถูกกวาดต้อนมาจากประเทศลาวครั้งรัชกาลที่ 1 ครั้งนั้นรัชกาลที่ 1 ยังเป็นทหารเอกของพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ยกทัพไปตีเวียงจันทร์ได้กวาดต้อนชาวลาวมาเป็นเชลยจำนวนมากมีทั้งลาวเทิง ลาวลุ่ม ลาวทรงดำ ลาวพวน ลาวพวกนี้ได้ไปอยู่สระบุรี บ้านหมี่ ลพบุรี สุพรรณบุรี ลาวโข่งไปอยู่ที่บ้านทับคางเขาย้อยเพชรบุรี บ้านเขาวีสาน ปากท้อ ฝายช้าง นครปฐม บัวงาม ดำเนินสะดวก

หมู่ที่ 15 ชื่อบ้านมาบแค มาบคือห้วยน้ำใหญ่รองจากบึง บ้านมาบแคอยู่ต้นน้ำ บึงใหญ่อยู่ในเขตอำเภอโพธาราม ประชาชนหมู่บ้านนี้มีหลายเผ่าพันธุ์ทั้งไทย ลาว จีน มอญ

หมู่ที่ 16 ชื่อบ้านแพะ ประชาชนย้ายครอบครัวมาจากอำเภอเมืองราชบุรี เป็นชาวล้านนา แพะเป็นภาษาล้านนา หมายถึงป่าไม้เตี้ยๆอยู่ทั่วไป แพะคือป่าแพะที่แพะมีก่อนหินเรียงรายเป็นป่าหิน เขาเรียกว่าแพะเมืองผี คือป่าหินนั่นเอง

เดิมชนบทรรมนิยมประเพณีชาวหนองปลาหมอกก็เหมือนชาวล้านนา เช่นประเพณีแอ้วสาว ประเพณีถือผีเรือน ผีบรรพบุรุษ ประเพณีเทศมหาชาติภาษาล้านนา ศิลปะการร้องรำทำเพลงก็เหมือนชาวเหนือ มีจ้อย สะล้อ ซอ ซึง แต่การถูกกวาดต้อนมาครั้งนั้นไม่มีช่างสะล้อ ซอ ซึง มาด้วย จึงไม่มีคนเล่นสะล้อ ซอ ซึง ที่ราชบุรีเลย มีแต่คนร้องจ้อย จ้อยคือการร้องของหนุ่มๆ เวลาไปแอ้วสาวกลางคืน ก่อนจะถึงบ้านสาว ระหว่างทางก็ร้องจ้อยเป็นการแก้เหงา จ้อยร้องไม่มีดนตรีประกอบเหมือน สะล้อ ซอ ซึง

การถูกกวาดต้อนครั้งนั้นมีพระภิกษุสงฆ์ด้วยพระภิกษุสงฆ์ได้เอาหนังสืออักษรล้านนาหอบหิ้วมาด้วยเป็นคัมภีร์ไบลาน การด้วยเหล็กจารหนังสือ ดังนั้นชาวล้านนาที่ราชบุรี จึงมีการเทศน์มหาชาติ 13 กัณฑ์ 3 วัน 3 คืน เวลาออกพรรษาถือเป็นงานบุญใหญ่

หนังสือคัมภีร์ไบลานชื่อ "มังรายศาสตร์" พบที่วัดเสาไห้ สระบุรี เป็นกฎหมายของพระเจ้ามังรายมหาราช(มังราย-เม็งรายต้องคเดียวกัน) หนังสือมังรายศาสตร์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ฉบับวัดเสาไห้ นำไปแปลเป็นภาษาไทยกลาง ดังจะยกตัวอย่างมังรายศาสตร์มาให้อ่านเล็กน้อย

"ไพร่สิบคนฮื้อ (ให้) มีนายสิบผู้หนึ่ง ชมกว่านผู้หนึ่ง มีหน้าที่ติดต่อ(ประชาสัมพันธ) ปาวประกาศเรื่องงานการประจำแก่นายสิบทุกคน ฮื้อ(ให้)มีนายสิบผู้หนึ่งมีปากขวาปาก(ปลัด)ซ้ายเป็นผู้ช่วยสองคน นายห้าสิบสองคนฮื้อมีนายพันผู้หนึ่ง เจ้าพันสิบคนฮื้อมีเจ้า

หมื่นผู้หนึ่ง เจ้าหมื่นสิบคนอีกเจ้าแสนผู้หนึ่งปกครองเมือง ปกครองเมืองแบบนี้ เพื่อมิให้
ขัดเคืองใจพระเจ้าแผ่นดิน

มังรายศาสตร์คงโนยามสงบ และยามมีสงคราม เจ้าแสนคงเป็นแม่ทัพใหญ่ออกไป
สู้ศึก

ประเพณีต่างๆ เดิมประชาชนก็มีเหมือนชาวเหนือ บัดนี้ประเพณีเหล่านี้ได้ศูนย์
สลายไปจากสังคมไทยทั่วประเทศ เยาวชนสมัยใหม่ ถูกวัฒนธรรมตะวันตกครอบงำเสียเล่า
เรื่อง ก็คือเป็นผิวเมียกัน มีลูกเอาพ่อแม่เลี้ยงบ้าง ทำแท้ง ทิ้งกองขยะ มีแทบทุกวัน จากก่อน
ประเพณีไทย

สังคมหนองปลาหมอ มีทั้งคนล้านนา คนจีน คนมอญ และลาว เดิมนั้นลูกหลาน
ต่อมาก็ได้เป็นผิวเมียกันผสมพันธุ์กัน เกี่ยวพันกันเหมือนหญ้าแพรก ยิ่งกว่านั้นคนรุ่นหลังไป
ทำมาหากินในเมือง ในโรงงานก็ได้เป็นผิวเมียกัน เป็นคนต่างบ้านต่างเมือง ไม่เหมือนดั้งเดิม
โดยมากจะแต่งงานกันภายในหมู่บ้านตำบลเดียวกัน หลักฐานที่ฉันเขียนนี้เป็นของดั้งเดิม
ปัจจุบันเปลี่ยนไปแทบทั้งสิ้น ไร่นาลูกหลานขายให้นายทุนเกือบหมด ไม่ว่าตำบลไหน
เหมือนกันหมดบ้านช่องของเก่าไม่มีแล้ว เปลี่ยนเป็นตึกบ้านสมัยใหม่แทบทั้งสิ้น นับเป็น
"อนิจจังของสังคม"

ฝูงชนกำเนิดคล้าย	คลึงกัน
ใหญ่ย่อมเทศฉิวพรรณ	แมกบ้าง
ความรู้้อจเรียนทัน	กันหมด
ยกแต่ชั่วดึกกระด้าง	หอนแกั ฤาไหว

(รัชกาลที่ 5)

ภาคผนวก ค
ประวัติวัดใหญ่เศรษฐมนี่

ประวัติวัดใหญ่เศรษฐมัยไทยสังเขป

วัดใหญ่เศรษฐมัย (นครวัด) บ้านเศรษฐมัย หมู่ที่ 6 ตำบลเศรษฐมัย อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี
ตั้งเป็นวัดเมื่อปี พ.ศ. ก่อนปี 24๘4 เป็นวัดสร้างก่อนวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 24๘6 ซึ่งเป็นวันที่ กระทรวงศึกษา-
ธิการออกคทาความในพระราชบัญญัติและสงฆ์ พุทธศักราช 24๘4 มีดมบังคับใช้เสนาสนะมั่นคง และมีพระสงฆ์อยู่
จำพรรษาคดขอมามีได้เข้ามาคดออก อายุของวัดใหญ่เศรษฐมัยมีอายุราว 1๘๐๐ ปีเศษ

วัดใหญ่เศรษฐมัย (นครวัด) เป็นวัดราษฎร์ สังกัดมหานิกาย ตั้งอยู่บ้านเลขที่ 24 หมู่ที่ 6 ตำบล
บ้านเศรษฐมัย อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี มีที่ดินเป็นที่ตั้งวัดจำนวน 35 ไร่ 3 งาน 64 ตารางวา เป็นที่ธรณี
สงฆ์จำนวน 3 ไร่ 2 งาน 87 ตารางวา และที่กลับมาจำนวน ไร่ งาน ตารางวา

บุคคลในวัดได้แก่ พระสงฆ์ 50 รูป สามเณร 10 รูป ศิษย์วัด 15 คน

พระภิกษุญ้อยกว่า 5 พรรษามีจำนวนมาก พระภิกษุตั้งแต่ 5 พรรษาขึ้นไปมี

จำนวน ๖ รูป

อาคารเสนาสนะภายในวัดมีดังนี้คือ อุโบสถ ศาลาการเปรียญ วิหาร เจดีย์ หอสวดมนต์ โรงเรียน
สังฆิการวม กุฏิจำนวนหลายหลังซึ่งมีอายุยาวนาน 400กว่าปีเศษ

วัดมีปูชนียวัตถุคือ พระพุทธรูปในอุโบสถมีหน้าคักกว้าง ข.ม. สูง ข.ม.

โรงเรียนตั้งอยู่ในที่ดินของวัด สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาแห่งชาติ จำนวน 1 โรงเรียนชื่อว่า
โรงเรียนวัดใหญ่เศรษฐมัย มีนักเรียน 200 คนเศษ

ความร่วมมือจากประชาชนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาโดยเฉลี่ย 2000 คน/ครั้ง ในวันธรรมสวนะ
ประชาชนมาทำบุญประมาณ 200 คน/ครั้ง

รายได้ของวัดได้มาจาก ฎินมาหากุศลสามัคคีประมาณ 200,000.๐๐บาท และมีรายได้จากการ
กิจการประจำปี สรงน้ำพระ สงกรานต์ ประทวงนางพญาศรี ประเพณีรามัญ (มอญ) ประมาณ 400,000บาทเศษ
สี่แสนบาทเศษ) ยังไม่หักค่าใช้จ่าย

รายได้ด้านบำนาญประจำปี จากผู้มีจิตศรัทธาไปมาวัด ประมาณ 50,000บาทเศษ (ห้าหมื่นบาทเศษ)

เจ้าอาวาสวัดใหญ่เศรษฐมัยจัดให้มีการเทศนา แจกหนังสือธรรมะ แจกเสื้อผ้า แจกทุนการศึกษา
แก่นักเรียนวัดต่าง ๆ และวัดใหญ่เศรษฐมัย ช่วยอุปการะโรงเรียน วิทยาลัย เขื่อนต่าง ๆ จัดสร้างห้องสมุดให้

- 3 -

สูง 2.80 เมตร กว้าง 22.50 เมตร ยาว 23.40 เมตร ระเบียงชั้นล่างสูง 0.60 เมตร กว้าง 39.45 เมตร ยาว 39.52 เมตร บนปากมีพระพุทธรูป 2 องค์ ผนังภายในปูนฉาบ 1 องค์ ผนังภายนอกพระ 1 องค์ ผนังภายในปูนฉาบ กว้าง 0.30 เมตร ยาว 4.24 เมตร ลีลาในลักษณะปูนปั้น พระพุทธรูปปางและขนาดสูง 1.75 เมตร กว้าง 1.27 เมตร สร้างด้วยเนื้อสัมฤทธิ์

ในปีพุทธศักราช 2533 และ 2534 มีพระภิกษุจำพรรษา 30 รูป สามเณร 10 รูป

ในปีพุทธศักราช 2535 มีพระภิกษุจำพรรษา 15 รูป

รายนามเจ้าอาวาส ทั้งแก่รูปแวกจนถึงปัจจุบัน จำนวน 10 รูป

รูปที่ 1	พระอธิการวัง	
รูปที่ 2	พระอธิการเนียม	
รูปที่ 3	พระอธิการชั้น	
รูปที่ 4	พระอธิการจืด	
รูปที่ 5	พระอธิการเต็มขุนทด	
รูปที่ 6	พระอธิการเซ่ง	
รูปที่ 7	พระอธิการสำเภา ขนิษฐาโต	
รูปที่ 8	พระอธิการเอียง พงษ์ขันธ์	ถึงแก่พิ.ศ. 2509 ถึง พ.ศ. 2549
รูปที่ 9	พระอธิการระเทิน พงษ์ขันธ์	ถึงแก่พิ.ศ. 2520 ถึง พ.ศ. 2531
รูปที่ 10	พระอธิการเอียน พงษ์ขันธ์	ถึงแก่พิ.ศ. 2532 ถึงปัจจุบัน

รายนามเจ้าอาวาสของวัดที่ 1-6 ปรากฏรายชื่อ ไม่ปรากฏฉายา และตำแหน่งของท่าน เพราะเกิดทราบจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ก่อนหน้ามีอีกประมาณ 20 รูป แต่ไม่ปรากฏนาม และเมื่อทราบชื่อความคำโบราณบอกเล่ากันต่อมาเป็นช่วง ๆ ไม่ได้บันทึกไว้

- 2 -

ได้จัดตั้งให้วัดเป็นที่บริวารสังคม มีเขตคันค้ำทุกวันพระ และวันอาทิตย์ และจัดให้มีการใช้สิทธิ์ ใช้สถานที่เลือกตั้ง
ถ้ำนั้น ผู้ใหญ่บ้าน และเป็นหน่วยเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดราชบุรี ฯลฯ

กรณีที่เป็นวัดที่ตั้งขึ้นก่อนวันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2486 ซึ่งเป็นวันที่กระทรวงศึกษาธิการออกค้ำ
ความในพระราชบัญญัติและสงฆ์ มีพุทธศักราช 2484 มีผลบังคับใช้ให้คงวัดได้เมื่อ 23 กุมภาพันธ์ เอกศีก ๓271
พุทธนิยัตถุและโบราณวัตถุ ได้แก่ มีอุโบสถที่เก่าแก่มากไม่สามารถที่จะรู้ได้ว่าทำการก่อสร้าง
มาเมื่อปี พ.ศ.ใด ต่อมาภายหลังได้ทราบว่าได้มีการบูรณะ และซ่อมแซมครั้งที่ 13 เมื่อปีรกา เอกศีก 1271
โดยมีพระภิกษุเป็นผู้จัดการงานปฏิสังขรณ์ และต่อมาปี พ.ศ.251๖ พระอธิการบระเทิน ได้บูรณะชั้นนี้ครั้งหนึ่ง ต่อมา
ปี.ศ. 253๔ ได้ทำเรื่องของประมาณจากรัฐบาลได้เงินมา 20,๐๐๐.๐๐บาท ได้ทำการซ่อมแซมกระเบื้อง
หลังคาให้ดีขึ้น ส่วนขนาดของอุโบสถนั้น ด้านนอกกว้าง ๘.34 เมตร ยาว 16.33 เมตรภายในอุโบสถมีพระพุทธรูป
13 องค์ พระประธานองค์ใหญ่ 1 องค์ รวมเป็น 14 องค์ ขนาดพระประธานหน้ากว้าง 1.43 เมตร
สูง 1.4๘ เมตร สร้างด้วยปูนปั้น ส่วนองค์อื่น ๆ นั้นมีรายละเอียดดังนี้

องค์ที่ 1	หน้ากว้าง	60.62	เซนติเมตร	องค์ที่ 8	หน้ากว้าง	85.89	เซนติเมตร
องค์ที่ 2	"	92.91	"	องค์ที่ 9	"	70.69	"
องค์ที่ 3	"	70.67	"	องค์ที่ 10	"	93.98	"
องค์ที่ 4	"	66.75	"	องค์ที่ 11	"	70.6๐	"
องค์ที่ 5	"	๘7.90	"	องค์ที่ 12	"	48.48	"
องค์ที่ 6	"	6๘.67	"	องค์ที่ 13	"	61.71	"
องค์ที่ 7	"	60.67	"				

พระอุโบสถสร้างด้วยปูนปั้นทุกองค์ เจดีย์หน้าอุโบสถสูง 7.20 เมตร กว้าง 6.50 เมตร ยาว 6.50 เมตร
หน้าศูนย์กลาง 4.10 เมตร เจดีย์หลังอุโบสถสูง 4.25 เมตร กว้าง 4.๘1 เมตร ยาว 4.18 เมตร
หน้าศูนย์กลาง 4.10 เมตร

โบราณสถานวิหาร 1 หลัง แต่ผู้เฒ่าผู้แก่เรียกว่า "ป่าถ้ำ" (ภาษารามัญ) จนถึงปัจจุบันนี้
เรียกว่าถ้ำว่าถ้ำเหมือนเดิม ป่าถ้ำนี้กับสร้างในลักษณะเดิมดินสองชั้น รอบบริเวณเป็นฝักและกำแพงสองชั้น
มีราวข้างข้างสมัยใด ขนาดของป่าถ้ำสูง 5.75 เมตร กว้าง 5.2๐ เมตร ยาว 11.74 เมตร ระเบียงชั้นบน

- 4 -

ความเป็นมาของวัดทราวจากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ กล่าวคือ

วัดใหญ่นครชุมน์ เป็นวัดเก่าแก่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ไม่ทราบวัน เดือน ปีในการก่อสร้าง
 ทราบว่า เป็นวัดที่เก่าแก่ที่สุด ไทยคำบอกเล่าของคนเฒ่าคนแก่คือ ๆ กันมาว่า ก่อสร้างในสมัยแม่เมย แล้วได้
 บุกกันโพธิ์ไว้ ในบริเวณวัดจำนวน 3 ต้น ก่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2
 ทรงเสด็จผ่านลุ่มแม่น้ำแม่กลอง โดยเรือพระที่นั่ง แล้วหยุดแวะชมอุโบสถ แล้วมีสักการพระประธานในอุโบสถ
 ก่อมาประมาณปีพุทธศักราช 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงเสด็จพระราช
 ดำเนินโดยเรือพระที่นั่งส่วนพระองค์ผ่าน แล้วแวะนมัสการเจ้าอาวาส และพระประธานในอุโบสถ ทรงพระ
 ราชมานพระบรมราโชวาทใหม่ประชาชน และทบทบาภิเษกผู้มีที่รักษาบำรุงพระอารามนี้ให้คงงามความประเสริ
 โยกราบวามัญไว้ให้นาน ๆ และรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีรามัญไว้ให้คงอยู่ ทั้งให้ชาวบ้านผู้มีศรัทธา และ
 เจ้าอาวาสให้ดูแลรักษาไว้ให้คงอยู่ แล้วให้รักษาคนศรัทธาโพธิ์ไว้เพื่อยกพระอารามนี้จะคงคงงาม ก่อมา

บันทึกปากคำของประชาชน

ข้าพเจ้า นายพิถ ระบุทวี เกิดเมื่อ พ.ศ. 2464 อายุ 71 ปี เกิดที่จังหวัด ราชบุรี

ที่ไทย นิกาชื้อ นายบุตร มารดาชื้อ นางเรือน อยู่บ้านเลขที่ 45 บ้านนครชุมน์ หมู่ที่ 5 ตำบล นครชุมน์
 อำเภอ บ้านโป่ง จังหวัด ราชบุรี อาชีพ ทำนา ขอให้อ่านคำกล่าวด้วยความสำคัญจริงดังนี้

ขณะนั้นข้าพเจ้ามีอายุประมาณ 40 ปี เหนือ มีปัจจุบันข้าพเจ้าอายุ 71 ปี มีสติปัญญาไม่หลง
 สิม สามารถเท่าพินัยกรรมได้ และอ่านออกเขียนได้ แล้วยังได้ทูลทูลกับเจ้าอาวาสมาหลายองค์ได้เล่าให้ฟัง
 คับ ๆ กันมาหลายเจ้าอาวาส และหมายจั่วกันว่า สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระจุล-
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสองพระองค์เคยเสด็จแวะนมัสการพระประธานในพระอุโบสถ แล้วได้รับสั่งให้ดูแล
 รักษาคนใหม่ทั้งทรงปลูก และรับสั่งให้ยึดหลักประเพณีโบราณกาลของประเพณีมอญ (รามัญ) ไว้ให้คง
 ไปสิ่งจะหาดูไต่ยาก และให้ยึดถือการควบคุมที่รามัญไว้ไม่ให้สูญไป ทั้งสองพระองค์ยังได้พระราชทานพระบรม-
 ราชมาราสรับสั่งให้หาทายาทรักษาที่อุโบสถ และรักษาอุโบสถอยู่ไม่สละไว้ให้เป็นโบราณสถาน ให้ประชาชน
 ศรัทธา ก่อมาผู้มีศรัทธาให้มาบำรุงพระอารามนี้ให้คงงามความประเสริให้ให้นาน ๆ และรักษาขนบธรรมเนียม

- 5 -

ในองค์ครั้งที่พระองค์ทรงเสด็จได้รับสิ่งถวายกับเจ้ามรวาน ให้ดูแลรักษาที่บริเวณหาโพธิ์ไว้ เพื่ออุทิศพระอารามให้
 ของงามที่ เพราะวัดอยู่ริมแม่น้ำแม่กลองมีเรือแพผ่านไปมา จะได้แว่นม ข้อความข้างบนนี้ข้าพเจ้าจำได้
 เนื่อง เพราะพระองค์ท่านทั้งสองเสด็จแวะนมัสการและทรง ข้าพเจ้าจำข้อความไม่ได้หมด พอจำได้มี
 ความ เป็นความจริงทุกประการ

(ลงชื่อ) พัก เรนุคร ผู้ให้บันทึกปากคำ

(นายพัก เรนุคร)

(ลงชื่อ) วิวัฒน์ จิตเลิศขจร ที่กษามิการอำเภอบึง

(นายวิวัฒน์ จิตเลิศขจร)

(ลงชื่อ) คำเนิน คำดี พยาน

(นายคำเนิน คำดี)

(ลงชื่อ) ศักดา มุณเฑ พยาน

(นายศักดา มุณเฑ)

ทราบรื้อท

วัดใหม่กรรณัม อำเภอบ้านโป่ง

เรื่อง บันทึกปากคำ และถ้อยคำด้วยความสัตย์จริง

วันที่ 31 กรกฎาคม 2535

ข้าพเจ้า นายแฉ้ว เสลานนท์ เกิดปี ชาล อายุ ๘1 ปี เกิดที่จังหวัด ราชบุรี สัญชาติ ไทย
 อาศัยอยู่ หลวงวิจิตร เสลานนท์ มารดาชื่อ นางเวียง เสลานนท์ อยู่บ้านเลขที่ 37 หมู่ที่ 6 ตำบล นครชุมณ์
 อำเภอ บ้านโป่ง จังหวัด ราชบุรี อาชีพ ทำนา

ผู้สอบถามคือ นายโกวิทย์ กัญญาพิบูล ผู้ช่วยศึกษานิเทศก์อำเภอบ้านโป่ง

ข้าพเจ้า นายแฉ้ว เสลานนท์ ขอให้ปากคำด้วยความสัตย์จริง เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ
 วัดใหม่กรรณัม ดังนี้

จากคำบอกเล่าจากผู้ที่ หลวงวิจิตรฯ ผู้ช่วยสงครวมได้เข้าไปดูที่สถานที่นั้นมา

- 6 -

เรียบร้อยแล้ว วัดนี้เดิมชื่อวัดใหญ่สระพระชุมน์ หรือวัดใหญ่ชุมน์ (นครวัด) ในปัจจุบันนี้ เป็นวัดที่เก่าแก่สร้างมาช้านาน
มีเขต วิหาร เจดีย์บรรจุพระธาตุ และมีต้นโพธิ์จำนวน 3 ต้น ซึ่งปลูกคู่กันมาแต่เดิม

ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๖ ไร่ที่จำไม่ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าพระเจ้าอยู่หัว (ร.๕) ได้เสด็จผ่าน
วัดใหญ่ชุมน์ และได้เสด็จแวะนมัสการวัดคู่ และต้นโพธิ์คู่อีก 3 ต้น ทรงรับสั่งให้ประชาชนดูแลรักษาไว้
ให้ดี บัญชาให้เสียหายน เพราะหายาก และให้ยึดถือประเพณีโบราณของชาวรามัญไว้อย่าให้สูญหาย

ประมาณ พ.ศ. 2516 พี่ชายของหม่อมจันทน์ ได้เสด็จทางเรือมาทรงเยี่ยมราษฎรที่ถุ่กันพุ่มที่วัดใหญ่-
ชุมน์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี และทรงเสด็จที่ตำบลชุมน์ บ้านท่าอิฐ พระองค์เสด็จมอมของช่วยเหลือ
พลกนิกรที่ได้รับความเดือดร้อน และข้าพเจ้าได้รับอนุญาตให้เข้าเฝ้าถวายเหรียญซึ่งมีรูปองค์แก้วจักรวาลที่ 1 ถึงรัชกาล
ที่ 5 อยู่ในเหรียญเดียวกัน จำนวน 1 เหรียญแก่พระองค์ท่าน พระองค์ทรงรับสั่งว่า ให้นำมาถวาย ข้าพเจ้าทูลว่า
นำมาจากปู่ คือพระเสด็จพรหมนิกร ซึ่งเป็นเจ้าเมืองของผานุมิ จังหวัดกาญจนบุรี

ข้อความข้างต้นนี้อาจจำไม่ได้หมดแต่ข้าพเจ้าได้ให้ถ้อยคำเป็นความจริงทุกประการ

(ลงชื่อ) แคล้ว เสดานนท์ ผู้ให้บันทึกปากคำ

(นายแคล้ว เสดานนท์)

(ลงชื่อ) ไกวิท กัญญาพิบูล ผู้สอบสวน

(นายไกวิท กัญญาพิบูล)

(ลงชื่อ) มานะ สียออก พยาน

(นายมานะ สียออก)

(ลงชื่อ) พิชัย ศิลปสอน พยาน

(นายพิชัย ศิลปสอน)

(ลงชื่อ) ระเบียบ สุนทรชื่น ผู้บันทึกปากคำ

(นางระเบียบ สุนทรชื่น)

คำสั่ง

วัดใหญ่เขารูปช้าง อำเภอบ้านโป่ง

บันทึกปากคำ และถ้อยคำด้วยความสัตย์จริง

31 กรกฎาคม 2535

นายแก้ว เสลาสนะ

ชาติ 81

ราชบุรี
หลวงวิจิตร เสลาสนะ

ไทย

ไทย

นายเวียง

31

6

นครปฐม

บ้านโป่ง
นายโกวิท กัญญาวิบูลย์

ราชบุรี

พำนา

ผู้ช่วยศึกษานิเทศก์อำเภอบ้านโป่ง

ผู้ต้องหา

ข้าพเจ้านายแก้ว เสลาสนะ ขอให้ปากคำด้วยความสัตย์จริง เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของวัดใหญ่เขารูปช้าง ดังนี้

จากคำบอกเล่ากล่าวไว้ก่อน จากปู่คือ หลวงวิจิตร ผู้ช่วยสงคราม ได้เล่าให้ลูกหลาน สืบต่อกันมาบรรจบมาพร้อมแล้ว วัดนี้เดิมชื่อ วัดใหญ่เขารูปช้าง หรือวัดใหญ่เขารูปช้าง (เขารูปช้าง) ในปัจจุบันนี้ เป็นวัดเก่าแก่สร้างมาช้านาน มีโบสถ์ วิหาร เจดีย์มรรจุพระธาตุ และมีต้นไม้ 3 ต้น ซึ่งปลูกไว้มาแต่เดิม

ประมาณปีพ.ศ. 2508 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ร.5) ได้เสด็จมาวัดใหญ่เขารูปช้าง และได้เสด็จแวะนมัสการพระธาตุ และต้นไม้ 3 ต้น ทรงรับสิ่งใหม่พระธาตุและต้นไม้ซึ่งปลูกไว้ไว้ให้ ข้าพเจ้าให้เขียนเหาะหายลก และให้บันทึกประวัติในราชของชาวอมรปุณณไว้อ่านให้ลูกหลาน

ประมาณปีพ.ศ. 2508 พี่ชายชื่อกัญญาวิบูลย์ ได้เสด็จทางเรือมาทรงเยี่ยมพระมารดาที่วัดบ้านท่าเรือ วัดใหญ่เขารูปช้าง อำเภอบ้านโป่ง และทรงเสด็จที่ตำหนักนครปฐมมาทำพิธี พระองค์เสด็จลงมาของช่วยเหลือพสกนิกรที่ได้รับความเดือดร้อน และข้าพเจ้าได้มีบุญชาติให้ข้าพเจ้าได้ถวายเหรียญแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 ในเหรียญเกี่ยวกับจำนวน 1 เหรียญ แก่พระองค์ท่าน พระองค์ทรงรับสิ่งไว้ไว้มา อย่างไรก็ตาม ข้าพเจ้าทราบดีว่า ได้มาจากปู่ คือ พระเสด็จพระหมื่นนิกร ซึ่งเป็นเจ้าเมืองทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

ข้อความข้างต้นนี้อาจจะไม่ทั้งหมดแต่โดยย่อก็คือเป็นความจริงทุกประการ

ลงชื่อ นายแก้ว เสลาสนะ ผู้บันทึกปากคำ
(นายแก้ว เสลาสนะ)

ลงชื่อ นายเวียง ผู้สอบถาม
(นายเวียง กัญญาวิบูลย์)

ลงชื่อ นายโกวิท กัญญาวิบูลย์
(นายโกวิท กัญญาวิบูลย์)

ลงชื่อ นางระเียบ สุนทรรัตน์
(นางระเียบ สุนทรรัตน์)
ผู้บันทึกปากคำ

ลงชื่อ นายมานะ สีตลอก
(นายมานะ สีตลอก)
พยาน

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – สกุล ที่อยู่	นางสาวปริมประภา แก้วละเอียด 57/1 หมู่ที่ 3 ตำบลคิ่งพยอม อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2542	สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร
พ.ศ. 2547	ศึกษาต่อระดับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ประวัติการทำงาน	
พ.ศ. 2549 - ปัจจุบัน	นักเอกสารสนเทศ ส่วนงานจดหมายเหตุ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ